

Вітаут
ЧАРОПКА

ПЕРАМОГА
ЦЕНЮ

Вітаўт
ЧАРОПКА

**ПЕРАМОГА
ЦЕНЮ**

Аповесці
Апавяданні
Эсэ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1996

ББК 84(4Бел)6

Ч-21

УДК 882.6-3

882060000—003

Ч _____ 25—95

М 302(03) — 96

ISBN 985-02-0017-0

© В. К. Чаропка, 1996

© Афармленне І. А. Дзялкоў-
скі, 1996

АΠΟΒΕΣЦΙ

ГЕНІЙ СМЕРЦІ

Ён спяшаўся, і літары пад пяром атрымліваліся крывыя і няроўныя. «Мой адзіны сябар!» У яго не было сяброў, знаёмых хапала, а сяброў — ніводнага. Нікуды ліст гэты ён не адправіць, і паштальёны не будуць шукаць адраса таго, каму ён прызначаўся. «Вось пішу табе, бо няма болей да каго звярнуцца. Калі ёсць Бог, дык як ён мог дазволіць, каб растапталі святое для мяне. Колькі гадоў я нёс свой крыж. Я выбіўся з сіл. Год таму зразумеў, што ў жыцці я ніхто і нішто. Я рваўся да волі, а мяне зрабілі рабом. Я хацеў кахаць, а мне здраджвалі. Я верыў, а мяне падманвалі, я хацеў быць высакародным, а мной пагарджалі. Мне ўсё апрыкла. Але набрацца мужнасці, каб выйсці з гульні, я не мог. Заўсёды знаходзіў сабе адгаворкі. То шкадаваў маці, то запэўніваў сябе, што я народжаны для нечага вялікага, то падманваў сябе марамі пра шчасце, то прыдумваў сабе каханне, а то палохаўся болю. Год таму я адважыўся. Я ўжо не ашукваў сябе. Я памыляўся. У свае трыццаць — адчуваў сябе старым, якога ўжо нішто не радуе і ні ў чым не бачыць ён сэнсу. І я адважыўся. Гэта была не хвілінная слабасць, гэта было адзінае, што зрабіў я вартае ў сваім жыцці. Я палохаўся болю і крыві. Таму разбавіў у шклянцы нейкія пігулкі, што набыў у зельні, выпіў іх і лёг, каб заснуць. Мне хацелася пайсці туды без роздуму, без сумненняў, без шкадавання, без боязі — ціха і неўпрыкмет. Не... Схапіла жывот так, што я ванітаваў проста ў ложку. Устрывожаная маці выклікала «хуткую». Выратавалі, хаця я ўсім казаў, што ў мяне быў апендыцыт. Паверылі, бо ніхто не хоча сабе турбот: вадца і супакойваць няўдачніка-самагубцу. Мабыць, мяне ахоўвае анёл. Я адчуваю па начах яго подых на сваёй шчацэ — лёгкі, як вясновы ветрык. Чым заслужыў яго клопат? Я пазашлюбны, бацька мой памёр у вар'ятні, маці ненавідзіць мяне, бо лічыць, што з-за мяне сапсавала сваё жыццё. Дык навошта я нарадзіўся супраць волі Божай, супраць жаданняў бацькоў? Я стаў няшчасцем для другіх і сам быў нешчаслівы. Смерць —

гэта збаўленне, і яна не палохас мяне. Да пабачэння, мой адзіны сябар.

Арыель».

Ён закончыў пісаць і падняўся. Гадзіннік, што вісеў над сталом, паказваў дзве гадзіны ночы. З-за сцяны чулася соннае чмоканне маці. Ад выпітага балела галава, хаця хмель ужо амаль прайшоў.

Ну што яшчэ застаецца яму? Ах... Так. Ён выключыў святло настольнай лампы і ўпэўнена прайшоў па пакоі. З маленства жыў у ім Арыель. І гэтыя чатыры сцяны, як сябры, ратавалі яго ад людзей і ад жорсткага свету і, як ворагі, не пускалі да яго тых, што маглі б стаць яго сябрамі, сцераглі яго адзіноту. Ён апусціўся на калені перад кутом, дзе ўжо каторы год паглядалі з абраза святых. Абраз называўся «Усім жалобным радасць» — стары, пісаны на дрэве. Фарба ад часу патрэскалася. Выменяў абраз на модны японскі плашч. Дзеля прыгажосці ўзяў, а вось і маліцца перад ім стаў. І такое адчуванне, што сцены не выпускалі яго малітвы. Тут, сярод сценаў, яны і знікалі, так і не пачутыя Богам. Але ж і цяпер ён звернецца да Усявышняга. І гэтую малітву прачытае не з малітоўніка. Ён мовіць усё, што ў яго на сэрцы. «У імя Айца, Сына і Святога Духа. Амінь,— перахрысціўся, паглядаючы ў цемру, туды, дзе вісеў абраз.— Божа, пачуй мяне. Вось я перад табой на каленях. Я стаміўся несці свой крыж, а ты не даеш мне сіл. Навошта ты пасылаеш на мяне свае выпрабаванні, я не Іоў. Я падмануты, я абрабаваны, я без надзеі і любові. Забяры маю стурбаваную душу. Не дай мне жыць у гэтым свеце са зласлівасцю і нянавісцю ў сэрцы. Даруй мне грахі свядомыя і несвядомыя».

На душы палягчэла. Нядаўнія думкі і крыўда здаліся Арыелю дробнымі і смешнымі. А што, калі Бог пачуў яго і ўбачыў з мільёнаў людзей чалавека, які ў адчай ўзмаліўся, і выпрастаў над ім сваю далонь, каб паслаць міласць сваю? І было такое адчуванне, што зараз пачуе Божы голас. Адкуль такое? Арыель не мог растлумачыць. Вось мільганула думка — пачуе голас, і ён, паслухмяна паверыўшы ў гэта, чакаў. Адлічваў час гадзіннік, сапла за сцяною маці. Ён заплюшчыў вочы, слухаў, і здалося, што нехта даверліва шапнуў яму на вуха: «Чакай — будзе знак». Цуд, і з гэтым трэба пагадзіцца. І гэтка лёгкасць і прыемнасць на душы — адкуль яна? Ад Бога. Значыцца, да Бога дайшла яго малітва. Бог дапамагае яму, ратуе ад пакуты і адчаю. Хвіліну-другую ён чакаў, што пачуе яшчэ нешта, а пасля

ў запале ўдзячнасці некалькі разоў перахрысціў сябе, падняўся з каленяў і, шчаслівы і радасны, пацалаваў абраз.

Вострае лязо, што ляжала на стале, Арыель так і не ўзяў у рукі. Ён павінен жыць, бо яму будзе знак, які вызначыць яго шлях.

* * *

У халодным ложку Арыель скруціўся калачыкам і заснуў руку пад падушку. Так ён засынаў з дзяцінства. Але не спалася. То холад калаціў яго, то абліваўся потам. Сэрца цяжка білася ў грудзях. Арыель нават спалохаўся, што яно не вытрымае і спыніцца. Ён колькі разоў мяняў позу: клаўся на спіну, пераварочваўся на другі бок, але сон так і не змарыў яго. Пастараўся не думаць пра тое, што здарылася з ім. І тут жа ў галаве засела думка: вось у гэты момант яна, тая, якую ён кахаў, ляжыць у ложку з яго ворагам, і той абдымае яе — лапае сваімі вузлаватымі тоўстымі пальцамі, а яна, заплюшчыўшы вочы ад асалоды, адгукваецца на яго ласкі. Ён аж застагнаў з крыўды і адчаю: яна выбрала не яго, Арыеля. Яна засталася з ворагам. А з ім — Бог. Ён усцярог ад жанчыны, не вартай яго каханья.

* * *

Гэта быў не сон. Арыель не ведаў, што адбывалася з ім, але ён не спаў, усё ўспрымаў за рэальнасць і ўсё разумеў. Не было гэта і трызненнем. Вось ён — воін вялікай і слаўнай імперыі Рымскай. За той час, пакуль стаіць на варце, даспехі намулялі плечы, і ные ад іх цяжару спіна. У руках шчыт, а на рэмені — меч. Пад нагамі каменная падлога лёхаў. Толькі адзін вязень сядзіць за вялікімі драўлянымі дзвярыма ў камеры лёхаў. Чалавек называў сябе Ісусам, Божым Сынам. Там, наверху, у палацы, пракуратар Іўдзеі Понцій Пілат раіўся з архірэямі ды фарысеямі пра далейшы лёс Ісуса. І пакуль не вынесены яму прысуд, сядзіць ён у гэтай каморы. Шкадобу выклікаў гэты збавіцель людзей. Калі вялі яго пад вартай у лёхі, ішоў згорбіўшыся, як стары; худыя доўгія рукі, бы перабітыя, бездапаможна матляліся ўздоўж яго няўкладнага тулава. Вярблюджая грубая накідка замяняла сарочку, парты знізу зіхацелі

дзіркамі, штосьці прыцягальнае хавалася ў яго самотных чорных вачах, у гэтым мудрым і лагодным позірку, з якім ён зірнуў на яго, Арыеля. Гэта былі вочы не ашуканца, як казалі пра яго фарысеі, гэта былі вочы мудраца і настаўніка. І ўсё ж цяжка паверыць, што гэты няўклюдны, з космамі нечасаных валасоў на галаве жабрак, гэты чалавечак — Божы сын. Але ж натоўпы людзей слухалі яго казані, але ж і пра розныя дзівосы, якія ён здзейсніў, распавядаюць.

Хацелася загаварыць з вязнем, толькі забаранілі размаўляць з ім. І ён праходжваўся ад адной сцяны лёхаў да другой. На асветленых паходнямі сценах маўкліва сноўдаў яго цень. І ўсё ж не вытрымаў. Ну што здарыцца, калі загаворыць з Ісусам? Не ўцячэ ж ён? Падышоў да каморы і ціхенька грукнуў у дзверы. Там, за дзвярыма, каменная падлога азвалася шоргатам сандаляў вязня.

— Ісусе! Ісусе! — паклікаў ён.

— Што трэба табе, чалавек? — прагучаў голас вязня.

— Ісус, адкажы: ты Божы Сын?

— Людзі заўсёды хочуць доказаў. Але ў веры няма доказаў, і той, хто патрабуе іх, — сваім розумам і сэрцам не можа спасцігнуць тайны веры. Я і сам не ведаў, хто я, дзеля чаго нарадзіўся. Але прадчуваў, што я прыйшоў у гэты свет дзеля нейкай місіі. І ўвесь мой шлях — гэта шлях на Галгофу. Я вучыўся ў тых, хто выдаваў сябе за мудрацоў, але не знаходзіў у іх словах мудрасці. І гэта было не для мяне. Я кахаў жанчыну, а яна выбрала другога. І нічога не засталося ў мяне. У хвіліну адчаю ўзмаліўся я да Бога, толькі ён застаўся ў мяне, і пачуў адказ: «Чакай, будзе знак». І быў знак, і ўгледзеў я Духа Божага.

— Калі ж ты Божы Сын, дык разбуры гэтыя дзверы. Я не стану цябе затрымліваць.

— Кожны павінен прыняць тое, на што асуджаны, — адказаў Ісус.

— Тады растлумач. Вось ты кажаш: любі бліжняга свайго. А як мне любіць, хаця б таго Святонія, які ў мяне ўкраў пас. Як мне яго любіць?

— Любі і даруй яму, бо не ведае ён, што творыць. І не разумей мой завет літаральна. Любіць бліжняга — гэта любіць і сваё «Я». Ты разумееш мяне?

— Хм...

— Не разумееш... Шкада.

Гэта былі апошнія словы, што нарадзіліся ў свядомасці Арыеля, якія ён памятаў. Пасля ён неўпрыкмет заснуў.

Прачнуўся позна. Як падняўся з ложка, дык адразу на яго накінулася маці:

— Зноў прыплёўся ўчора п'яны. І што гэта за пакаранне? Людзі вунь муку, мыла, крупы набываюць, а ў нас нічога няма. Яму нічога не трэба!.. І што за дур у чалавека?

Вось так штотдня. Нібыта яму ў жыцці толькі і прызначана стаяць у чэргах. Куды ўцякаць? Як ратавацца?

— Чаму мне не пашчасціла, лепш бы я дзяўчынку нарадзіла,— працягвала крычаць маці.— Бабы кажуць: ты яго псіхіятру пакажы... Чаму я такая няшчасная? — Яна села на крэсла, дастала з кішэні замызганага халата насоўку і прыклала да вачэй.— Бог шчасця не даў ні ў чым ні грамулькі. Чуеўская сваім сынам не нахваліцца, а мне хваліцца няма чым, адно горкія слёзы.

Колькі разоў Арыель чуў гэтыя дакоры! Ён ужо не мог спакойна іх слухаць. Яго выводзілі з сябе і тая істэрычная інтанацыя, з якой гаварыла маці, і гэтая з дня ў дзень метадычнасць матчыных енкаў з-за жыцця, якое ён ёй сапсаваў. Не вытрымаў Арыель і цяпер.

— Што ты нясеш?!— схпіў са стала керамічны кувель і кінуў яго ў сцяну. На падлогу ўпалі керамічныя аскалёпкі.

Маці загаласіла і ўскочыла з крэсла.

Ён, ляпнуўшы дзвярыма, выйшаў з кухні ў свой пакой. Злосць душыла яго вась на гэтае вар'яцкае жыццё, і чым больш ён думаў пра бессэнсоўнасць свайго існавання, тым больш хацелася ўбачыць яе, Ніту. Толькі яна магла прынесці аблягчэнне, і ён пазваніў ёй. Тэлефон яе маўчаў. А з кухні даносіўся і гнаў з кватэры матчын голас. Хутчэй адсюль, каб не чуць гэтай абразы, гэтых дакораў, што даводзяць да адчаю і злосці. І ён пайшоў.

Ён не заўважаў людзей, не разумеў, куды ідзе, адно думаў пра Ніту. У кавярні, куды яны ўчора зайшлі, быў і той, каго ён цяпер ненавідзеў. Не, нянавісць занадта высокае пачуццё. Ненавідзець можна асобу, а хіба гэтага чалавека, хай сабе і мясцовую славукасць, назавеш асобаю. Ён заслугоўваў знявагі. Яшчэ ўчора нясмелы правінцыйны

хлопчык, ён ужо таго-сяго дамогся. Цяпер быў вядучы папулярнай у моладзі музычнай перадачы.

Арыель пазнаёміўся з ім выпадкова. Ганарысты і самаўпэўнены, ён не спадабаўся Арыелю. І вось учора ў кавярні яны сустрэліся зноў. Квадратны твар славутасці азыз ад п'янкi, а пад шэрымі кашэчымі вачыма віселi чорна-сінія мяшкі. Як гогалеўскі Басаўрук, ён цяжка, спадылба, паглядаў на п'яны базар у кавярні, на ўсіх гэтых шчасліўчыкаў — ім удалося накруціць такую-сякую капейку, якую цяпер прапівалі. Ён сумаваў і зняважліва крывіў вусны і, здавалася, як Басаўрук, затаіў нешта нядобрае на сэрцы.

Убачыўшы яго з Нітай, вядучы перасеў за іх столік. Ён прыцягнуў з сабою бутэльку таннай настойкі. Размовы не атрымлівалася. Ніта моўчкі паглядала на яго азызлы твар, і на яе пафарбаваных вуснах кволілася ветляя ўсмешка. Арыель чакаў аднаго — калі вядучы адчэпіцца ад іх. А ён наліваў у келіхі настойку, прапаноўваў Арыелю выпіць і ўсё хваліў сам сябе: і там пра яго надрукавалі, і туды яго запрашаюць, і стаміўся ён ад славы. Пасля стаў распавядаць пра эстрадных зорак: усе яны ў яго былі няўдольнымі, дробнымі інтрыганамі; усе здраджвалі і падманвалі, ненавідзелі; усе гналіся за спажывай.

— Зоркамі сябе ўявілі. Як жа? Самога Бога за бараду схапілі. І нікому не дадуць права ствараць новыя каштоўнасці. Павінна панаваць шэрасць, каб на яе фоне ў вочы не кідалася іх убоства,— ён з помслівай радасцю выліваў з сябе жоўць.— Вось такое наша мастацтва — вірлівае балота. Падзяліліся на кланы і грызуцца між сабою, але і моцных сварак палохаюцца, каб не парушаць спакою і пераварвання ежы.

— Гіне культура,— падвёў вынік Арыель.

— Ну і што? Пражывём і без культуры. Галоўнае — свет не загінуў,— адказаў вядучы і кульнуў чарку, абцёр кулаком вусны.— Паехалі да мяне ў госці. Ёсць што выпіць.

Ніта ўзрадавана заківала галавою, і нічога не заставалася, як сунуцца разам з імі. Вядучы жывіў на гарадскім ускрайку, куды яны гадзіну дабіраліся на таксоўцы. Арыель не здзівіўся таму, што ўбачыў у кватэры незасланы ложка з пачарнелай бялізнай, не прыбраны ад бруднага посуду стол, а пад ім пустыя бутэльні, раскіданыя па падлозе часопісы і газеты. Ды і гаспадар зусім не саромеўся за бедлам у сваім жытле, адразу дзелавіта распрануў Ніту, падсунуў ёй зэдлік. На апусцелы ад посуду стол выставіў

бутэльку гарэлкі, паклаў некалькі яблыкаў, дастаў шклянкі. Ніта сціпла адводзіла позірк — рабіла выгляд, што разглядае кнігі на паліцы.

— Вось паглядзіце. Прывёз з Германіі.— Вядучы зняў з паліцы альбом рэпрадукцый Дрэздэнскай галерэі і даў яго Ніце.

— А ты быў у Цвінгеры? — спытала Ніта.

— Не. У Цвінгеры не быў, а Дрэздэнскую галерэю наведаў. Вельмі шмат карцін рэлігійнага зместу. Бачыў і гэту, расхвалёную, «Сіксцінскую мадонну». Як яго? Рэмбранта. Нічога ў ёй няма геніяльнага.

Арыель сумна ўсміхнуўся. Шкада культуры, калі яе твораць вольныя дзеячы. А сапраўды, навошта такому нейкая там адукацыя, нейкія веды?

Зноў пілі. Ніта адмовілася. Арыель зразумеў, што гэты геній проста спойвае яго. Вечар, які Арыель хацеў прабавіць з Нітай, быў сапсаваны чалавекам, які пасмейваўся з яго.

— Хочаш, я табе нешта скажу? — раптам прапанаваў гаспадар бруднай каморы.— Выйдзем.

За дзвярыма ён, абапёршыся на сцяну рукою, нібыта адрэзаў Арыелю шлях назад, прамовіў:

— Пагасцяваў. Час і дадому,— хітравата заўсміхаўся, паказваючы буйныя зубы; з парванай на грудзях кашулі тырчалі валасы.

Вольны ўбодства прэтэндуе на Ніту, на яго святую Ніту, да рукі якой Арыель баяўся дакрануцца.

— Ты мяне праганяеш?

— Я не праганяю, але ты лішні. Мог ужо здагадацца.

— Можа, ты лішні?

— Не крыўдуй на мяне,— паляпаў Арыеля па плячы і, як змоўшыч, прашаптаў: — Не хоча яна быць з табою.

Атрымлівалася нека па-базарнаму бязглузда. Чаго спрачацца? Дурноты Арыель не выносіў. Адно — трапіць у дурное становішча, другое — паводзіць сябе як дурань. Хай сама Ніта вырашае. Ён не мае права ні на яе душу, ні на яе цела, ні на яе волю. Хоча застацца — хай застаецца, яе воля.

Арыель вярнуўся ў пакой, надзеў плашч.

— Я еду дадому,— мовіў ён Ніце.

Яна падхапілася з зэдліка:

— І я таксама.

Адлегла ад сэрца. Не, яна не збіралася заставацца з п'янай славутасцю ў парванай кашулі і з хіжай усмешкай

на вуснах. Вядучы браў яго на «понт». Не атрымалася. Ніта не такая, яна бачыць, хто перад ёю. Але вядучы сказаў ёй:
— Застанься.

Ніта няўпэўнена замармытала нешта пра дом, і па інтанацыі яе голасу Арыель зразумеў, што яна не супраць застацца.

Арыель пакінуў пакой, ляпнуўшы дзвярыма. Ён яшчэ раз пераканаўся ў сваім убостве. А таму з яго можна смяяцца, яму можна здрадзіць, яго можна прыніжаць... І чым больш думаў пра сваё ўбоства, тым больш ненавідзеў вядучага. З вуснаў сарвалася: «Я праклінаю цябе».

* * *

Па вузенькай вуліцы старога горада Арыель выйшаў да невялічкай царквы. Яе рэстаўравалі, і рыштаванні абляпілі абшарпаная сцены з аголенымі цаглянамі. Стромкая, у візантыйскім стылі, званіца стаяла без купала і крыжа. Вакол храма валяліся абрэзкі дошак, кавалкі цэглы, ляжалі кучы жвіру і смецця. У прытворы праз адчыненыя дзверы сноўдалі людзі. Сіратлівымі агеньчыкамі мігцелі ў іхніх руках свечкі. Арыель зайшоў у прытвор і ўбачыў там некалькі жанчын, адзетых у шэрыя простыя світкі. На яго ніхто і не зірнуў. Святло свечак падала на сцены прытвора, засяроджаныя твары людзей.

— І нямала законаў прыдумалі людзі, — гучаў з храма голас святара. — І вось Хрыстос даў людзям дзесяць запаведзей. І ў прастаце іх была ўся мудрасць чалавечага жыцця. Мы, людзі, адзіныя на зямлі істоты, якія адказваюць за свае думкі і ўчынкі...

І згадаў Арыель пачную яву. Але ж жыццё, пра якое яму распавёў Хрыстос, супадала і з яго асабістым жыццём. Ён, Арыель, у юнацтве жыў крадзяжамі і рабаваннем людзей. Ненавідзеў сябе за тое, што мацнейшыя прымушалі яго рабаваць. І калі яго ахвяры ў жаху крычалі, учапіўшыся рукамі за сумку, крык гэты болей біў па ягоным сэрцы. Ён з бояззю нападаў вечарам на адзінокіх людзей, баяўся ўдарыць чалавека і баяўся, што боязь гэтую заўважаць яго хаўруснікі. Ён палохаўся, але краў, ненавідзеў сябе, але жыў злачынствам. Адночы яны напалі на двух п'яных дзядзькоў, і ён першы падляцеў і спрактыкаваным ударам нагі ў грудзі паваліў чалавека на брук. І тут —

зыркае святло фар асляпіла іх. У той жа момант пачулася пранізлівае выццё сірэны, ён кінуўся ўцякаць. Жах перад міліцыянтамі, як адчай, надаваў яму сілы. А ўслед ляцела: «Сука! Сука! Дагонім!» Ён ведаў, што калі зловяць — будучь біць нагамі і дубінкамі доўга і балюча, ведаў, што пасля запхнуць яго ў турму, ведаў, што гэта будзе ўдар па маці...

Жалезная скрыня сметніцы стала яго схованкай. Патыхала гніллю і смуродам, а ён сядзеў у гэтым смярдзючым чэраве і жадаў аднаго: каб не знайшлі яго, і калі ён выблытаецца, дык забудзе пра хаўруснікаў, толькі б пранесла. Міліцыянты прабеглі міма...

Назаўтра, нічога не кажучы маці, ён узяў трохі грошай, пашпарт і з'ехаў з горада. Працаваў на заводзе, паступіў вучыцца ва універсітэт на філасофскі факультэт. А філасофам быць не навучаць. Простае ў гэтым свеце ён не спасцігнуў, а на высокае і не замахваўся. Не для мудрасці ж нарадзіўся. Адчуваў, што нешта незвычайнае наканавана яму, а што? Вось і каханне не для яго... «Чакай, будзе знак». Што за знак? Як яго распазнаць? А можа, гэты храм і тое, што ён тут, і ёсць знак яго новага жыцця? Яму ж прарочылі, што абавязкова прыйдзе да ўлоння царквы. Казалі, што хворая яго душа і лекі ёй будучь горкімі. Няўжо ўсе яго пакуты — і ёсць лекі душы?

— Чалавек, які жыве для сябе, пражывае пустое і непатрэбнае жыццё... — пад гэтыя словы святара Арыель выйшаў з храма.

* * *

Дома яго чакаў сюрпрыз. Да маці прысунуўся яе даўні палюбоўнік. Палысеў на службе ў нейкай сельскагаспадарчай канторы, дзе — хваліўся — васемнаццаць чалавек хадзілі пад ім, і меў ён асабовы блакітны лімузін. Колькі сябе памятае Арыель, палюбоўнік наведваў маці, будучы на падпітку, і заўсёды хваліўся ўладай над сваімі супрацоўнікамі. Шумлівы і задзірлівы, ён прыносіў у іх ціхі дом ажыўленне. Арыель, які не ведаў бацькоўскай ласкі, цягнуўся да яго. Слухаў п'яныя аповеды пра тое, як ён слаўна некалі ваяваў з ворагамі дзяржавы, як падарожнічаў па свеце, з кім з вялікіх людзей яму даводзілася выпіваць, хаця «вялікія» былі футбалістамі мясцовай каманды. Потым

Арыель стаў дакараць маці за яе сябра. Тая злавалася, крычала, каб не лез туды, куды яго не просяць. І варта было палюбоўніку тыдні два не з'яўляцца ў іх доме, як маці злосна заяўляла: «З-за цябе не ходзіць Іван, як пачаў яго цкаваць, дык і не ходзіць. Каб не ты — мы пажаніліся б...»

У кватэру Арыель увайшоў незаўважна. З гасцёўні чуўся нізкі голас дзядзькі Івана:

— Што я, п'яны? А мне на ўсё напляваць. Быў чырвонец, зараз пашукаю.

— Што ты тут?... — раззлавана крычала маці. — У чаравіках на дыване. І яшчэ паліць. Тут табе не прыбіральня... Ідзі, не тупай, сволач. Такая сволач...

— Перастань балбатаць. Нікуды я не пайду. — Ён колькі разоў ікнуў. — Я ехаў да цябе. Ты разумеш, ехаў да цябе.

— Ідзі, не лезь. Ідзі, не лезь... — верашчала маці. — Брудны прыпёрся. Не трэба мне. Ты чаго? Ты чаго? Прымі руку...

Пашчасціла, вечар сапсаваны. Хоць ты з хаты сыходзь. Зараз прычэпіцца са сваімі аповедамі.

— Арыель! А вось і я!

На парозе стаяў дзядзька Іван. Норкавая шапка з'ехала яму на вуха. З-пад расшпіленага паліто выглядаў гальштук, што выбіўся вонкі на пінжак. У зубах тырчэла папярса.

— Што з ёй рабіць? — паказаў ён на сцяну, за якой засталася маці. — Паліць нельга, піць нельга. Нічога нельга рабіць. — Зацягнуўся і выпусціў з мясістых ноздраў струменьчыкі дыму. — Я з краю свету нёсся. Звар'яець можна, а яна мне заварку такую дае. — Плюхнуўся ў крэсла, заклаў нагу за нагу, зноў зацягнуўся. Попел ад цыгарэты паляцеў на яго парткі. — Я ў сваім доме не чалавек. Прыйдзеш — адразу жонка выбягае: «Давай грошы!» Не, каб спытацца: «Ваня, ты стаміўся, будзеш вячэраць?» Дык не — ім патрэбны мае грошы, а не я. Колькі пакояў, а прытуліцца няма дзе. У адным жонка, у другім на машынцы дачка пстрыкае, у трэцім сын рок слухае, у чацвёртым...

Зараз вось рабі выгляд, што ты яго разумеш, спачуваеш яму. Ды напляваць, што там у цябе дома.

Іх размову перапыніў тэлефонны званок. Арыель падняў трубку — і пазнаў голас вядучага музычнай перадачы.

— Прывітанне! — бадзёра сказаў той. — Ну, скажу, Ніта — майстар на штучкі, такая распусніца... Хораша... Хораша... Ну, бывай. — У трубцы завялі гудкі.

Гэта быў забаронены ўдар. Вядучы ведаў, як біць — ніжэй пояса, каб перацяло дых. І каб не матчын палюбоўнік, Арыель нема закрычаў бы. Не, вядучы маніць, хоча выклікаць у яго душы нянавісьць да Ніты, прымусіць адмовіцца ад яе, ганьбіць дзяўчыну. Ды толькі ад гэтых супакаенняў Арыелю лягчэй не стала. Лепш не ведаў бы ён і Ніты, і гэтага вылюдка, як лёгка і спакойна адчуваў бы сябе цяпер.

Увечары ён напісаў Ніце ліст. Хацелася неяк аблегчыць душу, даверыцца камусьці, і ён даверыўся паперы.

«Ніта! — вывеў яе імя. — Я кахаю цябе — не падазраваў, што так моцна і сур'ёзна. Учора гэта зразумеў. Я не хачу нагадваць пра тое, што здарылася. Тут не рэўнасць і не крыўда на цябе. І не абраза на таго, хто ў плечы выпхнуў мяне за дзверы, каб застацца з табою...»

Ён ні разу не пісаў любоўных лістоў і задумаўся, што яшчэ дадаць. Пераконваць Ніту высокім словам, што ён і дня не можа без яе? Не, трэба пісаць проста, шчыра.

«Я звездаў, што такое кахаць жанчыну, якая не адказвае табе. Тое пачуццё я перажыў, мабыць, таму, што не страціў веры ў сваё будучае. Але калі год таму ўсё паўтарылася, у мяне ўжо не засталася веры. Я расчараваўся ва ўсім. І ўжо болей не падманваю сябе. Я стаміўся ад жыцця».

Арыель не стаў пісаць пра сваю няўдалую спробу пакінуць гэты свет. Выглядала б гэта як скарга на лёс або самалюбанне.

«Так, я сустрэў цябе. І баяўся, каб тое самае не паўтарылася ўжо з табою. Бог сведка, я гнаў кожную думку пра цябе. Наўмысна не вітаўся, пазбягаў сустрэч, насміхаўся з цябе, уцякаў. Толькі аднойчы ўначы прачнуўся і адчуў, што ты недзе блізка і зараз падыдзеш да мяне. Я ляжаў і думаў пра цябе, і на душы было прыемна. Прысуд мне быў вынесены. Памятаеш, калі я сустрэў цябе ў горадзе і сказаў: «Каханая». Я не жартаваў. Аднымі думкамі пра цябе я шчаслівы. Але лёс забірае цябе, а я не магу расстацца з табою. Мяне палохае будучыня, бо яна без цябе. Я кахаю цябе. Што мне рабіць?»

Але ён не ведаў адраса. І куды слаць гэты ліст?

З Нітай на гэтым тыдні так і не сустрэўся. Кожны раз, калі ён тэлефанаваў, яна адказвала, што ў яе або госці, або няма часу з-за спраў, або прасіла перазваніць. А калі ён гэта рабіў, то ўжо не заставаў яе дома. Нарэшце зразумеў: яна пазбягае яго. Злаваўся на Ніту, кляўся забыць пра яе.

Навошта ён сябе падманвае? Знайшоў прыгажуню. Ды

такіх прыгажуняў... Адно што вочы — вабныя. Ці ж яна культурная і выхаваная, як пахвалялася? Проста ўмее міла ўсміхацца, прыгожа рухацца... І маўчаць, калі чаго не ведае. Навошта Ніта яму? Яна дачка нуварыша, а для іх, як бяльмо на воку, іх плебейскае паходжанне. Ім трэба хоць кропля высакароднай крыві, таму любы пародзісты стане мужам Ніты, але ні ў якім разе не просты рабочы, хай яна нават і пакахае. Так што ў яго, простага рабочага, ніякіх шансаў.

Мінала колькі гадзін, і цягнула пачуць яе голас, убачыць яе. Ён зноў з пяшчотаю думаў пра яе. Зноў набіраў нумар тэлефона і зноў чуў у адказ ветлівыя прабачэнні: не стае часу... спяшаецца... госці ў яе. Пакутуючы, напісаў ёй другі ліст.

«Ніта, мой дарагі і родны чалавек!

Я мару пра сустрэчу з табою. Калі каханне да цябе — падарунак лёсу, дык я ўдзячны лёсу. Калі гэта мая кара — значыцца, я прыму яе.

Нічога не зменіцца ў свеце? Хіба так? Кожны чалавек нясе зло ці дабрату людзям. Я веру, што ты нясеш добрасць і пяшчоту. І за гэта я кахаю цябе больш, чым за твае чорныя вочы, наіўную дзіцячую ўсмешку. Была б мая воля — стаў бы тваім анёлам-ахоўнікам, суправаджаў бы цябе, ахоўваў бы твой сон, каб хоць аднойчы пачуць з тваіх вуснаў словы ўдзячнасці. Але я бяссільны. Я кахаю цябе».

І гэты ліст, як і першы, Арыель паклаў у шуфлядку пісьмовага стала.

* * *

Пра смерць вядучага музычнай перадачы Арыель прачытаў у газеце. У некралогі гаварылася, што культура панесла цяжкую страту. Як гэта робіцца звычайна, пра нябожчыка кажуць толькі добрае: прызнаваліся яго вялікія заслугі, згадвалася пра яго сціпласць і высакароднасць. Ад чаго ён памёр — Арыель ведаў: значыцца, праклён яго збыўся. Не, гэта не супадзенне... Яго праклёны заўсёды збываліся, і таму яшчэ адно пацвярджэнне. Першы раз такое здарылася ў маленстве, калі ён прыязджаў на лета ў вёску да сваёй бабулі. Рукі ажно свярбелі, каб учыніць якую пацеху. Часта са сваімі хаўруснікамі ён дражніў немаладую кабету Фросю, якую ў вёсцы лічылі за вядзьмарку, казалі, што калісьці прыспала сваё дзіця-немаўля.

Хадзіла яна апранутая ва ўсё чорнае, маўклівая і панурая, з нацягнутай на вочы чорнай хусткай і ў гумавых ботах, не заўважаючы людзей і не адказваючы на іх прывітанні. Сапраўды нешта вядзьмарскае было і ў яе паглядзе, і ў суровым маўчанні, і ў гэтай чорнай вопратцы. Каб не спасаваць перад іншымі, Арыель крычаў ёй услед: «Ведзьма!» І, мабыць, уеўся ёй у сэрца, бо аднойчы, калі праходзіў паўз яе хату, адчынілася брамка і з двара да яго выскачыла Фрося — чорныя вочы злосныя, ніжняя губа прыкушаная. Ён аслупянеў ад нечаканасці. Фрося ўдарыла яго ў бок бярозавай палянякаю. І не ад болю ён заплакаў — ад абразы і крыўды — і, як пабіты сабака, уцёк. «А каб ты падох, выблядак», — крыкнула ўслед яму Фрося.

Вось тады, зусім з недзіцячай нянавісцю ён агрызнуўся: «А каб ты сама здохла». Калі Арыель наступным летам зноў прыехаў у вёску, дык даведаўся, што Фросю знеслі зімою на кладзішча. Пачуў і не мог падумаць пра нейкую сувязь паміж яго праклёнам і гэтай заўчаснай Фросінай смерцю. Ну памерла — значыцца, надышоў час. І другі раз, калі пракляў чалавека і той памёр, Арыель не звязаў яго смерць са сваім праклёнам. Здарылася гэта ў юнацкія гады. Аднаго вечара яго акружыла хеўра п'яных хлопцаў. Кожнага з іх Арыель ведаў, але ж вось не чакаў... Біў яго Сыч — так клікалі высокага плячыстага юнака з дзёрзкім паглядам блакітных прыгожых вачэй. За што? Бязлітасна, з радасцю пераможцы і пахвальбой майстра наносіў Сыч удары: у твар, у пераноссе, пад дых. Арыель не супраціўляўся — пачні абараняцца, як гэтая п'яная хеўра ўся накінулася б на яго. Ён толькі сагнуўся і прыкрыў рукамі твар. Чуў, як нехта фальцэтам верашчаў: «Дайце, дайце мне ўдарыць». Увесь збіты, у сіняках, харкаючы крывёю, ішоў Арыель дадому і кляў Сыча.

Мінула некалькі гадоў. Пра Сыча Арыель нічога не ведаў. Аднак, мабыць, яму было ўдагоду яшчэ раз сустрэцца з ім. Арыель прысутнічаў на пахаванні супрацоўніка са свайго цэха. Не любіў пахаванняў. Іх гнятлівая атмасфера містычна дзейнічала, і ён з адчаем думаў, што жыццё — гэта ўсяго толькі павольнае паміранне і што чалавек, па сутнасці, жывы нябожчык. Каб не бачыць, як убівалася над памерлым мужам жонка, як плакалі яго дзеці і блізкія, Арыель блукаў сярод могілак і наткнуўся на мармуровы помнік. З партрэта на помніку паглядаў на яго з дзёрзкім выклікам у вачах Сыч. Арыель прачытаў надпіс. Трагічна загінуў. Не, не радасць адчуў Арыель, а шкадобу да гэтага

хлопца. Былая крыўда забылася. Пра свой праклён ён і не згадаў. І толькі два месяцы таму здарылася тое, што прымусіла Арыеля задумацца. На працы ён пасварыўся з электрыкам Гукам. Звадка з-за дробязі — сапсаваўся станок, на якім працаваў Арыель. Гук наладзіў. Аднак станок зноў спыніўся. Раззлаваны, Гук выпаліў: «Я не павінен стаяць каля цябе». А тут яшчэ майстар са сваім: «Давай норму». Так, слова за слова — счাপіліся. Гук схапіў Арыеля за грудкі: «Зараз як суну ў лыч, дык і канькі адкінеш». Ды Арыель таксама не вытрымаў: «Ты сам канькі адкінеш». Іх разнялі. Майстар у крык — нормы не выканаў, гультай. Амаральныя паводзіны, безадказнасць перад працоўным калектывам. Па дарозе дадому ў перапоўненым аўтобусе ў галаве чамусьці засела лічба восем. Вось раптам бах — і восем: ці то ўбачыў праз аўтобусную шыбу гэтую лічбу на нейкай афішы, ці то гэта быў час пачатку футбольнага матча, які хацеў паглядзець, ці то яшчэ штосьці... Праз тыдзень, восьмага жніўня, ён працаваў у другую змену. Дзень выдаўся спякотны. Не ратавала і газіраваная вада, якую — шклянка за шклянкаю — пілі рабочыя, вентыляцыя гнала ў цэх распаленае сонцам паветра. І праца не ладзілася. То ламаліся станкі, то стаяў канвеер, а то сапсаваўся маставы кран. Гук палез рамантаваць. Арыель стаяў у тупіку, куды загналі кран, таму ўсё, што здарылася, бачыў на свае вочы. Ужо па тым, як ішоў Гук, злёгка хістаючыся, Арыель здагадаўся, што электрык выпіў. Той залез на кран і нечага там корпаўся ў маторы. Нібы прадчуваў Арыель — зірнуў на кран і ўбачыў, як моўчкі, распластаўшы рукі, ляцеў долкі Гук. Арыель кінуўся туды, куды ўпаў Гук. Электрык нерухома, тварам уніз, ляжаў на кучы жалезнага лому. Арыель дакрануўся да яго і палахліва прагаварыў: «Падымайся». Яшчэ нешта казаў, сам не памятае што, пакуль не здагадаўся перавярнуць Гука. Невідущы пагляд вачэй утаропіўся ўгору, па твары сцякалі кроплі крыві. Арыель паспрабаваў падняць Гука, але ад цяжару апусціў. Выбег на пралёт. Крычаў, клікаў да сябе. Ніхто не падыходзіў.

Калі «хуткая» забрала Гука, Арыеля выклікалі пісаць тлумачальную. У кабінеце начальніка сядзела кранаўшчыца, рукі яе дрыжалі, яна слова не магла вымавіць. «Ну што там з ім?» — спытаў начальнік у майстра. «Ды вось, пералом ног, ну, гэта дробязі, пабіў галаву — таксама дробязі...» Арыель ужо напісаў тлумачальную, калі зазваніў тэлефон. Начальнік узяў трубку. «Што? Памёр? — здзі-

віўся ён, яшчэ хвіліну-другую слухаў, што яму казалі, пасля паклаў трубку, незадаволена сказаў: — Ну вось, і ў гэтым годзе смерць. Падарунак да юбілею завода. Добра, што п'яны быў. Пракуратура не стане капаць. Ну, напісаў тлумачальную?» Арыелю засталася толькі паставіць дату, і ён вывеў — восьмага жніўня. Восем? Супадзенне? Нечаканая здагадка спалохала яго. Няўжо здзейсніўся яго праклён? І нагадаліся папярэднія выпадкі: не верылася, што яго слова нясе смерць. Немагчыма... Якая такая сіла ў яго праклёне? Не, гэтага не можа быць! Значыць... Той ноччу Арыель не мог заснуць. Як толькі заплюшчваў вочы — і ляцеў долу чалавек.

Мы жывём у гэтым свеце і думаем па законах гэтага свету, і што мы ведаем пра другі свет, непадуладны нашаму разуменню?.. Не жах, не разгубленасць, а злую радасць адчуваў Арыель. О, ён самы магутны на зямлі чалавек. Адно яго слова — і любы, ад прасталюдзіна да прэзідэнта краіны, можа закончыць свой жыццёвы шлях. У гэтым свеце магутны той, хто мае грошы. І ён, Арыель, некаранаваны ўладар людзей, павінен штодня працаваць за сваім станком, выконваць сваю норму, каб мець такую-сякую капейку... Пры сваёй сіле ён — жабрак, нішто. Толькі можна прадаць сваю сілу, як мастак прадае свой талент, і зарабіць на гэтым вялікія грошы. Смерць, якую ён нясе людзям, — гэта збаўленне іх ад болю і пакут гэтага жыцця, ён адчыніць няшчасным дзверы ў іншы свет. Вунь ужо і вучоныя сцвярджаюць, што ёсць душа ў чалавека, нават сфатаграфавалі яе зіхаценне над памерлымі і вызначылі вагу гэтай душы. Значыць — ён без гвалту над людзьмі дапаможа іх душам пакінуць вязніцу з касцей і мяса. І хто ведае, можа, дзякуючы яму, многія выратуюцца, бо не паспеюць награшыць. Можа, ён, як Харон, толькі перавозчык душ? Хто ведае?

Не адмовіцца ён ад сваёй сілы. Ёсць цяпер і ў яго шлях да велічы. Ён той Звышчалавек, пра якога марыў Ніцшэ. Хай хрысціянства суцяшае кволых, выродлівых, нізкіх. А ён, моцны чалавек, ад спачування да людзей адно знясілее. Яго штурхае да дзеяння інстынкт жыцця, а задавальненне — доказ, што дзеянне яго правільнае. З чалавекам адбываецца тое самае, што і з дрэвам: чым больш яно імкнецца ўгору, да святла, тым з большай сілай імкнецца карані яго ў глыб зямлі, у цемру — у зло. Так, здаецца, пісаў той, хто марыў пра Звышчалавека. Трэба знайсці таго, хто мог бы плаціць яму за збаўленне людзей ад жыц-

ця. Спецслужба? Так! Дзе палітыка, там і палітычныя забойствы. Ды ён для іх сапраўдная знаходка: хай даюць за кожную яго ахвяру — дзесяць тысяч. І чым вышэй стаіць чалавек на іерархічнай лесвіцы — тым і плата вышэйшая. У яго будуць грошы, шмат грошай. Ён купіць тады і Ніту. І ў ложку з ім, разумеючы, што яна куплена, ненавідзячы сябе за сваю прадажнасць, прыніжаная і абражаная, яна пераканае сябе, што аддаецца яму не за грошы, а таму, што кахае яго. І гэта будзе помста за прыніжэнні, за той абразлівы для яго вечар.

Ніколі не адчуваў Арыель сябе так хараша, як цяпер. Ён уяўляў і новы прасторны дом, пабудаваны пад замак, утульныя пакоі ў ім, абстаўленыя мэбляй, карціны ў бронзавых рамах — гэта яго дом, дзе кожная рэч будзе радаваць сэрца, бо кожная будзе сцвярджаць веліч і значнасць свайго гаспадара — яго, Арыеля. Ён марыў пра мора, яхту. Марыў пра лімузін і ахову. Марыў пра Ніту. Ён палюбіў гэтае будучае жыццё, якое купіць за вялікія грошы, што атрымае за сілу свайго праклёну.

* * *

Спецслужба, такая патрэбная дзяржаве, займала цэлы квартал, забудаваны з высокімі калонамі дамамі, упрыгожанымі гербам дзяржавы на фасадах; гэта былі помнікі той эпохі, калі любілі стыль, які сімвалізаваў моц і неўміручасць імперыі. Цяжкія металічныя дзверы будынкаў рэдка адчыняліся. А на першым паверсе вокны сцераглі жалезныя краты. Гараджане прымхліва стараліся абыходзіць гэты квартал.

Арыель расчыніў непадатлівыя дзверы прыёмнага пакоя спецслужбы і апынуўся ў прасторным вестыбюлі. З высокага скляпення апускалася масіўная старамодная люстра. У святле лямпчак зіхацелі, як снег на сонцы, яе крыштальныя долькі. Абкладзеныя чорным мармурам сцены надавалі вестыбюлю выгляд прыёмнай залы гарадскога крэматорыя. Пакуль Арыелю выпісвалі пропуск, ён праходжаўся па мармуровай падлозе. Перад ім расчыніліся дзверы ў тайну, якая палохала многіх людзей. Але да крыўднага расчаравання ўсё здавалася тут пазбаўленым таямнічасці і значнасці. Службоўцы ў бюро прапускоў нічым не адрозніваліся ад людзей з вуліцы. Простыя дзяўчаты, якія працуюць у заштатнай канторы. Ні суровасці, ні

сур'ёзнасці, а нейкая санлівасць ды абыякавасць да яго, аднаго-адзінага наведніка. Каля ўвахода самотнымі вачыма сачыў за Арыелем ахоўнік. У кутку, уладкаваўшыся ў крэслах з высокімі спінкамі, тры мужчыны ў гарнітурах строгага пакою і пад гальштукамі гучна размаўлялі паміж сабою. Арыель прыслухаўся. У кампаніі распавядалі показкі пра вядомую спявачку.

Неўзабаве дзяўчына праз акенца выдала Арыелю пропуск — запаветную паперчыну, дзе значыліся яго прозвішча і нумар пакоя, які належала наведаць. Ахоўнік праверыў пропуск і пашпарт і прапусціў. Патрэбны пакой знаходзіўся на першым паверсе. За паліраваным пісьмовым сталом, на якім роўным стосам ляжалі папкі і стаялі два тэлефоны, сядзеў мужчына адных з Арыелем гадоў. І ён не быў падобны да тых супрацоўнікаў спецслужбы, якія грозіліся раней Арыелю: суровых і засяроджаных, з квадратнымі тварамі і пранізлівымі позіркамі насцярожаных вачэй. Мяккі інтэлігентны твар школьнага настаўніка, прыязны позірк маленькіх падслепаватых вачэй, якія супрацоўнік увесь час жмурыў, нібыта ад яркага святла, выклікалі прыхільнасць да гаспадара пакоя.

— Дзень добры, — павітаўся Арыель і застаўся стаяць ля дзвярэй.

— Добры дзень, — павярнуў галаву да наведніка супрацоўнік. — Праходзьце і сядайце, — паказаў ён рукою на крэслы, што стаялі ля сцяны насупраць стала. — Якая справа?

Арыель прайшоў па дывановай дарожцы на сярэдзіну пакоя, паклаў на стол пропуск, сеў. Супрацоўнік вастрываў ножыкам аловак.

— Гаварыце, гаварыце, — ён не пераставаў аточваць аловак. Раптам лязо нажа разанула яго па пальцы. З раны пацякла кроў. — Ах, оперны тэатр!.. — усклікнуў ён, выцягнуў з кішэні клятчастага зялёнага пінжака насоўку і заматаў палец. — Я слухаю, — зірнуў на Арыеля.

— Вам патрэбны забойца? — спакойна спытаў Арыель і ўтупіўся ў супрацоўніка. Той апусціў вочы, усміхнуўся, нібыта пачуў няўдалы жарт, зірнуў на насоўку, на якой выступіла чырвоная пляма.

— Наша служба — ахова грамадзян. Супраць забойстваў мы і змагаемся, — павучальна прамовіў супрацоўнік. — Вось яны, стэрэатыпы мяшчанскага ўяўлення пра нас. Усе думаюць, што мы тут займаемся забойствамі няўгодных дзяржаве грамадзян. А мы, наадварот, абараняем вас.

— Я магу ліквідаваць любога чалавека, і ніхто не ўстанавіць, што яго забілі. Мне не патрэбны ні філеры, ні агенты, ні зброя. Ніякіх сенсацыйных выкрыванняў. Усё ціха і гладка.

— Хм...— Твар супрацоўніка пасур'эзнеў. Яго пільны позірк палохаў Арыеля сваёй прыцягальнасцю і халоднасцю.

— Любы чалавек у вашай уладзе — і ў краіне, і за яе межамі, у любы момант яго можна ліквідаваць...

— І як гэта вы зробіце?

— Гэта мой сакрэт.

— Што вас прымушае стаць забойцам?

— Мяне не цікавяць палітычныя матывы. Мне ўсё роўна, якая ўлада. Плаціце толькі грошы... Дык я патрэбны вам? Там, дзе палітыка, — там заўсёды ёсць людзі, якія некаму перашкаджаюць. Ёсць чалавек — ёсць праблема. Няма чалавека — няма праблемы.

— Хвілінку, — спыніў яго супрацоўнік, зняў трубку тэлефона і набраў нумар. — Ало, трэці, гэта я, дзесаты. Тут для вас ёсць кадр. Ага, зразумеў. — Ён паклаў трубку, прызна і задаволена заўсміхаўся. — Зараз вырашым, пайшлі.

На ліфце яны падняліся на трэці паверх. Шырокім калідорам, засланым чырвонай дывановай дарожкаю, прайшлі да пакоя, на дзвярах якога красавалася металічная лічба «3». Супрацоўнік адчыніў дзверы і прапусціў наперад Арыеля. Гэты пакой быў прасторны і ўтульны, каля акна, занавешанага зялёнымі штурамі, стаяў на гнутых ножках масіўны стол. Каля сцяны — мяккая канапа і маленькі часопісны столік, па кутах — крэслы. Каля другой сцяны ў шафе на паліцах красаваліся пераплётамі, ціснутымі золатам, тоўстыя кнігі. Пад столлю вісела крышталёвая люстра.

З-за стала насустрач наведнікам падняўся гаспадар пакоя.

Ад здзіўлення Арыель ледзь не ўскрыкнуў — перад ім стаяў дзядзька Іван.

— Рады вас вітаць, — працягнуў ён Арыелю маленькую далонь. — А вы — свабодны, — адпусціў ён Дзесятага. — Сядайце, — правёў госьця да канапы.

Гаварыў ён ціха, ветліва, з тактам. Наліў з тэрмаса ў кубачкі кавы, дадаўшы магічнае: «Бразільская». Сам сеў на канапу. Кароткімі глыткамі піў каву, вытанчана, як жанчына, трымаючы пальцамі кубачак.

— Я — Феб Лаўша, — прамовіў ён. — І забудзь, хто я для цябе... Ну, што прывяло сюды?

— Я магу ліквідаваць любога няўгоднага ўладзе чалавека. Без кулі, без атруты, без катастроф... І ніякіх слядоў, ніякіх памагатых, — так і не дакрануўшыся да кавы, адказаў Арыель. Каб выглядаць самаўпэўненым і спакойным, ён закінуў нагу на нагу і склаў на грудзях рукі.

— Ты — чалавек сур'ёзны і разумеш, што служба ў нас небяспечная і нялёгкая.

— Мяне гэта не палохае.

— Выдатна, Арыель. І як жа ты рашыўся забіваць людзей?

— Гэта маё прызвание.

Феб пакруціў галавою. І было не ясна, ці асуджаў ён Арыеля, ці зрабіў так ад здзіўлення. Але твар яго заставаўся па-ранейшаму ветлівым, усмешка не пакідала яго вуснаў. У гэты момант дзверы ў пакой адчыніліся — увайшоў малады чалавек, адзеты ў класічны чорны гарнітур з шырокім гальштукам. Адно не пасавалі яму доўгія, да плеч, валасы і нахабная раскутасць. Ён кінуў на стол тоўстую кардонную папку і скрозь зубы працадзіў:

— Тое, што прасілі.

— Дзякуй, — акурат японец, хітнуў галавою Феб і, калі малады чалавек выйшаў, падняўся з канапы і сеў за стол.

— Хіба ёсць такое прызвание — забіваць людзей? — разгарнуўшы папку, спытаў ён.

— Ёсць. Кожная праца мае свайго майстра і свайго генія. Дык вось я — геній смерці. Буду пазбаўляць людзей ад страсцей гэтага свету, ратаваць іх душы ад мітусні і грахоў.

— Вось як? — перабіраючы ў папцы паперкі, адказаў Феб і раптам адарваўся ад іх і спытаў: — У вас на заводзе загінуў чалавек. Ты з ім пасварыўся. Што скажаш пра яго смерць? — Гаварыў ён ціха, гледзячы Арыелю проста ў вочы.

Арыель не здзівіўся гэтаму пытанню. Такая тут служба — ведаць пра ўсіх усё. І, пэўна, гэтая папка — дасье на яго самога. Нехта збірае весткі, цікуе за кожным крокам і даносіць сюды.

— Зваліўся п'яны з крана.

Феб усміхнуўся, маўляў, паверыў.

— А вядучага ты ведаў?

— Ведаў.

— Паміж вамі не ўзнікала ніякіх праблем? Ну, скажам, з-за жанчыны?

Стала ніякавата. Гэты ветлівы чалавек — вось зазірнуў у папку — і ўсё ведае пра яго, Арыеля, нібыта наскрозь бачыць душу, чытае думкі.

— Мне з ім не было за што сварыцца, — са штучнай абьякавасцю адказаў Арыель.

— Так, так. Я прагледзеў тваё дасье. Ні ў чым анты-дзяржаўным ты не заўважаны. І характарыстыка добра-надзейная... Карыстаешся аўтарытэтам... актыўна ўдзельнічаеш... палітычна свядомы... палітыку разумееш... добра-сумленна адносішся... маральна вытрыманы... Аднак ці не перабольшваеш ты свае магчымасці?

— Не перабольшваю. Гэта я пажадаў, каб загінуў Гук, я пажадаў смерці вядучага...

— Я не пытаю, як ты гэта зрабіў. У кожнага майстра — свая тайна. А ты ж геній — геніяльнае цяжка зразумець. Падпішы вось гэты дакуменцік... — Феб дастаў з шуфлядкі аркуш паперы і паклаў яго на стол.

Арыель падняўся з канапы і падышоў да стала. Перад ім ляжаў бланк. Чорныя друкаваныя літары лаканічна паведамлялі: «Я — ішоў пропуск для ўпісання прозвішча, імя — паступаю на службу Дзяржаўнай аховы грамадзян, прымаю абавязак выконваць усе заданні, якія мне даручаць, без нараканняў слухацца начальства і захоўваць тайну службы». Арыель прачытаў гэтую ці то прысягу, ці то інструкцыю, узяў ласкава працягнутую Фебам асадку і ўпісаў сваё імя «Арыель Бергель», а ўнізе распісаўся.

— Вось і слаўна, вось і слаўна! — Феб кончыкамі пальцаў схпіў паперку за куток і паклаў яе ў папку. — Будзем працаваць. — Калі ён загарнуў папку, у вочы Арыелю кінуўся старанна выведзены чорным атрамантам подпіс: «Справа № 567890123. Арыель Бергель».

— Табе даручаецца важнае дзяржаўнае заданне, — Феба як падмянілі: вочы засцюдзянелі, твар пасур'ёзнеў, а голас загучаў сурова. Ён падняўся з-за стала і, заклаўшы рукі за спіну, пругкім крокам пранёс сваё тулава да сцяны, на якой вісеў у бронзавай рамцы фатаграфічны партрэт прэзідэнта краіны, спыніўся.

— Ты павінен яго ліквідаваць, — Феб на хвіліну змоўк, а пасля павольна падняў руку і пальцам паказаў на партрэт.

— Прэзідэнта? — спалохаўся Арыель.

— Так, яго, — дзелавіта хітнуў галавою Феб. — Заўтра ён наведвае вайсковыя могілкі... Там ты яго і сустрэнеш. Дапамога табе, як я зразумеў, не патрэбная.

- Колькі мне заплацяць?
- Пяцьдзесят тысяч.
- Мала.
- Сто.
- Згодны.

Феб падышоў да сейфа, уставіў ключ у замочную адтуліну, крутануў раз-другі і пацягнуў на сябе масіўныя дзверы.

З-за спіны Феба Арыель не бачыў, што ўзяў з гэтай жалезнай скрыні яе ўладар. Феб схаваў ключ у кішэню, павярнуўся:

— Вось табе аванс.— У правай руцэ ён трымаў ладны стос новых купюр, перацягнутых паласатай паперкаю.

Адразу такая ўдача — сто тысяч! Яшчэ пару такіх заказаў — і можна пачынаць свой бізнес. Яму трэба шмат грошай — яны дадуць свабоду, моц і рэальную ўладу над людзьмі. А прэзідэнт нібыта і добры чалавек, нават дзяржаўныя рэформы спрабуе ажыццяўляць. Але што яму, Арыелю, да рэформ. Тут сто тысяч. За такую плату не шкада і прэзідэнта.

У добрым настроі вяртаўся Арыель дадому. Будучыня нарэшце расчыніла перад ім дзверы туды, дзе святло, дзе пануюць гармонія і шчасце. Вакол яго плыла людская рака. Твары, твары. Нехта з гэтых людзей не зводзіць з яго вачэй, адзначае яго кожны крок. Хто? Азірнуўся. Людзі, не заўважаючы Арыеля, праходзілі міма. Але ж нехта цікае за ім. Не можа быць, каб цяпер за ім не прыставілі філэра. Цяпер ён асоба не дробная. Такое ўяўленне, што ён раптам апынуўся ў клетцы, дзе ўся яго свабода вызначалася межамі жалезных кратаў. Можна лічыць сябе вольным чалавекам, калі не падыходзіць да гэтых кратаў, не ведаць пра іх, а калі падышоў, калі ведаеш, што твая воля толькі падман, як тады? А тады цягне вырвацца на сапраўдную волю. Яму захацелася раптам кінуцца ў першую падваротню і ўцячы, каб той невядомы, што ідзе следам, згубіў яго. Каб не цікаваў, каб нічога пра яго не ведаў.

Але куды ўцячэш, куды схаваешся? І ён пайшоў па горадзе з непрыемным адчуваннем, што за ім, бы цень, ідзе той, хто павінен ведаць кожны яго крок.

Можа, пазваніць Ніце ды падацца ў якуюсь рэстарачыю? Ён, не распранаючыся, ціхенька прайшоў у свой пакой, схваў у шуфлядку стала грошы.

На гэты раз ён застаў Ніту. Яна не абрадалася яму. Уражанне было такое, што ён ужо надакучыў ёй сваімі званкамі. У голасе Ніты гучала незадавальненне. Яна адмаўлялася ісці з ім, чакала ў госці сябра — вельмі выразна прамовіла гэтае «сябра». Можна было класці трубку, але ён хацеў пачуць ад яе хоць адно добрае слова. Не ведаў, што і сказаць ёй, і яна маўчала. На яго пытанне, як яна жыве, хмыкнула: «А што табе да майго жыцця?» Размовы не атрымлівалася. «Ну, добра», — сказаў ён, і Ніта адразу ж, не дачакаўшыся яго «да пабачэння» і не развітаўшыся з ім, паклала трубку. Ён сядзеў абражаны, з крыўдаю на ўвесь свет. І зласлівае пачуццё помсты несла яго душы палёгку: ён мог знішчыць і новага Ніцінага сябра, прыніжэння ён болей не сцерпіць. У люстэрку адбілася яго помслівая ўсмешка, сцятыя моцна вусны дрыжэлі ў куточках. Арыель, убачыўшы сябе, спалохаўся. Гэта была ўсмешка д'ябла.

Амаль гадзіну ляжаў Арыель у ложку і тупа глядзеў на столь. Ні пра што не хацелася думаць. Яму нават спадабалася ляжаць такім абыякавым да ўсяго. Тэлефонны званок адарваў Арыеля ад роздуму. На яго здзіўленне, званіла Ніта.

— Арыель, сумуеш? — данёсся з трубка бадзёры голас.

— Я па табе заўсёды сумую, — адказаў ён і пачуў, як дзяўчына засмяялася.

— Калі так, дык я запрашаю цябе ў «Альбу».

Ён не паверыў. «Альба» — самая дарагая рэстарачыя ў горадзе. Адна вячэра там каштавала яго месячны заробак. І вось Ніта сама запрашае яго туды. Дзяўчына, нібыта здагадаўшыся, што хвіліннае маўчанне Арыеля выклікана яго здзіўленнем, паўтарыла:

— Я запрашаю цябе ў «Альбу», — і дадала: — Я сама за ўсё плачу. Толькі не задавай пытанняў. Можаш лічыць, што гэта мой капрыз. Чакаю... Каля «Альбы», — яна паклала трубку.

Гэта чаму ёй раптам заманулася запрашаць яго ў рэстарацыю? Штосьці тут не тое. Нейкі патаемны намер мела яна ў галаве. Хоць бы і так, ды толькі не адмовішся ад яе прапановы.

Што ж...

* * *

Па небе паўзлі шэрыя хмары. Горад быў заліты агнём неонавых вітрын. Перад шклянымі дзвярыма рэстарацыі, як заўсёды, сабраліся тыя няшчасныя, што не трапілі ў яе. Стары швейцар з пасівелай галавою, адчуваючы сваю важнасць, ганарліва стаяў на вахце заповітных дзвярэй, не заўважаючы тых, хто мёрз вонках. Швейцар выпусціў з залітага святлом чэрава рэстарацыі купку іншаземцаў, вясёлыя і бесклапотныя, яны гучна смяяліся. Смуглявая дзяўчынка ластаўкай лётала паміж іх. Божа, каб у яго была такая дачка ад Ніты! Самотнымі вачыма ён праводзіў гэтае анёльскае дзіця.

Чакаць Ніту доўга не давялося. Арыель убачыў, як выйшла яна з залы і, заўважыўшы яго, радасна памахала рукой. Нешта сказала швейцару, і той павольна адчыніў дзверы.

— Не дзівіся, Арыель, проста мне сумна тут сярод чужых.

А можа, і сапраўды яна хацела пабачыць яго. Можа, сярод многіх людзей, з якімі яна так лёгка сыходзілася і расставалася, Ніта адчула, што ёй не хапае яго, Арыеля. О, каб так гэта было!

Швейцар пакорліва пакланіўся яму і паспяшыў дапамагчы зняць плашч. У прырэзнай зале каля сцен пыхкалі цыгарэтамі размаляваныя, адзетыя ў квяцістыя адзежы дзівулі. Ён у старым швэдры, памятых штанах і стаптаных чаравіках выклікаў у іх вачах знявагу. Раней адчуў бы сваю нікчэмнасць і прыніжанасць, а цяпер — нахабна абвёў прысутных позіркам прымружаных вачэй і ўсміхнуўся д'ябальскай усмешкаю — куточкамі вуснаў. Убачыў, як збляднелі спалоханыя дзівулі. І было ў гэтым жаху перад ім хмельнае пачуццё задавальнення.

Усё здавалася яму тут фальшывым, як гэтая стылізаваная пад старасвецкую карчму зала: камін, у якім ні разу не гарэў агонь, разныя сталы, якія і гадоў пяць не паслужылі тым, хто на іх баляваў, цьмяныя ліхтары ў металічнай

аправе. І людзі тут былі фальшывыя. Прывабнасць жанчын з галівудскімі ўсмешкамі была ўсяго толькі платаю за тое, што іх прывялі сюды кавалеры. І мужчыны толькі таму былі галантныя, бо хацелі выдаваць выхаванымі, а на самай справе думалі, як пакласці сваіх жанчын у ложка, спакусліва паглядалі на іх лыткі і аголеныя плечы. Усе ігралі адведзення ім ролі, наколькі дазваляў ім іх талент пераўвасаблення.

Арыель сядзеў за столікам насупраць Ніты.

— Ты любіш рэстарачы? — спытаў ён Ніту, калі афіцыянт, галантна схіліўшыся над столікам, наліў у крыштальныя келіхі з высокімі ножкамі шампанскага.

— А што? Тут весела, ёсць пачуццё свята, — манерна адказала Ніта і вытанчаным рухам рукі паднесла да вуснаў келіх.

— Але і свята стамляе.

— Куды больш стамляе жыццё, якім ты жывеш, — яна раззлавана адставіла келіх убок. — Ну што ў ім добрага? Гарбаціцца за бясплатна... Ты ж нішто. А я хачу жыць іначай.

Каб раней Арыель пачуў такое ад Ніты, дык палічыў бы сябе абражаным, але цяпер, калі ў яго кішэнях ляжалі тысячы, ён толькі пасмяяўся з дзяўчыны. Але так і не адказаў ёй, бо яго ўвагу прыцягнуў п'яны стары з бародкаю і вусамі, які, хістаючыся на кароткіх нагах, выпаўз на сярэдзіну залы і, узмахнуўшы рукою, пракрычаў:

— Я хачу спяваць!

Яго ніхто не слухаў, ён затупаў нагамі на адным месцы, завіхляў задам і заспяваў:

Дзеўкі вы... па-па... так яму і нада...

Опа, опа, дзеўкі вы... па-па...

Затым ударыў кулаком у грудзі і сказаў:

— Я люблю спяваць! Я такі, вы мяне ведаеце.

Ды гэта ж дзядзька Іван. Як яго? Феб Лаўша. І вось ад гэтага ўбоства залежыць яго, Арыелеў, лёс, і лёс прэзідэнта краіны, і лёс тысяч і тысяч людзей. Мабыць, у чалавека самае развітае пачуццё — пачуццё жаху. Жах перад таямнічай і злавеснай спецслужбай адняў у людзей волю і гонар. Але калі яны б даведаліся, што вось гэты п'яны смарчок і ёсць адзін з тых, хто трымае іх у жаху, то, пэўна, учарнелі б ад крыўды. А можа, дзесяць разоў шкадавалі б, што ўбачылі яго ў такім стане?

— І не трэба... Ведаю я Маркса, — закрычаў Феб і пагразіў камусьці пальцам. — Ведаю палкоўніка Маркса, ра-

зам служылі, яго няма, а я ёсць і буду. Магу палец адкусіць сабе. Я такі. Я такі. Я жалезна магу палец адкусіць або нос. Хто хоча? — Ён засунуў палец у рот і агледзеў залу. — Я такі... Усе мае пяць братаў рэстарациямі загадваюць, а я — паэт. Усе мяне гоняць, нават унучка за нос кусае. Я вам зараз свае вершы...

Але Фебу не далі прачытаць вершы. Да яго падскочылі два ладныя хлопцы і пад рукі павялі з залы.

— Ты так глядзеў на гэтага старога, што я спалохалася... — Ніта пахітала галавою.

— Ай, вось дурное ўсякае лезе ў галаву.

Зноў загучала музыка — мякка і пшчотна. Быццам плакаў пра нешта страчанае саксафон, які вёў сола. Да іх століка падышоў адзеты ў белую вельветавую тройку высокі мужчына. Свежапаголены, коратка стрыжаны, з ветлай усмешкаю. Ну, хоць ты яго ў каталожныя прыгажуні запісвай. Запрасіў на танец Ніту, і дзяўчына моўчкі падала яму руку, паднялася. Нічога, няхай павесяліцца. Нікуды ад яго Ніта не дзенецца — раскрыла карты. Хочацца ёй свята — ён падаруе ёй гэтае свята.

Танец закончыўся, і кавалер правёў Ніту да століка. «Казёл стары, крыўляецца тут. А яна і рада, што вакол яе круцяцца такія казлы».

— Мне здаецца, ты не кахаеш мяне, — сказала Ніта, дапіваючы з келіха шампанскае. — Такое ўражанне, што табе ўсё роўна, каго кахаць: мяне або каго іншага. Ты проста жывеш сваім пачуццём. Але табе напляваць на пакуты і радасці каханай, ты не хочаш нічым ахвяраваць дзеля яе. А навошта? Так спакойней. І з такой жа лёгкасцю, як узбудзіў сваё пачуццё, ты забудзеш на мяне і знойдзеш сабе іншую...

— Ты памыляешся, — павольна адказаў ён, не ведаючы, што і сказаць ёй.

Дапамог яму ўсё той жа кавалер, які зноў запрасіў Ніту на танец.

Як азарэнне, мільганула — яна помсціць яму. Так, помсціць за той вечар, калі ён не стаў змагацца за яе — уступіў вядучаму, чым і зняважыў яе гонар. Гэтага яна не магла дараваць, бо страціла ўладу сваёй прыгажосці над ім, а таму зненавідзела яго. Вось і спатрэбілася гэтая рэстарация, каб растаптаць яго: «Ты — ніхто». Танцуе з гэтым казлом знарок, каб выклікаць у яго душы рэўнасць. А ты не простая, Ніта, табе хочацца іграць галоўную ролю. Не, галоўная роля — яго роля.

Калі Ніта вярнулася за столік, Арыель паклікаў афіцыянта.

— А нельга, каб ваш аркестр змоўк?!
— Калі баліць галава, ідзіце дадому, — адказаў афіцыянт.

— Я хачу, каб аркестр маўчаў, — цвёрда сказаў Арыель і выцягнуў з кішэняў штаноў купюру, кінуў яе на стол. — Мне падабаецца цішыня.

— Усё зробім, — афіцыянт спрытна ўхапіў грошы і, мякка ступаючы, пайшоў да музыкантаў на эстраду.

— Навошта гэта зрабіў? — з пагрозаю ў голас спытала Ніта.

— Мне падабаецца чуць твой голас і глядзець у твае вочы. А музыка мне замінала, — спакойна адказаў ён і ўзяў келіх з шампанскім.

— Ты гэта зрабіў, каб... каб я не танцавала. Ну, і што ты даказаў? — Ніта ледзь не крычала, яе голас дрыжаў ад хвалявання. — Ах, ах, у цябе шмат грошай, — яна засмялася, адкінуўшыся на спінку крэсла. — Ну, тады разлічыся, а я паехала дадому. Не трэба мяне праводзіць, — рэзка паднялася і пайшла да дзвярэй.

Ён разгадаў Ніту — хацела адпомсціць яму, і гэтая істэрыка — ад крыўднай няўдачы, хоць усё разлічыла, выклікала ў ім пачуццё віны перад ёю. Спадзяецца, што пабяжыць услед, пачне прасіць прабачэння, а ёй гэта і трэба.

Не!

Дадому ён ехаў на чорным лімузіне, які наняў ля рэстаўрацыі. Шафёрам аказаўся стары яўрэй. З уласцівым гарбаносым профілем і чорнымі жывымі вочкамі. Ён, нібыта дзень ні з кім не размаўляў, узахлёб малаціў языком:

— Наездзіў сто кіламетраў, і ніводнага пасажыра. Што, грошай у людзей няма?.. Патрапіла адна... А ў яе, як назло, дробных грошай няма: тысяча і дзсятка... Узяў дзсятку. Ні за хера адвёз яе. Ну і людзі пайшлі — усё намагаюцца за дзякуй. Вось быў я на вяселлі. Машыну дыванамі ўпрыгожыў... Ну, думаў, і заплацяць як мае быць. А яны: «Вялікі табе дзякуй, Арон». Ці вось знаёмага вазіў — бутэльку віна абяцаў. А сустрэў яго, дык вады ў рот набраў, маўчыць...

Убоства і шэрасць усюды. Усюды падман і прадажнасць. Арыель глядзеў праз шкло на асветленыя цьмянымі ліхтарамі спусцелыя вуліцы горада і думаў, што і ён прадаўся за сто тысяч. Гэты вечар апошні ў жыцці прэзідэнта. І не

ведае той, што ўжо блізкая яго смерць. Можа, сядзіць цяпер перад камінам, а на каленях яго даверліва прытулілася маленькая дачка. «Не думаць пра гэта, забыцца».

Каля дома, нягледзячы на позні час, хадзілі двое ў цывільным. Арыель прайшоў міма, адчуваючы на спіне іхнія пагляды.

* * *

Сон не браў яго. Амаль гадзіну варочаўся ў ложку, не вытрымаў, уключыў святло. Што б пачытаць? Але кнігі, што стаялі на паліцах кніжнай шафы, выклікалі агіду. У іх таксама падман і ўбоства гэтага свету. Можа быць?.. Арыель узяў танюсенькі томік Новага Запавета. Толькі аднойчы з таго часу, калі набыў гэтую кнігу, чытаў яе. І здалася, што цяпер падыдзе гэтая кніга. Ён наўздагад разгарнуў яе. Паводле Мацвея Святое Евангелле. «Калі настаў вечар, прыйшоў багаты чалавек з Арыматэі, іменем Язэп, каторы таксама быў вучнем Ісуса. Ён прайшоў да Пітала, прасіў цела Ісусавага. Тады Пілат загадаў аддаць цела»...

* * *

Прачнуўся ён а дванацатай гадзіне. На стале ў гасцёўні ляжала пісулька. Маці пісала, што паехала на лецішча і вернецца заўтра. То ён вечарам запрасіць да сябе Ніту, а не — збярэ сваіх знаёмых, з якімі гадамі не бачыўся. У выхадныя, як ніколі, ён сумаваў, адчуваў сябе адзінотна. Сумна было да слёз. Асабліва вясною, калі сонца клікала на вуліцу, калі гучаў смех, калі бачыў шчаслівых закаханых. І не яму радавацца сонцу, жыццю, каханню. І вось так адыходзяць дні, адыходзяць назаўсёды. Людзі жывуць, а ён існуе. Але цяпер былі грошы, якія збавяць яго ад суму і адзіноты.

Ён хацеў пазваніць Ніце, ды перадумаў: калі зноў адмовіцца ад запрашэння, дык ужо зранку сапсуе яму настрой.

У гадзіну ён адправіўся на вайсковыя могілкі. Калі выходзіў з дому — убачыў каля пад'езда двух мужчын, апранутых у скураныя плашчы і капелюшы з доўгімі палямі. Чорныя акулеры хавалі іх вочы. Філёры. У адкрытую так ідуць, калі маюць бяспройгрышныя козыры. Філёры

прысунуліся на стаянку таксовак. Ветліва папыталі, ці апошні ён, і сталі за ім. Падкаціла таксоўка. Арыель сеў у яе. Адзін з філёрнаў адчыніў пярэднія дзверцы.

— Шэф, нам таксама на вайсковыя могілкі, — сказаў ён цвёрдым уладным голасам.

— Паехалі, — махнуў рукою Арыель, тузануў дзверы на сябе і зачыніў іх.

Яшчэ задоўга да вайсковых могілак міліцыянты накіроўвалі машыны ў аб'езд. Народ ужо сабраўся вітаць прэзідэнта. Той-сёй быў з дзяржаўнымі сцяжкамі ў руках. Важныя міліцыянты ў парадных мундзірах, з гумавымі дубінкамі ў руках сваімі шырокімі спінамі адгарадзілі людзей ад вуліцы, па якой павінен быў ехаць прэзідэнт. Арыель падышоў да кладзішчанскай брамы, пабудаванай у мінулым стагоддзі і ўпрыгожанай ляпной труною, чэрапам, капачом і нейкім лацінскім вымоём пра смерць. Ён праціснуўся ў сярэдзінку натоўпу. Народ! А за кожным чалавекам у гэтым натоўпе, пэўна, нехта сочыць і дакладвае ў спецслужбу. І так усюды: на працы, у школе, у інстытуце, у лякарні, у войску і ў самой службе аховы грамадзян. Усе пад наглядам, а можа, і за тымі, хто цікуе, таксама наглядаюць.

— Едзе! Едзе! — загаманілі ў натоўпе.

Па вуліцы павольна ехалі на матацыклах нацыянальныя гвардзейцы, апранутыя ў чорныя камбінезоны і перацятыя белымі рамянямі. За матацыклістамі кацілі чорныя лімузіны. Насупраць брамы машыны спыніліся. Да другога ў калоне лімузіна, на капоце якога вісеў на металічным штыры дзяржаўны сцяжок, падбегла некалькі чалавек. Адзін з іх адчыніў дзверцы лімузіна і лісліва нахіліў наперад галаву. З салона спачатку паказаліся чаравікі з тоўстай падэшвай, пасля ногі ў чорных партках, а затым і ўвесь чалавек у шэрым паліто і капелюшы. Як стары, марудна, бы кожны рух даваўся яму з цяжкасцю, ён вылез на свет божы. Невясёлым позіркам абвёў ён людзей, якія крычалі: «Слава!» і махалі рукамі. Усё гэта выдавала на спектакль. Прэзідэнта акружала кола ахоўнікаў і яшчэ колькі чалавек, пераважна жанчын, якія стараліся зацікаўлена размаўляць з прэзідэнтам. А ён, нібы двоечнік каля дошкі, калі яму не халае слоў выказаць сваю думку, распавядаў пра шчасце, якое чакае дзяржаву ад яго рэформ, але трэба трохкі патрываць, не ўсё адразу — год-другі, а мо й трэці... У адказ яму лапаталі: «І мы... І мы так думаем. Дай вам Бог здароўечка».

Прэзідэнт пачакаў, пакуль выграбецца з машыны жонка — жанчына, год нараджэння якой стаў амаль дзяржаўнай тайнаю, бо журналісты ўсё яшчэ не ўстанавілі яго. У норкавым футры, у боціках на кароткіх абцасах, яна выглядала элегантна. Па-маладому лёгка падышла да мужа і ўзяла яго пад руку. Яны пайшлі на кладзішча. Услед за імі нацыянальныя гвардзейцы неслі вянок, каб ускласці да помніка нядаўна памерламу генералу, з лёгкай рукі якога звычайны чынуша-падхалім стаў прэзідэнтам. Ахоўнікі расступіліся. Толькі невялічкая купка людзей трапіла ў гэтае кола і апынулася акурат за пяць-шэсць крокаў ад першага чалавека дзяржавы. Сярод іх быў і Арыель. Ён добра разгледзеў прэзідэнтаў твар: сінія плямы пад вачыма, нездаровы колер скуры, сівізна на скронях. Затраскацелі камеры, забліскалі маланкі фотаапаратаў. Прэзідэнт падаваў руку тым, хто стаяў перад ім. Падаў і Арыелю. Поціск яго быў па-мужчынску моцны. Так звычайна вітаюцца ўпэўненыя ў сабе людзі.

— Прыемна бачыць тут моладзь...— гаварыў прэзідэнт.

— За намі будучае! — выкрыкнуў нейкі юнак.

— Вядома. Так што, маладыя людзі, спрабуйце сілы. Пакуль што цяжка, але трэба пацярпець... Гэта добрая школа сталення.

— Скажыце, чаму вы так рэдка сустракаецеся з моладдзю? — прагучаў голас таго дзёрзкага юнака, што крычаў пра будучыню. Прэзідэнт засмяяўся:

— А ў мяне, бюракрата, усё не стае часу: візіты, пасяджэнні... а пасля барацьба, каб сядзець на гэтых пасяджэннях.

А калі сур'ёзна, дык час размоў мінуў — наступіў час дзеяння. Вы верыце ў рэформы?

— Верым!..— азваліся людзі, што стаялі перад прэзідэнтам, і толькі Арыель прамаўчаў. Прэзідэнт заўважыў гэта і звярнуўся да яго:

— А вы што — не верыце?

— Тут, на гэтым кладзішчы, ляжаць тыя, хто шчыра падтрымаў вашыя рэформы... Яны выйшлі на вуліцу, каб патрабаваць перамен на справе, а не на словах. На іх паслалі войска. Іх білі, стралялі, атручвалі газам...

Прэзідэнт апусціў вочы долу, цяжка ўздыхнуў.

— Вы не баіцеся, што блізкія і родныя забітых праклялі вас — таго, хто здрадзіў, падмануў свой народ?.. Я праклінаю вас!

— Хадзем адсюль, — затривожилася жонка прэзідэнта. — Мне ўсё тут не падабаецца.

— Не хвалюйся, дарагая, — прэзідэнт рашуча павярнуўся і пакіраваў да машыны, а за ім пацягнуліся і яго ахоўнікі.

Справа была зроблена. Арыель ішоў уздоўж высокага цаглянага плота. За ім, зрэшты, сунуліся і тыя два філёры ў скураных плашчах і капелюшах. Прымхлівы жах гаварыў яму, што філёры хочуць забіць яго. А чаму і не? Так адбывалася ў кіно пра мафію. Там платных забойцаў пасля таго, як тыя выконвалі загад, ліквідоўвалі. Але ж агенты спецслужбы не стануць пры людзях забіваць. Хаця — што за глупства? Не такі Феб Лаўша дурань, каб пазбавіцца ідэальнага забойцу, бо заўсёды трэба будзе кагосьці з ворагаў улады адправіць на той свет. Няма чалавека — няма праблемы...

Калі ён нарэшце дабраўся да ўскраіны кладзішча, дык убачыў купку людзей. Сцежка праходзіла побач. Пачуў ён, як галасіла над нябожчыкам жанчына.

— Не веру! Не веру! — вырываўся з яе грудзей пакутлівы крык-стогн, і жанчына загаласіла: — Сыночак мой, сыночак родненькі!..

З-за спінаў людзей Арыель не ўбачыў ні гэтай жанчыны, ні самога нябожчыка. І не адчай, не боль у жаночым голасе ўразілі Арыеля, а вось гэтае суладдзе яе слоў з тымі словамі, якія ён учора ў сваёй фантазіі ўклаў у вусны Ісусавай маці. Паміж гэтымі абедзвюма з'явамі існавала незразумелая яму сувязь.

— Не веру! Не веру! — лямантавала жанчына.

Арыель абышоў пахаванне і цяпер мог убачыць усё, што там адбывалася. У труне, абабітай чырвонай тканінаю, ляжаў вядучы. І, каб не васковы колер твару, можна было падумаць, што ён жывы. Яго вусны знерухомелі ў з'едлівай усмешцы, нібыта вядучы прытварыўся мёртвым і вось не вытрымаў спектакля, які называўся — яго асабістае пахаванне, гэтых слёз на вачах жанчын, панурых твараў мужчын, плачу і ляманту маці, — у шчырасць усяго гэтага ён не верыў і не ўцярапеў, каб не пасмяяцца з прысутных. На каленях перад труной, распластаўшыся на нябожчыку і абхапіўшы яго галаву рукамі, стаяла маці.

— Сыночак мой, сынулька. Ой, навошта ты пакінуў нас? А хто ж цяпер нас суцешыць? Падніміся, сыночак. Падніміся, зірні. Ой, які ты стаў, сыночак родненькі. Не веру! — галасіла жанчына.

А побач з ёй стаяў бацька вядучага. Просты вясковы мужык. Як чалавек з другой эпохі, адзін з тых людзей, што смела ішлі ў бой, адстойваючы незалежнасць дзяржавы, каго цяпер называлі героямі, ён быў адзеты ў вайсковы кіцель колеру хакі і галіфэ, запраўленыя ў боты. Па яго маршчыністым твары цяклі слёзы. Першы раз Арыель бачыў, як плачуць мужчыны. І не вытрымаў, пайшоў да выхаду. А ўслед, як кулі ў сэрца, білі крыкі жанчыны:
«Не веру! Не веру!»

* * *

Дома ён пазваніў у службу сервісу і заказаў прывезці скрыню каньяку і скрыню шампанскага, а таксама закуску. Пасля ўзяў свой тэлефонны нататнік. Старонку за старонкаю гартаў яго. Тэлефоны тых, каго гадамі не бачыў і не званіў ім. Але цяпер набіраў нумары тэлефонаў і, калі заставаў іх уладальнікаў дома, запрашаў да сябе на сем гадзін. Тыя дзівіліся: чаму, навошта? Ён прасіў абавязкова прыехаць: пасядзім, вып'ем, згадаем былое. Пазваніў і Ніце. Яна падняла трубку і бадзёра прамовіла: «Ало, слухаю!» Пачуўшы яго прывітанне, расчаравана выдыхнула: «А, гэта ты...» Доўга не згаджалася прыняць яго запрашэнне, спасылаючыся на нейкія справы. «Прыедзь, я вельмі прашу. Мне так трэба ўбачыць цябе. Гэта вельмі важна». Яна здалася, паабяцала прыехаць.

А пятай гадзіне прыбылі два агенты службы сервісу. Накрылі ў гасцёўні стол. А там — прабіў гадзіннік шэсць разоў.

І вось сядзяць за сталом яго былыя сябры і знаёмыя. І сярод іх Ніта. Як ніколі, сёння яна выглядала незвычайна прыгожай і чароўнай. Як ніколі, сёння яна смяялася і жартавала, і ў вачах яе гарэзлівымі агеньчыкамі адбівалася святло крышталнай люстры. І з Арыелем паводзіла, як са старым добрым сябрам, ахвотна адказвала на яго пытанні. І не сыходзіла з яе вуснаў мілая ўсмешка. І калі ўсе селі за стол, падняўся Арыель, трымаючы чарку з каньяком:

— Я ўдзячны вам, што вы сабраліся, бо я хацеў бачыць вас. З кожным з вас я правёў нейкія імгненні свайго жыцця. Можна, быў да каго несправядлівы, кагосьці крыўдзіў, дык даруйце мне. Я вас люблю...

Яны пілі і закусвалі. Паставіўшы докаць на стол,

Арыель паглядаў на Ніту. Ён кахае яе, і немагчыма, здаецца, жыць у будучым без яе. Яна — крыніца яго натхнення, яго святло ў цемры гэтага свету. Як там у моднага цяпер філосафа, яна — тая, хто далучыць яго да прыгажосці вячыстай жаночасці, хто, абняўшы, злучыць іх мужчынскую і жаночую прыроду ў вобразе і падабенстве Божым, каб раскрылася перад імі тайна чалавека. А прасцей, як трэба яму, усемагутнаму, прыпасці да яе пляча, каб яе слабасць усчалавечыла яго. І яна не падазравала пра тое, што ён думаў, піла шампанскае з высокага крышталёнага келіха, смяялася.

Пілі і закусвалі. За сталом панаваў вясёлы вэрхал. Ніхто не звярнуў увагі, калі Арыель выйшаў з гасцёўні.

* * *

Ён ляжаў на канапе ў сваім пакоі. За сцяною гучалі п'яныя галасы ды раз-пораз звінелі ад удараў келіхі. «Я прыйшоў у гэты свет, каб кахаць і быць шчаслівым. Гэта права любога чалавека, і многія гэта права атрымалі, а я вось не. Як добра было раней неразумным хлопчыкам сядзець на беразе рэчкі, глядзець на сонечныя промні на хвалях, якія краліся да ног, і марыць пра будучыню. І ўжо тады я прадчуваў цябе, Ніта. Ужо тады мне не хапала цябе. Я прымаў другіх за цябе і казаў ім словы кахання. Але я нарэшце сустрэў цябе. Прыйдзі сюды да мяне. Пачуй душою, як мне зараз пагана, як патрэбна мне твая дапамога. Я слабы перад спакусаю. Я слабы чалавек, але ты дасі мне моцы, каб перамагчы нянавісць ды зло, каб на ўсё забыцца. Прыйдзі ж...» Ён чакаў яе, чакаў, што прыйдзе, прысядзе на канапу і ён возьме яе далонь, пацалуе і прызнаецца: «Я кахаю цябе, Ніта!» Прапаўне з'ехаць з гэтага горада, з гэтай краіны, туды, дзе не будуць віжаваць за ім філёры, дзе ніхто не ведае пра яго тайну, дзе забудзецца ён пра тых, хто памёр з яго праклёнаў, дзе пачне новае жыццё. Ён чакаў Ніту. І адчыніліся дзверы. Промень святла ўпаў на падлогу.

— Вой, тут цемра! — сказала Ніта.

— І хай. — Арыель пазнаў голас свайго школьнага сябра, крываногага танцора з нейкага народнага ансамбля. Ён не хадзіў, а валюхаўся, як качка, перавальваўся з нагі на нагу.

Яны ўвайшлі ў пакой і зачынілі дзверы; цемра схавала іх.

— Ніта, чаму я раней не сустрэў цябе?

— Значыць, не лёс,— какетліва адказала яна.

— Едзем да мяне.

— Непрыгожа. Арыель з комплексамі, пакрыўдзіца.

Дык што — вось гэтае «непрыгожа» і стрымлівала яе? Ён, Арыель, ашукваў сябе, бо хацеў быць яе каханым. І каханне да яе было як вера, што надае сілы. Дурань ён. Веру не купляюць за грошы, але ў веры расчароўваюцца. Яго школьны сябра, па мянушцы Гапак, цалаваў Ніту. Цяжкія ўздыхі вырваліся з яе грудзей. Як усё проста і як усё агідна.

Пэўна ж, Ніта зноў помсціць яму, цяпер ужо за няўдачу ў «Альбе». Жадае выклікаць у яго рэўнасць, тым самым паставіць яго на калені перад сабой, каб зрабіць сваім рабом, які забяспечыў бы ёй заўсёднае свята. А значыць — ён зноў мусіць зарабляць грошы забойствам людзей.

— Мы звар'яцелі,— задыхаючыся, выгукнула Ніта.— Не трэба...

— Я кахаю цябе!..

Калі яны выйшлі з пакоя, Арыель яшчэ доўга ляжаў на канапе і тупа глядзеў у цемру. Нянавісць да Ніты пякла яго душу. І ён бязгучна, але цвёрда сказаў: «Праклінаю цябе, Нітачка. Смерць, смерць!..»

Нарэшце адчыніліся дзверы — у пакой уварваліся гучныя галасы гасцей. Пстрыкнуў выключальнік, і цемру паглынула святло трох лямпачак. Арыель падняўся і ўбачыў Ніту.

— Ты быў тут? — разгублена спытала яна і, не пачуўшы адказу, ледзь усміхнулася, падышла і прысела на канапу.— Стамілася. Можна, я на хвілінку прылягу? — Зморанымі вачыма паглядала на дыван, што ўсцілаў падлогу. Яе вытанчаныя рукі бездапаможна пакоіліся на абцягнутых спадніцаю каленях.— Нейкая стома... Выключы святло.

Арыель падышоў і націснуў на пруткі рычажок выключальніка.

У пакоі запанавала цемра.

Як цяжка зразумець жанчыну. Можна дзівіцца пераменлівасці яе сэрца, але завалодаць ім наўрад ці гэта магчыма. Арыель прысеў на канапу.

— Зоркі...— прашаптала Ніта і змоўкла; дыхала яна часта, узрушана. У святле месяца Арыель бачыў, як пады-

маліся і апускаліся яе поўныя грудзі.— Мне боязна... Дай сваю руку... Толькі што перадалі па радыё: наш прэзідэнт памёр... Мне дрэнна, не хапае паветра...

— Ну што ты, супакойся...— паспрабаваў сцешыць Ніту.— Не бяры да галавы... Прэзідэнты не дэфіцыт, новага выберам...— Ён сціснуў яе невялікую і пяшчотную далонь — самая шчаслівая хвіліна ў яго жыцці. Не было ні горада з яго мітуснёй, ні гасцей за сцяной, а было доўгачаканае імгненне лучнасці. Рэдкае і хрыплае дыханне дзяўчыны ўстрывожыла яго.— Ніта, Ніта! — паклікаў. І, не пачуўшы адказу, пахаладзеў ад жахлівай здагадкі: Ніта памірае, яго словы праклёну сталі прысудам. Але ж ён не жадаў цяпер гэтай смерці.— Ніта, Ніта! — у адчаі прыўзняў ёй галаву.

Ніта прашаптала яго імя, і нечакана цяжкі ўздых вырваўся з яе грудзей. Яна не дыхала. Слёзы пацяклі з яго вачэй, але плач не прыносіў ні палёгкі, ні забыцця. Ён, геній смерці, і сам стаў ахвяраю свайго зла. Ці ж ёсць яму апраўданне? Як перажыць крах сваіх спадзяванняў? На каго наракаць? Ён пракляў Ніту...

Паступова незвычайны супакой авалодаў ім — усе яго перажыванні адступілі. Заціхлі за сцяною галасы гасцей. Цішыня павісла ў пакоі. Арыель падумаў, што калі Бог вучыць любіць адно аднаго, дык ён не разлучае закаханых і за парогам смерці. І з'явілася дзіўная перакананасць, што так яно і ёсць. Ён не мог растлумачыць сабе, адкуль такая перакананасць, але яна панавала ў яго галаве і поўніла душу радасцю прасвятлення.

— Хрысце, супакой і прымі душу рабы твае,— Арыель казаў гэтую малітву шчыра і з каханнем да Ніты.— Божа, ачысці грахі мае. Уладыка, даруй беззаконне маё і ўвядзі ў Валадарства Тваё вечнае. Амін.

І, не ўключаючы святла, ён сеў за пісьмовы стол. Знайшоў аркуш чыстай паперы і намацаў роўненькія стосы грошай, атрыманых ад Феба. Што з імі рабіць? Выкінуць? Ай, хай ляжаць, спатрэбяцца маці. Хоць за гэта згадае яна яго добрым словам. Напісаў толькі адно слова, склаў аркуш і сунуў яго ў кішэню. Цяпер усё. Стараючыся не шумець, асцярожна выйшаў з пакоя. У гасцінай весяліліся, гучалі песні ўперамешку з п'янымі выкрыкамі. Там ужо забыліся пра яго. Ён адчыніў дзверы і пераступіў парог. Чакаў, што яго хоць цяпер хопяцца, можа, хто выйдзе паглядзець, дзе ён дзеўся. Зачыніў за сабою дзверы — няма вяртання назад.

Філёры яго пазналі і не здзівіліся.

— Пайшлі, — прамовіў Арыель.

— Куды? — спытаўся адзін з філёраў.

— А ёсць тут месца.

Месцам гэтым была будоўля. Туды і павёў іх Арыель: сам наперадзе, а яны за яго спінаю.

Ён нагадаў ранейшае трызненне, калі Хрыстос мовіў яму ўзлюбіць сваё «Я». Можна быць, з-за гэтага і ўсе ягоныя беды. Ён не любіў сябе, а значыць, быў пазбаўлены духоўнай веры ў сябе і пачуцця асабістай ягамасці. Яму давялося даказваць і самому сабе, і астатнім, што ён не горшы за іншых. Адсюль і жаданне, каб Ніта сваёй прыгажосцю сведчыла значнасць і непаўторнасць яго асобы. Адсюль і чорная зайздрасць да тых, хто дамогся ў жыцці большага, чым ён. Не дзіўна, што часам ненавідзеў сябе. Але позна зразумеў гэта.

Да будоўлі прыйшлі хутка. Арыель і не заўважыў, як вырасла перад ім глухая сцяна недабудаванага дома. Далей ісці не было куды. Арыель не павярнуўся да філёраў. Хай усё адбудзецца знянацку. Ён падняў вочы на месяц. Жоўты шар свяціўся таямнічым святлом. Некалі ў дзяцінстве ён вяртаўся з бабуляй вось такой парою з гасцей. І цемра пужала яго, і ваўкі, якія, мабыць, дзесьці сцерагуць адзіночых падарожнікаў, адно месяц, што заліваў святлом шлях, надаваў яму смеласці. І ён заўсёды, бываючы далёка ад дому, глядзячы па начах на месяц, успамінаў тую ноч і памерлую даўно бабулю. Шкадоба да сябе ахапіла Арыеля, і ён адчуў, што вочы яго завільгацелі. Раптам грымнуў стрэл і агонь апаліў яго сэрца. Сляза так і не скацілася...

Філёры схіліліся над забітым. Як вымагала таго інструкцыя, абшукалі кішэні. На знойдзеным аркушы паперы ў святле ліхтарыка, які адзін з іх уключыў, прачыталі толькі адно слова: «Дзякуй».

* * *

Пад ім ляжаў горад. Сотні і сотні каляровых агнёў свяціліся ў цемры. Вышыня не пужала Арыеля, а захапляла сваёй падуладнасцю яму. Невядомая сіла падымала яго ўсё вышэй, і ад таго, што ён у яве бачыў пад сабою горад, зразумеў: ён жывы. Ён не адчуваў болю ад раны ў сэрцы. Дзесьці там, на пляцоўцы каля недабудаванага дома, ляжала яго цела, якое мучылі спакуслівыя страсці і пачуцці.

Цяпер яно вызвалілася ад гэтага. Здзівіла, што ён не шкадуе свайго цела, як не шкадаваў зношанай вопраткі, разумеючы, што болей яна яму не патрэбная. Светлая радасць перапаўняла яго, падобная на тую, якую ён перажываў, калі летам ехаў у вёску, дзе чакала яго вольнае жыццё без надакучлівых урокаў і настаўнікаў. Нібыта і праўда ён вярнуўся ў той час, і няма ні хваляванняў, ні клопатаў, ні страху, ні засмучэнняў, а ёсць радасць, адна толькі светлая радасць. І, як у дзяцінстве, адчуў Арыель, што ён мае ўсё, каб лічыць сябе шчаслівым. Такім нязначным здалося тое, чым ён жыў раней, — гэтыя крыўды, зайздасць, замарочкі, перажыванні. Які быў ён дурань! Навошта мітусіўся і пакутаваў, навошта тая ўлада, багацце? Цяпер нічога яму не трэба. Ён вольны і шчаслівы. Жыццё яго не скончылася. Вось жа думае, ляціць над зямлёю. А цікава, які ў яго выгляд? Толькі Арыель пра гэта падумаў, як убачыў сябе ў сваім ранейшым абліччы — чалавечым. Белая туніка пакрывала яго тулава. Ён варушыў рукамі, і яны слухаліся яго. Не, жыццё не скончылася.

Арыель ляцеў да свайго дома. Увесь сусвет звузіўся да асветленага вакенца пакоя, дзе засталася Ніта. У пакоі, каля канапы, на якой нерухома ляжала нябожчыца, мітусіліся яго госці. Гапак трымаў дзявочую руку за запясце, мабыць, шукаў пульс. Астатнія моўчкі назіралі за ім. І раптам радасны ўскрык:

— Арыель!

Ён убачыў каля сябе Ніту. Белая туніка агалыла яе смуглявыя плечы і рукі, даходзіла да каленяў. Ніта радасна ўсміхнулася і працягнула да яго руку. І ён абняў яе, і яна не працівілася гэтаму. Незямную асалоду і радасць перажыў Арыель ад блізкасці каханай.

— Я баюся, — даверліва прашаптала яна. — Мне трэба ім сказаць, каб яны не хваляваліся.

— Гэта цяпер ужо не наш дом. У нас сваё жыццё. Я адчуваю зліццё з табою, тваю цеплыню, тваю пяшчоту, тваю дабрату, і я шчаслівы.

— І я таксама.

Дзве душы ляцелі над горадам, над тысячамі агнёў, што разліліся па лабірынтах вуліц. Яркі прамень, як пражэктар, прарэзаў цемру наперадзе і наблізіўся. Пяшчотнае залатое святло ўказвала закаханым душам шлях у царства любові, дзе без любові нічога не можа быць.

ШЧАСЦЕ СТРАСЦЕЙ

Яго вялікасьц імператар Аляксандр I сядзеў на імператарскім пасадзе, а вакол стаялі слугі гасударавы і лісліва паглядзілі на суровы твар гасудара. Аляксандр пагрозліва ўставіўся на дзяржаўнага злачынцу Міцьку, які баяўся нават вочы падняць на імператара. Чакаў свайго прысуду. Пасадам імператару служыла звычайная каляложкавая тумбачка. Белая прасціна, накінутая на шырокія Аляксандравы плечы, азначала мантыю. Імператарскі тытул насіў Аляксандр Чэрнік — вучань васьмага «Б» школы-інтэрната. Чатыры месяцы вучыўся ў інтэрнаце Чэрнік, але моцнымі кулакамі заваяваў сабе ўладу сярод аднакласнікаў і вучняў малодшых класаў. Вакол яго неўзабаве згуртаваліся тыя, у якіх не вучоба ў галаве, а сверб у руках — шкоду ўчыніць якую. Кволы і худы — косці скуру праціралі — Косцік Ждановіч, аматар гісторыі і прыгодніцкіх сацыненняў, каб наблізіцца да Чэрніка, прапанаваў яму абвясціць сябе імператарам. А чаму і не. І Чэрнік з таго памятнага дня загадаў сябе велічаць «ваша вялікасьц», а інтэрнат і ўся тэрыторыя каля яго, абгароджаная высокім драўляным плотам, сталі імперыяй наваяўленага ўладара Аляксандра I. Ждановіч і быў першым дзяржаўным мужам імперыі — канцлерам, а хаўруснікі Чэрніка атрымалі іншыя дзяржаўныя пасады, хто вайсковага міністра, хто галоўнага паліцыянта, хто міністра фінансаў. Усе астатнія вучні перайшлі ў стан халопаў гасударавых. Праўда, змена дзяржаўна-сацыяльнага ладу адбылася і не без хваляванняў. Той-сёй не захацеў прызнаваць манархіі. Бунтаўшычкоў выклікалі ноччу ў палац — палату, дзе жыў са сваім дваром манарх. Канцлер чытаў дзяржаўнаму злачынцу імператарскі прысуд — «цёмная». І не паспяваў падсудны мовіць і слова ў сваё апраўданне, як ззаду на яго накідалі коўдру і верныя імператарскія міністры кулакамі выбівалі з яго ўсялякае памкненне да волі. Так нарадзілася новая імперыя. Усе яе грамадзяне павінны былі плаціць імператару даніну; хто што меў, тое і аддаваў: грошы, цукеркі, кнігі, маркі, ручкі і г. д.

А сёння імператар Аляксандр I здзейсніў паход на суседнюю з імперыяй вёску Пятроўшчыну. Чалавек трыццаць веў за сабой Чэрнік. І здарылася немагчымае: з імператарскага войска ўцёк Міцька Мархель. Не тое што яго кулакі спатрэбіліся б у бойцы з абарыгенамі, якія, дарэчы, пахаваліся па хатах, ды і якая карысьць ад невысокага

кволага хлапчука «духарыка», але Мархель не паслухаўся імператара — гэта быў бунт. Толькі цяжкае пакаранне заслугоўваў бунтаўшчык.

Які там бунт? І не думаў Міця бунтаваць супраць Чэрніка, верна яму служыў, стаяў на шухеры, калі па начах той з хаўруснікамі гуляў у карты, каб хто з начных нянек не накрыві іх, паслухмяна засцілаў яму раніцай ложка, а вечарам распранаў, здымаў абутак. Мо хто і адважыўся б процістаяць Чэрніку, але толькі не гэты духарык Мар-хер. Міця проста спалохаўся бойкі — любы яму настукаў бы па касцях, і калі Чэрнікава раць ішла праз стары сад, ён адстаў ад усіх і схавалася за дрэва. Думаў, не заўважаць яго адсутнасці, і пралічыўся. Чэрнік і заўважыў: «А дзе гэты духарык?» — «Няма яго». — «Ну добра». І вечарам, калі званок празвінеў «адбой» — час класціся спаць, канцлер паклікаў Міцю да імператара.

Яго вялікасць Аляксандр I сядзеў на імператарскім пасадзе і пагрозліва паглядаў на дзяржаўнага злачынцу. Не спадзяваўся Міця на цуд. Чэрнік не пашкадуе яго, як не пашкадаваў тых, хто не падначальваўся яму. Хай застанецца ён рабом, хай будзе выконваць любы загад Чэрніка, хай пагарджаюць ім, але толькі не б'юць. Боль палохаў яго. А Ждановіч чытаў гучным голасам напісаны на старонцы сшытка імператарскі ўказ. «Мы, вялікі імператар Аляксандр Першы, за дзяржаўную здраду раба нашага Міцькі Мархеля пастанаўляем: онага аддаць у гладыятары». Такі быў прысуд. Хто такія гладыятары, Міця ведаў з падручніка гісторыі — былі некалі такія рабы ў старажытным Рыме, пацяшалі крывавымі бойкамі рымлян. Значыць, і ён цяпер гладыятар і павінен кулакамі ў бойках пацяшаць гэтага вылюдка Чэрніка з яго прыхлебнай хеўрай.

— Шульц! — рэзка, як загад, прамовіў імператар.

На сярэдзіну палаты міністры выпіхнулі Шустала — хлопа з сёмага класа. Шустала дражнілі Шульцам. Яго, пэўна, таксама паднялі з ложка, бо, як і Міця, ён не адзеўся — быў у белае сарочцы і доўгіх чорных трусах. Босымі нагамі Шустал зашлёпаў па падлозе. Яго санлівыя вочкі палахліва глядзелі на Чэрніка, і жаласліва, нібыта хацеў выклікаць у імператара шкадобу, ён скрывіў вусны і захныкаў.

— Біцца па-сапраўднаму, а то кожнаму цёмная, — прыгразіў Чэрнік і з'едліва ўсміхнуўся. — Ну, Мар-хер.

Цяпер ужо залежыць ад яго самога — быць пабітым або абараніць сябе. Шульц не волат, аднаго з ім росту. Можа,

і адолее яго. Яны паглядалі адзін на аднаго. Да гэтага вечара не варагавалі ды і не сябравалі паміж сабой. І вось з жадання Чэрніка яны ворагі. І ніхто з іх не рашаўся першым пачаць бойку.

— Чаго стаім? — прыкрыкнуў незадаволена Чэрнік.

Міця і не чакаў, як Шустал ухапіў яго за сарочку і моцна штурхнуў у бок. Радасныя крыкі міністраў віталі пачатак бойкі. Падаючы, Міця паспеў учапіцца за рукі Шустала і пацягнуў яго за сабою. Абодва і грывнуліся на падлогу. Цяжарам свайго тулава Шустал прыціснуў Міцю да падлогі. Ад гэтай няўдачы, ад болю пабітай спіны Міця ўзлаваўся, і злосць дала сілу. Нагамі ўпёрся ён у падлогу, рэзка падкінуў тулава ўгору. Шустал не ўтрымаўся і паваліўся на спіну. Умомант абодва ўскочылі на ногі. Злыя і расчырванелыя, яны цяжка дыхалі і пільна сачылі адзін за адным. Прысутныя ўхвальнымі крыкамі падбадзёрвалі іх.

— Што, выкусіў? — прахрыпеў Міця.

— Не радуйся, сваё атрымаеш, — агрызнуўся Шустал і зрабіў падманны выпадак правай рукой.

Міця паверыў і адхіліў галаву ўлева. Моцны ўдар левай рукой у сквіцу ледзь не збіў яго з ног. У вачах імгненна паласнула цемрай. Пачуў сярод радасных крыкаў і задаволены ўскліп Чэрніка. За гэтым ударам паследаваў другі — у вусны, але не такі моцны. Міця таксама ўдарыў кулаком правай рукі і не дастаў Шульца — ён адскочыў назад. Смех прысутных толькі больш раззлаваў Міцю. Аднаго ён хацеў — біць і біць Шульца, біць па твары, у нос, у вушы, у вочы. Ніякай боязі перад сваім праціўнікам цяпер ён не адчуваў. Біць. Як падхоплены віхорам, Міця сарваўся з месца і пабег на Шустала. Ад нечаканасці той на кароткае імгненне знерухомеў. З помслівай радасцю Міця сунуў з усёй сілы кулаком у нос Шусталу. З разбітага носа пырнула кроў.

— Ды ён малаток! — завішчаў Чэрнік.

А Міця спалохаўся, калі ўбачыў звярыную раз'ятранасць у вачах свайго праціўніка, яго перакошаны нянавісцю твар. Нічога добрага цяпер не чакай — парай аплявух бойка не скончыцца. Кроў. За кроў Шулец адпомсціць. Дзе тут пераможаш яго раз'ятранага. Боязь адабрала веру ў перамогу. І калі Шулец нема закрычаў: «Сука, заб'ю!», аж халадок працяў спіну і ёкнула сэрца — загінуў.

— Давай, Шулец! Мясі яго! Гасі Мар-хера! — крычалі хлопцы. Хутчэй ад боязі перад Шульцам — хоць неяк стрымаць яго, Міця схапіў свайго праціўніка за тулава

і паваліў яго на ложкак. Як ціскамі, Шустал абхапіў Міцю за шыю. Дарэмна ён спрабаваў вызваліцца — хватка ў Шульца была жалезная.

— Не брыкайся, пакуль ты жывы, я не адпушчу, — злосна хрыпеў над вухам Шустал.

Ужо не хапала паветра — Міця задыхаўся. Яшчэ імгненне, другое — і хана... Правай рукой Міця дастаў да горла свайго праціўніка. Адчуў пальцамі, як дрыжаць крохкія храсткі пад танклявай скурай, сціснуў іх. Шулец левай рукой паспрабаваў адарваць Міціну далонь са свайго горла, а правай па-ранейшаму трымаў у абхаце яго шыю. Заставалася толькі адно. У распачы Міця з усёй сілы сціснуў Шульцава горла. Хрып, што вырваўся з рота ў Шустала, узрадаваў Міцю. Ну, цяпер Шулец адпусціць. Толькі Шустал па-ранейшаму жалезнай хваткай трымаў яго за шыю, а левай рукой схапіў за куток рота і стаў яго рваць. Дыхаць Міцю не было чым, але ўсё ж былі сілы схапіць зубамі Шустала за пальцы.

— Ах, так! — віскнуў Шустал, ударыў кулаком правай рукі па галаве і ўскочыў на ногі. — Кусацца, падла! Заб'ю!

Не паспеў Міця падняцца на ногі, як Шустал падмяў яго пад сябе і абхапіў рукамі яго галаву. Хутчэй бы скончылася гэтая бойка. Хай бы ўжо на задавальненне гэтым гадам і атрымаў бы колькі піз...лей ад Шульца, можа, Чэрнік і злітасцівіўся б — спыніў бойку. А Шустал усё мацней сціскаў яго галаву і шыю. У грудзях не было ўжо паветра. І тады Міця здаўлена закрычаў:

— Выратуйце мяне. Ён жа задушыць мяне.

— Адпусці яго, Шулец. Хай жыве! — зняважліва і павольна прамовіў Чэрнік.

— Навошта мне патрэбны гэты казёл? — адказаў Шустал і расціснуў рукі.

— Малайчына, Шулец, — мовіў Чэрнік і велічна выцягнуў наперад руку.

Расчырванелы Шустал, абцёршы далонню пад носам кроў, пашлёпаў босымі нагамі да Чэрніка, апусціўся на калена і паслухмяна тыцнуўся вуснамі ў імператарскую далонь. А Міцю Чэрнік суцешыў:

— Нічога, Мар-хер, вось так памахаеш кулакамі і навучышыся піз...цца.

Накрыўшыся з галавой коўдрай, ляжаў Міця на сваім ложку. Ён хацеў заснуць і з прыкрасцю думаў, што імгненнем праляціць ноч і заўтра зноў гэтая клятая доля раба. І толькі ў сне можна забыцца пра жорсткае жыццё. Што добрае ён бачыў у ім? Дзе яго бацькі? Дом яго — вось гэты інтэрнат. І колькі разоў з яго здзекаваліся: то лупілі яго, то кідалі ў возера, каб парагатаць з таго, як ён тануў, то разбівалі тухлыя яйкі на галаве, то ноччу завязвалі вузлы на вопратцы, то мачыліся ў яго чаравікі, то пасля адбою ставілі з падушкай на выцягнутых руках — усяго не перакажаш. Такая бяда, што нават не п'ецца і вада. Няма ў яго сяброў, і павагі ні ад кога няма ў інтэрнаце. І сапраўды, ён раб, пазбаўлены нават імя, Мар-хер — крыўдная мянушка замест імя. І калі зрэдку пачуе «Міця», дык не адразу і здагадваецца, што звяртаюцца да яго. Што ж, ён змірыўся са сваёй бездапаможнасцю і нікчэмнасцю і адчувае сябе такім. Ён зжыўся са сваімі пакутамі — апраўданне яго мар пра шчаслівае будучае, гэта плата за тое, што рана ці позна, а павінен жа лёс усміхнуцца яму. І калі быў у яго добры настрой, Міця ўспрымаў гэта як нешта штучнае і падманлівае, нібыта жыццё вось такой дробнай падачкай намагаецца пазбавіць яго законных правоў на шчасце. Ды што тут нагадаць пра добры настрой, бо рэдка надараліся хвіліны радасці — трапіць у кіно, купіць цукерак або марозіва, але на гэта патрэбны былі грошы. Толькі адкуль у яго грошы? І ён краў іх, снаваў па спальным корпусе і, калі якая палата была адчыненая, заходзіў у яе, шнарыў па кішэнях. Радаваўся ўсяму — і капейцы, і марцы, і блакноціку. Рызыкаваў, калі б злавілі яго — не пашкадавалі б. Але адмовіцца ад крадзяжу — адмовіцца мець якую капейку. Адночы яго ледзь не застукалі. Лазіў па кішэнях і пачуў тупат ног у калідоры. Добра, што схаваўся пад ложкак. У палату ўвайшоў з двума вучнямі настаўнік біялогіі Мікалай Лукіч, празваны за бародаўку на гарбатым носе Бародаўкай. Яны вешалі шторы на вокнах і размаўлялі паміж сабой, а ён, стаіўшы дыханне, ляжаў пад ложкам і нават не верыў, што пранясе. Ну, пашчасціла, калі вучні здымалі абутак і не заўважылі яго, а ці пашчасціць, калі яны пачнуць надзяваць свае пантофлі, зірні хто з іх выпадкова пад ложкак — і ўсё. Вядома, што тут робіць чужы — крадзе. Хацеў нават выскачыць з-пад ложка і да дзвярэй, а там на ногі... Толькі не адважыўся, а калі зловяць? Пранесла — і працягваў

красці. Вось такое жыццё. Думаў, што ў гэтым годзе — у восьмым класе, калі ўжо не будзе старшакласнікаў, ён заживе спакойна — перастануць біць і здэкавацца. Ды вось з’явіўся Чэрнік. Першага верасня на школьным па-страенні, калі дырэктар віншаваў вучняў з пачаткам заняткаў, класны Франц Іосіфавіч падвёў да іх шэрагу высокага і плячыстага хлопца. Такое ўражанне, што не ў восьмым класе павінен быў вучыцца ён, а ў дзесятым. І сапраўды, пасля Міця даведаўся, што Чэрнік двойчы заставаўся на другі год у пачатковых класах. Па развязнай паходцы, грэблівай усмешцы і нахабным позірку можна было здагадацца, што ён не адчуваў сябе нясмелым навічком. Манерна склаў рукі на грудзях, нібыта хацеў паказаць наколкі на далонях. Славiк Ярашэвіч, прыгажун і заўзяты футбаліст, раўніва паглядаў на навічка, як адчуваў, што згубіць сваё лідэрства. «Чувак»,— мовіў ён Сашку Дзенісевічу — мажному хлопцу, які вельмі ганаруўся, што ён самы моцны ў класе. «Нічога, управімся»,— супакоіў яго Дзенісевіч. Як бы не так — управіліся! Падмяў іх пад сябе Чэрнік. Дзенісевіч хоць і моцны, але зусім не ўмеў біцца.

А Чэрнік умеў. І калі сышліся яны ў бойцы — Чэрнік паказаў клас. Малаціў няшчаснага Сашку нагамі з такой жорсткасцю, што хлопцы спужаліся, каб не забіў яго. Біцца з навічком ва ўсіх адпала ахвота. Прыхлебнікамі Чэрніка сталі і Дзенісевіч, і Ярашэвіч, і Ждановіч, і ён, Міця Мархель. Нават узрадаваўся, калі Чэрнік прапанаваў яму прашвырнуцца ў горад. Спадзяваўся ў сябры патрапіць, прычыніцца да яго сілы і славы. Разам з Чэрнікам сарваліся ў горад Валерка Сямёнаў, які перажываў ад таго, што мачуўся начамі ў ложак, ды Бабёр — Баброўскі Валерка з сёмага класа, пра якога казалі, што ён згвалціў Лорку Тумановіч з іх класа. У нейкім закутку паміж двума высокімі цаглянымі платамі, на рэйках, якія вялі на элеватар, чые высокія вежы ўзвышаліся ўдалечыні, яны пілі з бутэлек піва. Хлопцы развесяліліся і распавядалі Чэрніку камічныя выпадкі з інтэрнацкага жыцця. А той маўчаў і спадылба паглядаў на плот. Гэтае маўчанне пужала Міцю. Здавалася, што задумаў Чэрнік нешта нядобрае. І раптам той прамовіў: «Хачу новыя штаны, Мархель, украдзі з крамы. Як украсці? Ці не жартуе Чэрнік? Але калі ён пачаў аднеквацца, Чэрнік ударыў пустую бутэльку аб рэйку і прыставіў да яго шыі розачку — вострае рыльца: «Маё слова — закон. Зразумеў?» Прыціхлі, як мышы, гаваркія

хлопцы. І яны не чакалі такога ад Чэрніка. Сваё права праве. А ў яго не было выбару. Гэтыя штаны ён украў з крамы. Як і вучыў яго Чэрнік, мераць у кабiну прыхапіў двое штаноў. Хлопцы спінамі загарадзілі яго ад прадаўшчыцы. У кабiне адны штаны запхнуў пад пояс—і зашпіліў пінжак на гузік, вешалку таксама засунуў пад пояс, а з другімі выйшаў у залу. Нёс іх вешаць і дрыжаў ад боязі. Чакаў, што прадаўшчыца застукае яго. Крык, высвятленне, ганебная слава злодзея. Такі сорам. І з-за чаго? З-за свайі кволасці. А няма моцы, дык кожны цябе паганяе. Толькі за дзвярыма крамы паверыў у суд. І пабег адразу з ганка, нырнуў у нейкі двор. Пранесла.

А пасля вечарам, калі вярталіся назад у інтэрнат, напаткалі дзяўчат. Чэрнік, як загад, цвёрда вымавіў: «Мархель, падб'яжы і вырві ў крайняй сумачку, а мы пацешым дзяўчат». І ён павінен быў гэта рабіць, не жадаў, а павінен. І сумачку ён вырваў. Калі Чэрнік з хлопцамі наўмысна ўклініліся ў дзвярочную купку і дзяўчаты завішчалі, ён рэзка рвануў з рук у крайняй чорную невялічкую сумачку — і ходу. Зараз жах і згадаць, што мог пад машыну трапіць — бег жа праз вуліцу на чырвонае святло. Нічога і нікога не бачыў. А там пералез праз плот на нейкі завод, на хаду запусціў руку ў сумачку. Намацаў тоўсты кашалёк. Зноў удача. Сто восемдзесят рублёў. Groшы! Але ж дурань які. Не, каб схаваць іх — такое багацце — дык, каб улагодзіць Чэрніка, усе і аддаў яму. А той хоць бы капейку даў, хоць бы падзякаваў. Во — выкусі. А цяпер вось і блазнам сабе на пацеху зрабіў. Кошцы смех, а мышцы слёзы. Дык ужо лепш уцячы з інтэрната. Што яго тут трымае? Вучоба? Але вучоба яму як пакута: ні ў зуб нагой ні ў літаратуры, ні ў матэматыцы, ні ў фізіцы — нідзе. Настаўнікі толькі злосць сваю на ім спаганяюць — крычаць на яго, ставяць каля дошкі на цэлы ўрок. А жрачка. На парнатаўскай пайцы тлушчу не нагуляеш. Абедаў, абедаў, а живот не ведаў. Калі ж што і смачнае даюць, дык Чэрнік забярэ сабе. Дык што ж, за тое, каб пераспаць на ложку, ён павінен расплачвацца пабоямі і здзекамі з сябе? Хай пераспіць у падвале або на гарышчы, але затое будзе вольны. Чаго палохацца волі? Вунь Ала Сямёнава месяцамі не жыве ў інтэрнаце — гуляе сабе. Міліцыя прывядзе яе, павучыцца дзень-другі і зноў на волю. І нічога з ёй не здарылася, жывая-здоровая і ад голаду не памерла, і начлег знаходзіць. Яна і яму прапаноўвала ўцячы з парната, а ён забаяўся. Дурань. Калі ўжо дзяўчына не прапала, дык ён

таксама не прападзе. Затое воля, і не будзе там Чэрніка. Заўтра ўцякае. І ўпершыню ў сваім жыцці заснуў ён з радаснымі спадзяваннямі на заўтрашні дзень.

* * *

І надышоў заўтрашні дзень. Пачаўся ён, як і сотні мінулых, рэзкім званком у калідоры — пад'ём! Класны, настаўнік малявання Франц Іосіфавіч — высокі мужчына за трыццаць гадоў па мянушцы Гусь, — уключыў святло і з парога гаркнуў: «На зарадку!» Хацелася хоць хвілінку-другую павалаяцца ў ложку, але трэба падымацца. Разам з другімі жыхарамі палаты Міця паплёўся махаць рукамі і нагамі, прысядаць пад раззлаваныя вокрыкі Гуся — гэта і называлася зарадкай. За вокнамі стаяла цемра, а ў вестыбюлі сляпіла вочы святло лямпаў у падобных на гаршкі абажурах. Міця адразу ж згадаў, што сёння для яго пачынаецца новае жыццё, і павесялеў. Нават з ахвотай памахаў рукамі і паскакаў, чым заслужыў пахвалу класнага. І ложка Чэрніку засцілаў без ніякага ўнутранага супраціўлення. Апошні раз.

Збіраўся ён уцячы яшчэ перад урокамі, адразу пасля сняданка. Ды вось не ўдалося паразмаўляць з Алай. І толькі за некалькі хвілін перад званком на першы ўрок Міця адвёў дзяўчынку ўбок. Бойкай і задзірлівай Але нарадзіцца б хлопцам. Ну, тое, што яна любіла сядзець закінуўшы нага на нагу, плявалася праз зубы і ніколі не забывалася пра моцнае слоўца, — гэтым нікога не здзівіць у інтэрнаце — такіх дзяўчат тут хапала. А вось толькі яна гуляла з хлопцамі ў футбол, толькі яна магла, як хлопец, біцца, толькі яна — ірвалася на волю.

— Ну, чаго табе? — незадаволена спытала Сямёнава.

— Ала, давай уцячом з парната. Сёння і дунем.

На яе скуластым вяснушчатым твары з'явілася недаўменная грываса здзіўлення. Дзяўчына з'едліва ўсміхнулася:

— Чаго так?

— Абрывла ўсё. Не магу я больш тут.

— А я пачакаю. Можа, на Новы год падарунак які дадуць, а там канікулы. Жыць можна, — яна плюнула на падлогу і расцерла нагой сліну, — куды спяшацца?

Дзяўчына падняла на яго свае зялёныя вочы, прыкусіла

ніжною губу. Здалося Міцю, што яна хоча мовіць яму нешта па-сяброўску шчырае і пяшчотнае.

— І не баішся? — спытала Ала.

— Не. Скажы, дзе можна пераначаваць.

— Ведаеш, дзе старая царква? Ну, каля палаца, куды нас на ёлку возяць. Там зараз нейкая кантора. Вечарам па лесвіцы падымешся на гарышча. Стукнеш у дзверы два разы — адчыняць.

Ну што ж, ёсць куды падацца, ёсць у яго прытулак, і нічога не трымае яго ў інтэрнаце, пакуль тут пануе Чэрнік са сваёй хеўрай.

Па калідоры крочыў з журналам пад пахай і доўгай драўлянай указкай у правай руцэ дырэктар інтэрната і настаўнік гісторыі Віктар Міхайлавіч, празваны за звычку ўсё высвятляць, што ды дзе, Сышчыкам.

— Мархель, а званок не для цябе? — сурова прыкрыкнуў на Міцю настаўнік.

Уцёкі пераносіліся на сорок пяць мінут. Але Міця любіў гісторыю, якая з усіх прадметаў лягчэй яму давалася і падабалася, ці не таму, што яго вабілі ілюстрацыі ў падручніках гісторыі. І не раз ён уяўляў сябе сярод высакародных і смелых рыцараў, з якімі вандраваў у пошуках прыгод, змагаўся з ворагамі, баляваў у рыцарскіх замках. Гэтае самаўзвялічванне надавала яму пачуццё незалежнасці і асабістай значнасці. Так ён абараняў сваё «Я». Яго фантазія на імгненне дазваляла забыцца на нярадаснае жыццё ў інтэрнаце. І цеплавая станцыя, што знаходзілася непадалёк ад інтэрната, уяўлялася Міцю таямнічым замкам. Раней ён з якой-небудзь палкай у руках, якая азначала зброю, шнырыў каля станцыі, нават некалькі разоў пералазіў праз плот — браў штурмам непрыступны замак, размахваў палкай, нібыта змагаўся з ворагам. Цешыўся сваёй гульнёй.

Так што Міця асабліва і не засмуціўся, што яшчэ сорок пяць мінут прабудзе ў інтэрнаце, — паслухаць аповеды Сышчыка пра падзеі ў Францыі часоў трох мушкецёраў усё ж цікава, ды і на вуліцы яшчэ не развіднела.

Не мінула і дзесяці мінут з пачатку ўрока, як ззаду Міцю балюча ўдарылі па плячы. Чаго азірацца? За спінай сядзелі Чэрнік і Ждановіч — нічога ім не зробіш. Але калі атрымаў удар кулаком у галаву, — ледзь стрымаў сябе. Каб яму сілы — вось тады б не да хіхікання было тым за ягонаю спінаю. Міця ўжо не слухаў настаўніка — чакаў новага ўдару. І вось зноў ударылі, а ўслед смех за спінай. Міця

азірнуўся і сустрэў нахабныя ўсмешкі на вуснах у Чэрніка і Ждановіча.

— Можа, досыць? — і гэта быў голас чалавека, які не прасіў злітавацца з яго, а які папярэджваў.

Толькі Міця адварнуўся, як зноў яго ўдарылі па плячы. Каб і хацеў стрымаць сябе, не стрымаў бы, бо злосць была мацнейшай за разважлівасць і жах. Яго падкінула на ногі, і з помслівай радасцю Міця наляцеў на Чэрніка. Удар, другі — біў па твары. Трэба было біць, трэба было перамагчы свой жах перад мацнейшымі. А пагрозлівы Чэрнік, няўключна, выставіўшы перад сабою рукі, не супраціўляўся. Залямантавалі дзяўчаты, а хлопцы анямелі. Небывалае — білі самога імператара, і хто... Не, ён не самагубца, ён мсціўца за сябе, за свае прыніжэнні. Учарашняга Мархера, духарыка, няма — ён там, ва ўчарашнім дні.

— На месца! Спыніць бойку! — закрываў настаўнік.

І гэты суровы вокрык нібыта падбадзёрў Чэрніка. Ён выскачыў з-за парты і рынуўся на Міцю. Вышэйшы за Міцю на дзве галавы, Чэрнік, здавалася, адным ударам укладзе яго на падлогу. І зноў адбыўся цуд! Замест таго каб уцякаць, Міця накінуўся з кулакамі на Чэрніка — біў яго ў грудзі і живот. Настолькі адчайным быў гэты ціск, што Чэрнік міжволі спінай адступіў назад і прытуліўся да сцяны, закрывшы рукамі твар, асуджана трываў Міцевы ўдары. Біліся моўчкі, толькі цяжка саплі. Спыніў бойку настаўнік, схпіў Міцю за каўнер і пацягнуў за сабой.

— Прэч з класа! Пасля званка да мяне! — рыкаў Сышчык.

А ўслед выў Чэрнік, які ўскочыў на парту і махаў кулаком:

— У-у, хер! Заб'ю! Капай магілу!

— Чэрнік, сядзь! — пабег да яго настаўнік.

Міця спужаўся сваёй перамогі. Самая жорсткая расправа чакала яго. Цяпер ніяк нельга было заставацца ў інтэрнаце.

* * *

Калі закончыўся ўрок, Міця, адзеты ў шэрае паліто, якое ўзяў у гардэробе, нахлабучыўшы на галаву шапку-вушанку, крочыў на аўтобусны прыпынак. Пад нагамі патрэскаў снег. Раз-пораз азіраўся назад — баяўся пагоні. На прыпынку нікога не было. Ранішняю цішыню паруша-

ла вуркаценне машын, што снавалі па шашы. Ужо раз-віднела. З неба падалі рэдкія сняжынкi. Ад пранізлівых подуваў ветру Міця схаваўся ў невялікім хвойнічку. На дарозе з інтэрната ніхто не з'яўляўся, і гэта супакойвала Міцю. Ён сеў на снег каля хваіны, дастаў з кішэні штаноў лустачку чорнага хлеба, якую прыхапіў са сняданка. Украдзены хлеб Міця хаваў у батарэю дзе-небудзь у зацішным месцы, а пасля праз гадзіну-другую, калі ён падсыхаў, — такая смаката. Хлеб праглынуў умомант. Засталося чакаць аўтобуса. Пры кожным руху па цэле непрыемна прабягалі дрыжыкі. Міця хутаўся ў шарфік. На кончыках пальцаў ног і рук адчуў халоднае паколванне, цягнула на сон, і Міця заплюшчыў вочы. І не так холадна здалося яму.

Нарэшце падкаціў аўтобус, развярнуўся і спыніўся. З аўтобуса выйшлі два мужчыны — настаўнікі, што выкладалі ў інтэрнаце. Як толькі яны трохі адышлі, Міця выбег з хвойніку і шмыгнуў у цёплае нутро салона. І калі аўтобус крануўся з месца і за акном мільганула зацярушаная цагляная будачка для пасажыраў, Міця з палёгкай уздыхнуў. Усё — ён вырваўся на волю. З прыўзнятым настроем паглядаў на заснежаныя палеткі, што цягнуліся ўздоўж дарогі. Як добра доўга ехаць куды-небудзь і глядзець у акно. Толькі вось няма куды яму ехаць. На ўсім свеце няма ніводнага чалавека, які чакаў бы яго. І нічога не ведае ён пра сваіх бацькоў. Часам хацелася хоць зірнуць на іх, не наракаць, што адмовіліся ад яго, а проста зірнуць на іх. Хто яны?

На першым прыпынку, каля вёскі Пятроўшчына, у аўтобус з шумам і гіканнем уваліліся тры хлопцы, адзетыя ў вязковыя кажушкі і пацёртыя джынсы, якія былі ўвабраныя ў кароткія тупаносыя боты. На галовах у хлопцаў красаваліся калматыя янотавыя шапкі. Ubачыўшы Міцю, хлопцы падвалілі да яго.

— А-а, парнатаўскі! — з'едліва прамовіў невысокі з рабым тварам.

Абодва яго сябрукі зарагаталі і бухнуліся на сядзенне побач з Міцем. Адзін з іх, выскаліўшы сталёвыя фіксы, пкюнуў на дзверы. Тлустая сліна пацякла па шыбе.

— Ну давай, хлопчык, паглядзім на цябе, — прамовіў той, з фіксамі. — Падымі ножку. Чаравікі? Не тое. Шкарпэткі потныя. Шапку забіў. Порты — лухта. Жабрак, браце, — паляпаў ён Міцю па плячы.

— А грошы ёсць? — папытаў рабы.

Вось яна, воля. І тут тое самае: хто мацнейшы — той і пануе.

— Не спяшайся, падумай, хлопчык. Нагадаў? Не... Паглядзі ў шкарпэтках. Не саромся.

І толькі тады, калі аўтобус спыніўся і ў салон увайшлі людзі, хлопцы адчапіліся ад Міці.

На канцавым прыпынку — чыгуначным вакзале — ён выйшаў. Адсюль было блізка да вуліцы, дзе знаходзілася царква, пра якую казала Сямёнава. І трох крокаў не адышоўся Міця ад аўтобуса, як яго гукнулі.

— Ну што, хлопчык, драбязою не пабалуеш?

Азірнуўся назад — і ёкнула сэрца: за спінай стаялі тыя ж рабаўнікі. Пераможна ўсміхаліся.

— Не! — злосна адрэзаў Міця.

Рабы нечакана ўдарыў яго кулаком у твар. І балюча было не ад болю, а ад таго, што ён і тут, на волі, стаў нейчай ахвярай.

— Гэй, свісь, парнатаўскі.

Яго акружылі, сунулі кулаком у твар і адначасова штурхнулі ў спіну.

Нейкая жанчына віскнула:

— Бандзюгі! Вось міліцыю выклічу!

— Каціся адсюль, бабуля! — прыкрыкнуў на жанчыну рабы.

І ніхто болей не дапамог Міцю. Людзі паспешліва абыходзілі іх. Побач спыніўся аўтобус, лягнуў дзвярыма, і з салона вывалілі некалькі чалавек. Ад моцнага штуршка Міця прыліп да аўтобуса. Пакуль хлопцы рагаталі, ён хуценька шмыгнуў у расчыненыя дзверы і схваўся сярод пасажыраў.

Так пачаўся першы дзень яго вольнага жыцця.

На прыпынку ён выйшаў. Доўга блукаў па вуліцах, злосны і пануры, пакуль не змёрз. У кавярні, што знаходзілася ў хлебнай краме, ён ад духмянага паху захацеў есці. Грошай у кішэні ні капейкі, і Міця з зайздрасцю паглядаў на тых шчасліўчыкаў, што пілі каву. Заўважыў на адным стале недапітую шклянку кавы і недаедзены кекс. Пляваць ён хацеў на тое, што падумаюць пра яго гэтыя задаволеныя і сытыя людзі. Голад не цётка.

Не, пэўна, сёння яму не шанцавала. Дзверы крамы адчыніліся, і на парозе стаяў іх класны, Франц Іосіфавіч. Вось дык уліп. Гуся ў інтэрнаце баяліся за яго круты нораў. Голас ён меў грамавы, як гыркне, дык каленкі трэсліся. Ды і калі маўчаў, дык змрочным выразам свайго квадратнага

твару наводзіў на вучняў боязь. Казалі, што ў шостым класе перад усімі зняў ён порткі Шурыку Калесніку. Не верылася, як гэта так зняў. Зусім звар'яцеў Гусь. Але ж Міця неўзабаве сам ледзь не стаў яго ахвярай. Неяк на ўроку Франц Іосіфавіч выклікаў яго да дошкі за тое, што ён засмяяўся з нейкага жарту. Гусь паставіў яго каля свайго стала. «Пакажы, пакажы, якія ў цябе прыгожыя гузікі», — прамовіў класны. Міця даверліва падышоў да Франца Іосіфавіча, а той расшпіліў верхні гузік на яго портках. Добра што ўцяміў — адскочыў ад настаўніка. А то абняславіўся б на ўсю школу.

Франц Іосіфавіч падаўся да стойкі, на палове дарогі спыніўся. Заўважыў. Бывай воля — цяпер класны пагоніць яго ў парнат.

З затоенай насцярожанасцю, нават варожасцю глядзеў Міця, як настаўнік крочыць да яго.

— Мархель? — усклікнуў настаўнік. — А чаму ты не ў школе, — ён аблізнуў кончыкам языка вусны. — Прагульваеш?

Нахмурыўшы бровы, Міця спадылба паглядзеў на Франца Іосіфавіча. І нічога не прыдумаеш, каб зманіць.

— Маўчыш. Ну, акадэміка з цябе не атрымаецца. Можна і пагуляць. Добра, пайшлі са мной.

На вуліцы Франц Іосіфавіч упэўнена, нібыта ведаў, што не сустрэне пярэчання, мовіў:

— У цябе адметныя рысы твару, Міця. Своеасаблівая мужчынская прыгажосць. І позірк вачэй вельмі выразны. Я напішу з цябе партрэт. Паехалі да мяне.

І не гэта я нечаканая прапанова была прыемная Міці, а прызнанне настаўніка, што ў яго прыгожы твар. Колькі смяяліся з яго — урод. А тут вось — своеасаблівая мужчынская прыгажосць. Не абы-хто прызнаўся — мастак, які, мабыць, разумее, што такое прыгажосць.

Адмовіць настаўніку было б глупствам. Лепш перасядзець да вечара ў цёплым пакоі, чым бадзяцца па вуліцах. Можа, чаго і перакусіць дасць.

Па дарозе да аўтобусага прыпынку Франц Іосіфавіч захаўлёб казаў:

— Мы, настаўнікі, лічым вучняў ніжэйшымі за сябе. Лічым, што яны зусім не жадаюць нічога ведаць, што яны гультаяватыя і прагнуць толькі гуляць, і не заўважаем самі, як складаецца да іх знявага. А пасля здзіўляемся, калі даведаемся пра той ці іншы іх добры ўчынак. Не можам паверыць у іх шчырасць.

Высветлілася, што Франц Іосіфавіч можа казаць на-
рмальным голасам — мякка і прыемна.

— Вось і ты? Што мне вядома пра твае пачуцці, пра
твой духоўны свет? Здаецца, нічым адметным не вылу-
чаешся сярод аднакласнікаў. А сапраўды ты асоба. Здольны
на рашучы ўчынак — вась збег з парната, як вы яго назы-
ваеце, — настаўнік засмяўся і пахітаў галавой. — Хочаш
праз волю рэалізаваць сваю індывідуальнасць. А другія
палохаюцца. І што табе заўтра? Ты даражыш сённяшнім.
Гэта мы ўсе спадзяёмся на будучае. Лічым, што яно будзе
лепшае, чым цяпер. Забываемся, што нічога ў жыцці не
паўтараецца. Усё мае сваё і толькі адзінае імгненне, якое
можна, праўда, штучна паўтарыць, але гэта будзе ненату-
ральна, ужо не тое. — Сумна дадаў: — Зусім не тое. Я табе
зайздросчу — ты толькі яшчэ адкрываеш для сябе свет.
Зведаць жыццё трэба ва ўсіх яго праявах.

* * *

Якраз у аўтобусе Міця звездаў адну з праяў жыцця.
Стаялі яны ў самым кутку задняй пляцоўкі. Франц Іосіфа-
віч загарадзіў Міцю сваёй спінай. Праехалі касцёл са
стромкімі вежамі.

— Я не люблю касцёла. Адчуваеш штосьці далёкае
і незразумелае. — Франц Іосіфавіч расшпіліў на Міцевым
паліто ніжні гузік, і яго рука шмыгнула пад крысо. — Эле-
менты чужой культуры, — казаў настаўнік і нібыта вы-
падкова правёў далонню па прарэху Міцевых порткаў. —
Мне праваслаўе бліжэй, — ізноў правёў рукой па пра-
рэху.

Міця і не ведаў, што падумаць. Ці выпадкова настаўнік
дакрануўся да яго, або... Чуў пра мужчын, якія кахаюцца
паміж сабой. Чэрнік называў іх куракамі. Але каб вась
суровы і разумны Франц Іосіфавіч быў кураком...

— У праваслаўі ўсё ж славянскі пачатак, — працягваў
настаўнік і расшпіліў гузікі. — Але храмы ў каталікоў бага-
цейшыя, і фрэскі, і культура.

Халодная рука настаўніка абхапіла Міцеў пеніс, не-
калькі разоў сціснула яго. Міця прамаўчаў. Было сорамна
за сябе, што не можа даць адпор настаўніку. Вакол людзі...

Рука настаўніка пяшчотна гладзіла пеніс, які наліваўся
пруткасцю.

— Не трэба, — узмаліўся ціха Міця.

Франц Іосіфавіч выцягнуў руку з партоў, зашпіліў гузік у паліце.

Калі яны выйшлі з аўтобуса, настаўнік, нібыта баючыся, што Міця ўцячэ, моцна сціснуў далонь у сваёй.

— У цябе эстэтычны пеніс і харошая эрэкцыя, — мовіў Франц Іосіфавіч. — Напішу з цябе натуру. Згодны?

Здаецца, Франц Іосіфавіч не курак, а проста ў яго прафесійны інтарэс мастака да аголенага цела.

— Толькі ў парнат мяне не ганіце. Усё роўна ўцяку адтуль.

— Міця, — Франц Іосіфавіч паклаў руку яму на плячо, — гэта ў школе ты мне вучань, а цяпер ты мой сябар. Я не магу няволіць цябе.

Прыкра стала ад сваёй бяздарнасці, калі Міця разглядаў у аднапакаёвай кватэры настаўніка яго карціны, што виселі на сценах. З такім талентам у жыцці ён не прападзе. А яму што свеціць? Як сцвердзіць сябе ў гэтым жыцці? Хабза, а пасля завод.

— Падабаецца? — папытаўся Франц Іосіфавіч.

— Ага. Здаецца, жывыя людзі ў рамках сядзяць. Зараз, здаецца, падміргнуць і спытаюць: «Ну што, палюбавацца прыйшоў?»

Пахвала гэтая, відаць, прыйшлася даспадобы Францу Іосіфавічу, і ён весела прапанаваў:

— Давай што-небудзь з'ямо. А пасля за працу.

Не такі ўжо і багаты стол прапанаваў гаспадар. Марынаваныя памідоры, халодную смажаную курку, каўбасу, але ў інтэрнаце такога не падавалі, а сухую каўбасу Міця паспрабаваў першы раз у жыцці. І таму ён ужо не шкадаваў, што згадзіўся прыехаць сюды. Каб хоць неяк падліслівіць гаспадару, Міця вырашыў завесці гаворку, блізкую яму.

— Вельмі шкада, што я не разумею мастацтва.

Жуючы бутэрброд з каўбасой, Франц Іосіфавіч дзелавіта адказаў:

— А вось я, Міця, не магу ўявіць сабе, як можна разумець мастацтва. Гэта што матэматыка або фізіка — мастацтва трэба адчуваць. Бо яно і заклікана перш за ўсё раскрыць глыбей душу чалавека, яе страсці і пакуты, а ўсё гэта хутчэй адчуваеш, чым разумееш. Ды і абсурд, напрыклад, пераказваць змест музыкі або карціны.

Міця рабіў выгляд, што слухае Франца Іосіфавіча, і прагна еў. Усё ж такі клёвы мужык Гусь. А здаваўся такім суровым і бессардэчным.

— Кожны знаходзіць у мастацтве перш за ўсё штосьці сваё, блізкае сабе, і гэта найболей яго хвалюе, чым адлюстраванне, напрыклад, на карціне пакут. Вось і атрымліваецца, што не розум галоўнае ва ўспрыманні мастацтва, а сэрца, — настаўнік прыклаў далонь да грудзей. — І яно ў мяне ў мастацтве — галоўны суддзя. І калі яго штосьці кране, то гэта становіцца мне блізім. Як-ніяк, Міця, мастацтва ствараецца не для разумення, а для ўздзеяння на чалавека. Іншая справа, так мовіць, прафесійныя навыкі творцы, якімі цяжка простаму чалавеку не толькі авалодаць, але і зразумець. Ну, вось, калі ты глядзіш на стул, што бачыш?

— Стул і бачу.

— А я бачу не проста рэч, а гульнію святла і ценяў на ёй. Калі гляджу, напрыклад, на цябе, я бачу своеасабліваць твайго твару, яго прыгажосць. У нас ёсць стэрэатыпы прыгажосці. І часта не заўважаем сапраўднай прыгажосці. Не проста ў правільных рысах, а ў поглядзе, у выразе твару. Вось у табе ёсць нешта такое рамантычна-меланхалічнае, нейкая стомленасць ад жыцця. Ці, скажам, многім мужчынам здаецца непрыгожым мужчынскае цела.

Яны перайшлі з кухні ў пакой, які служыў і спальняй, і майстэрняй, — канапа, шафа з кніжкамі, тэлевізар, часопісны столік, крэсла, мальберт на тонкіх ножках. І, нягледзячы на цеснату, у пакоі было ўтульна. Асабліва спадабаліся Міцю шпалеры з рознакаляровымі букетамі кветак, бо ён стаміўся ад аднастайнай жоўтай фарбы, якой былі пафарбаваны сцены ў інтэрнаце. Франц Іосіфавіч пасадзіў Міцю ў крэсла, а сам стаў за мальберт і з алоўкамі ў руцэ доўга прыглядаўся да Міці, нахіляў галаву то ў адзін бок, то ў другі і нарэшце пачаў нешта крэмзаць алоўкам па паперы.

— Ды не сядзі слупом. Гэта толькі бездары патрабуюць, каб ім пазіравалі нерухома, помсцячы гэтым за сваю бяздарнасць. Вазьмі што-небудзь паглядзі. Я думаю, цябе зацікавіць, — Франц Іосіфавіч узяў з паліцы кніжнай шафы часопіс і падаў яго Міцю. З вокладкі часопіса голая загарэлая жанчына прыязна паказвала белыя зубы. — «Плэй бой». Чуў пра такі? Зірні. Ты якраз у такім узросце, калі патрэбна навучыцца сексуальнай грамаце.

Такога Міця яшчэ не бачыў. Здалося, што Франц Іосіфавіч зразумеў яго стан, бо паблажліва заўсміхаўся. І таму, нібыта яго ніколькі не кранулі гэтыя спакуслівыя фота-

здымкі, паклаў часопіс на столік. З вокладкі па-ранейшаму дражніла яго белазубая прыгажуня. І такімі далёкімі недасягальнымі былі гэтыя прыгажуні, што Міця з прыкрасцю падумаў, што з яго жабрацкімі магчымасцямі будучага рабочага, з яго знешнім выглядам ніколі не мець яму вось такіх жанчын.

— Падабаецца? Чалавецтва глыбока няшчаснае ад таго, што пачало саромецца сваіх пачуццяў. Мы сталі нявольнікамі сваіх жа прымхаў і забабонаў, а таму палохаемся вялікай страсці. Чаму калі мы хочам есці, дык не саромімся, а калі наша цела жадае сексуальнай асалоды, дык баімся адкрыта гэта прызнаць. Шчасце чалавека якраз у тым, каб жыць у суладдзі з прыродай. І калі мы паламаем дурныя людскія прымхі і поўнасцю аддадзімся сваім пачуццям, дык станем сапраўды шчаслівымі. Сэнс жыцця — атрымаць усю асалоду, якой адарыла нас прырода. Дурасць ходзіць з заплюшчанымі вачыма ў той час, калі свет такі прыгожы.

Сеанс перарваў прыход сябра Франца Іосіфавіча, смуглявага, з чорнымі вачыма мужчыны. Селі за стол, на якім з'явілася бутэлька віна. Налілі і Міцю. Ад выпітага ў Міці закружылася галава, і ён з цяжкасцю ўспрымаў размову настаўніка і ягонага госця. Іх словы зліліся ў адно манатоннае бубненне.

— Лок... Бекон... У англічан філасофія... сядзелі на сваім востраве, рабавалі палову свету і гора не ведалі... Інквізіцыя... Агонія... апошні сродак утрымаць сваю ўладу... Гегель... На дробязях не засяроджваўся... Дарэмна ты мучыўся... Няма... Няма дзейнасці, адны рэфлексы. Ірына... Жанчыны, якія кажуць аб філасофіі, — хочуць у ложках...

— А чаму Міця маўчыць? — звярнуўся да яго госць.

— О, ён ведае калі казаць. Гэта мы прывыклі... Нейкі слоўны панос, — падхапіў Франц Іосіфавіч.

А што ён мог мовіць? Што ён ведаў пра нейкага там Гегеля, Лока? Упершыню чуў гэтыя імёны. Сорамна было за сваё невуцтва. За акном стаяла ўжо цемра, у якой свяціліся агеньчыкі ліхтара і вокны дамоў. Невялікі насценны гадзіннік паказваў болей за сем гадзін. Міця падняўся з-за стала, каб развітацца з гаспадаром. Але той спыніў яго і прапанаваў пераначаваць.

Міця засынаў, калі адчуў, што настаўнік, які ляжаў побач на канапе, пагладзіў яго рукой па члене. Прытварыцца сонным? І Міця нерухома ляжаў, баючыся выдаць сябе. Ласка яму падабалася. Раптам настаўнік адкінуў

коўдру і пачаў лізаць языком ягоны член. Было і прыемна ад гэтай незвычайнай ласкі, але і боязна. А калі Гусь прымусіць рабіць тое самае?

Тое, што адбывалася далей, нагадвала нейкае вар'яцтва. Настаўнік і ягоны сябар, забыўшыся на ўсё, аддаліся сваім страстям. Ад іх гучных стогнаў і крыкаў халадзела душа.

Міця па-ранейшаму прытвараўся, што спіць, і палохаўся нават паварушыцца, каб не прыцягнуць да сябе ўвагі. А за спінай яго адбывалася шаленства пачуццяў. Жыццё прыадчыніла перад ім адну са сваіх таямніц, і якая непрыўдападобная і незразумелая яна. Ён хацеў аднаго — уцячы. Валтузня за спінай сціхла. Настаўнік і яго сябар нерухома ляжалі на канапе, і толькі цяжкае дыханне вырвалася з іх грудзей. Пасля яны пайшлі ў ванную. І пакуль былі там, Міця паспеў надзець штаны, накінуць кашулю, нават не зашпіліў яе, і пінжак. На цыпачках выйшаў у вітальню, хуценька ўсунуў ногі ў чаравікі — шнуркі таксама не зашнураваў — і хутчэй адсюль. Накінуў паліто. З ваннай раздаваліся вясёлыя галасы мужчын. Ах. Міця згадаў пра часопіс з аголенымі жанчынамі, і спакуса валодаць ім перамагла — памкнуўся ў пакой, схапіў са стала і сунуў у кішэню.

* * *

Праз гадзіну на аўтобусе Міця дабраўся да царквы. Пустынна выглядала вуліца, па якой ішоў ён да свайго прытулку, — ні душы, толькі ліхтары сіратліва цадзілі цьмянае святло. Непрыемна завываў вецер. Трывожна было на душы ў Міці. А што, калі ў царкве нікога няма, — дзе тады яму пераначаваць?

Царква з высокімі вежамі нагадала Міцю сярэдневяковы замак. Ён абышоў вакол і знайшоў металічную лесвіцу, што была прыладжана да сцяны і вяла на гарышча. Лез па лесвіцы і сам сябе падбадзёраў, нібыта лез насуперак свайму жаданню. Штурхнуў невялічкія драўляныя дзверцы — яны не падаліся. Некалькі разоў грукнуў кулаком. Узрадаваўся, калі пачуў галасы. Праз хвіліну шоргнулі засаўкі і дзверы адчынілі. У праёме з ліхтарыкам у руцэ стаяў нехта высокі і мажны. І зусім не стасавалася да гэтай мажной паставы па-жаночаму мяккі голас.

— Хто такі?

Пачуўшы, што Міця з інтэрната, мажны ўпусціў яго на гарышча. Дзве свечкі выхоплівалі з цемры невялічкую прастору каля коміна, ад якога цягнула цяплом. На падлоге ляжалі рваныя паліто, фуфайкі, вайсковы бушлат, на якім, накрыўшыся жаночым сінім паліто, нехта спаў. Табурэт, што стаяў каля коміна, служыў сталом. На ім былі напалову выедзеная кансерва сардзін, некалькі лустачак хлеба, недапітая бутэлька віна, дзве шклянкі і тры відэльцы. З падлогі падняўся сярэдняга росту мужчына. Сваімі доўгімі русымі валасамі, што падалі на плечы, вусамі, бародкай ён нагадваў Міцю рыцара з карцінак у падручніках гісторыі.

— Толік, — працягнуў ён руку Міцю і паціснуў яго далонь, — а гэта вось Алег, — паказаў на таго, хто адчыніў дзверы, — плячыстага юнака, апранутага ў чорны швэдар і парты.

Міця назваў сваё імя.

— А то наш Ільяша, — кінуў Толік на таго, што спаў. — Гэй, падымайся, госць у нас, — схіліўся над ім і патрос за плячо. — Падымайся.

Ільяша расплюшчыў вочы і жаласліва, як кацяня, паглядзеў на Толіка.

— Ты мне сябар? — прамармытаў ён і заплюшчыў вочы.

— Хер з ім, — махнуў рукой Алег. — Міця, сядай за стол.

Міця зняў паліто і апусціўся на падлогу, падабраўшы пад сябе ногі. Яму налілі віна, і ён выпіў.

— Значыць, уцёк з інтэрната. Надакучыла? — звярнуўся да яго Алег і, не дачакаўшыся адказу, паведаміў: — Нас вось з Толікам выгналі з працы. Ну і хер з імі.

— Дык вось слухай, дакажу, — перабіў яго Толік. — Я з ёй паспрачаўся, што пераплыву возера. П'яны, і баба, разумееш, падбухторыла: «Плыві. Чаго ж ты?»

Алег з'едліва ўскрыкнуў, падняўшы ўгору ўказальны палец.

— Во, заўважце, баба, а не мужык!

— Я б не паплыў, калі б не быў п'яны, ды яшчэ хацеў бабу гэтую трахнуць, разумееш.

— Разумею, разумею, — нібыта здэкаваўся Алег з Толіка, бо казаў зноў-такі з'едліва і сярдзіта, — ты ў нас герой.

— Я табе сур'ёзна кажу. Ну, паплыў адзін.

— Заўважце, адзін, а не ўдвох!

Толік працягваў свой аповед:

— Яшчэ п'яны, дык сілы адчуваў, а як пачаў цверазець, ахапіла стома. Рукі, як алейныя, слізгацелі па вадзе. Вось так. Перавярнуўся на спіну, зірнуў — вакол хвалі. Далёка мігацяць агеньчыкі. — Толік наліў у шклянку віна і выпіў, пагладзіў вусы. — Разумееш, жажліва стала. Хутчэй плыць. Ужо да берага падплываў, і сутарга схапіла. Я ў крык. Ну і накрываўся тады. Во вішчаў, як свіння. А баба выклікала лодку. Ну, карацей...

— А яшчэ карацей, — не ўтрымаўся Алег.

— Яна мяне і падабрала. Вось ты, Міця, уяўляеш, палез плыць. Ну, калі п'яны, дык нармалёва, а працверазеў, дык і жах напаў. А рукі стаміліся, правальваюцца, што алейныя. — Толік падняў угору рукі і, нібыта перабітыя, апусціў уніз — паказаў, як яны праваліліся. — А бабу тую трахнуў. Не давала, а я кажу: «Разумееш, я за цябе ледзь не пата-нуў, а ты тут галаву дурыш».

— Ага, ты б яе і другі раз, каб яна першы дала, — зноў ушпіліў Толіка Алег.

Было прыемна з гэтымі людзьмі, і Міця адразу палюбіў іх. Яны далі яму прытулак, падзяліліся з ім сваёй небагатай вячэрай, прынялі ў сваю кампанію, і ён для іх не «раб», не «гладыятар», не «натуршчык», а такі самы, як і яны, бадзяга. І калі лёс накановаў яму быць з гэтымі людзьмі, сярод якіх ён адчуе сябе чалавекам, дык якая розніца, хто яны, п'янчугі або бабнікі, і зусім не бяда, што не пра Гегеля яны распавядаюць, галоўнае, у іх ёсць сэрца.

— Так, і другі раз яе, — адказаў Толік.

— Вядома ж, — падняўся са свайго месца Алег і замахаў рукамі, — Толік Прошын — сексуальны гігант.

— Вось, Міця, — Толік нахіліўся да яго, і яму падабалася, што да яго звяртаюцца па імені, — Амеля дзевятнаццаць гадкоў жыве, а я мог патануць. Каб не ён — гэты сын, дык не напіўся б і не выгналі б з працы.

— Я малалетні, затое Толік у нас увесь свет аб'ездзіў, усё бачыў! — ходзячы па гарышчы, насмешліва пракрываў Алег.

— Так, бачыў, — п'яна працягнуў Прошын і дастаў з кішэні заношанага шэрага пінжака пачак «Прымы», закурыў, нервова пускаючы з рота дым.

— А хто спрачаецца?.. Ты ў нас разумнейшы за ўсіх.

— Ды я такіх салаг... Мяне, ведаеш, паважаюць. Калі грошай не было, — не толькі падвезлі, а яшчэ далі грошай. — Толік падняўся з падлогі.

— Ага, даюць — ты ж Прошын. Колькі — тры рублі?

— Не, рубель. А пасля яшчэ два рублі.

— Ах, гэты Прошын, — Алег схапіўся за живот і закаціў вочы. Гэта ж Прошын. Варта яму дзесьці з'явіцца, як адразу ўсе ў жаху мітусяцца, суюць яму грошы. А як ім не мітусіцца. Толік таўкачом быў і пазнаёміўся з міністрам. Ага, ён таксама грошы даваў, бо гэты Прошын вядомы таўкач.

— Вось зараз як дам, — замахнуўся Толік і апусціў руку, прымірэнка мовіў: — Свету не бачыў. Дзевятнаццаць гадоў, нават не ведаеш, што я тануў. Куды там табе, — махнуў рукой і звярнуўся да Міці: — Жыве чалавек, разумеш, я паспеў патануць, намучыцца, а яму, як з гуся вада. — І да Алега: — Ты ў войску не быў.

— А ў войску служаць такія доўбні, як ты, — рэзка адказаў яму Алег. — А я ўмею...

— Нічога ты не ўмееш, возьмуць і цябе. — Толік сеў на падлогу, відэльцам выхапіў з бляшанкі кавалак рыбы і паклаў у рот.

— Ну глядзі.

Алег паваліўся на падлогу і сутаргавата затузаўся тулавам і нагамі, высунуўшы язык, закруціў галавой. Дзікі крык вырываўся з яго глоткі, што нават Ільюша прачнуўся і прамырмаў:

— Ты мне сябар, — і зноў заснуў.

Смешна было глядзець на гэтае крыўлянне. Міцю нават свярбела спытаць у Алега, што яшчэ можа паказаць ён. Але калі на вуснах у таго выступіла пена, Міця спужаўся. А мо і сапраўды Алег прыпадачны? Вось ужо пабачыў сёння дзівосаў, пра якія ў сваім парнаце і ўявіць не мог. Нарэшце Алег супакоіўся, нейкі час нерухома ляжаў на падлозе і хрыпла дыхаў. Калі ён падняўся, увесь расчыранелы, з пенай на вуснах, Прошын абьякава прамовіў:

— Ну і што?

— А тое, што ты нічога не разумеш у мастацтве, — махнуў рукой Алег. — Сябар!

— А ты? Пайдзі з такім сябрам. Хацеў цябе абараніць, а ты мяне кінуў.

Алег далонню выцер з вуснаў пену і, вырачыўшы вочы, злосна адказаў:

— Што ты нясеш? Я цябе кінуў? А хто мяне збіраўся біць? Сам прычапіўся да іх. Хацеў на халяву выпіць, а мяне адшыў, каб болей дасталося. Дай лепш прыкуруць.

— А во бачыш, — Толік паказаў фігу.

— Так,— Алег парваў цыгарэту і падбег да Прошына.

Не паспеў Толік і слова мовіць, як Алегаў кулак трапіў яму ў лоб. Ад удару Прошын паваліўся на падлогу. Алег схіліўся над ім, ухапіўся рукамі за каўнер пінжака, ірвануў яго. Затрашчалі швы, паляцелі гузікі. Захісталіся языкі свечак.

— Ільюша, Міця, выратуйце мяне! Ён хоча мяне забіць! Дапамажыце хутчэй! — нема крычаў Прошын.

Будзіць Ільюшу Міцю не давялося — той сам прачнуўся ад шуму. Невысокі, на галаву ніжэйшы за Алега, здавалася, і ён не справіцца. Узрадаваны Прошын, якому ўдалося вырвацца з рук Алега, схаваўся за Ільюшу і верашчаў, паказваючы на свайго праціўніка рукой:

— Вось ён мяне забіць хоча. Вось адзежу парваў. Пакарай яго.

— Блядзь. Дзіцячы сад,— вылаяўся Ільюша і спрытна схапіў Алега за руку. Той без супраціўлення даў закруціць сабе руку.

Асмялеўшы, Прошын бегаў каля Алега і крычаў:

— Дайце мне яго задушыць. Дайце задушу яго!

Алег прымірэнча прамовіў:

— Ладна, давай мірыцца. Ільюшка, адпусці.

— Купляй новы пінжак.

— Сам купляй.

Гэты адказ выклікаў у Прошына прыступ злосці, і ён узвыў:

— Я цябе задушу!

Ажно зубы счпіў. і сціснуў кулакі ў неспатоленай празе спагнаць сваю злосць. Цяпер Ільюша адштурхоўваў ад Алега Толіка, а той раззлавана крычаў:

— Дай задушыць яго.

— Блядзь, нап'юцца і абавязкова паб'юцца, а пасля цалуюцца,— злосна вымавіў Ільюша.

— І пацалуемся,— прабубніў Прошын.— Ідзі, Алежка, пацалуемся,— і сам пакрочыў да Алега, і той таксама пайшоў насустрач. Яны абняліся і чмокнулі адзін аднаго ў шчаку.

— Спаць давайце,— прыкрыкнуў на іх Ільюша.

Пагасілі свечкі, і на гарышчы запанавала цемра. Міця паклаў пад бок паліто. І хоць ён стаміўся, але заснуць не мог. Нейкая незразумелая і няясная трывога мучыла яго. Можна, гэта была трывога за заўтрашні дзень, які пужаў яго невядомасцю і непрадбачанасцю. Кожны шоргат раздражняў, прымушаў расплюшчваць вочы. Міця варочаўся з боку на бок.

Убачыў, што Алег пры запаленай свечцы сядзіць на падлозе і засяроджана пазірае на комін.

— Што здарылася? — папытаўся Міця.

Нібыта чагосьці спужаўшыся, Алег паказаў пальцам на комін і прашаптаў:

— Гэта ён. Я пазнаў яго.

Што там яшчэ такое? Міця прыўзняўся са свайго месца.

— Вось і трохвуголка. Гэта Напалеон.

— Які там яшчэ Напалеон?

— Ай, што ты разумеш. Вось там сядзіць,— Алег паставіў на калена руку і абапёрся падбародкам на кулак.— Напалеон, які з рускімі ваяваў. Няўжо гэта праўда? Мара дзяцінства,— ён падняўся на ногі.— Не, гэта волат.

І было не зразумець: ці жартуе Алег, ці сапраўды кагосьці бачыць. Пасля тых конікаў, якія выкідваў, ад яго можна было ўсякага чакаць.

— Гэта ж комін,— мовіў Міця.

— А вось адсюль здаецца, што Напалеон.

Раніцай паснедалі чым бог паслаў — недаедзеная кансерва, саянка, хлеб. Ільюша з азызлым тварам і мутнымі вачыма пазяхнуў і панура прабурчэў:

— Пасля ўчарашняга баліць галава.

— Цяпер тваю галаву трэба лячыць толькі эшафотам або гільяцінай,— заўважыў Алег.

Ільюша сур'ёзна адказаў:

— Ай, спрабаваў таблеткі, не памагае. Вось каб сто грам.

Алег пырснуў смехам і манерна схапіўся за живот.

— А братачка мой, з'ела сучка лой.

— Чаго ржэш. Каб ты ведаў, я сёння сніў цябе. Ну і скнара ты. Прасіў у цябе цыгарэту, і не даў жа, гад.

— У наступным сне ты яму не дай,— заўважыў Прошын.

Ільюша пакапаўся ў сваёй палатнянай торбачцы і дастаў загорнуты ў газету кавалак жгаўцелага сала.

— Хто хоча? — прاپанаваў ён.

— Жары ты сам гэта сала,— адказаў Алег.— На якім сметніку падабраў? Ды і пагрызенае, мабыць, мышы елі.

— Калі мышы елі — значыць, ядомае,— заключыў Прошын.— Хай живот пабаліць, чым прападаць дабру.

Ільюша дзелавіта нарэзаў сала на тоненькія долькі, паклаў іх на газету. Без ніякай агіды Ільюша і Прошын елі сала, Міця не дакрануўся да яго, але з прыкрасцю падумаў, што, можа, настане час, і ён будзе радавацца вась такой ежы.

Выбраліся з гарышча да святла. На небе яшчэ зіхацелі зоркі. Горад прачнуўся. Адзін за адным жыхары гарышча апусціліся па лесвіцы ўніз. Вырашылі заняцца промыслам. Падзяліліся на пары — Ільюша з Прошыным, а Міця з Алегам — і разышліся.

Раніцу прабадзяліся Міця і яго новы сябар па горадзе, заходзілі пагрэцца ў крамы, галоднымі вачыма глядзелі на харч. Алег раз нават не вытрымаў:

— Пажраць бы і бутэльку хоць бы адну.

Сумныя выходзілі яны з крамаў і зноў панура тапталі снег па гарадскіх вуліцах. Днём яскравае сонца, ад якога заіскрыўся снег, аж рэзала вочы, падняло настрой.

— Міця, табе ніколі не хацелася вось у такі дзень увазіць сілы, якія далі табе жыццё, падаравалі магчымасць атрымліваць асалоду ад такога хараства? — раптам папытаўся Алег. Нават здзівіў Міцю сваім незвычайным пытаннем. Хоць чаго тут здзіўляцца. Відаць, Алег чувак начытаны, але ў яго кампаніі ніхто на высокія тэмы не размаўляе, вось і рад пагаварыць з новым субяседнікам.

— Што ў гэтым жыцці добрага? Сонца? Але мне няма месца пад ім,— адказаў Міця.

— Воля, Санча, ёсць каштоўная шчадрота, якую неба дае людзям. Шчаслівы той, каму неба пасылае скарынку хлеба, за якую ён нікому не абавязаны дзякаваць, апроч самога неба,— паляпаў Алег па Міцевым плячы.— Гэта Прошын кажа, што я малалетка. А я тое-сёе зразумеў у жыцці. Не дурань, бачу ўсё. Наверсе жыве ў задавальненні купка ўладароў. Ну і сярэдняя праслойка, без якой не можа існаваць ніводная дзяржава: буйныя навукоўцы, дробныя дзяржаўныя функцыянеры. А ўнізе — рабочы клас, які ўграз у п'янстве і беспрасветных клопатах аб выжыванні. І якая знявага вярхушкі да тых, за чый кошт жыве. Хам, п'яніца, а нам мовяць: вы гаспадары, гегемоны. Усё тыя ж дынастычныя шлюбны. Пра ўладу мараць не як пра поле дзейнасці, пашырэнне магчымасцей і перспектывы, а толькі як пра сродак атрымаць паболей. І самае крыўднае для іх — маюць многае і не могуць гэтым карыстацца. А тыя паны, што выйшлі з народа? І што мне рабіць? Нічога не свеціць. Дзеля кавалка хлеба быць рабом? Вось і не захачеў ім быць. І ты не захачеў ім быць. Таму і заўпарціліся.

— А Толік як?

— А што Прошын? Дажыў да сівога ўзросту і не стаў чалавекам. А спачатку ў яго было ўсё прыстойна. Бацька палкоўнік. Жыў, не піў, ажаніўся. Памёр бацька, новыя сябры, пачаў выпіваць. Маці не змагла даць рады. І пайшло-паехала. Жонку кінуў. Пакаціўся. Вось табе і Прошын. А што да Ільюшы. Ты ж сам яго бачыў. Тэма ўсіх яго размоў — войска. Адслужыў два гады, і аповедаў хопіць на ўсё жыццё. І сяброў сабе выбірае такіх, якія маглі б яго слухаць, а як толькі ім надакучыць, шукае другіх. Прыкідваецца сваім хлопцам.— І раптам узбуджана прашаптаў: — Ах, гэтую бутэльку выпіць.

Наперадзе ішоў мужчына, а ў правай руцэ трымаў бутэльку віна. Алега нібыта падмянілі — вочы загарэліся спакусай. У хваляванні завярцеў галавой, аглядаючы малалюдную вуліцу.

— Ах, гэтую бутэлечку,— зноў узбуджана прашаптаў Алег.

— Няўжо так хочацца піць?

— Не дзеля таго, каб напіцца, а забыцца на гэты свет. Быць вольным ад яго законаў і ўмоўнасцей. Віно якраз і дапамагае нам стаць самім сабой, жыць сваімі страсцямі, а не падладжвацца пад людское глупства.

— Міця, у цябе ногі маладыя, выхапі бутэльку і — у завулак.

І ён не мог адмовіцца, павінен быў гэта зрабіць, каб стаць сапраўдным сябрам сваёй новай кампаніі. Нічога не адказаў ён Алегу, прыбавіў хады і дагнаў мужчыну. Імгненне і выхапіў бутэльку з рук. Бег з упэўненасцю, што мужчына не дагоніць яго. Аднак нечакана ён упаў на зямлю. Гэтага хапіла, каб мужчына дагнаў яго. Міця чакаў бязлітаснага ўдару нагой і ўвесь сцяўся, гатовы паслухмяна прыняць пакаранне. Знізу паглядаў на мужчыну, які стаяў над ім і пераводзіў дых. Расчырванелы і няголены твар мужчыны не выказваў ні злосці, ні радасці, а быў як у дзіцяці, у якога аднялі цацку, пакрыўджаным.

— Дзе выпіўка?

Міця падняўся на ногі, трымаў бутэльку ў руках.

— Ты што, думаў, хлопчыка знайшоў,— задаволена мовіў мужчына.— Не, міленькі. Гані выпіўку.

Аднаму радаваўся Міця, што мужчына не біў яго. Усмінуўся яму жаласліва і лісліва.

— Мяне прымусілі. Я не хацеў.

— Давай бутэльку. Я табе не маленькі.

— Добра, добра. Не крычы. Вось твая бутэлька,— Міця

ўбачыў Алега, які стаяў непадалёк і махаў яму галавой, маўляў, дуй. І Міця рэзка сарваўся з месца. Мужчына пранізліва закрычаў услед:

— Трымай вора!

Міця перабег на другі бок вуліцы і шмыгнуў за дамы, што стаялі побач. Дарогу перагароджваў невялікі плот, зроблены з металічных сетак. Толькі пераскочыць гэты плот і не ўпасці. За спінай раздаваўся тупат ног мужчыны. Толькі не ўпасці. Другі раз ужо не вырвецца. Міця, адштурхнуўшыся ад зямлі, пераскочыў. Пакуль мужчына няўключдна пералазіў цераз плот, Міця паспеў адарвацца ад пагоні. Задыхаўся, але бег. Паветра ўрывалася ў лёгкія, абпальвала іх холадам. Неўзабаве Міця пачаў хрыпець. Кожны крок даваўся з цяжкасцю. Насустрач з сумкай у руках сунуўся стары, і мужчына на ўсю глотку закрычаў:

— Трымайце яго! Трымайце вора! Трымайце вора!

Стары спыніўся і недаўменна глядзеў на хлопца з бутэлькай у руцэ, які бег яму насустрач. Міця праімчаўся паўз старога. Аднак надзіва — мужык працягваў пагоню. Праз двары Міця выбег прама на аўтобусны прыпынак, на якім стаяла купка людзей. Туды нельга, пачуюць крыкі гэтага п'яногі і зловьяць. А там міліцыя і ганебнае вяртанне ў інтэрнат. Міця кінуўся ў другі бок, да закутай ільдом рэчкі.

Міця быў на сярэдзіне рэчкі, як пад нагамі пачуўся трэск лёду. Халодная вада абпаліла яго ногі, тулава, твар — Міця апынуўся ў вадзе. Адразу ж кінуў бутэльку прэч — яна разбілася, і чырвонае віно вылілася на шэрую паверхню льду. Міця адчайна барахтаўся ў палонцы. Ногі не даставалі дна. Намоклая адзежа і чаравікі цягнулі ўніз. Хапаўся рукамі за лёд, а той ламаўся. Ён мог выратавацца, але ў той момант, калі мужчына працягнуў яму руку, як прасвятленне, мільгнула думка. Не боязна памерці, а боязна жыць. Самая вялікая страсць — перамагчы смерць — адмовіцца ад жыцця. І калі ён прыме дапамогу, значыць, так і застанеца рабом.

1991 г.

НАВЬ-ЯВЬ-ПРАВЬ

То быў нядобры знак. Так лічылі ўсе жыхары града Жоўны — ад простага пасынка ў князёвай дружыне да самога князя князеў літвінскіх Жывінбуда. Сярод яснага дня на вачах людю, як лятавец, зляцеў з неба чорны каршук на галубоў, што сядзелі пасярод двара князёвых харомаў. Вострыя кіпцюры драпежніка ўпіліся ў белую галубку, і ў паветры растаў яе перадсмяротны ўскрык. Каршук панёс у кіпцюрах сваю здабычу.

К вечару пра гэта ведалі жыхары града. І ў мірныя дні нічога добрага не вяшчала такая падзея, а цяпер і зусім. Вёў сваю раць князь рускі Яраслаў на зямлю Літоўскую. Віжы, якія прыйшлі з-пад Пінска, казалі, што русаў раць незлічоная, браня на іх моцная, коні пад імі сытыя, зброя ў іх вострая. Два гады таму хадзіў князь рускі на яцвягаў. На мячах сваіх неслі русы новага бога — Хрыста, бога, які дазволіў сябе раскрыжаваць. Князі родаў літвінскіх і лепшыя людзі з'ехаліся да князя Жывінбуда на вечы. Вечарам, пакуль не зайшло сонца, сотні літвінскіх віцязяў сабраліся перад пагоркам, на якім знаходзілася выкладзеная каменем пляцоўка, дзе пад адкрытым небам стаялі стоды багоў. Перад стодам бога грому Перуна, які быў выразаны з дрэва ў выглядзе барадатага мужчыны, з маланкай ва ўзнятай правай руцэ, гарэла ахвярнае полымя Зніч. Шмат стагоддзяў таму запалілі жрацы гэты агонь і не давалі яму згаснуць. А вакол свяцілішча палыхала восем вогнішчаў. Чакалі ваяры, калі выйдучь да іх князі. І вось выйшлі яны з храма.

— Браты мае, — звярнуўся да ваяроў Жывінбуд, — рускі князь Яраслаў са сваім воінствам апалчыўся бранню на Літву. Не пакінем сваім сынам у спадак вечную ганьбу. Не дзеля таго, каб стаць парабкамі русаў.

І, нахмурыўшы бровы, Жывінбуд чакаў адразу другіх князеў.

Першым мовіў князь Завейка, зірнуў у натоўп, перачакаў, пакуль сціхнуць галасы, і загаварыў:

— Я хачу, каб мудрасць не пакідала нас. Няма нічога больш каштоўнага за мір. Шмат нечаканасцяў на вайне. Ніхто з нас не ўпэўнены, што мы пераможам русаў. І што нас чакае, калі русы разаб'юць нас на полі сечы? Яны выведучь у няволю нашых жонак і дзяцей. Хісткае ваярскае шчасце: учора перамога, а сёння паражэнне. Навошта нам выпрабоўваць долю? А ці не лепш браталюбна жыць

з русамі, плаціць ім чорныя куны і бель срэбра і не праліваць крыві сваёй. Худы мір лепш за вайну.

Словы князя адазваліся ў натоўпе незадаволеным гулам галасоў.

Не чакалі ад яго такіх слоў. Апусціў Жывінбуд вочы. Наперад выступіў князь Хвел.

— Няўжо ты думаеш, што перад табой сабраліся жанчыны, што ганьбіш наш слых сваімі непатрэбнымі словамі? — звярнуўся ён да Завейкі. — У цябе жаночае сэрца. Калі баішся загінуць, дык можаш схавацца ў сваіх харомах, а мы пойдзем шукаць славы ў бітвах з ворагамі. Браце, дык не зганьбім свае імёны, дык не купім сваё жыццё бясслаўем. Ці нам палохацца русаў? У нас непераможныя памочнікі — бацькоўскія багі. Мы не згубілі смеласці і велічы духу. І не скорымся перад русамі, каб не замучылі яны нас паборамі, як углічаў.

— Так, так, — загулі ваяры, — не здрадзім бацькоўскім багам! — не слухалі, калі Завейка ў распачы закрычаў: «Віхор губіць высокія дрэвы, але бяссільны ён перад травой».

Выбралі яны вайну з русамі. Пры першых зорках прынеслі Перуну ў ахвяру белага быка. Калі вялі звера да пагорка, ваяры білі яго кіямі і радасна прыгаворвалі: «Вось табе наша ахвяра, божа Пяруне. Просім цябе даць нам перамогу над ворагам!» Са свяцілішча спусціўся ўніз па дванаццаці прыступках жрэц — ахоўнік вечнага агню. Доўгая бялюткая сарочка з шырокімі рукавамі, упрыгожаная вялікімі срэбнымі гузікамі і ўзорамі на аплеччы, цягнулася па зямлі. Рухаўся ён павольна і велічна. Прыціхлі воі. Жрэц накінуў на шыю быку пятлю, і тут жа канцы вяровак ухапілі князі. Нядоўга змагаўся той за сваё жыццё: задушаны пятлёй, ён аслабеў і паваліўся на пярэднія ногі. На імгненне прысутныя знерухомелі — на які бок упадзе Перунова ахвяра. На левы, значыць, гневаецца бог грому. Бык упаў на правы бок. Падняў руку да неба жрэц і ўсклікнуў:

— Радуйцеся, літвіны! Чакае вас прыхільнасць багоў!

А пасля, калі адсеклі быку галаву і ўздзелі яе на кій за стодам Перуна, кляліся ваяры ў вернасці сваім багам. Падыходзілі да Зніча, бралі з яго рук турыны рог, напоўнены малаком і цёплай крывёю быка, пілі па глытку, вярталі рог назад жрацу і па прыступках падымаліся да стода Перуна. Тут апускалі яны руку ў чару з бычынай крывёю, мазалі ёю твар і, паклаўшы зброю перад стодам бога грому, кляліся:

— Уладар мой, хай не станеца дапамогі ад цябе, хай не абаранюся шчытом сваім, хай пасечаны буду мячом сваім, хай загіну ад стрэл і ад іншай зброі сваёй, хай буду рабом увесь будучы век, калі пераступлю праз праўду сваю.

* * *

Падымалі чары і рогі з медавінай на трэбішчы, мо апошні раз у жыцці. Хто ведае, як здзейсніцца над чалавекам воля багоў. Можа, прынясуць з сечы дадому на шчытах, а можа, і вып'е хмельную чару за перамогу над ворагам і на трызне па сябрах.

Сядзелі перад вогнішчамі, пілі медавіну. Князёвы отракі падносилі кожнаму смажанае на вогнішчы мяса ахвярнага быка. З'елі яго. Отракі тут жа паднеслі розную ядзь: мяса, рыбу, пірагі, сыры, тварог і пра пітво не забываліся, падлівалі ў чары і рогі медавіну, піва і квас.

Ударылі па звончатых струнах гусяры, і загучала песня.

У кроў ахвярнай жывёлы памачылі вестуны стрэлы і, узяўшы па патухлым вугольчыку, панеслі трывожную вестку па Літве. «Пагоня!»

* * *

Ранішняе святло прагнала начную цемру і прадвяшчала ўсход велічнага і дабрадайнага сонца, якое асвеціць зямлю.

Волак, якога празвалі Ваўком, ляжаў на мядзведжай шкуры, што ўсцілала ложа, і паглядаў у кут, дзе на паліцы стаяў невысокі драўляны стол барадатага дзеда-хатніка. На двары, нібыта плакала немаўля, тужліва вуркацеў голуб. Гэтай вясной у галінах клёна, што рос побач з князёвымі харомамі, звiлі гняздо галубы, і з акенца ложніцы княжыч пазіраў на птушак. Ён звывся да гэтай галубінай сям'і — белаі галубкі і белага з сінімі пёрамі голуба, звывся да іх вуркацення, шумнага трапцення птушыных крылаў.

Волак падняўся з ложа і зірнуў у акенца. Птушка сядзела на галінцы каля гнязда і, натапырыўшы пёры, вуркацела.

— Ты падняўся? — прагучаў за спінаю княжыча голас яго малодшага брата Вышака. — Ну, то добра.

Волак азірнуўся. Брат стаяў у дзвярах, апрануты ў бе-

люю льняную сарочку з вышытымі на беражку знакамі сонца — крыжамі, завязаную шнурком каля шыі. Льняныя белыя парты былі ўвабраны ў мяккія боты з астрогамі. На пасе са срэбнай спражкай віселі ў шкураных похвах нож, кашук з крэсівам. Вышакавы твар яшчэ не набыў суровага мужчынскага выразу. Невялікі прамы нос, густыя бровы і выразна акрэсленыя вусны — матчына спадчына-надавалі яго твару жаночую мілавіднасць. У братавых вачах было больш хлапецкай гарэзлівасці, чым мужчынскай цвёрдасці. Брат радасна ўсміхаўся.

— Нібыта плача, — прамовіў Воўк.

— А-а, гэты голуб, — махнуў рукою Вышак. — Збірайся.

Браты збіраліся на лова. Цяпер штодня яны разам з паляўнічымі ездзілі ў пушчу біць звера. Калі ўдавалася заваліць вепрука або лася, прывозілі яго на возе ў горад, дзе звера свежавалі на князёвым падвор'і, салілі і вэндзілі мяса да паходу. Апошнія дні Волак адчуваў стомленасць і без ранейшай ахвоты ехаў у пушчу. Падумаў, што і сёння давядзецца лазіць па гушчары, і добра, калі багі пашлюць якую здабычу.

Даволі хутка Волак памыўся над невялічкім драўляным карытцам з прынесенага слугой срэбнага рукамыйніка. Калі слуга вынес карытца, Волак касцяным грэбнем расчасаў бараду і доўгія валасы, адзеўся ў такія ж, як братавы, белыя льняныя срачыцу і нагавіцы, нацягнуў на ногі боты, аперазаў сябе шкураным пасам. І каб не залатая вітая грыўна на шыі, дык княжыч быў бы падобны ў сваёй вопратцы на простага отрака. Аднак загарэлы і сур'ёзны твар з прамым носам, суровы погляд вачэй выдавалі ў Волаку чалавека, які прызвычыўся ўладарыць над людзьмі.

У стане ваяроў загучалі сурмы. Доўгі спеў турыных рагоў даносіўся і сюды, да князёвых харомаў. Новы дзень пачынаў панаваць над людзьмі. Воўк зняў са сцяны ясеневы лук, сагнуў яго і нацягнуў шаўковую цеціву, перакінуў праз плячо шкураны рэмень, прымацаваны да калчана са стрэламі. Са стала ўзяў карэц з віном. Па прыступках княжыч спусціўся з высокага драўлянага ганка. Ноччу прайшоў дождж, і ў паветры пахла мокрай зямлёй і травамі. Абмыты дажджом клён, што рос каля харомаў, радаваў вока яркай зелянінай. З лісця павольна скочваліся кропелькі, з мяккім гукам падалі на зямлю. Жмурачыся ад сонца, княжыч зірнуў на авальны зашчытак харомаў, які азначаў небасхіл з выразанымі на ім сонечнымі знакамі,

двума львамі, якія сімвалізавалі зямлю, і русалкай, якая сімвалізавала ваду. Каля разных конегаловых вільчакоў сіратліва сядзеў голуб.

Вялікі і магутны Сварожыч у юнацкім захапленні перад прыгажосцю зямлі лашчыў яе сваім боскім святлом, саграваў жываносным цяплом і чакаў ночы, каб апусціцца далёка за даяглядам на ложа, якое заслала яму Лада.

Княжыч апусціўся на калені, у дар Сварожычу выліў на зямлю з карца віно і, працягваючы рукі да сонца, узмаіўся:

— О вялікі Сварожыч! У гэты дзень захавай і благаславі нас! Пазбаў нас ліха! Пашлі нам удачу супраць ворагаў, о вялікі бог!

Праказаўшы замову, тройчы пацалаваў свае рукі і падняўся на ногі. Ён пайшоў на гаспадарчую частку двара. У прасторнай драўлянай клетцы, што стаяла каля стайні, занепакоілася рысь, якую некалі злавілі на ловах. Выгнула спіну і пагрозліва зашыпела. Воўк прыкрыкнуў на звера. Чалавечы голас узлаваў рысь, яна кінула сваё пруткае цела на княжыча і ўдарылася носам у тоўстыя жэрдкі клеткі. На шыі і на спіне паднялася поўсць, гострыя кіпцюры звера драпанулі па дубовай падлозе — рысь сердавала. І міжволі халадок боязі папоўз па спіне княжыча. Нянавісць да чалавека, які пазбавіў яе волі і цяпер насміхаўся, гучала ў рысіным голасе.

Яго ўжо чакалі з асядланымі коньмі. Вярхом на белым кані сядзеў Вышак. Лоўчыя стрымлівалі на тоўстых кіях з ашэйнікамі дзікаватых хортаў, якія ўзбуджана скавыталі. Стары дзядзька Гвай, які пасля пострыху княжычаў выходваў іх, падвёў да Воўка яго любімага каня Кахая — рослага, з белай у чорныя яблыкі поўсцю. На конскіх грудзях вісела лента са срэбнай пласцінкай, на якой былі выгравіраваны ад дурнога вока сонечныя крыжы і Перуновы знакі. З торбачкі Гвай сыпануў на далонь княжычу аўса. Конь пацягнуўся мяккімі вуснамі да чалавечай далоні.

* * *

З акна пакоя, дзе звычайна князь думаў з князямі і лепшымі людзьмі родаў пра строі і ўставы зямельныя, паглядаў на сыноў Жывінбуд. І лагоднеў яго суровы твар. Радавалі князя сыны. Выраслі спадкаемцы — ёсць каму

перадаць княства, і на суклонні апошніх дзён жыцця ён будзе спакойны.

У пакой увайшла княгіня Лаўса.

— З новым днём, княжа. Хай будуць міласцівымі да цябе багі, — прывітала яна мужа.

Жывінбуд павярнуўся да жонкі. Лаўса любіла па красавіца ў новых строях. Вось і сёння надзела нядаўна куплены ў візантыйскіх гасцей даўгаполы кабат са стаячым каўняром, сцягнутым поясам і пятліцамі на грудзях. Чырвоная, вышытая залатымі ніткамі тканіна, з якой быў пашыты кабат, так спадабалася княгіні, што Жывінбуд выклаў рамяем не адну куніцу, каб дагадзіць жонцы. Галаву княгіні ўпрыгожвала залатая зубчастая дыядэма з выбражэннямі русалак, а на цэнтральнай пластыцы — багіні Лады. З абодвух бакоў дыядэмы на раснах апускаліся да плеч залатыя колты са знакамі турыных рагоў. Палюбіла княгіня раскошу і золата, а раней толькі і было ўпрыгожанннў што срэбныя колты ды бурштынавыя пацеркі. Змяніў час і характар Лаўсы і прыгажосць яе забраў. І ўжо не вабіў Жывінбуда прыгажосцю жончын твар. Не адзін дзiesiąтак спальвалі Марэну вясной з таго часу, калі ён на ранні летаў сваіх гнаў каня ў няблізкі свет, аж за Шчару і Зальвянку, каб хоць адным вокам зірнуць на Лаўсу, дачку яцвяжскага князя Асірга. І сэрца радасна трапятала ў грудзях. А ночку ён вяртаўся дадому. Зоркі і месяц асвятлялі яму шлях. Маўклівыя дрэвы глядзелі ўслед адзінокаму вершніку, які парушаў іх начны сон. Першы пацалунак, калі ён нясмела дакрануўся вуснамі да яе шчакі, і дзявочыя словы: «Мне хочацца праехацца на тваім кані». І калі яна ўпала з каня, ён, падняўшы дзяўчыну на рукі, прызнаўся, што кахае яе. Вось і пражыта з Лаўсаю жыццё. Чаго таіць — былі суложніцы, якія сваім маладым целама абуджалі яго страсць, але яна маці яго сыноў і разам з ім пойдзе ў вырай, да дзядоў. А час гэты ўжо блізкі, і аднойчы раніцай не дабудзяцца яго і ў адчыненае акно вылеціць яго душа з роднага дому. Як некалі даўно-даўно не дабудзіліся яго дзеда Уценуса. Семдзсят і восем летаў пражыў Уценус. І постаці людзей ледзь бачыў князь, і галасы ўжо ледзь чуў, і рукі дрыжалі. Старасць паклала на яго плечы сваю цяжкую длань — сагнула князя. Аднойчы вечарам, калі дзед і ўнук засталіся адны ў пакоі, князь, які нікому і ніколі не скардзіўся на стомленасць, раптам мовіў: «Слабею. Непаслухмяныя чэлесы мае, цягне ўніз да зямлі, — ён павольна пахіліўся з лавы ўніз і апусціў далонь да падлогі, —

час рыхтаваць сані. Семдзсят восьмы год жыву, а ўсё памятаю — і пострыг, і як упершыню сеў на каня, і першую сечу, і першую чару медавіны, і першую жанчыну, як учора ўсё было». Ён змоўк і цяжка ўздыхнуў. Жывінбуд і не ведаў, што адказаць. Дзед падняўся з лавы і пакрочыў у ложніцу, каля дзвярэй спыніўся, павярнуўся да яго і ціха папрасіў: «Будзіце мяне раніцай моцна, а то не дабудзіцеся». Так і адбылося — раніцай не дабудзіліся Уценуса — князя князеў літвінскіх. А здаецца, толькі ўчора развітаўся ён, Жывінбуд, з дзедам.

— Хай і да цябе будучь міласцівыя багі, — адказаў жонцы Жывінбуд.

Княгіня падала мужу чару з півам і кавалак хлеба. Штодня выконваў князь даўні рытуал: памачыў хлеб у піва, адпіў з чары, адкусіў трохі хлеба, вярнуў чару з хлебам княгіні. Лаўса выйшла з пакоя і ў дзвярах, што вялі ў харомы, выліла за парог піва.

— Няхай будзе дастатак у гэтым доме для гаспадара, госця і жабрака, — прамовіла яна.

* * *

Зубр наструніў вушы. З узлэску даляцеў вісклівы сабачы брэх, а дзе сабакі, там павінны быць людзі, якія неслі з сабою смерць. Людзі, як і ваўкі, былі яго ворагамі. Калі чалавек сустракаў яго адзін на адзін, дык спуджана ўцякаў, і толькі калі людзі збіраліся ў зграі, бралі з сабой сабак, тады яны смялелі і нападзілі на валадароў пушчы — зуброў. Можна было растаптаць капытамі, пырнуць рагамі аднаго, другога, трэцяга, але ўсё роўна нехта з людзей ударыць вострым кіем, на канцы якога — смерць.

Зубр падняў галаву, пераступіў з нагі на нагу, прыслухаўся. Сабачы вэрхал набліжаўся. Трэба было ўцякаць.

Моцныя ногі неслі зубра далей ад небяспекі. Магутнымі грудзямі ён ламаў галіны дрэў і хмызняк — пракладаў сабе шлях. Але і адтуль, куды ён бег, данёсся сабачы брэх, людскія галасы і гукі ражкоў. Аблава. Людзі акружылі яго. Жыццё зноў прымушала змагацца за сябе. Звер бег павольна, захоўваў сілы для рашучага моманту, калі спатрэбіцца свежыя ногі і трэба будзе імгненна прарвацца праз кола. Гучна стукалі па зямлі капыты. Трашчалі галіны. Напужаныя сабачым брэхам, выскоквалі з хмызнякоў лісы і зайцы.

Зубр не мяняў напрамку. Самае недарэчнае цяпер — страціць вытрымку і замітусіцца. Хаця гады і забралі ў яго сілу і ён ужо не мог абараніць сваё права правадыра статка і павінен быў пакінуць яго, але ў яго быў вопыт доўгага жыцця. Ён ведаў, што з людзьмі нельга лезці ў бойку — яны толькі гэтага і чакаюць, акружаць яго, нацкуюць сабак і, варта толькі пачаць адбівацца ад іх, наваляцца з усіх бакоў — не ўгледзіш, як вострым кіем удараць. Трэба прарвацца праз заслон людзей — гэта выратаванне. Зусім блізка брахалі сабакі...

Зубр выбег на паляну. Ubачыў, як людзі спусцілі з павадкоў сабак і тыя з брэхам рынуліся да яго. Моцным ударам капыта зубр раскрышыў чэрап аднаму з гэтых вісклівых звяроў, другога ўзняў на рогі і падкінуў у паветра. Астатнія шалёна брахалі на яго, але падыходзіць не адважваліся. Зараз трэба было чакаць сустрэчы з людзьмі. Яны хаваліся за дрэвамі.

— Мой! — закрычаў Воўк і ўдарыў астрогамі каня.

Сціснуўшы ў правай руцэ суліцу, Воўк накіраваў каня на зубра. Звер прыпыніўся, нахіліў нізка галаву, выставіўшы наперад доўгія рогі, і пагрозліва рыкнуў. І конь пад княжычам, не слухаючыся паводдзяў, заіржаў і ўзняўся на заднія ногі. Варта было зубру цяпер баднуць каня, як той разам з вершнікам паляцеў бы на зямлю, а там чалавека можна растаптаць капытамі. Але кожная хвіліна цяпер ратавала звера. Пакуль людзі яшчэ не акружылі яго — хутчэй бегчы адсюль. Да выратавальнага гушчару заставаўся крокі. Вострыя калкі астрог упіліся ў каня, і боль быў мацнейшы за боязь перад пагрозлівым зубрам, — конь падначаліўся моцнай руцэ вершніка, які трымаў паводдзе, і панёс свайго гаспадара ўслед за зверам. Волак дагнаў зубра і ўдарыў суліцай у загрывак. Звер нырнуў у гушчар.

Гонар не дазваляў княжычу спыніць пагоню. Будуць пасля слугі плявузгаць, што задрыжала князёва рука і выпусціў ён звера. Паранены зубр далёка не ўцячэ. Волак саскочыў з каня і перадаў паводдзе Гваю. Адзін, трымаючы на творцы хорта, пусціўся па слядах зубра. Лёгкім і хуткім быў бег чалавека. Маладая, нерастрачаная сіла бурліла ў ім, прасіла выйсця. Чалавек атрымліваў асалоду ад запалу, што ахапіў яго, чалавек быў ап'янены ад прадчування ўдачы. Хорт нецярыпліва скуголіў і цягнуў за сабой у глыб гушчару паляўнічага. А зубр з апошніх сіл уцякаў ад пагоні.

Доўга, прадзіраючыся праз галіны дрэў, гнаўся за зверам княжыч.

Хорт вывеў княжыча на вузкую сцежку. Волак агледзеўся. Вакол стаялі высокія хваіны, а ўнізе пад імі буяў хмызняк. Ніколі ў гэтых месцах ён не быў. У запале і не заўважыў, што трапіў за няблізкі свет. Трывожнае скуголенне хорта насцярожыла Волака. Сабака зноў нешта пачуў. Да слыху даляцеў тупат конскіх капытоў. Па сцежцы нехта ехаў. Ну, то добра, хоць спытаецца, у які бок падацца да Жоўны, а мо і каня пазычыць.

Хор нецярпліва завяляў хвостом, некалькі разоў брахнуў. Неўзабаве на сцежцы паказаліся тры вершнікі ў ільняных вопратках з лукамі і калчанамі за спінамі. Аднаго вершніка Воўк пазнаў — князь Завейка. Забачыўшы наперадзе княжыча, Завейка падскакаў на белым кані да яго. Хоць і быў ён апрануты, як яго слугі, у льняную срачыцу і парты, але на нагах боты з астрогамі, на шыі залатая грыўна, а ў правым вуху залатая круглая завушніца і срэбныя бляхі на вуздэчцы і сядле — знакі княскага багацця. Нягледзячы на старасць, твар князя прывабліваў адкрытасцю і прыгажосцю — прамы нос, вузкія, моцна сцятыя вусны, густыя вусы і барада, у якіх серабрылася сівізна, доўгія, зачесаныя назад валасы агалялі прамы лоб з барознамі маршчын. Чорныя вочы холадна глядзелі з-пад броваў на княжыча. Нават і ў такія ўжо немаладыя гады сустрэча з гэтым шыракаплечым высокім чалавекам не абяцала яго ворагу нічога добрага.

— О, княжа, вось дык сустрэча, — нечакана для Волака прыязна прамовіў Завейка і ў доказ таго, што і сапраўды ўзрадаваны, усміхнуўся, пасля злез з каня.

Абодва князі вынялі свае мячы з похваў і кінулі іх на зямлю ў знак таго, што захоўваюць яны паміж сабою любоў і яднанне. І, наступіўшы на мячы, абняліся.

— Гнаў зубра, ды вось заблукаў.

— Міласці просім, княжа, у госці, — прапанаваў Завейка. — Адпачнеш, падсілкуешся, дам табе каня дабрацца дадому, — мовіў міралюбна князь.

Адзін са слуг перадаў свайго каня княжычу. Хай будзе так — прыме запрашэнне. Калі запрашаюць цябе ў госці, нельга крыўдзіць адказам нават лютага ворага. Багіня Лада — ахоўніца дамашняга агменю — за тваю ласку паспрыяе. Паднялі з зямлі мячы. Воўк паставіў нагу ў страмяно і ўскочыў у сядло. Адзін за адным па вузкай сцежцы вершнікі адправіліся далей.

Усё ж цікава бліжэй пазнаёміцца з гэтым чалавекам. Такога, як Завейка, лепш трымаць за сябра, чым за ворага. Вось самі багі далі магчымасць паразумецца з ім.

Князевы харомы стаялі з краю вялікага паселішча. Праз зеляніну дрэваў віднеўся крыты драніцай дах. Высокі плот акружаў харомы. На вострых зубах хваёвых плах вісели бітыя гаршкі — каб адганяць наўцаў. Перад брамай, якую трымалі тоўстыя слупы, Завейка ўладарна крыкнуў: «Дарогу!» Браму адчынілі два ваяры.

— Міласці просім, князь, — паказаў Завейка рукой наперад.

І Волак уехаў на кані на двор.

Здзівіла, як марудна і няўклюдна злез з каня баярын. Нібыта засаромеўшыся сваёй няўклюднасці, Завейка засмяўся:

— Гэта цяпер пастарэў ды панягожаў, а ўперад дык птушкай лётаў.

Завейка, відаць, любіў жыць у раскошы. Харомы пабудаваў прасторныя і ўпрыгожаныя вытанчанай разьбой на ліштвах і прычэлінах. На даху вільчакі ўвенчаны разнымі конскімі галовамі. Вітыя слупы-калоны трымалі дах над высокім з прыступкамі ганкам.

Яны ўвайшлі ў харомы. Князь адчыніў разныя дубовыя дзверы ў грыдніцу і прапусціў наперад сябе госця. Волак спыніўся — пасярод пакоя стаяла рысь. Звер пагрозліва зарыкаў на чалавека. Зараз бы суліцу, што пакінуў на двары.

Здалося, што рысь скочыць на яго — і не пабязыш, і не закрычыш ад боязі. Ён жа князь, чаго-чаго, а свайго жаху ніколі не павінен паказваць, нават азірнуцца не мог, каб не выдаць сябе. І раптам уладарны дзявочы голас: «Сядзець», — і рысь паслухмяна апусцілася на падлогу. Насустрач з дзвярэй другога пакоя выйшла дзяўчына. Відаць, гэта была воля багоў, каб ён заехаў да Завейкі, бо, убачыўшы дзяўчыну, зразумеў — вось яго доля. Дзявочыя, падзіцячаму даверлівыя і разам з тым цвёрдыя, нават халаднаватыя вочы паглядалі на яго. Ён адчуваў іх позірк. Доўгая льняная сарочка абцягвала спакулівыя выступы грудзей. І па ўпрыгожаннях — срэбных крынах на шыі, бранзалетах на вузкіх запясцях рук і залатой дыядэме, што ахоплівала чорныя, заплеченыя ў касу валасы, і па тым, як дзяўчына ганарліва трымала галаву, па гэтым цвёрдым позірку цёмных вачэй можна было здагадацца — княгіня.

— Бажэна, да нас госць — княжыч Волак, — прамовіў з-за яго спіны Завейка.

Дзявочыя вусны задрыжэлі, і дзяўчына ўсміхнулася даверлівай і чароўнай усмешкай.

За сталом, які накрыві слугі, Воўк, хоць і прагаладаўся, еў мала і раз-пораз кідаў позірк на дзяўчыну. Прысутнасць побач Бажэны — было цяпер галоўным для княжыча, ён адчуваў сілу яе прыгажосці над сабой. Любаваўся дзяўчынай. Яна падымала вочы на княжыча, каб, сустрэўшыся з ім позіркам, зноў апусціць іх. Ды толькі не мог абед доўжыцца вечнасць — трэба было і адкланяцца.

— Дзякуй, князь, за хлеб ды соль, — прамовіў Воўк і адставіў пустую чарку, у якую слуга да гэтага тройчы наліваў халоднага піва.

— Твая воля, княжыч. Не магу цябе затрымліваць, але загадаю асядлаць табе каня, — Завейка падняўся з-за стала.

Воўк разгадаў маленькую хітрасць князя — даў яму імгненне пабыць сам-насам з дачкой. А за гэта дзякуй, мудры стары. І калі Завейка выйшаў, Воўк, не адводзячы вачэй ад Бажэны, мовіў:

— Я ведаю пра тваё жаданне?

Яна падняла вочы на яго, толькі цяпер ужо не ўсміхалася, і разгублена спытала:

— Якое?

— Сустрэцца з табой на Купалле! Будзеш чакаць мяне?

— Так, — адказала яна і прама паглядзела на княжыча.

* * *

Гарэла купальскае вогнішча — бацюхна Цар-Агонь. Конскі чэрап, умацаваны на высокім кіі, узвышаўся над вогнішчам Купалы. Вакол яго спявалі і вадзілі карагод дзяўчаты ў белых строях, падпяразаныя былём і ўпрыгожаныя вянкамі з зеляніны і войнікамі з блакітнай тканіны. А юнакі з радаснымі крыкамі выхоплівалі з вогнішчаў паходні, вярцелі імі над галовамі — адганялі цемру.

Ён гнаў свайго каня. Яму хацелася пяшчоты — абдымаць і цалаваць Бажэну. Над дарогай раскінулі галіны дрэвы. Месячнае святло бруілася паміж галін. Тупат конскіх капытоў будзіў начную цішу. Воўк спадзяваўся на каханне. Наперадзе гарэлі купальскія вогнішчы. Прывязаў

каня да дрэва ў гайку і падышоў да людзей. Ніхто не зважаў на яго. Стаяў у цемры і паглядаў на Бажэну, якая вадзіла карагод з дзяўчатамі, — нікому не патрэбны і чужы тут. Што падумаў бы пра яго бацька, калі б даведаўся, што ён падаўся сюды, замест таго каб святкаваць Купалу разам з сям'ёй.

А пасля, калі перагарэў шост і конскі чэрап паляцеў у агонь, скакалі праз вогнішча — падабенства сонца на зямлі, і дым ачышчаў людзей ад хвароб, надаваў ім здароўя.

— Што стаіш, княжыч? Ён азірнуўся і ў святле полымя ўбачыў Бажэну — усхваляваную і чароўную. Яна працягвала яму руку.

— Давай скокнем праз Купалу, — прапанавала дзяўчына.

І вось яе далонь у яго далоні — маленькая і пяшчотная. Толькі не выпусціць яе пры скачку, тады, паводле павер'я, яны пажэняцца. Пабеглі разам да вогнішча, і ўзляцелі яны ўгору перад полымем, і перасягнулі яго. І дзявочая далонь у яго далоні.

* * *

А праз дзень князь Жывінбуд павёў сваю дружыну ў паход. І не срачыца, не жупан быў на ім, а кальчуга, злучаная са шлемам барміцай, на шкураным пасе вісеў меч. Белы конь нёс князя. А за Жывінбудам ехалі на конях вершнікі, ішлі дружыннікі. Зіхацелі на сонцы даспехі, срэбная вупраж коней. Услед віцязям паглядалі іх жонкі і дзеці, сёстры і бацькі. Жыццё пачынала для іх новы адлік часу — часу чакання з вайны сваіх сыноў, братоў і мужоў. Час трапяткой надзеі, што тыя перамогуць ворага і жывымі вернуцца дадому і не для іх давядзецца запальваць краду вогненную. І княгіня Лаўса з трывогай паглядала ўслед дружыне. Вось так два гады таму пакідаў князь на чале сваіх віцязяў град. Адправіўся з ім у паход на русаў старэйшы сын Лютавіт. І тады трывога сціскала яе сэрца. А праз месяц вярнуўся князь з сечы. Нізка апусціў пасівелую галаву Жывінбуд. Прадчуваючы нядобрае, пабегла насустрач яму княгіня і ўбачыла, што вялі за мужам сынава каня. Нічога не мовіў ёй князь, толькі цяжка ўздыхнуў. Расступіліся воі і вынеслі на шчытах цела Лютавіта.

Ні муж, ні дзеці, ні чэлядзь — ніхто не бачыў яе слёз, не

чулі, як па-бабінаму карыла яна па забітым сыне. Толькі калі дым ахвярнага полымя панёс яго душу ў вырай, лямантавала княгіня: «Сонейка маё, чаму так рана ты зайшло? Свецце мой светлы, чаму цемра ахінула цябе? Куды ж ты ад мяне адлятаеш? Куды ж ты гэта прыбраўся? У якую дарожаньку і ў якую староначку? Дай жа мне вестачку, хоць праз кавулю. Рана-раненька буду слухаць, што кавуля пра цябе мовіць. Падымі ты сваю маладую галовачку і скажы ласкавае слоўца».

Яна падманвала сябе. Не ў вечным выраі продкаў душа Лютавіта, а жывы ён. Проста пакінуў бацькоўскі дом і цяпер княжыць самастойна. За клопатамі не дабярэ часу наведаць бацькоў. Можна, таму не распытвала яна мужа, як загінуў Лютавіт. Гэтае ашуканства суцяшала яе. Сны, якія рэдка дарылі ёй сустрэчу з сынам, толькі замацоўвалі яе падман. Час адбіраў у памяці рысы сынавага твару, і голасу яго ўжо не памятала, і боль страты сціхаў, слабеў.

І вось праводзіць яна на сечу мужа і двух сыноў, і сэрца прадчувае бяду.

Апошні вой схаваўся за даляглядам. Адчулі тыя, хто застаўся чакаць, нібыта асірацелі яны, і нагадалі выпадак з каршуном і белай галубкай — бяду павяшчае.

* * *

Дзіця сваіх пачуццяў, як хутка знайшла яна радасць у яго ласках і як у адчаі яна абдымала яго, калі яны развітваліся, нібыта не жадала адпусціць яго. «Ты пакідаеш мяне?» Ён марыў, каб не скончылася гэтае імгненне іх шчасця. Але ночы мінуў час. І цяпер, хістаючыся ў сядле, княжыч успамінаў іх сустрэчу. Сядзелі ў адным з пакояў гаспадарскай пабудовы. Уразілі яе словы.

— Я радуся шчасцю жыць, — казалла Бажэна. — І хай будзе боль і няўдача, але ёсць і каханне.

Чакаў, што Бажэна прызнаецца, што ён любіць ёй. Але дзяўчына змоўкла. Сядзела на невялічкай лаве каля сцяны і паглядала на трапяткі язычок свечкі. Маўчаў і ён, а пасля падняўся, падышоў да Бажэны і апусціўся каля яе на калені, паклаў рукі на яе ногі. Праз ільняную сарочку адчуваў мякка-пруткую пяшчоту яе сцёгнаў. Яе частае дыханне абпальвала ягоны твар. Розум падаўся неадольнай сіле, якая вабіла яго да дзяўчыны. І ён хацеў цалаваць дзяўчыну

ў прыемным пачуцці ўлады над ёю. А Бажэна смялася: «Хочаш патрымацца за нагу, дык патрымайся». Ён гладзіў яе ногі. «Ну, можаш патрымацца і тут, — смяялася дзяўчына. — Патрымаўся, і хопіць».

Сваёй насмешлівасцю яна прыніжала яго самалюбства. Яна смяялася з яго.

Падняўся з калень і вярнуўся на сваё месца, сеў на лаву каля дзвярэй. Яшчэ гарачая кроў бегла па жылах, але да яго вярнуўся розум. Не стане прыніжацца перад ёй. Трэба было развітацца. «Ідзі да мяне», — раптам папрасіла Бажэна. А ён сядзеў на месцы. Хай цяпер яна прынізіцца перад ім. «Нікога не прасіла, а цябе прашу», — казалі дзяўчына. І ён падышоў да яе. Не чакаў, але дзяўчына ступіла насустрэч і прытулілася да яго. Яе пальцы трапяткой хваляй прабеглі па яго валасах. Ап'яnelы ад блізкасці дзяўчыны, ён прыпаў да дзявочых вуснаў і абняў яе за плечы. З неспатоленай прагай яны цалавалі адно аднаго. Ад удзячнасці, ад пакутлівай асалоды дзявочых пацалункаў, ад той памысласці, якія перажываў, ён багавеў перад дзяўчынай і пяшчотна цалаваў яе твар і шыю, гладзіў валасы.

«Ну што ты? Ну што ты? — шаптала Бажэна. — Распрані мяне». І ў знак поўнай пакорлівасці сама разула яго — прызнала сваім мужам і спадаром. І ён быў шчаслівы.

* * *

Панурыя твары, у позірках вачэй адно — ці хутка прывал. Марудна па вузкай лясной дарозе паўзла войска князя русаў Яраслава. Маўчалі трубы і барабаны, не луналі сцягі, не чулася бадзёрых галасоў, толькі бязладны цяжкі тупат тысяч ног, цоканне конскіх капытоў, бразганне зброі і даспехаў, іржанне коней разносіліся па лесе. Некалькі дзён таму пад вясёлы дроб барабанаў і спеў труб пакідала раць руская Пінск. Гарачыліся пад верхнікамі коні, смяяліся воі. І, гледзячы на сваё войска, верыў Яраслаў, што не ўстояць перад ім літвіны.

А цяпер ён і сам стаміўся ад гэтага нялёгкага паходу. Пасля дажджоў размыла дарогу, і ўсе сілы забірала слота. На пераправах праз рэчкі гінулі людзі і коні. Пацягнулася глухая пушча. Высокія дрэвы абступалі шлях, які пракладвалі сякерамі ваяры. Сустракаліся густа парослыя зялёным мохам вялікія ствалы зваленыя на зямлю дрэў. Гэтыя

лясныя нетры, дзе скляпенне галін хавала ад вачэй свет божы, пужалі вояў. Часта з гушчару ляцелі літвінскія стрэлы. Наканечнікі сваіх стрэл літвіны змазвалі атрутай. І не паспявалі ваяры разрэзаць нажамі рану ў параненага таварыша і выціснуць атруту, як ён паміраў. Проста ў лесе і хавалі забітых. Крыжы на іх магілах адзначалі шлях войска русаў.

І чым далей забіраліся ваяры ў пушчу і высокія сцены дрэваў бралі іх у палон, адгароджваючы ад астатняга свету, тым болей расло пачуццё трывогі і невядомасці. То там то сям у неба падымаліся слупы дыму ад сігнальных вогнішчаў літвінаў. Нядоўгія прывалы на якой-небудзь плянцы або ў сяле, якое пакінулі жыхары, толькі расслаблялі вояў. Ноччу разбівалі стан, выстаўлялі варту. Так ішлі яны на Літву.

Не вылучаўся сярод вояў князь Яраслаў. Ні золата, ні ўпрыгожанняў багатых, ні вопраткі князевай не надзеў ён. Такая ж простая кальчуга, як і ў вояў, наклады на нагах. Толькі востраканечны шлем з залатым крыжам вызначалі ў ім вялікага князя рускага. Ехаў Яраслаў на кані ў сярэдзіне войска, акружаны грыдзямі. Без ахвоты выправіўся князь у гэты паход. Дапаклі папы сваімі напамінамі, што на межах яго княства жывуць паганцы і бягуць да іх тыя, хто не прыняў Хрыста. І вораг хрысціянства сее плевелы сярод дарагіх расткоў божай веры. Хрыстос дакрануўся міласцю духа свайго сэрца Яраслава, уладара зямлі Рускай, каб забяспечыў ён межы хрысціянскія ад ворагаў-паганцаў. Ну што ж, вось ён агнём выпаліць плевелы. Добра было б сядзець у сваіх харомах у стольным Кіеве, радавацца пражытым дням, няньчыцца з унукамі. Не такія яго гады, каб выпраўляцца ў гэтую глуш супраць паганцаў. Як стаміўся ён разбіраць звадкі князёў, уціхамірваць іх свавольствы зброяй, забіваць сабе галаву думкамі пра ўстроі зямельныя, падладжвацца пад чыннасць падначаленых і, як скарамошку, іграць дабротлівага і людалюбнага валадара, слухаць баярскія глупствы на радах, ліслівіць перад хітрымі папамі — і гэта называецца кіраваць дзяржавай. Як стаміўся ён баяцца. У дзяцінстве баяўся бацькі — князя Уладзіміра. Чужым і пагрозлівым быў для Яраслава бацька. Нячаста прыезджаў ён у Лыбедзь, сяло пад Кіевам, дзе жыла яго жонка Рагнеда з дзецьмі. Цяжка сядаў на лаву, расставіўшы ногі, чырвонымі ад п'янак вачыма тупа глядзеў перад сабой і, здавалася, не заўважаў іх, сваіх дзяцей. А яны палахліва падыходзілі да яго. Ніколі

бацька не прылашчыў нікога з іх, і ніхто з іх так і не асме-ліўся ўскараскацца яму на калені, прытуліцца да грудзей. Яго змрочны твар, халодныя вочы і суровы голас пужалі іх. І пасля, калі бацька саслаў з Кіева Рагнеду за тое, што яна, помсцячы за свае прыніжэнні, ледзь не перарэзала яму, соннаму, горла, баяўся Яраслаў сваёй адзіноты. Не было яму да каго прытуліцца, знайсці ласку і спагаду. Ноччу адзін хаваўся з галавою пад коўдру, каб хоць неяк пазбавіцца жаху перад начной цемрай. Маці ўжо не супакоіць яго. Баяўся ён рашучых ноўгарадскіх баяр, якія, нібыта таці, падступіліся да яго і патрабавалі не плаціць даніну Кіеву. Баяўся аславіцца баязлівым. І было боязна бацькавага гневу, немінучай вайны з Уладзімірам. А калі бацька пачаў збіраць супраць яго дружыну і ўжо масціў масты і гаці, — маліў Бога, каб пазбегнуць вайны з Кіевам. Нечаканая смерць бацькі не прынесла яму палёгкі — трэба было ваяваць з братамі Барысам і Глебам. Баяўся, што стане вядома, што па яго загаду загінулі яны ад рукі варагаў. Ды і загад не даваў; як Пілат, умыў рукі, калі варажскі ваяжар Эймунд папытаўся: «Але як жа быць, валадар, калі мы дабярэмся да конунга Барыса, — забіць яго ці не?» — «Не стану я ні заклікаць людзей да бою з Барысам-князем, ні вінаваціць, калі ён будзе забіты». А калі Эймунд прынёс яму Барысаву галаву, хацелася схавацца ад праніклівых варагаў, каб не бачылі яны, як да кончыкаў вушэй ён пачырванеў, — што мовіць ім, не ведаў. І ад страху, што пракляне яго царква, зваліў усё віну на тураўскага князя Святаполка, маўляў, ён, акаянны, успрыняў думку Каінаву, каб перабіць усіх братоў і валодаць Рускай зямлёй. І не саромеўся перад дружыннікамі заяўляць: «Не я пачаў забіваць братоў, а Святаполк, няхай будзе Бог мсціўцам за кроў братоў маіх, бо без віны пралітая праведная кроў Барыса і Глеба. Відаць, і са мной тое самае зробіць? Судзі мяне, госпадзі, па праўдзе, няхай сунімецца зладзейства грэшнага». Бога не баяўся, калі маніў, бо баяўся Святаполкавай перамогі над сабой і адказу за сваё злчынства. І, як заяц, уцякаў ад Святаполка, калі ў сечы на Бузе засталіся ад яго войска толькі чатыры чалавекі. Нават у Ноўгарадзе не апамятаўся, баяўся, што тураўскі князь заявіцца сюды, і ўжо за мора плыць сабраўся, як пасаднік з ноўгарадцамі рассек ладзі: «Хочам яшчэ біцца са Святаполкам». Са страху і перамог Святаполка, і стаў кіеўскім князем. Вяршыня ўлады не пазбавіла яго боязі. Баяўся страціць вялікакняжацкі пасады і кінуў у паруб малодшага брата

Судзівога, дагэтуль гноіць яго; баяўся свавольных варагаў, якія патрабавалі плату за службу, і прагнаў іх; баяўся, што не любы дружыне, бо на пірах для яе ні моцнага піцця, ні ядзення смачнага, ні ўслад, ні гусельных спеваў, ні плясаў не дазваляў, бо баяўся папоў, якія пра даўнюю віну яго ведалі, таму патрабавалі ад яго чыннасці хрысціянскай і не ладзіць у харомах сваіх піцця «бесов возвеселительной чаши», каб не было свар і лаяння сярод хрысціянскіх вояў, каб не тварылі яны сабе п'яных шляхоў якія вядуць на пагубу. Як праклён, боязь валодала ім. Ён хітрыў, асцярожнічаў, гатоў быў саступіць, абы не рызыкаваць... і праславіўся мудрым. Толькі без парады сваёй жонкі Інгігерды не прымаў ніводнага важнага рашэння. Не так слушнымі былі яе парады, як падпарадкоўваўся ён жаночай рашучасці і забываўся на сумненні свае і страхі. І каб выкупіць жонку, калі яна трапіла ў палон да полацкага князя Брачыслава, ён саступіў Полацкаму княству Оршу і Усвяты.

І цяпер Яраслаў баяўся, што літвіны, як два гады таму яцвягі, дадуць яму адпор і, градаў іх так і не ўзяўшы, давдзецца вяртацца ні з чым назад.

* * *

Вось ён, вораг, — на адлегласці трох палётаў стралы — літвіны патрасалі зброяй. У баявых іх крыках гучала радасць будучай перамогі. На полі каля града Услоніма сустрэліся дзве раці.

— Надышоў час нашай славы. Мы, нібыта новыя Макавеі, пашыраем межы хрысціянскага свету. Недруг роду чалавечага, вораг веры — д'ябал — чыніць розныя перашкоды і, пранікнуўшы ў сэрцы літвінаў, штурхае іх да мяцяжу на загібель веры і хрысціян. Хай наш востры меч знішчыць плоць паганскую, — так казаў Яраслаў перад сечай. Цяпер ён быў адзеты ў панцыр з пазалочаных пласцін, на галаве шлем з чырвоным ялаўцом. На белым кані ў абабітым залатымі клёпкамі сядле сядзеў перад рускім воінствам Яраслаў і заклікаў яго да бітвы.

Думалі русы, што літвіны бяспечны бег учыняць. Доўгімі шэрагамі стаялі яны наперадзе ў хрысціянскага войска — д'ябал штурхаў іх на бой супраць хрысціян.

Апошнія хвіліны перад сечай. Навостраны мячы, нацягнуты цяцівы, пастроены дружыны. Апошнія хвіліны,

а там бітва, там патрэбна будзе адвага і цвёрдая рука, нянавісьць да ворага.

Жывінбуд са сваёй дружнай стаяў на левым краі саюзнага войска. Побач з бацькам на кронях сядзелі сыны: Волак і Вышак. Волак, прыклаўшы да лба далонь, пазіраў на невялічкую стайку галубоў, што лётала ў небе над полем будучай сечы.

У гэты час у рускім войску зайгралі свірэлi і загрузката-лі барабаны. З шэрагаў вояў выехаў на гнядым кані віцязь у кальчuze з мячом у руцэ, пагнаў каня на сярэдзiну поля. Храбры рус прагнуў ветшбы віцязевай і выклікаў на паядынак віцязяў з літвінскага войска, каб пачаць з ім сечу.

Вось падышоў доўгачаканы час, калі споўняцца яго юнацкія мары пра подзвіг і славу. Воўк выняў з похваў меч і пацалаваў яго жалезнае лязо, губамі адчуваючы жалабок для сцёку крыві.

— Князь, я гатовы.

Жывінбуд паклаў на плячо сыну руку. Блізка перад сабой убачыў ён рашучыя вочы сына. Не, яго ўжо не спыніш, не адгаворыш.

— Беражы сябе, — толькі і мовіў у адказ Жывінбуд.

Два вершнікі скакалі насустрач адзiн аднаму, сціскалі ў руках апушчаныя ўніз мячы. Тысячы вачэй напружана глядзелі на іх. А ў небе высока кружлялі галубы, і ніхто іх не бачыў. Не бачыў і Воўк. Набліжаўся да яго рускі віцязь. Зіхацелі на ім браня і шлем. Усё бліжэй і бліжэй ён. Можна разгледзець скамянелы твар і сціснутыя вусны.

Вершнікі праскакалі адзiн каля аднаго, ледзь не ўдарыліся страмёнамі. Жалеза мячоў, якія сустрэліся ў паветры, пырнула іскрамі. І зноў два чалавекі пагналі сваіх коней адзiн на аднаго. Рус асадзіў каня і, прыўстаўшы ў страмёнах, падняў меч над сабой. Воўк паспеў падставіць пад удар абцягнуты валовай шкурай шчыт і тут жа ў адказ сам апусціў меч на шчыт свайго праціўніка.

Доўга секліся паміж сабою яны. Рыкалі коні, хапалі адзiн аднаго зубамі. Немыя крыкі вырываліся з глотак людзей, пот цурчэў па іх тварах. Перамога чакала таго, хто захаве болей сіл, хто выматае свайго ворага, каб нанесці яму смяротны ўдар. Звінелі мячы. Дзве раці назіралі на гэты паядынак. І тая і другая чакала перамогі свайго віцязя. Прыўзняўшыся ў страмёнах, Воўк узмахнуў мячом. Усю сваю злосць і адчай уклаў ён у гэты ўдар. Меч маланкай мільгануў у паветры. Рус выкінуў наперад шчыт. Пад ударам мяча драўляны шчыт разляцеўся. Адзiн з кавалкаў

балюча стукнуў па галаве каня рускага воя. Ад болю жывёла не паслухалася паводдзяў, ірванулася наперад. І Воўк паспеў нанесці другі ўдар — на гэты раз па абцягнутым шкурай драўляным шлеме руса. Вой адразу абмяк, выпусціў з рукі меч. З-пад шлема тоненькім струменьчыкам пацякла на твар кроў. Рус паваліўся грудзьмі на луку сядла.

Радасны кліч пракаціўся па шэрагах літвінскага войска. Воўк павярнуў свайго каня і паскакаў да сваіх.

* * *

І пачалася крывавае сеча. Тысячы людзей з баявымі крыкамі, выхапіўшы зброю, рынуліся насустрач адзін аднаму. Зямля гудзела ад конскіх капытоў і тупату людскіх ног. Наперадзе рускага войска высокія коні неслі на сваіх спінах закутых у кальчугі вершнікаў, доўгія дзіды ў іх руках упіраліся ў лукі сёдлаў. Здавалася, адным ударам разаб'юць русы літвінаў, што скакалі насустрач ім на лясных конях. Нямала літвінаў наляцела на вострыя дзіды русаў: выбітыя з сёдлаў, падалі пад конскія капыты. Пачалася малацьба на смяротным полі. Смерць касіла людскія жыцці. Літвіны не вытрымалі ціску русаў і павярнулі сваіх коней. Русы ўслед за ўцекачамі дасягнулі літвінскага стану. І тут са сховішчаў, з-за дрэў, хмызняку выскачыла некалькі соцен пешых вояў. Рослыя, моцныя, апранутыя ў звярыныя шкуры, літвіны малацілі мачугамі і сякерамі ворага. Сцягвалі вершнікаў з коней і дабівалі на зямлі.

А на левым краі літвінскага войска князь Жывінбуд чакаў часу весці сваю дружыну ў бой. Ён сядзеў на кані, якога за вуздэчку трымаў грыдзі, і, прыжмурыўшы вочы, напружана назіраў, што адбывалася на полі сечы. Нібыта гуляў са смерцю князь — вакол гудзелі стрэлы, а ён не зважаў на іх.

А калі павёў Жывінбуд ваяроў у бой, дык не шкадаваў сябе — біўся з ворагам у першым шэрагу. У запале не адчуваў стомы. Меч маланкай мільгаў у яго руцэ. А побач змагаліся з ворагам яго сыны Вышак і Воўк. Колькі ўжо доўжыцца гэтая бітва? Хвіліна — як вечнасць. Рука стамілася ад напружання, і за кожным разам цяжэў меч. Пот заліваў вочы. А вораг насядаў, і толькі распач і злосць надавалі сілы. Трэба было змагацца, і яны змагаліся.

З васьмю вершнікамі вырваўся князь Жывінбуд з сечы. Уцекачы гналі коней па глухіх лясных сцежках. І толькі калі коні стамляліся і з разарваных цуглямі пыс падалі шматкі чырвонай пены, воі спыняліся на кароткі адпачынак. І зноў у шлях. На ноч спыніліся ў лесе. Высокія хваіны, здавалася, надзейна хавалі іх ад ворага.

Жывінбуд сядзеў на сядле каля вогнішча. Не пазнаць было князя. На змарнелым твары глыбей запалі зморшчыны; паміж густымі бровамі пралягла пакутлівая складка, куточки вуснаў апусціліся ўніз. Маўчаў Жывінбуд, паглядаў на полымя. Вось ён ганебна ўцякае, заблытвае сляды. Дружына яго склала галовы на крывавым малацьбішчы, а ён жывы-здаровы. Як паказацца яму на вочы свайму народу? Доўга не мог заснуць князь. Ляжаў на лапніку каля вогнішча і ўсё думаў пра бітву і пра новыя бітвы з русамі. Трыожна было на душы ў Жывінбуда. Ужо даўно заснулі знясіленыя за нялёгка дзень ваюры, толькі вартавы сцярог іх сон. З патрэскваннем гарэлі ў вогнішчы дровы. Пырхалі прывязаныя да дрэваў коні. Князь пачуў нечыя асцярожныя крокі, нехта падышоў да яго. Жывінбуд расплюшчыў вочы. У цемры віднеліся абрысы схіленага над ім чалавека.

— Што здарылася? — спытаў князь.

Шырокая далонь заціснула Жывінбуду рот, і ў той жа момант ён адчуў пад сэрцам пякучы боль ад уколу нечым вострым.

Прачнуўся Воўк ад таго, што нехта трос яго за плячо. Расплюшчыў вочы. Ужо развіднела. Першыя промні сонца праз прасветы між галін падалі на зямлю.

— Княжа, — схіліўся над ім Гвай.

Па яго ўстрывожаным твары здагадаўся, што нешта здарылася.

— Ліха, — мовіў дзядзька.

— Што? — падняўся Воўк і знерухомеў, не верачы сваім вачам.

Васковы твар бацькі, безжыццёвыя шклянныя вочы, нерухомыя сцятыя вусны — адразу зразумеў: бацька нежывы.

— Та-та! — закрычаў Воўк і апусціўся на калені перад Жывінбудам. Душа, сэрца, розум — усё ў Воўку супраціўлялася прызнаць гэтую горкую праўду. На імгненне здалася, што ўсё адбываецца ў сне, — такім чужым выглядаў гэты падобны на яго бацьку нежывы чалавек. Але гэта быў бацька. І гэта быў не сон. Холад бацькоўскіх рук, да

якіх Волак дакранаўся, забраў у яго апошнюю надзею. Як жа так? Яшчэ ўчора... а вось сёння...

Навошта ў такі нялёгкі момант пакінуў яго?

Адчуў, як набягае на вочы сляза.

Убаку моўчкі стаялі валяры.

— Трэба зірнуць тулава,— апусціўся побач з Воўкам Гвай.— Заплюшчы вочы, каб не ўгледзеў жывых.

Воўк дакрануўся пальцамі да павек і закрыў бацькавы вочы.

— Княжа,— паказаў Гвай пальцам на сінявата-чырваную кропку пад левым смочкам.— Не Марэна чорнай ноччу ўсыпіла Жывінбуда. Унавілі яго.

— Як? — вырвалася ў Воўка.

— Гэта макавае зерне пад сэрцам у князя — след іголки. Князя ўнавілі.

Здавалася, што Воўк з цяжкасцю разумеў тое, што пачуў, утарапела паглядаў перад сабой і маўчаў. Нібыта задыхаўся, высока падымаліся яго грудзі, ён з шумам дыхаў. Гвай чакаў адказу. Нарэшце Воўк няўпэўнена прагаварыў:

— Калі ўнаўцу не знойдзем, дык падумаюць на мяне — пасля бацькавай смерці я адзіны яго спадкаемца. Значыць, смерць яго была ў ласку Воўку,— уголас выказаў сваю боязь княжыч. Яго вочы ўмольна паглядалі на Гвая.

Вось такі разгублены і бездапаможны Воўк быў толькі ў маленстве, калі многае ў гэтым свеце адкрываў упершыню. Ён умольна паглядаў на яго, свайго дзядзьку,— растлумач, дапамажы. І бездапаможнасць гэтага ўжо даўно дарослага чалавека не раззлавала Гвая, а выклікала ў душы шкадобу да яго.

— Князева смерць у ласку і Завейку,— прамовіў задумліва Гвай.

— Завейку? — здзівіўся Воўк і пасля нібыта не згаджаўся з Гваевымі падазрэннямі.

— Сам князь укажа ўнаўцу.— І так упэўнена мовіў гэта Гвай, што княжыч даверыўся яму, ведаючы, што мудры настаўнік заўсёды ведае ўсё.

Яны падышлі да валяроў. Воўк пераводзіў позірк з аднаго чалавека на другога. Нехта з іх і нанёс ноччу смяротны ўдар бацьку. Але хто? Усіх ведае добра — самі гатовы памерці за свайго князя. На каго тут падумаць?

— Князя ўнавілі.

Гваевы словы ўразілі валяроў. Яны нейкі час не маглі апамятацца, лыпалі вачыма і маўчалі, а пасля абурана закрычалі:

— Хто ён? Няма літасці яму!

— Зараз кожны з нас падыдзе да князя і пацалуе яго ў лоб. Князева душа, калі ўбачыць унаўцу, дык на імгненне вернецца ў пакінутае цела. Князь схопіць унаўцу,— мовіў Гвай і першы падышоў да нябожчыка, апусціўся побач з ім на калені і пацалаваў яго ў лоб.

Адзін за адным апускаліся перад былым сваім правадыром воі і, цалуючы яго ў лоб, яшчэ раз пацвярджалі сваю вернасць яму. Шостым павінен быў ісці Лютак — Воўкаў аднагодак — шыракаплечы і высокі юнак. Княжыч даўно заўважыў, што Лютак пакусваў вусны і палахліва паглядаў на нябожчыка. Але не мог ён злачынства такое ўчыніць. Рос жа пры княжым двары. І князь не адрозніваў ні Лютака, ні іншых пасынкаў дружыны ад сваіх сыноў — садзіў за свой стол, жалаваў сваёй міласцю і дарами. І такая чорная няўдзячнасць.

Лютак марудна крочыў да Жывінбуда, згорбіўся, уціснуў галаву ў плечы. Ён спыніўся і азірнуўся назад. За спінай, узяўшыся за крыжы мячоў, чакальна пазіралі ваяры.

— Калі праўда твая, чаго палохается? — падбадзёрыў Лютака Гвай.

Юнак з усхліпам уздыхнуў і зрабіў некалькі крокаў. Нібыта зачараваны, паглядаў ён на мерцвяка. Кропелькі поту выступілі на Лютакавым ілбе.

— Вочы! Ён расплюшчыў вочы! — нема закрычаў Лютак і прыкрыў твар дрыготкай рукой.— Не трэба! Я не хацеў.

Раптам Лютак, як нежывы, паваліўся на зямлю. Яго збялелы твар скрывіўся пакутлівай грымасай жаху. Вочы закаціліся пад лоб. Ён сутаргава хапнуў ротам паветра. Гвай падбег да ваяра.

— Хто патворац? Хто загадаў? — пракрычаў дзядзька і прыўзняў Лютакаву галаву.

— Завейка,— з цяжкасцю прашаптаў Лютак.

* * *

У Жоўнах рыхтаваліся да правезы. Жрыца смерці Яга абмыла Жывінбудава цела і апранула яго ў саян, пашыты з ніколі не мытага палатна ў выглядзе доўгай кашулі з шырокімі рукавамі, які ўкрываў і ногі нябожчыка. Яго

паклалі на лаве на кутнім месцы ў грыдніцы, перавязалі складзеныя на грудзях рукі чырвонай жычкай, а на шыю павязалі ручнік, каб на тым свеце, стомлены доўгім шляхам у Вялесаву краіну, мог князь выцерці з твару пот. Каля галавы нябожчыка гарэла свеча, якая асвятляла яго душы дарогу ў вырай. Да драбніц выконваўся старажытны абрад правежы, каб нічым не пакрыўдзілася Жывінбудава душа. Тры апошнія дні жыла яна ў княжацкіх харомах, сілкавалася хлебам і соллю, спаталяла смагу віном з чары — усё гэта стаяла на падаконні. Тры дні пазірала яна, як развіталіся людзі з яе целам. Забыліся яны пра свае клопаты і працу, забыліся і пра трывогу аб сваіх блізкіх, што не вярнуліся з сечы. Вестуны ўсе гэтыя тры дні з чорным кіем хадзілі па градзе і вакольных весях і апавяшчалі пра князеву смерць. «Чорны кій ідзе вакол». Апошняю пашану трэба было аддаць Жывінбуду. І прыходзілі да яго людзі, прыносілі яствы, хто чым быў багаты. Ставілі на стол ядзь і падалі перад нябожчыкам на калені. «Вось я,— называлі сваё імя,— прыйшоў да цябе; паспытай сам, каб не галадаў, і гасцей сваіх пачастуй. Памяніце, багі, яго душу, адчыніце ёй вырай прасветлы. Ласкавы быў князь да нас і міласцівы. А ты, княжа, малі багоў, каб ахоўвалі яны нас, каб хлеб урадзіўся ў нас і жывёла была жывая». Не сунімаліся плакальшчыцы, карылі над князем:

Закацілася нашае яснае сонейка,
Што не грэеш нас, горкіх сірацінак!
Веюць на нас ветры буйныя-сцюдзёныя.
І на каго ты нас, бедных, пакідаеш
На вялікае горачка?
Цяпер жа за нас, сірот, некаму і заступіцца,
Нам дапамагаць, нас навучаць,
Каб не была ў нас долечка гаротная,
Каб не была ў нас долечка ліхая.
Ты ўставай-падымайся, бацюшка-князь радзімы,
Не тая цяпер пара табе спаці ды высыпаціся...

Сядзела пры нябожчыку княгіня Лаўса ў белай вопратцы, у якой некалі брала яна шлюб з князем. Расчуленая жалямі і надрыўнымі галасамі плакальшчыц, і яна не стрымала слёз.

На трэці дзень павезлі Жывінбудава цела на жэглішча. І пачалося тое дзейства, калі кожны рух і кожнае слова — знак пашаны да таго, хто яшчэ ўчора жыў. Шэсць вояў паднялі на рукі свайго былога правадыра і праз пралом у сцяне, каб смерць не ведала сямейнага парога і дзверы адчыняліся толькі для жывых, вынеслі на двор. Пра-

неслі над дзвюма сякерамі, якія крыж-накрыж ляжалі на зямлі, — знак таго, што, мінаючы іх, былы ўладар дома перадаваў яго новаму гаспадару — свайму сыну Воўку. Князя паклалі на сані, запрэжаныя двума белымі канямі — любімым, на якім ездзіў Жывінбуд, і другім, які яшчэ пры яго жыцці прысвячаўся святаром дзеля князевай правезы, і ніхто ні разу на ім не праехаў і не ўпрог ні ў воз, ні ў сані.

Воўк пасыпаў лаву жытам, каб яно ачысціла яе ад плюгаўства смерці, і выйшаў з харомаў.

І рушылі да жэглішча. Уперадзе коні цягнулі сані з нябожчыкам. За санямі ішла Лаўса. Яна ішла з высокая ўзнятай галавой — велічная і спакойная, нібыта ведала: усё, што адбываецца вакол яе, проста ўмоўнасць, якую трэба выканаць, каб зноў сустрэцца з мужам.

Старцы неслі ў руках гаршкі з яствамі для стравы. А за імі ўжо ішлі астатнія — тыя, хто праводзіў князя ў апошні шлях. Увесь час да працэсіі далучаліся ўсё новыя і новыя людзі. А тыя, хто не мог пайсці да жэглішча, схіліўшы галовы, стаялі на каленях каля сваіх хат і, калі паўз іх правозілі нябожчыка, бралі ў рукі жменю зямлі, пераціралі яе далонямі і казалі: «Няхай яму Вялес ласкавы дасць неба». А па баках людской плыні ехалі на конях воі і трымалі лёзамі ўгору мячы. Ахоўвалі душу свайго былога водцы, якую маглі злыя пякельнікі зацягнуць у пекла. Пад шоргат соцень ног, надрываючыся, пераходзячы амаль на крык, галасілі плакальшчыцы:

Ай усім жа ты быў абаронцам,
Ай усіх жа ты любіў,
Ай усіх жа ты прымчаў,
А цяпер такі стаў ганарлівы,
Што нікому ні слова не адказваеш.
Усе птушачкі із выр'я ляцяць,
А ты, наш бацюшка, у вырай ляціш...

Адразу за градам, на дарозе, жрыца запаліла вогнішча — гарэла вопратка нябожчыка, грэбень, якім яго апошні раз прычэсвалі, салома і палатно, што ўсцілалі лаву, на якой ён ляжаў, рэшткі палатна, з якога пашылі саян. Прыпыніліся людзі паглядзець, куды, у які бок ідзе дым, каб ведаць, у якім месцы зноў з'явіцца Марэна. Дым плыў у бок града. Новую бяду вяшчаў ён, і яшчэ болей азмрочыліся людзі.

Старцы, што трымалі коней за ручнікі, завязаныя на конскіх шыях, павялі іх прама да вогнішча. Коні палахліва вярнулі галовы і пырхалі, але прайшлі па самай сярэдзіне

вогнішча. Вогненныя языкі лізнулі сані і дасягнулі нябожчыка. На імгненне Жывінбудава цела знікла ў дыме. Усё, развітаўся са сваім мілым градам князь, і цяпер чакала яго дарога ў Вялесаву краіну. Пахавальная працэсія накіравалася да жэглишча.

Так і не прыехаў Завейка ўшанаваць памяць князя Жывінбуда. Смерць не прымірыла іх. І як здзівіўся Воўк, калі перад жэглишчам убачыў вершнікаў, наперадзе якіх сядзеў на кані Завейка. Жрыца Яга гучна нараспеў запрычитала:

— А наш ты бацюшка-князь, а наш раднюсенькі! Ды перапрасі ты князя, што паміж вамі была нязгода ды нараканне, а цяпер адзін другому даруйце, бо вы, бывала, адзін на другога ваўком глядзелі, а цяпер ужо няма за што гневацца.

Чакальна пазіралі людзі на Завейку. Што ж ён? Князь хвіліну-другую нібыта раздумваў, маўчаў, паглыбіўшыся ў сябе, а пасля павольна злез з каня, апусціўся на калені і, узяўшы трохі зямлі, патрос яе рукамі.

— Няхай табе Вялес дасць вырай! — прамовіў ён.

Услед за князем пакінулі сёдлы і яго воі, сталі на калені і, трымаючы ў руках зямлю, паўтарылі:

— Няхай табе Вялес дасць вырай!

І вось прыйшлі да жэглишча. Высокі шчыльны плот, збіты з яловых бярэнаў, — крада вогненная — агароджаў уладанне змрочнай Марэны. Перад брамай старцы спынілі коней.

А людзі развіталіся са сваім князем. Падыходзілі да саней, на якіх ляжаў нябожчык, бралі з рук Воўка развітальную чару з мёдам і, выніўшы яе, прасілі Жывінбудава душу, каб яна маліла багоў спрыяць ім. Плакалі жанчыны. Маўчалі мужчыны. Вось выпраглі з саней коней, і старцы павялі іх за краду вогненную. Воі паднялі на рукі нябожчыка і панеслі яго да жэглишча. Загаласілі на ўсю галаву плакальшчыцы:

— Ой, на каго ты пакідаеш нас, бацюшка раднюсенькі!

Пайшлі да жэглишча Лаўса, Воўк і Вышак. Нябожчыка паклалі на папону, якая ўсцілала зверху жэглишча, усыпанае лапкамі ядлоўцу, дым якога лічыўся свяшчэнным. Конскае сядло стала падушкай Жывінбуду. Ля галавы яго Зніч утыркнуў кап'ё. На яго пасадзілі сокала і прывязалі ручнікамі коней. Каля кап'я воі паклалі князеву зброю: шчыт, меч, лук і калчан з сямю стрэламі. З левага боку старцы паклалі небожчыку мядзведжыя і рысіныя кіпцюры,

каб яго душа магла ўзбрацца на высокую гару ў Вялесавай краіне, дзе жылі дзяды. З правага боку паклалі гладыш з мёдам — пачаставаць дзядоў, у рукі — два кавалкі сырога мяса — задобрыць вартаўнікоў брамы бессмяротнасці сабак Стаўра і Гаўра. Наперад выступіў Зніч.

— О вялікі наш бог, Вялес,— падняў рукі ўгору святар,— просім цябе, каб ты ні ў чым не замінаў князю Жывінбуду і бесперашкодна дазволіў яму адысці ў тваю краіну шчаслівых і праведных душ, куды яшчэ раней адышлі яго дзяды. Пашлі да яго водцу душ Наваця, каб князь мог лёгка прайсці доўгі шлях.

За крадай воі ўдарылі мячамі, абухамі сякер і булавамі ў шчыты, каб пачуў іх Вялес і адчыніў браму ў вырай. І засталася самае цяжкае. Спачатку жрыца Яга кінула нежывую курыцу ў ногі нябожчыка. І там, на нябёсах, як тут, на зямлі, у новы дом бяруць курыцу — сімвал нава-селля. Каб князева душа задавальняла сябе паляваннем, воі паўрозамі задушылі двух хортаў і сокала. Смяротная захлыска абвіла і шыі коней. Жывёлы хрыпелі, паднімаліся на дыбкі, але моцныя рукі вояў не задрыжалі. Адзін за адным коні паваліліся каля жэглішча.

— Дзяды, прыміце да сябе душу майго бацькі і жывіце з ёй добра,— прамовіў Воўк, абышоў жэглішча і не азіраючыся накіраваўся да брамы вогненнай крады. Услед за князем адправіліся і астатнія. Іх сустрэла старая, якая трымала ў гаршчочку вугалі. Отрак са срэбнага рукамыніка паліў на вугалі вадку. Гэтай вадой кожны, хто вяртаўся да людзей з уладанняў Марэны, апаласнуў рукі і твар — ачысціў сябе ад смерці. Пасля бралі ў рукі з гаршчочка вугалёк і кідалі яго праз галаву.

А ў нябёсы падымаўся дым. Агонь усё больш ахопліваў жэглішча. Успыхнула, падпаленая адразу ў некалькіх месцах, вогненная крада — адгарадзіла агнём жывых ад нябожчыкаў. Вакол крады скакалі на конях воі, размахвалі ў паветры мячамі і сякерамі, стралялі з лукаў — праганялі злых духаў, каб не схапілі яны душы тых, хто адправіўся ў вырай, і не зацягнулі іх у пекла.

— Гэй, гець-ць, уцякайце, пекальнікі! — крычалі ваюры.

Вось і застаўся ён без бацькі. Не хочацца і вяртацца ў апусцелы бацькоўскі дом. Воўк глядзеў на вогненную сцяну крады, на густы дым, што падымаўся з жэглішча ў неба, і адчуваў сябе разбітым. Думкі пра заўтрашні дзень пужалі яго. Добра хоць на імгненне забыцца пра ўсе клопа-

ты, пра сваю бяду, каб адпачыць і сабрацца з сіламі. Як падарунак долі ўспрыняў ён прыезд Бажэны. Не ласкі яе прагнуў, а спахування, нават шкадобы да яго — яна дапамагла б яму перажыць гэтыя першыя дні, калі так балюча адчуваюцца адзінота і пустата пакінутага бацькам роднага дома.

Радасныя крыкі раздаліся сярод людзей. Падзьмуў вецер — закалыхалася, успыхнула ярчэй полымя. Значыць, водца душ Наваць прыляцеў сюды, каб суправаджаць душы у іх новы дом. Шчаслівай ім дарогі. Хоць такой маленькай радасцю людзі прагналі ад сябе змрочны дух смерці. Жываносная сіла жыцця прабівалася ў іх душах праз жалобу і смутак.

Тым часам княжацкія слугі расцілалі на траве белыя палотны і ставілі на іх у гліняных гаршках і місах ядзь: бабы і гарох, звараныя ў мядовай сыце, пірагі з запечаным ментузом, смажаную ялавічыну, жараныя карпы і язі, зярністую ікру, асятроў і многа іншай ядзі. Воўк не квапіўся на страву. Хай людзі ад душы памянуць яго бацьку.

Неўзабаве згарэла драўлянае падонне і жэглішча з шумам апусцілася ў яму, вырытую пад ім. Сноп іскраў узяцеў у неба. Пасля таго як агонь паглынуў жэглішча і ад яго засталіся адны вуглі, як і ад крады, Воўк запрасіў усіх да стравы:

— Людзі мілыя, памянём тых, хто пакінуў нас сёння. І вас. святыя дзяды, запрашаю за пачэсны стол.

Прысутныя падышлі да накрытага «пачэснага стала» — мужчыны па адзін бок, жанчыны па другі. Пасярэдзіне «пачэснага стала» стаялі асобна чары, напоўненыя мёдам, і місы з ядзью — для душаў. Чакалі, пакуль душы не прыляцяць на запрашэнне. Жрыцы Яге завязалі ручніком вочы. Яна доўга маўчала, а пасля ўскрыкнула:

— Прышлі дзяды і дзякуюць нам за хлеб і соль.

Волак пакаштаваў куццю і перадаў гаршчок Завейку, які стаяў побач.

Адзін аднаму людзі перадавалі памінальную куццю. Тры лыжкі елі і казалі:

— Няхай яны спачываюць на нябёсах, а нам хлеба-солі засылаюць, каб нам самім было што спажываць і іх праведныя душы памінаць. Каб ім так добра было на тым свеце, як яны на гэтым былі добрыя да нас.

Дома Воўк абышоў усе пакоі, усе будынкі на двары, зайшоў на стайню, у хлеў і ўсюды абвяшчаў: «Былы ваш гаспадар адляцеў у той свет. Я цяпер новы ўладар ваш».

А праз два дні Воўк пакінуў бацькоўскі дом. Сілы абараняць град у князя не было. Вось і падаўся ён на часе сваёй невяліччай дружыны ў занёманскія пушчы. Разам з князем адправіліся Вышак і Лаўса, а таксама тыя, хто не хацеў прызнаваць над сабой уладу рускага ўладара. Дым запаленага дзяцінца праважаў уцекачоў у дарогу.

* * *

На месцы дзяцінца чарнелі галавешкі і кучы попелу. Яраслаў спыніў каня.

Сумна пазіраў ён на сіратлівыя рэшткі спаленага жылля. Кошка выбегла з разбуранай клеці і насцярожана ўтаропілася на чалавека. І варта яму было крануцца з месца, як звярок уцёк. Каля падножжа гары князь убачыў двух маленькіх хлопчыкаў. Адзін нес у руках бярозавую калоду да свайго сябра, які стаяў спінай да вогнішча і дубцом заўзята сцёбаў крапіву. Убачыўшы перад сабою збройнага чалавека, хлопчык выпусціў з рук калоду. З-пад аблавухі на князя паглядалі спалоханыя вочкі. Запэцканай у сажу далонню хлопчык пацёр правае вока, пераступіў босымі нагамі.

— Не чапайце нас, дзядзечка, — папрасіў ён.

Нязвыкла для князя прагучала гэтае слова — дзядзечка. Ніхто яго так не называў. І непрыемна стала ад таго, што хлопчык спалохаўся яго, не давярае яму.

— Ты адсюль? — спытаў князь.

— Ага, — махнуў галавою хлопчык. — А вогнік нам дазволілі паліць.

— Як завуць гэтае паселішча?

— Жаўны.

«Тут я пастаўлю свой град. І назаву яго Новым градам», — падумаў князь.

* * *

Была вясна. Стаміўшыся ад восеньскай непагадзі, ад зімовых халадоў, ад пахмурных дзён, ад доўгіх тужлівых вечароў, людзі дачакаліся яе. І, як заўсёды, чакалі з трапяткой надзеяй: вось надыйдзе час Яр, спяляць Марэну і штосьці абавязкова зменіцца ў іх самотным жыцці, зме-

ніцца да лепшага. А моладзь жыла ў прадчуванні кахання. І людзі радаваліся кожнай праяве вясны, кожнаму яе сонечнаму дню, крыгаходу, першай зеляніне. Яна надышла. Сонца ўжо прыпакала па-летняму. І пад яго промямі лёталі над кветкамі матылькі, гудзелі чмялі. А наваколле звінела ад птушыных галасоў. Зеляніна дрэў і палеткаў радала вочы падарожных. І не такімі ўжо змрочнымі здаваліся старыя засохлыя вербы і дубы, што сустракаліся на шляху. Завейка ехаў разам з дачкою ў Новы град. Немалады быў Завейка. І хоць яму на страстным тыдні пяты дзесятак стукнуў, але не лічыў ён сябе састарэлым. Ну і што з таго, што сівізна асыпала яго валасы і чорную бараду. Ну і што з таго, што зморшчыны запалі на яго твары. Ды толькі ў маладога рэдка сустранеш такую радасную ўсмешку, як у Завейкі. Такія вясёлыя вочы, як у яго. Князь адчуваў сябе шчаслівым. І з пяшчотаю і любоўю паглядаў ён на дачку. Уперадзе на белым кані ехала яна. І хацелася князю пад'ехаць да сваёй донькі, мовіць ёй ласкавае слова, прытуліць яе да сябе, каб адчуць святло дарагога яму цела, пагладзіць яе, зазірнуць у вялікія вочы. Родная яго крывіначка. Як падобна на маці. І нібыта тая нітка, што так упарта намотвала на верацяно яго гады, рушыла мінулае і ён вярнуўся ў юнацтва. Ён зноў адчуў сябе маладым, а побач з ім яго каханая Багдана. І ўсё жыццё наперадзе, і, здаецца, пройдзе яно ў днях кахання. А жыццё рыхтавала яму страты.

Бажэна была ў яго малодшай, а першых яму нарадзіла Багдана сыноў Літавова і Лелюша. І абодва яны склалі галовы ў сечах. Старэйшы Літавор загінуў на яго вачах, пяць гадоў назад, у набегу на Русь. Дваццаты раз сустракаў вясну Літавор, і гэта была яго першая і апошняя сеча. Дзідай русін ударыў Літавору ў грудзі. І апусціў сын галаву на конскую шыю. Стралай імчаўся да сына князь. Крышыў мячом русаў, прабіраўся да Літавова. Вось ён. Беражліва зняў з каня абамлелае цела сына. Літавор! Крывавае пена выступіла ў сына на вуснах. На руках у бацькі апошні раз і ўздыхнуў.

Лелюш загінуў васемнаццацігадовым, калі два гады таму варагі на ладдзях спусціліся па Нёмане і пачалі рабаваць літвінскія сёлы. Сам жа ўзяў Лелюша з сабою. А пасля сечы знайшоў яго са стралай у грудзях. Смерць сыноў падкасіла Багдану. За нейкі год згарэла яна, як свечка, і адправілася за імі ўслед у вырай. А ён перанёс страту.

Бажэна. І не можа ён уявіць сабе, што аднойчы не

сустрэне яго дома дачка, не выбежыць да яго на ганак, не абдыме за шыю, не пацалуе. Ды толькі ідзе час, і трэба аддаваць дачку ў чужую сям'ю замуж. Жыцця не пераробіш — будзе на старасці няньчыць унукаў. Усё ж не адзін-адзінёшаны застанецца.

Цёмная хмара наплыла на сонца, і нібыта цень упаў на зямлю. Зашамацеў у вершалінах вецер. З нябёсаў пранізліва закрычаў каршук. Да горада яшчэ было далекавата.

І раптам на дарогу выскачылі апранутыя ў звярыныя шкуры, узброеныя мачугамі і дзідамі людзі. З баявымі крыкамі яны акружылі падарожнікаў. Трэба ратавацца. Завейка выхапіў з похваў меч.

— Не — гэта не сон, але і паверыць, што гэта праўда, Бажэна не хацела. Гэтыя раз'ятраныя людзі, якія раптам выскачылі з лесу, спынілі яе каня, і моцныя рукі, балюча сціснуўшы яе стан, выхапілі дзяўчыну з сядла і апусцілі на зямлю.

— Бажэна! — закрычаў Завейка і накіраваў свайго каня да дачкі.

Вострае лязо мяча са свістам рассякала паветра. Князь нікога не падпускаў да сябе. Але не выратаваў бацька дачкі. Кінутая ззаду пятля абвіла яго грудзі. Не ўтрымаўся ў сядле князь і выкуліўся з яго. І тут жа князю скруцілі рукі і звязалі. Лежачы на зямлі, Завейка пазнаў у чалавеку, што падышоў да яго, княжыча Вышака. Апрануты, як і яго людзі, у скураныя курткі і нагавіцы, з мячом на пасе, вышак усміхаўся. На яго, Завейку, і не зірнуў. Абхапіў Бажэну рукамі, прыцягнуў яе да сябе.

— Ідзі да мяне.

— Адчапіся, — уперлася рукамі ў грудзі княжычу дзяўчына.

— Ха-ха-ха! Не любы я табе! А Воўка не забыла? Ха-ха-ха.

Дык вось у чые рукі яны трапілі. І што іх цяпер чакае? Не, Воўк не даруе яму забойства бацькі. Але ж Бажэна? Як выратаваць яе? Не, у яго павінна быць надзея.

— Вышак, адпусці дачку і ты атрымаеш багаты выкуп.

— Ха-ха-ха, — засмяўся ў адказ княжыч. — Ты кажаш пра выкуп. Ты, злодзей, забіў майго бацьку. Тваё жыццё будзе выкупам.

І толькі цяпер усвядоміўшы, што здарылася, Бажэна не магла спакойна глядзець, як смяяліся гэтыя людзі з бацькі. І такі бездапаможны быў ён, што яе сэрца сціснулася ад шкадобы.

Спачатку яны прабіраліся вузкай сцэжкай, над якой шумелі вершалінамі старыя яліны. Уперадзе ехаў на гнядым кані Вышак. За ім барадаты воін, у шкураной куртцы і нагавіцах, у пасталах, з мячом на пасе, вёў за паводдзе каня, на якім ехала Бажэна. Ішоў са звязанымі рукамі Завейка.

Мінуўшы дуброву, яны выбраліся на луг. Трава, якая ніколі не ведала касы, вымахала па пояс. Людзі з цяжкасцю прабіраліся праз жорсткія сцябліны. З-пад конскіх капытоў узляталі птушкі.

То шлях іх праходзіў па хвойніку, дзе на крохкіх ніцях павуціння зіхацелі сонечныя промні, то ехалі ўздоўж берага нейкай рачулкі, над якім ніцма схіліліся вербалозы. І ўвесь час азіраўся Вышак назад на Бажэну. Запала дзявочая прыгажосць у яго сэрца. І калі спыніліся нанач, калі ваяры пачалі разбіваць стан, Вышак падышоў да дзяўчыны. Ён палохаўся, што яна не адкажа яму, але наважыўся на гэты крок.

Бажэна сядзела на кані і паглядала паверх яго галавы, нібыта не заўважала княжыча.

— Вось ты якая? Нездарма брат упадабаў цябе.

Дзяўчына не адказала княжычу. Маўчала яна і тады, калі селі вячэраць. І нечакана для яго нясмела ўсміхнулася; яе маленькія губы затрапяталі і агалілі шэраг беласнежных зубоў. Ноччу, калі воі леглі спаць, паклаўшы пад бок звярыныя шкуры, калі заснулі нявольнікі і толькі вартавыя не ведалі сну, Вышак падышоў да дзяўчыны. Яна спала на мядзведжай шкуры каля вогнішча. І калі схіліўся над Бажэнай, захацелася пацалаваць яе. Ён так і зрабіў, і адчуў вуснамі пяшчотную цеплату яе твару.

Назаўтра апоўдні атрад Вышака дабраўся да агароджанага драўлянымі сценамі паселішча, якое знаходзілася на высокім пагорку. Вой, які стаяў на вартавой вежы, убачыўшы людзей, што падышлі да брамы, нешта крыкнуў уніз. Зарыпелі жалезныя засаўкі, і два чалавекі павольна адчынілі дубовую браму.

Тут за гэтымі сценамі, знайшоў сабе прытулак князь Воўк.

Вышак увёў Бажэну ў хату. На сценах святліцы віселі звярыныя шкуры і зброя. З другога пакоя выйшаў насустрач Воўк. Князь быў у льяняной срачыцы і партах, у ботах, на пасе вісеў у шкураных похвах кароткі меч. У прыцемках

твар Воўка здаўся ёй злавесным і нядобрым. Ды і само маўчанне князя палохала Бажэну.

— Князь, я прывёў яе,— мовіў Вышак і выйшаў са святліцы.

— Вітаю цябе ў маім новым доме! — прамовіў князь і ўзяў Бажэну за далоні.

— Нявольніцай я ўвайшла ў твой дом.

Гэты голас пранікаў у яго душу, і здрыганулася сэрца ад успамінаў пра тую чароўную ноч, калі дзяўчына пакарліва аддалася яму.

— Каханая, дарагая, я вельмі сумую па табе і буду сумаваць заўсёды, калі расстаюся з табой на дзень, на два, на тыдзень, на месяц. Таму што я кахаю цябе, таму што не магу без цябе. Мілая мая, харошая мая, дарагая, як пакутліва я жыў столькі дзён без твайго кахання, як чакаў нашай сустрэчы і як доўга цягнецца наша разлука, — ён казаў тое, што вынасіў у душы за гэтыя доўгія дні іх расстання. Казаў, каб вызваліцца ад пакуты. Колькі разоў, прачынаючыся раніцай, уяўляў ён побач з сабой на ложы каханую. І здавалася князю, што адчувае цяпло яе цела, чуе яе дыханне. Працягні толькі да яе руку, і яна, прачнуўшыся, даверліва прытуліцца. І як жахліва было чакаць новага дня, бо ён пройдзе без каханай. І з кожным днём у душы яго расла туга па Бажэне. І ён рашыўся.

— Калі ты кахаеш мяне — адпусці майго бацьку, — холадна гучаў голас Бажэны. — Адпусці бацьку.

— Добра. Я падарую яму волю, але цяпер ты будзеш маёй.

Ён асцярожна, нібыта чакаў, што рэзкім рухам спужае дзяўчыну, абняў яе. Калі б яна ўзмалілася, пачала вырывацца, ён бы зразумеў, што яна ненавідзіць яго. Але яна моўчкі, сцяўшы вусны, прыняла яго пацалунак — яна ахвяравала сабой дзеля бацькі. Ён даможацца свайго — верне яе каханне. Ён гатовы чакаць, ён цярплівы. Ні грубым словам, ні насіллем не пакрыўдзіць яе. Ён не хоча з-за спатолення сваёй страці страціць яе каханне. Яму не патрэбна суложніца, якая моўчкі і з агідай будзе прымаць яго ласкі. Хай гучыць яе смех у гэтым доме, хай будзе яна шчаслівай з ім. Слёзы, якія яна стрымлівала, пацяклі з вачэй. А той, у чыёй уладзе яна апынулася, бачыў, як дрыжаць яе плечы ад плачу, чуў яе ўсхліпы. Ён кахаў яе і мучыўся ад таго, што яна плача. І што рабіць, ён не ведаў: суцешыць яе, упэўніць, што нічога благога не зробіць ёй? Або проста пакінуць адну, даць выплакацца? І ён

выйшаў на вуліцу. Завейка пад аховай ваяроў сядзеў на зямлі. Падняў галаву, асуджана зірнуў на Воўка.

— Я дарую табе. Ідзі з мірам.

Але навошта яму гэтае жыццё, калі яго Бажэны не будзе з ім? Калі стане яна суложніцай нялюбага ёй чалавека. Што яму гэтае жыццё, што ён стане рабіць у ім?

— А як жа Бажэна? — спытаў Завейка.

— Будзе воля багоў, і ты ўбачыш яе.

— Адпусці яе, я дам выкуп.

— Яна мая заручоная княгіня.

* * *

Міналі дні. Не расплялі Бажэне косаў, не абстрыгли іх, і не накінуў Воўк на дзявочую галаву павоя. Не наважыўся князь загаварыць з дзяўчынай пра жаніцьбу. Цяжка пераносіў ён дзявочае маўчанне, і калі заговорваў з Бажэнай, яна без ахвоты адказвала яму. Ды толькі не мог ён страціць каханую — занадта цяпер недасягальнай стала яна, а таму яшчэ больш жаданай. А ёй заставалася перанесці да канца гэтае выпрабаванне долі і спадзявацца, што рана ці позна яна вернецца ў бацькоўскі дом. Не заставацца ж тут ёй з князем-ізгоем, якога заўтра разаб'юць русы і звязеняць.

І аднойчы Воўк пачуў размову Бажэны з Вышакам. Яны не бачылі яго. Ён вяртаўся вечарам пасля абходу цвержы. Падышоў да хаты і пачуў галасы.

— Дапамажы мне, Вышак.

— Я дапамагу. Не плач.

— Пацалуй мяне.

Боль разануў яго па сэрцы. І з адчаем Воўк зноў пераканаўся, што не здолее адмовіцца ад Бажэны, аддаць яе другому, нават крэўнаму брату. І нават калі яна ўжо не кахае яго, ён не ў сілах перажыць тое, што яна шчаслівая з другім. У гэты момант ім авалодалі пачуцці, а не розум. Меней яго хваляваў лёс брата. Нельга дапусціць, каб Вышак забраў у яго Бажэну. Хто-небудзь іншы, але толькі не брат, бо разам з дзяўчынай ён згубіў бы і Вышак і застаўся б адзінокім. Але ён тут жа авалодаў сваімі пачуццямі. Бажэна абмарочыла яго. Ды гэта толькі дурань злуецца, што двое людзей пакахалі адно аднаго. Яму стала шкада самога сябе. Яго лепшыя памкненні растаптанія. Ён павярнуўся і ціхенька пайшоў ад хаты.

А пасля ў братоў адбылася размова.

— Ты павінны забыцца пра яе,— сурова мовіў Воўк.

Забыць Бажэну! Але гэта немагчыма. Ён кахае яе і не адмовіцца, калі гэтага патрабуе нават брат. Яна выбрала яго, Вышака, яна кахае яго.

— Не,— першы раз у жыцці Вышак супярэчыў брату.

І гэтае «не» сведчыла, што Вышак настроены рашуча і не саступіць яму. Чаго палохаўся Воўк, тое і здарылася — Бажэна зачаравала брата.

— Ты павінен забыць пра яе. Вышак, браце, яна згубіць цябе,— ён паклаў руку на яго плячо, але той скінуў руку.

— Я не выракуся яе!

Гэтая ўпартасць, з якой брат змагаўся за сваё каханне, пужала Воўка. Перад ім стаяў зусім іншы чалавек, не той бесклапотны і мяккі юнак. Гэты Вышак быў зусім іншым: упартым, брата не прызнаваў.

— Усё,— мовіў Воўк,— угаворваць цябе я не буду. У галаве тваёй вецер.

— Князь,— спыніў Вышак яго за руку,— ты задумаў супраць яе нядобрае?

Ён удзячны Бажэне за тых светлых хвіліны кахання. Але ён гатоў адмовіцца ад каханай, каб толькі не страціць брата. Заўтра раніцай ён загадаў Гваю праводзіць Бажэну дадому.

— Не табе мне ўказваць,— груба абарваў брата Воўк.

* * *

Уцекачы выбраліся з падземнага ходу ў лес. Перапляценні галін перагароджвалі ім шлях. І на кожным кроку Вышаку даводзілася мячом прасякаць дарогу. Ён мог павесці дзяўчыну па сцежках, ды асцерагаўся пагоні ці наткнуцца на вартавыя заставы і таму вырашыў прабірацца праз гушчар, арыентуючыся па зорках. І ўпарта, не зважаючы на стому, сек галіны і хмызняк, каб можна было прайсці Бажэне. Неўзабаве яны трапілі ў хвойнік. Ісці стала лягчэй. Ногі танулі ў мяккім імху. Каля невялічкай ручаіны, што зіхацела ў месячным святле сярод парослых травой нізкіх берагоў, уцекачы спыніліся. Вышак апусціўся на кукішкі і сунуў руку ў ваду.

— Халодная,— мовіў ён.

— А піць яе можна? Я хачу піць.

— Гэта ж крынічная вада.

Ён чакаў, што Бажэна, апусціўшыся на калені, нахіліцца да ручайны і прыпадзе вуснамі да вады, як звычайна піў ён з крыніц. Але яна прысела на кукішкі, чэрпнула вады ў складзеную лодачкай далонь і паднесла яе да вуснаў. І гэты рух Бажэны ачараваў яго вытанчанасцю і прыгажосцю.

— Смачная,— мовіла дзяўчына.— Паспрабуй,— яна зачэрпнула далонню вады і паднесла да яго вуснаў.— Пі хутчэй,— засмяялася Бажэна,— а то выцеча.

Ён прыпаў вуснамі да яе маленькай далоні. Колькі там той вады — кропля, але і не піў ён ваду, а цалаваў дзявочую далонь.

— Ну вось і выцекла,— наўмысна незадаволеным голасам мовіла Бажэна.

І зноў дзяўчына зачэрпнула вады і паднесла да вуснаў Вышака, і ён не піў, а цалаваў яе руку. А пасля пяшчотна ўзяў яе за тонкія запясці і пацалаваў дзяўчыну ў вусны. І з кожным яго пацалункам, адчуваючы яго блізкасць, яна траціла тую волю, якая дапамагла ёй перацягнуць на свой бок Вышака. Дзіўна, ёй хацелася быць слабой, бездапаможнай, каб ён, мужны і моцны, клапаціўся пра яе, абараняў. Іх прытуленыя адна да адной постаці адбіваліся ў вадзе.

Раптам дзяўчына адчула, як яго моцныя рукі падхапілі яе і паднялі над зямлёй. Пад Бажэнай цурчала вада. Ён пераносіў яе праз ручай. І ад пачуцця ўдзячнасці яна абняла Вышака за шыю і прытулілася да яго. Яму было прыемна ад яе даверлівасці.

На беразе ручайны ён вырашыў занаचाваць. Хутка насека мячом дроў, паслаў на зямлю яловых лапак. І вось ярка загарэлася вогнішча. Прыемна патыхала дымком. Дзяўчына сядзела каля вогнішча. Водбліск полымя асвятляў яе задумлівы твар.

— Бажэна, табе трэба паспаць.

— Я хачу пасядзець з табою.

Стамілася, але бадзёрыцца. І хіба зможа ён запырэчыць, калі сам жадае яе. Дзяўчына перахапіла яго позірк і ласкава ўсміхнулася. Яна сядзела побач. Ільняная спадніца абцягвала яе калені. Як добра было б пакласці ёй на калені галаву, заплюшчыць вочы і каб яе пяшчотныя рукі гладзілі галаву; ляжаць і адчуваць яе ласку і ні пра што не думаць.

Ён узяў дзявочую руку і адчуў, як яна дрыжыць. І такая

пяшчота да дзяўчыны ахапіла яго, што ён не ў сілах быў стрымацца і, цалуючы яе далоні, зашаптаў:

— Бажэна, каханая мая.

З асалодай адчуў, як дзяўчына лёгкім рухам пальцаў прабегла па яго валасах і абхапіла рукамі шыю. Дзявочыя вусны прыпалі ў доўгім пацалунку да вуснаў Вышака. І калі яна патрабавальна прыцягнула яго да сябе і апусцілася на яловыя галінкі, якія ўсцілалі зямлю, ён зразумеў, што Бажэна ў яго волі.

Яшчэ можна было апамятацца, але позна... Так прыемна было ад яго пацалункаў, ад ласкі яго рук. Яна не супраціўлялася, калі ён развязаў шнурок на сарочцы і прагнымі вуснамі прыпаў да набухлых ружовых смочкаў грудзей. Не магла вытрымаць пакутлівай асалоды, што перажыла ў гэты момант, і ціха застагнала. Болей не было ўжо ні сораму, ні сумненняў.

* * *

Стомленыя, яны ляжалі побач, глядзелі высока ў неба, дзе зіхацелі россыпы зорак. Ляжалі абняўшыся і маўчалі — думалі кожнае пра сваё.

Бажэна кахае яго. Так даўно ён чакаў свайго кахання — вось яно. І не разлучыцца ён з Бажэнай. Нікому не дасць каханай у крыўду. Ну, а брат? Хай змагаецца з русамі, калі яму так прагнецца падзвігаў. Хіба не брат штурхнуў яго на ўцёкі? Хіба не брат стаў паміж ім і Бажэнай, злучыўся на тое, што яна выбрала яго, Вышака? Цяпер ужо позна нешта перамяніць. А яна не ведала, ці клясці сябе за сваю слабаць, што паддалася страсці, ці лічыць, што канчаткова перамагла княжыча. Ну, пацалавацца, прылашчыць хлопца, каб болей прывязаць яго да сябе, — дапускала, а вось гэта... Гэта Вышак перамог яе, і яна цяпер у яго волі.

* * *

Стараючыся не разбудзіць Бажэны, ён выцягнуў з-пад яе галавы руку і, нахіліўшыся над дзяўчынаю, пацалаваў яе ў скроню. Нават не пацалаваў, а з удзячным заміла-

ваннем перад яе прыгажосцю і даверліваасцю дакрануўся ваннамі.

Сонца паднялося над зямлёю. Туман сплыў. Трава і лісце дрэў зіхацелі на сонцы ўсыпанай Родам расой.

— О вялікі Сварожыч, у гэты дзень усцеражы і блаславі нас, — сказаў замову князь і тройчы пацалаваў свае рукі. Рассякаючы са свістам крыламі паветра, праляцелі некалькі качак і з шумам селі на ваду. Вышак, паклаўшы на лук стралу, пракраўся туды, дзе селі качкі. Птушкі не бачылі чалавека і спакойна плавалі на вадзе, раз-пораз ныралі пад ваду і праз імгненне вынырвалі. Княжыч выбраў качара і прыцэліўся. Было б добра, каб удача не адварнулася ад яго, васьць бы прыемна ўразіў дзяўчыну. Страла трапіла птушцы ў грудзі. Перадсмяротны крык, некалькіх слабых удараў крыламі па вадзе, і качара панесла цячэннем. Качкі з шумам узляцелі ў паветра. І яшчэ доўга чуўся свіст іх крылаў. Падабраўшы забітую птушку, выцягнуўшы з яе стралу, Вышак знайшоў гліну. Каля вогнішча абмазаў качара глінай і паклаў яго ў агонь. Дзяўчына яшчэ спала.

— Бажэна, — паклікаў княжыч і пацалаваў яе ў шчаку.

Дзяўчына прачнулася і пяшчотна ўсміхнулася юнаку.

— Вышак, — прашаптала яна і, абняўшы яго за шыю, адказала пацалункам.

Гледзячы, як Вышак упэўнена распараджаецца каля вогнішча, як спрытна ламае галіны і падкідае іх у агонь, як выцягнуў з агню абмазаную глінаю птушку, разламаў гліняныя чарапкі, на якіх засталіся птушыныя пёры, як нажом абрэзаў смачныя кавалкі, ёй хацелася па-сапраўднаму даверыцца яму, моцнаму, знаходліваму, рашучаму. І, забыўшыся, што ашуквала яго, яна радавалася таму, што Вышак клапаціцца пра яе.

І гэтая раніца, залітая яскравым сонечным святлом, рэчка, у якой праз светлую ваду віднелася жоўтае дно, птушыны шчэбет, высокія цёмна-зялёныя хвоі, вогнішча, што весела патрэсквала агнём, — усё здавалася дзяўчыне незвычайным, і чамусьці было шкада, што болей не паўтोरэцца ў яе жыцці ні гэтая ноч, ні гэтая раніца.

* * *

Пустата сустрэла яго дома. За гэтыя дні Воўк прызвычаіўся да Бажэны і без яе адчуў адзіноту. З цяжкім сэрцам хадзіў ён па пакоях, натыкаўся на стол і лавы. Не мог

супакоіцца. Суцяшаў сябе, што Вышак вернецца назад. Але мала верыў у гэта. А калі не вернецца, калі прамяняе яго на Бажэну? І што цяпер? Ці чакаць брата, ці выслаць за ім пагоню? Не вытрымаў і выклікаў да сябе дзядзьку.

— Гвай,— звярнуўся ён да дзядзькі,— не загадваю табе, а прашу: дагані Вышака з Бажэнай. Выратуй брата. Яна загубіць Вышака.

— Князь! Не таі ў сэрцы немарасці. Усё, што адбылося,— гэта твая доля. Калі яна асудзіла цябе на страту гэтай дзеўніцы, дык ужо не вернеш Бажэны, як ні стараўся.

* * *

Пасля страты дачкі Завейка страціў і цікавасць да жыцця. Навошта яму жыццё, калі пазбавіўся ён адзінага дарагога чалавека, любай Бажэны. Што з ёй? Сэрца аблівалася крывёю, калі думаў, як гэты ізгой Воўк цешыцца яго дачкою. Ездзіў ён да намесніка рускага князя ў Новым градзе, падбіваў на паход супраць Воўка. Намеснік адгаворваўся: то дружына маленькая, то дарогі добра не ведае, то справы не дазвалялі ісці ў паход. Завейка сваю дружыну падняў, але вояў не хапала. Каб вось дапамаглі русы.

І дні міналі ў хваляванні за долю дачкі.

І адбылося дзіва. За дзвярмі раздаліся гучныя галасы. Завейка незадаволена паморшчыўся. Чаго там раскрычаліся слугі? Дзверы расчыніліся — на парозе стаяла Бажэна. Яго родная крывінка, яго радасць і ўцеха вярнулася дадому. Сарваўся з лавы і падбег да дачкі, якая кінулася да яго.

— Татачка!

— Бажэна! — і спыніўся ўражаны Завейка.— Бажэна? — перапытаў ён.

— Татанька! — прыпала да яго грудзей дзяўчына.— Татанька!

Ён абдымаў яе, жывую, здаровую. Яна зноў з ім. І тут убачыў, як увайшоў у пакой Вышак. Без палахлівасці, упэўнена, як у свой дом. І паменшала радасць князя. Зразу меў — каханне штурхнула Вышака да яго дачкі.

— Вышак выратаваў мяне, толькі яго разую.

Цяжка ўздыхнуў Завейка і адказаў:

— Няволіць цябе не буду.

А праз колькі дзён з Новага града выступіла дружина. Грукацеў пад нагамі ваяроў і конскімі капытамі перакідны мост. Ні адзін з вояў не ведаў, куды іх вядзе Завейка. Наперадзе ехаў Вышак — ён павінен быў паказаць дарогу да цвержы Воўка. Угаварыў яго Завейка.

— Ты ізгой. Твой брат ваюе з русамі. І як паставіцца да цябе князь Яраслаў! Ты павінен паказаць, дзе хаваецца твой брат. Калі ты адмовішся, цябе і сілай прымусяць паказаць дарогу. Гэта не здрада. Ты дапаможаш спыніць непатрэбную вайну ў Літве. Мы разбіты русамі, і трэба прызнаць іх уладу. Кожны новы дзень гэтай непатрэбнай вайны прыносіць смерць. А Воўк... ён сам выбера сваю долю: ці прыме клятву Яраславу, ці трапіць у паруб. Ты ж будзеш уладаром бацькоўскіх земляў.— Яшчэ казаў Завейка, а Вышак ужо ведаў, што згодзіцца на яго прапанову. Нічога яму не застаецца, як згадзіцца.

— Пераступаю сваю праўду.

Як не хацеў таго, але адолелі яго ўспаміны. Нагадаў ён брата. З Воўкам ніколі не быў ён блізкі. Нейкая адчужанасць лягла паміж імі. Мабыць, ад таго, што Воўк старэйшы за яго і жыў іншым, чым ён. Ніколі слоў лагодных між сабою не мовілі. І ўсё роўна не мог Вышак уявіць, што ніколі адкрыта не зірне брату ў вочы. Няма цяпер у яго роднага брата, пакінуў яго назаўсёды.

Пра адно думаў Вышак, як папярэдзіць брата, каб ён пакінуў цвержу і схаваўся ў пушчы. Ды як папярэдзіць? Спадзяваўся на тое, што віжу ўбачаць русаў. Тады ўсё было б памысна — Воўк пакінуў бы цвержу.

Здзівіліся русы. Нікога яны не ўбачылі на сценах. Адчыненая брама і не падняты перакідны мост над ровам. І раптам з брамы выехаў на белым кані чалавек.

Завейка пазнаў яго — князь Воўк. Пазнаў брата і Вышак. Не пакінуў Воўк цвержы, не схаваўся ад русаў у пушчы. Адчуваў Вышак сэрцам бяду. Конь з вершнікам набліжаўся да русаў. Завейка ўзяўся за меч.

— Не спяшы, князь, — мовіў Вышак і паехаў насустрач брату. Воўк злез з каня і чакаў яго. Ніякай зброі ён не меў перад сабой, нібыта выйшаў здавацца.

Вышак спыніў каня, пакінуў сядло і падышоў да брата.
— Падай меч свой! — сурова прамовіў Воўк.

Вышак паслухмяна выцягнуў з похваў меч і аддаў яго брату.

— Продкі нашыя! — усклікнуў Воўк.— Вось чалавек, які прыйшоў на суд ваш. Здрадзіў ён клятве багам нашым і за віну сваю мусіць ад зброі сваёй памерці. Аддаю яго вам у ахвяру, о продкі нашыя!

Вострае джала мяча, накіраванае бязлітаснай рукой, увайшло Вышаку ў грудзі. Адчуў Воўк, як рукі брата схапілі яго за тулава і папаўзлі ўніз. Брат упаў на зямлю. Вось і ўсё. І Воўк ударыў мячом сабе ў живот: «Я іду да вас, продкі!»

1987 г.

АПАВЯДАННІ

ПЕРАМОГА ЦЕНЮ

Аляксандру Жаўняровічу

Чалавек ішоў па дарозе. Ён з цяжкасцю перастаўляў непаслухмяныя стомленыя ногі. Пад растаптанымі ботамі хлюпала чорная грязь. Латаны-пералатаны плашч, у які хутаўся чалавек, не ратаваў яго ад дажджу, што крывымі струменьчыкамі ліў з нябёсаў, зацягнутых хмарамі. Вопратка на чалавеку намокла і не грэла яго. Па твары цяклі кроплі дажджу. Час ад часу чалавек абціраў далонню твар, тужліва паглядаў наперад, дзе за даляглядам у дажджлівым мроіве губляўся шлях. Халодны, пранізлівы вецер разгульваў па зжатых пустых палетках, зрываў апошныя лісце з дрэў, што раслі абাপал дарогі. Удалечыні, у панурым шэрым небе, з'явіліся ледзь відныя кропкі. З кожным імгненнем яны набліжаліся да падарожніка і ўсё дакладней набывалі абрысы птушак. Жураўліны клін праляцеў над яго галавой непарушна, трымаючы свой кірунак у далёкія цёплыя краі, дзе была радзіма. Чалавек з зайздасцю праводзіў птушак вачыма і зноў пасунуўся па дарозе. Ён спадзяваўся нарэшце дабрацца да жылта, схавацца ад непагадзі, павячэраць, у цяпле пераначаваць. І падбіў яго чорт выправіцца ў гэты далёкі і халодны край. Як там ён называецца ў Герадота? Ці неўраў, ці чорных андрафагаў? Ці не лепш было туляцца па поўдні пад пяшчотным сонцам, начаваць пад спеў цыкадаў у садах, што пахнуць кветкамі, есці сакавітую гародніну і садавіну і, як вольная птушка, не ведаць сабе клопату? І што хацеў ён убачыць? Што адшукаць? На што, такі наіўны, спадзяваўся? Пачуў аднойчы ад людзей, што ёсць край, дзе вельмі шануюць Георгія Пераможцу і дзе ёсць яго выява: вой у даспехах на белым кані забівае дзідай цмока — лічаць там яго за дзяржаўны герб. А дабраўся сюды — сам не рады. Цэрквы разбураныя і разрабаваныя. Мышы і кажаны пасяліліся ў іх, падарожныя заходзяць туды не папрасіць у Бога сіл адолець дарогу, а справіць свае патрэбы. Фрэскі на сценах абсыпаліся, і не разглядзець твары апосталаў і святых.

І вось блукае ён па гэтых бясконцых нечарназёмных дарогах адзінокі, галодны, стомлены, чужы тут. Рэдкія весі,

што траплялі на шляху, нібыта вымерлі: пахіленья набок хаткі, дахі есць зялёны мох, на дзвях папавуці ткуць павуцінне, выбітыя вокны, як вочы невідушчых, чарнеюць пустымі прадоннямі. Дзве-тры бабкі баязліва хаваліся ад адзінокага падарожніка па хлэўчуках і праз акенца насцярожліва паглядалі на яго, ледзь чутна мармычучы сабе пад нос: «Свят, свят!» Нібыта і праўду казаў Герадот, што гэтыя дзікуны неўры ператвараюцца ў ваўкоў і гойсаюць па лясках.

Харчаваўся ён у закінутых садах кіслымі яблыкамі і грушамі. Хаця зрэдку выпадала, што які дзядок пускаў яго ў сваю хатку і частаваў тым, што Бог паслаў. Тады свята! Але свята ў жыцці бывае рэдка. Вось і сёння, відаць, прыйдзецца начаваць у пустой хаце, прыслухоўвацца, як шапоча па даху дождж і крэхчуць на двары старыя дрэвы, нібыта скардзяцца на старасць. А раніцай, калі марозік схапіць лядком лужы, зноў — у шлях.

А калісьці даўным-даўно быў у падарожнага дом, насіў ён сваё імя, былі ў яго сябры, кахаў ён дзяўчыну і ніяк не мог прадбачыць, што лёс выганіць яго з роднага дома на бясконцыя дарогі, адніме сапраўднае імя...

У прыгожым паўднёвым горадзе, што раскінуўся на беразе ласкавага, прамяністага мора, жыве ён. Часам здаецца яму, што тое далёкае мінулае — падман, прыгожы сон, што ўвесь час была дарога, голад, невядомасць. Ззаду пачулася натужнае сапенне аўтамабільнага рухавіка. Чалавек азірнуўся. Па дарозе, падскокваючы на калдобінах распырскваючы з-пад колаў бруд, паўзла легкавушка.

Чалавек узрадаваўся: можна было пад'ехаць, ён падняў руку. Аўтамабіль параўняўся з чалавекам, спыніўся. Шафёр нахіліўся над сядзеннем, адчыніў дзверцы.

— Вам куды? — прагучаў прыемны жаночы голас.

Ён і не ведаў, куды яму трэба, ішоў па дарозе наперад у надзеі, калі скончыцца гэтая краіна.

— А-а,— махнуў ён рукой,— мне ўсё роўна куды.

І чалавек залез у машыну. Запахла духамі, цыгарэтным дымам. Ад разагрэтага рухавіка цягнула цяплом. І адразу стала ўтульна і спакойна на душы. Ён не мог не пазнаць гэтую жанчыну, хаця час і сцёр у памяці рысы яе твару, і сам твар пастарэў, страціў той мілы дзіцячы румянак, які некалі так падабаўся яму. Густы слой грыму хаваў азылласць скуры і зморшчыны. У першую хвіліну чалавек хацеў ускрыкнуць ад радасці, назваць яе імя, але доўгія гады вандровак навучылі яго стрымліваць сябе. Ён праглы-

нуў горкі камяк, што засеў у горле, і прагна ўтаропіўся ў жанчыну. Яна адчула гэты праніклівы погляд незнаёмца і, какетліва выгнуўшы густа намаляваныя бровы, спыталася:

— А чаго гэта вы так паглядаеце на мяне?

— Вы прыгожая.

Гэта спадабалася жанчыне, і яна прыемна ўсміхнулася незнаёмцу.

— Дзіўна бачыць такую прыгожую жанчыну на краі свету.

Пры апошніх словах жанчына здрыганулася і ўважліва зірнула чорнымі вялікімі вачыма на чалавека. Здалося, што вось-вось і яна пазнае яго. Каб не гэтая пасівелая барада і вусы, каб не гэтыя глыбокія зморшчыны на твары, не стомленасць у вачах — жанчына адразу ж назвала б яго імя. Але не, яна не пазнала, не вымавіла яго імя, адварнулася ад чалавека, паклала рукі на баранку і павяла машыну. Чалавек глядзеў на профіль яе твару, на жорсткія складкі размаляваных вуснаў, на прамую лінію прыгожага носа.

Жанчына нервова сціснула вусны. Ёй не падабалася такая ўвага незнаёмца, і той адвёў позірк. На панелі машыны ён убачыў знаёмую выяву воя ў даспехах на белым кані, які забівае дзідай цмока. Крылаты цмок круціў, выгінуў свой доўгі хвост і дыхаў з пашчы на воя агнём. А вой з нявінным тварам анёла цэліў цмоку проста ў пашчу дзідай.

— Скажыце, а хто гэты юнак, які змагаецца з цудамюдам? — паказаў пальцам на выяву чалавек.

— Як? — мільгам зірнула на незнаёмца жанчына. — І вы не ведаеце нічога пра Георгія Пераможцу? А мяне ўпэўнілі, што ў гэтым краі любяць і шануюць яго.

— Ды вось... — вінавата ўсміхнуўся чалавек.

— Ну як жа? Вы павінны пра яго ведаць. — Жанчына ажывілася і, круцячы руль, глядзела ў шкло на дарогу і з ахвотай казалася: — Хаця многія гады імя яго ў гэтых краях было ў забыцці, але зараз, кажуць, тут іншыя часы... Я — прадстаўнік фірмы «Святы Георгій» — наўмысна прыехала сюды, каб аднавіць у памяці тутэйшага народа імя святога, прывезла вось кнігі аб ім, — жанчына азірнулася назад і са скрыні, што ляжала на заднім сядзенні, дастала кнігу, працягнула яе чалавеку.

На вокладцы яркімі фарбамі былі намаляваныя ўсё той жа юнак на кані і цмок. Блішчэлі ціснутыя золатам літары: Філарэт. Жыццё Георгія Пераможцы.

— Я дарую кнігу вам. Яе напісаў брат Георгія.

— Дзякуй. А вы не маглі б распавесці пра святога?

— Ну вядома. Георгій Пераможца як вялікі герой, хрысціянскі святы вядомы ўва ўсім свеце. Уплыў, аказаны гэтым вялікім чалавекам на чалавецтва, яшчэ не ацэнены як след. Пакуль многа ў яго жыцці міфічных выдумаў. Народ любіць міфы. Георгій — гэта гераічны вобраз, сімвал духоўнай з’явы, гэта прастата і веліч, адвага і змірэнне, сіла і кволасць, мудрасць і наіўнасць, любоў і нянавісць, — яна казалася натхнёна і з задавальненнем.

А чалавек з захапленнем паглядаў на яе.

— Нарадзіўся Георгій у інтэлігентнай сям’і паважанага ў горадзе грамадскага дзеяча. Бацька рана памёр, і ўвесь клопат пра выхаванне Георгія ўзяў на сябе яго брат Філарэт. Як кветку, беражліва і любоўна гадаваў ён брата. Усю душу і сэрца аддаваў яму. І кветка расквітнела. Георгій стаў улюбёнцам гараджан, як і сам Філарэт. Першымі ў горадзе браты ўбачылі выратавальнае святло хрысціянскай веры і прапаведавалі слова Божае сярод людзей. Філарэт натхняў брата на мары аб подзвігах у імя Бога. І час подзвігу надышоў. Страшэнная крыважэрная пачвара напала на горад, хапала людзей і жэрла іх. Гэта былі жаклівыя дні, гараджане баяліся выходзіць на вуліцу з дому, а вось Георгій не спалохаўся пачвары.

Дзень доўжылася крывавае бітва. Георгій адсек пачвары некалькі галоў, але і сам стаміўся. Меч яго затупіўся. Вось у гэты момант з’явіўся Філарэт — ён прынёс брату дзіду і адцягваў увагу цмока на сябе, а Георгій тым часам дзідай забіў страшыдла, выратаваў родны горад. Пасля гэтага подзвігу Георгій выправіўся ў далёкія краі здзяйсняць новыя подзвігі. Ён змагаўся з конелюдзьмі, з шасцірукімі, выслабляў з палону хрысціян. Ён перамог прыгнятальніка хрысціян імператара Дыяклетыяна. Але ў горадзе Кападокіі яго схапілі ворагі хрысціянства, здзекаваліся з яго, прапаноўвалі выракціся святой веры, а ён застаўся верны хрысціянству. Сваімі пакутамі і цяжкім перажываннем ён прымусіў увераваць у Госпада нашага Ісуса Хрыста язычнікаў Віктара, Зоіка, Зянона, Акіндзіна і Севярына. І каты адсеклі ім галовы. І сам Георгій дваццаць трэцяга красавіка прыняў пакутніцкую смерць. Пра ўсё гэта вы прачытаеце ў кніжцы.

— А-а-а,— працягнуў чалавек,— узгадаў. Мне шмат даводзілася чуць пра гэтага чалавека.

— І што ж вам распавядалі?

— Ну тое, што бацька яго служыў гарадскім чыноўнікам і карыстаўся славаю дабрадзеянага і высакароднага патрыцыя, — павольна пачаў свой аповед падарожнік.

— Вы нават ведаеце пра патрыцыяў? — прыемна здзівілася жанчына.

— А чаму не ведаць, калі... — паціснуў плячыма чалавек і заўсміхаўся нечаму свайму. — Сыноў сваіх Філарэта і Георгія ён аддаў у філасофскую школу.

— Так яно і было, — згадзілася жанчына.

— Ах, гэтыя сумныя, доўгія ўрокі, гэтыя манатонныя словы пра сутнасць быцця. Ніяк Георгій не мог палюбіць разважанні аб сэнсе ў жыцці па кнігах, якія філосафы сачынялі, хаваючыся ад жыцця, самі для сябе. Нават простая думка, як здань у цемры, знікала ў тумане іх пакручастых слоў і тэрмінаў. «Чаго тут разважаць, калі жыццё для таго, каб жыць. Лепш цалаваць жанчыну, чым думаць аб ролі каханья. Лепш піць віно і весяліцца, чым раздумаць, навошта яго піць і навошта весяліцца. Лепш быць — чым здавацца», — думалася на філасофскіх занятках Георгію. Марыў ён пра падарожжы ў далёкія і невядомыя краі.

— Цікава, цікава, — насмешліва заўважыла жанчына, упэўнена кіруючы аўтамабілем, які трасло па дарозе.

— У адрозненне ад брата Філарэт быў гонарам школы, улюбёнец настаўнікаў, ён з паўслова падхопліваў кожную іх думку. І ў малым знаходзіў вялікае, а ў вялікім — малое, у прыватным — агульнае, у агульным — прыватнае, у смешным — сур'ёзнае, у сур'ёзным — смешнае, у мінуўшчыне бачыў будучыню, у будучыні — сёння. Незвычайная музыка іншаземных моў вабіла Філарэта, ён вывучаў яўрэйскую, персідскую егіпецкую, рамейскую мовы, ад варвараўрабоў, што прыслужвалі дома, навучыўся варварскім мовам, на якіх, дарэчы, размаўляюць у Еўропе, нават хвалі марскія паслухмяна лізалі яму ногі. А які прамоўца ён быў! Голас яго зачароўваў. Вялікую будучыню прадвяшчалі ў горадзе Філарэту. Так і адышоў бацька да багоў з перакананнем, што старэйшы сын праславіць яго род, а з малодшага не будзе ладу. Пасля бацькоўскай смерці Георгій кінуў вучобу ў школе. Усё роўна нічога не давала яна яго душы і сэрцу. Усё, навучыўся, набраўся розуму, і досыць, яму многа не трэба. Штораніцы, калі першыя сонечныя промні заглядвалі ў дом, Філарэт нязменна прачынаўся, абліваўся халоднаю вадою і выбягаў на ранішні прабег. У кароткай туніцы, што агаляла яго загарэлае, вы-

лепенае з мускулаў і біцэпсаў тулава, ён лёгкім крокам бег па вуліцах горада. Гараджане любаваліся гэтым богападобным юнаком. Пасля прабегу Філарэт падымаў цяжкасці, наліваў мускулы і біцэпсы сілай. З адчуваннем сілы бадзёра спяшаўся ён у школу. А Георгій прачынаўся толькі апоўдні, апалоскваў вочы і, паснедаўшы, ішоў у порт, дзе каля прычалаў стаялі караблі. Не вучыўся ён у маракоў вязаць марскія вузлы, ставіць ветразі, весці карабель, чытаць кнігу зорак, а піў з імі віно, ездзіў у плебейскія кварталы да жанчын. У мове яго загучалі салёныя, як марская вада, слоўцы, манеры яго сталі грубымі.

— Цікава, цікава,— адазвалася жанчына з усмешкаю.

Чалавек не звярнуў увагі на яе словы, працягваў распавадаць ціха і павольна, нібыта чытаў аповед па кнізе:

— А Георгій пачуваў сябе прыемна з маракамі. Яны не чапляліся да яго з павучаннямі, як трэба правільна жыць. За кубкам віна слухаў ён пра заморскія краіны, пра дзівосныя прыгоды. А Філарэту было не да брата: то школа, то бібліятэка, то дыспуты, то рыхтаваўся да атлетычных гульняў. Старыя філосафы ажно слязіліся на філасофскія дыспутах, калі выступаў Філарэт. Якая глыбіня думкі! А на атлетычных гульнях ён хутчэй за ўсіх бегаў, далей за ўсіх кідаў дыск і дзіду, перамагаў усіх барцоў. Абвешаны лаўровымі вянкамі абсалютнага чэмпіёна, вяртаўся Філарэт у горад. З радасцю і гонарам сустракалі свайго героя гараджане, толькі і казалі пра яго. Скульптары ляпілі яго скульптуры, дзяўчаты кахалі яго, юнакі імкнуліся быць падобнымі да яго. Філарэта выбралі ганаровым гараджанінам горада. У яго з'явіліся вучні. Цяпер ён чытаў у філасофскай школе лекцыі. Шмат адкуль прыязджалі паломнікі паслухаць славутага разумніка, паглядзець на вялікага атлета.

— Ну гэта ўжо падобна на праўду. Так яно сапраўды і было,— згадзілася жанчына.— Але вось цікава, як праўда абрастае легендамі і паданнямі, што ўжо і праўды не знойдзеш. Бывае і наадварот. Легенда становіцца праўдай.

— Так здарылася, што Георгій закахаўся. Клікалі яе Алена,— тут чалавек панізіў голас і з пяшчотай прамовіў дзявочае імя.

— І гэта вам вядома? Скажы ты. Хто ж такі дасціпны вам усё распавёў?

— Было...— адхіліўся ад яснага адказу чалавек і працягваў: — О, яна і сапраўды, кажуць, была чароўнай і прыгожай. Летуценныя чорныя вочы, смуглявая скура, хвалі

шоўкавых валасоў, усмешка, як зіхаценне зорак. «Багі, якая яна чароўная», — падумаў Георгій, калі ўпершыню ўбачыў Алену.

Чалавек заўважыў, што жанчына не здолела схаваць задавальнення, куточкі яе вуснаў задрожалі ва ўсмішцы.

— Георгій днямі хадзіў вакол Аленінага дома ў надзеі хоць мімаходзь убачыць дзяўчыну. У марах ён цалаваў яе яшчэ дзіцячыя прыпухлыя вусны, яе вочы, бровы, валасы, рукі, шыю, прытуляў да сябе і шаптаў самыя пяшчотныя словы: «Ты маё шчасце. Мне ад жыцця нічога не трэба: ні славы, ні грошай, ні ўлады, толькі кахаць цябе, глядзець на цябе, чуць твой голас, цалаваць цябе». І думаў Георгій, што, кахаючы Алену, ён любіць усіх, бо свет падарыў яму гэтую дзяўчыну. Колькі чалавечых лёсаў і трагедый увасобілася ў яе нараджэнні! «Брат, я закахайся, — аднойчы не вытрымаў Георгій і прызнаўся Філарэту. — Я не магу без яе». — «Гэта святое, — адказаў Філарэт, паклаў руку на Георгіева плячо. — Гэта святое, — летуценна паўтарыў ён. — Можа, на крылах кахання ты ўзнясешся над тым убогім жыццём, якім жывь. О, каханне, чароўная твая сіла». — «Так, так, толькі цяпер разумею, як абкрадваў я сябе. Яна багіня, калі я бачу яе — мне хочацца быць лепшым, чыстым, высакародным. Каб яна пакахала мяне — быў бы я самым шчаслівым чалавекам на свеце», — прызнаваўся шчыра Георгій. «Я ўсім сэрцам зычу гэтага табе. Хачу твайго шчасця», — адказваў Філарэт.

— Адкуль вам усё гэта вядома? — не гледзячы на падарожніка, спыталася жанчына.

— А мне распавёў гэтую гісторыю марак, які жывь у тым горадзе і добра ведаў Георгія.

— Прабачце, што перабіла вас. Кажыце далей.

— Доўга не асмельваўся Георгій падысці да Алены. А як прагнуў пазнаёміцца з ёй! Ды як ён, смяротны, мог наблізіцца да багіні, як мог ён удумаць такое ў марах — валодаць ёю. Але і адмовіцца ад кахання да Алены ён не мог. Зноў ізноў ішоў да яе дома. А калі выпадкова бачыў дзяўчыну, дык яго нібы ліхаманіла. І падыдзі дзяўчына да яго, пэўна, ад хвалявання не сцяміў бы, што і мовіць ёй. У горадзе заўважылі, што брата Філарэта нібыта падмянілі: не бадзяўся ён ужо з маракамі, не піў, не насіў бруднай тогі, не лаяўся. Ну і слава багам. А паколькі Георгій вярнуўся да добрых нормаў, дык патрыцыі горада лічылі за гонар запрасіць у госці брата ганаровага жыхара горада. Каб пасля, нібыта незнарок, пахваліцца ў коле

сяброў: «А ведаеце, у нас учора вячэраў Георгій. Так, так, брат самога Філарэта, многа цікавага распавядаў пра яго». Прэстыж. А на гэтых званых абедрах і вячэрах Георгію і сапраўды выпадала распавядаць пра брата. У промнях братавай славы грэўся і ён. На вуліцы яго пазнавалі, паказвалі пальцам услед: «Вунь пайшоў брат Філарэта». Ім жа самім мала цікавіліся, што ён думае пра тую ці іншую з’яву, цікавіла толькі думка Філарэта. На адным са званых вечароў Георгій і пазнаёміўся з Аленай. Яна, як Венера, што з’явілася з марской пены, раптам аддзялілася з бязлікага, апранутага ў багатыя тогі і тунікі натоўпу гасцей, якіх запрасіў да сябе гарадскі суддзя, і падышла да Георгія. Па-царску, ганарліва трымаючы прыгожую галаву, яна і сапраўды паходзіла на багіню. Зірнула на Георгія вялікімі чорнымі вачыма — і ён самлеў.

«Вы брат Філарэта?» — спытала Алена і міла ўсміхнулася Георгію. А ў яго і сэрца абарвалася. «Так», — ледзь чутна вымавіў ён і пачырванеў, не маючы смеласці падняць на дзяўчыну вочы. «Які вы шчаслівы, — казала ў захапленні Алена. — Вы штодня бачыце вялікага чалавека і размаўляеце з ім. Мы ўсе ганарымся, што з’яўляемся сучаснікамі Філарэта, што жывём у адным з ім горадзе». Георгій падняў на дзяўчыну вочы і зачаравана пазіраў за рухам яе вуснаў, як яна кранальна падымала шоўкавыя бровы на гладкі лоб, як дрыжэлі яе доўгія веі. «Калі вы жадаеце пазнаёміцца з маім братам, я запрашаю вас заўтра ў госці да нас», — не верачы, што дзяўчына прыме яго запрашэнне, прапанаваў Георгій. Яна шырока расплюшчанымі вачыма зірнула на юнака, нібыта не верыла ў сур’ёзнасць яго слоў, і тут жа шчасліва заўсміхалася, бліснуўшы жэмчугам зубоў, і, як дзіця, радасна пляснула ў далоні: «Як цудоўна!» Гэтай сваёй шчырай радасцю Алена расчуліла Георгія.

«Уся яе ганарлівасць падманлівая, яна зусім іншая, яна шчырая, вясёлая, добрая», — падумалася яму.

Як на крылах вяртаўся Георгій дадому. Уся душа яго спявала. «Немагчымае магчыма, немагчымае магчыма». Вось ён і пазнаёміўся з той, да якой палохаўся нат падысці, а заўтра сустрэнецца з ёй зноў. «Брат, — прыйшоўшы дадому, звярнуўся ён да Філарэта, — я запрасіў яе да нас. Заўтра яна прыйдзе ў госці». — «Хто «яна»?» — не адрываючы галавы ад манускрыпта, спытаўся Філарэт. «Як жа? Я табе распавядаў, што закахаўся. Я запрасіў яе да нас. Яна так хацела пазнаёміцца з табою». — «Ах, памятаю, ты нешта казаў пра сваё каханне. Усё правільна зрабіў. Прыгледзім-

ся да яе. Каханне часта невідушчае, і не заўважаеш адваротнага боку. А часцей бывае — прагнеш любові і падманваеш сябе, выдумваеш сабе каханне, а пасля — расчараванне...» — «Якое расчараванне? Я кахаю яе».

Доўгай здавалася Георгію тая ноч. І доўга ён не мог заснуць, толькі заплюшчыць вочы, як з цемры выступае стройная постаць Алены. Развіваецца на ёй туніка, што акрэслівала маладыя ногі, выступы дзявочых грудзей. Алена падыходзіць да яго, прысядае на ложка і кажа: «Ты чакаў мяне, і я прыйшла. Я ведаю, што ты кахаеш мяне, і я цябе кахаю». Пяшчотнымі рукамі цёплых далоняў гладзіць яго па валасах, нахіляецца над імі цалуе ў вусны. Не спалася Георгію. Некалькі разоў выходзіў ён у сад. Над галавой вісела зорнае неба. У прасветах паміж галінаў бруілася месячнае святло. Гучна спявалі цыкады. Водар нагрэтай за дзень зямлі, кветак і дрэў як ніколі кружыў галаву. Прахалодны подых з мора прыемна асвятляў тэлава. Гэта была самая дзівосная і незабыўная ноч у жыцці Георгія, ноч прадчування здзяйснення мары.

— Адкуль вы ведаеце такія падрабязнасці? Што думаў і перажываў Георгій? Ці ён сам вам раскажаў? — адарвала позірк ад дарогі жанчына і запытальна зірнула на незнаёмца.

Неяк дзіўна ён усхліпнуў горлам, як чалавек, якога нечакана злякнулі. На шыі крануўся коўцік. Падарожнік праглынуў сліну і адвёў ад жанчыны вочы.

— Ну чаго вы змоўклі?

— Я, можа, і не ведаю ўсіх драбніц, але мне здаецца, што менавіта так думаў Георгій. Са мною таксама некалі ў юнацтве адбылося такое. Ну вось я і вырашыў... Закаханых так падобны адзін да аднаго, — мовіў ён няўпэўнена і чакаў, што жанчына будзе аспрэчваць яго, але не, памыліўся.

— З вашым талентам толькі кніжкі пісаць. Нягледзячы на тое, што ў вашым апавяданні многа недарэчнасцей, а то і проста выдумкі, мне цікава слухаць вас. Вось яно — жывое дрэва мастацтва.

— Наступны дзень Георгій правёў у клопатах. Упрыгожыў пакоі кветкамі. К вечару дом быў падрыхтаваны да сустрэчы дарагой госці. У прыгожых вазах — ружы, у амфарах — віно, на сталі — вінаград, ананасы, заморскія ласункі, мёд, смажаная рыба, дзічына. Георгій, апрануты ў шоўкавую белую тогу і абуты ў белыя скураныя сандаліі, нецярпліва праходжаўся па мармуровай падлозе гасцёўні

і з надзеяй паглядаў у вокны. Філарэт, які ў бібліятэцы чытаў манускрыпты, некалькі разоў выходзіў у гасцёўню і насмешліва паглядаў на брата. І сапраўды Георгій закахаўся. Хто яна, шчаслівая? Пэўна, нейкая дзявуля-дурнічка з прыгожанькім тварам. Ну, Бог з ёй. Каб яна ўтрымала брата каля сябе, не дала яму зноў сябраваць з гэтымі грубымі маракамі, што так ганьбіць яго, Філарэта. І калі сонца сабралася на захад і спала дзённая спёка, прыехала на калясніцы Алена. Яшчэ здалёку Георгій убачыў з акна запрэжаную белым канём калясніцу, якой кіравала дзяўчына. Вытанчана і лёгка трымала яна лейцы. Ветрык развязаў белую туніку і чорныя доўгія валасы дзяўчыны. «Алена!» — ускрыкнуў Георгій і пабег насустрач каханай. Каля дома яна спыніла каня. Георгій падаў ёй руку. Маленькая дзявочая далонь легла ў яго далонь. Алена ступіла на прыступку і сышла з калясніцы. Тыя некалькі хвілінак, пакуль ён трымаў дзявочую далонь, здаліся яму непаўторнымі.

— Спадзяюся, што і гэта вы прыдумалі для яскравага апавядання? — спыталася паспешліва жанчына.

— Вядома. Жыве дрэва мастацтва — імправізацыя, — паспешаў згадзіцца падарожнік.

— Але цікава. Ну і што далей, калі прыехала Алена да Георгія?

— «Вось і я, — весела прамовіла дзяўчына. — Добры вечар, Георгій». Ён таксама прывітаўся. Каля мармуровых прыступак, што падымаліся да парадных дзвярэй, дзяўчына нясмела азірнула на Георгія. Ён шчаслівай усмешкай падбадзёрваў гасцю. І вось яна ўвайшла ў дом. У вітальні, распісанай фрэскамі на тэму любові Псіхеі і Эрата, іх сустрэў Філарэт. «О, здаецца, багіня сышла з Алімпа ў нашае жытло! Вітаю вас, багіня!» Філарэт манерна развёў рукі і ветла ўсміхнуўся. Чырвань заліла дзявочы твар. Алена сарамліва апусціла доўгія вейкі. Філарэт як гаспадар распараджаўся ўсім, размаўляў з дзяўчынай, частаваў яе віном і ласункамі, іграў для яе на арфе. Георгій сядзеў у куточку на мармуровай лавіцы і любаваўся Аленай, кожным яе рухам, як вытанчана трымае яна ў руцэ кубак, кладзе ў рот вінаград, смяецца. Не выпала з-пад яго ўвагі, што дзяўчына крадком з-пад вейкаў паглядае на Філарэта. Неяк слова за словам наладзілася і размова. Яны гаварылі пра паэзію, філасофію, гучалі імёны вялікіх.

Георгій не браў удзелу ў размове. Ды і што ён мог сказаць пра філасофію і паэзію? Вось і выпадала маўчаць.

Пасля Філарэт чытаў вершы. Стомлена адкінуўся на спінку крэсла, заплюшчыў вочы і павольна, з расчараванай інтанацыяй дэкламаваў Авідзія. І яна чытала нейкія вершы, гучна і натхнёна. Усе іх размовы, гэтае чытанне паэзіі нагадвала Георгію спаборніцтва двух эрудытаў — вопытнага (Філарэта), для якога яно забава, і маладога (Алены), якая з запалам імкнулася паказаць свой інтэлект.

— Цікава, цікава,— адазвалася жанчына.

— Ужо сонца схавалася за горы і слугі запалілі ў пакоях каганцы, калі Алена спахапілася: «Ой позна!» — і развіталася з гаспадарамі. «Было прыемна з вамі пазнаёміцца», — прамовіў напаследак Філарэт. Георгій праводіў дзяўчыну да яе дома. Яны ехалі на калясніцы. Ён правіў канём. Алена стаяла побач з Георгіем, ён адчуваў яе блізкасць, чуў дыханне. «Які дасціпны і праніклівы ваш брат. Як дасканалая ведае ён паэзію. Як па-свойму арыгінальна трактуе творчасць паэтаў. І сапраўды ён вялікі...» І так усю дарогу Георгій слухаў захопленыя словы Алены аб тым, які ў яго незвычайны і вялікі брат. Вярнуўшыся дадому, ён убачыў Філарэта ў добрым настроі, той праходжаўся па гасцёўні і нешта вясёлае спяваў сабе пад нос. «Дзе ты пазнаёміўся з гэтай дзяўчынай?» — спытаўся Філарэт. «А што?» — насцярожыўся Георгій, якому не спадабаўся братаў тон. «Як там у вас кажуць — «клёвая». — «Дзе ў нас?» — «Ну там, у порце». Філарэт па-сяброўску паляпаў Георгія па плячы. «Цудоўная дзяўчына. Рэдка зараз сустрэнеш такую эрудыцыю. Мне падабаецца твой выбар». У нядзелю ўсё паўтарылася. Філарэт і Алена вялі інтэлектуальныя гульні-размовы, ігралі на арфе, спявалі. А Георгій быў трэці лішні. Пра яго забыліся. Некалькі слоў, якія ён уставіў у размову, яны не пачулі. Пасля ён зноў праводзіў дзяўчыну, і зноў увесь шлях яна ў захапленні гаварыла пра брата. За гэтым вечарам былі і другія, і ўсё паўтаралася зноўку: размовы Філарэта і Алены, маўклівае Георгія, калясніца і захапленне дзяўчыны братам. І аднойчы Георгій не вытрымаў: «Ды што вы ўсё пра Філарэта. Вялікі, святы, герой. А я хто? Я нішто, мяне няма, я не цікавы. Я не веру, што ён вялікі і незвычайны. Ну і што з таго, што ён перамагае на філасофскіх дыспутах, выйграў атлетычныя гульні? Толькі час небяспекі — выпрабаванне для мужчыны. Я не веру ў яго добрыя памкненні, не дзеля народа, не дзеля — горада ён стараецца, а дзеля сябе, сваёй славы, дзеля ўлады над людзьмі». — «Вы што, Георгій? Як вы маглі гаварыць такое пра брата? Ды вы проста

зайздросціце яму. Хто вы без яго? Самавіты, недалужны чалавечак, які і двух слоў не скажа, які сябраваў з плебеямі, жлукціў з імі. Ды брат з вас чалавека зрабіў. Усё лепшае, што ёсць у вас, — ад брата. А вы так пра яго гаворыце. Дробны зайздроснік — вось вы хто. Спыніце калясніцу». Ніколі такой рэзкай не бачыў Георгій дзяўчыну. Яна рашуча саскочыла з калясніцы і хутка, не азіраючыся, пакрочыла па вуліцы. І Георгій усё зразумеў: ён быў патрэбны ёй для знаёмства з братам. І няма чаго сябе падманваць.

— Нават так. Я здзіўляюся паваротам вашай фантазіі, — жаночы голас задрыжэў. Жанчына дастала са скрыні пачак цагарэтаў і запаліла, глыбока зацягваючыся. Адною рукою круціла баранку, а другой трымала ў доўгіх пальцах цыгарэту, якую раз-пораз падносіла да вуснаў.

За акном па-ранейшаму цягнуліся пустыя палеткі. Далёка наперадзе стаяў лес. Машыну на калдобінах кідала з боку ў бок. І здавалася, што не скончыцца гэтая нудотная дарога, што сама бясконцасць разматала гэтую стужку ў невядомасць, дзе невядомае нарэшце павінна надаць знаёмае гэтым двум аблічча.

— І зноў Георгій зачасціў да маракоў, але выпіўшы з імі, ён сыходзіў далёка за горад на марскі бераг і доўга паглядаў на мора. Хваля за хваляй біліся ля яго ног. І думалася, мора ведае пра яго бяду, суцішае гора. Але з'явіліся ў Георгія і другія суцяшальнікі — хрысціяне. «Нельга жыць без надзеі, — казалі яму яны. — А надзею дае вера, выратоўвае толькі вера, вера чыстасардэчная, яна сагравае і ўсяляе ў сэрца любоў да выратоўцы нашага — Бога. Бог — твая любоў, любі яго і ў дзень Апошняга Суда ты ўвойдзеш у яго Вячыстае царства». Ён быў далёкі ад іх вучэння, па-ранейшаму думаў пра Алену. У гэты час у суседскім горадзе, які знаходзіўся ніжэй, на рэчцы, са звярынца ўцёк кракадзіл. Вось гэтае страшыдла і прыплыло да горада, дзе жыў Георгій, стала нападаць на людзей і жывёлу. Па горадзе папаўзлі чуткі, што ў рэчцы пасялілася крыважэрная пачвара.

На галоўным гарадскім пляцы сабраліся жыхары горада. Многае казалі яны пра гнеў багоў, заняпад нораваў у горадзе. Было вырашана, каб задобрыць пачвару, прынесці яму ў ахвяру самую прыгожую дзяўчыну. Але ўсе чакалі слова Філарэта. Што мовіць ён? І ён прыгожа казаў пра веліч ачышчальнай ахвяры, пра гераізм самаахвярнасці, прыводзіў прыклады з гісторыі, калі самаахвярнасць

аднаго чалавека ратавала народы ад загубы. І крыкнулі гараджане: «Алена!» Яе маці, пачуўшы такі прысуд, страціла прытомнасць. Бацька абрачона вымавіў: «Калі трэба, дык што ж, я згодны». Філарэт сам падышоў да Алены і сказаў пра той вялікі гонар, які выпадае ёй — выратаваць горад. А яна закахана глядзела на Філарэта, зачаравана слухала, як ён бласлаўляў яе на смерць. Не, не аб выратаванні горада думаў ён, а пра сябе.

— Чаму? — глухім голасам спыталася жанчына.

— А таму, што натоўпам валодаў жах. А жах — сляпая сіла. І гэта разумеў Філарэт. У адваротным выпадку ён, як герой, быў павінен сам змагацца з пачварай. Алена паверыла Філарэту, яна кахала яго, і ўхвала ім ахвяры асляпіла дзяўчыну.

— Паверыла, — задумліва прамовіла жанчына, спыніла машыну і раптам бяссільна апусціла галаву на баранку.

— Што з вамі? — Чалавек асцярожна дакрануўся да жаночага пляча.

— Не хвалойцеся, — марудна выдавіла з сябе жанчына, падняла галаву, лёгкім рухам далоні змахнула са шчакі слязу. Паспрабавала ўсміхнуцца, але яе вусны па-здрядніцку задрыжэлі. — Не звяртайце ўвагі. Проста стамілася. Кажыце далей.

Яна так і не завяла машыну. Гледзячы ў лабавое шкло, засяроджана, сабраўшы хваравіта над пераноссем бровы, слухала падарожніка.

— І адзіны, хто заступіўся за Алену, быў Георгій. Ён даведаўся ад маракоў аб прысудзе гараджан і пабег да брата? Як? Алену, любую Алену аддаць у пашчу крыва-жэрнай пачвары? Гэтага ён ніколі не дазволіць. Брат яму дапаможа, толькі Філарэт пераканае гараджан адмовіцца ад дзікунства. Брата Георгій адшукаў у садзе філасофскай школы, дзе той чытаў лекцыі вучням і шматлікім паломнікам. Георгій, каб не перабіваць заняткі, уладкаваўся збоку і з нецярпліваасцю чакаў іх заканчэння. І раптам у хмызняку, які акаляў паляну, дзе сабраліся філосафы, нешта заварушылася, і праз імгненне адтуль з шумам, ламаючы голле вынырнула разяўленая пашча. Жахам бліснулі ў ва-чах прысутных вострыя, як кінжалы, шэрагі зубоў у ружо-вай пашчы. «Пачвара! Пачвара!» — закрычалі людзі і кінуліся ўцякаць. І Філарэт, гонар народа, герой і атлет, таксама пабег з пагорка, з якога яшчэ хвіліну назад вяшчаў пра гераізм. Затрашчаў хмызьяк, і адтуль выпаўз вялікі кра-кадзіл. І вось гэтаму страшыdle жадаюць ахвяраваць Але-

ну? Георгій не пабег. Кракадзіл спыніўся, нібыта збянтэжыўся чалавека, першага, хто не спалохаўся яго. Жывёла і чалавек на імгненне знерухомелі адзін перад адным. Нейкіх дзесяць крокаў раздзяляла іх. Кракадзіл разявіў пашчу і, таропка, як качка, перакульваючыся з нагі на нагу, рынуўся на чалавека. І ў крыку, што вырваўся ў чалавека з глоткі, пачула жывёла жах. Чалавек пабег да пагорка ў надзеі, што кракадзіл не падымецца туды, стралой узляцеў на самы верх. Але жывёла следам за чалавекам пачала караскацца па схіле на пагорак. І тут Георгій убачыў кінуты братам на зямлю залаты кій з цяжкім набалдашнікам — жэзл філосафа філосафаў. Георгій схапіў жэзл — кракадзіл падняўся ўжо на пагорак. З разяўленай пашчы на чалавека дыхнула смуроднай гарачынёю. З адчаем асуджанага Георгій ударыў кракадзіла па воку. Адтуль адразу ж пырснула кроў. Кракадзіл зароў, ад удараў яго доўгага моцнага хваста страсянулася зямля. Георгій ударыў па другім воку. Звер круціўся па зямлі, ляскаў зубамі, але ў той балючай цемры, што асляпіла яго, не бачыў свайго ворага. Чалавек асмеліўся, і наблізіўся да звера, і ўвагнаў востры канец жэзла ў галаву пачвары. Яшчэ з палову гадзіны біўся кракадзіл у перадсмяротных пакутах, а пасля аціх.

— А дзе ж быў Філарэт? Няўжо ён збег? — разгублена спыталася жанчына.

Але той, нібыта не пачуў пытання, казаў далей:

— Так, зусім таго не чакаючы, Георгій стаў героем. Гараджане, што сустрэлі яго перад уваходам у сад, спачатку не паверылі, што ён забіў пачвару, але калі ўбачылі на месцы бойкі тулава страшыдлы, дагналі Георгія, падхапілі на рукі і з радаснымі крыкамі панеслі па вуліцах: «Слава! Слава!» У гэты момант Георгій мог лічыць сябе шчаслівейшым у жыцці. Але не слава героя была патрэбна яму. І зусім не думаў, што ён герой, а радаваўся выратаванню Алены. Ля яе дома ён папрасіў людзей, што неслі яго на руках, спыніцца. Яго апусцілі на зямлю, і ён пабег да Алены. Матуля дзяўчыны без памяці ляжала ў ложку. Бацька, апусціўшы галаву, панура тупаў па пакоях і звар'яцела паўтараў: «Калі без ахвяры нельга, дык што ж, хай будзе так». Сама Алена ў сваім пакоі рыхтавалася да подзвігу: апранутая ў белую туніку, яна чытала на пергаменце лепшыя прамовы Філарэта на філасофскіх дыспутах. Георгій з парога радасна паведаміў: «Алена, ты выратавана! Я забіў пачвару!..» Гэтае паведамленне нібыта расчара-

вала дзяўчыну, яна з недаверам спыталася: «Як?» — «Я забіў пачвару! І твая ахвяра не патрэбна!»

Пэўна, Алена не магла прымірыцца з тым, што не наканавана ёй здзейсніць подзвіг і тым самым увайсці ў гісторыю, яна нейкае імгненне маўчала, хмурыла бровы, пакусваючы вусны. Георгій, які спадзяваўся, што Алена абрадуецца, падзякуе яму, разгубіўся. «Ну што ты стаіш? — не ветла вымавіла дзяўчына. — Хваліся». — «Дык што там хваліцца. Забіў, і ўсё». — «І як жа табе гэта ўдалося?» Насмешлівасць прагучала ў яе голасе. «Я прыйшоў да брата ў філасофскую школу, хацеў адгаварыць яго ад гэтай варварскай ахвяры. Вось тут з хмызняку і з'явілася пачвара. Усе ўцяклі, а я вось...» — «Ты хочаш сказаць, што ты герой? Адкуль табе вядома, што Філарэт уцякаў, мо ён арганізаваў эвакуацыю вучняў і сваёй прысутнасцю надаваў ім мужнасці. Ды і не веру я, што ты мог выйсці на бой з пачварай. Відаць, п'яны быў і сам уцякаў, але не ўцёк і з жаху, баронячыся, выпадкова перамог пачвару. А цяпер носішся і крычыш: «Перамог! Герой!»

Не чакаў Георгій пачуць ад дзяўчыны такое і, пануры, пакінуў яе. Тызень у горадзе праходзілі ўрачыстасці, прысвечаныя перамозе Георгія. Народ весяліўся, славіў свайго вызваліцеля. Паэты прысвячалі Георгію вершы, апявалі яго. Скульптары ляпілі статуі, у якіх ён у даспехах здідай забіваў пачвару. Толькі сам Георгій не радаваўся. Бо і пасля подзвігу не пакахала яго Алена. Штодня ён напіваўся. На сёмы дзень урачыстасцей Філарэт, дачакаўшыся, калі Георгій прачнуўся, вырашыў сур'ёзна паразмаўляць з ім. «Брат, — пачаў Філарэт, пагардліва гледзячы на азызлы, з адвіслымі зямлістымі кругамі пад вачыма твар Георгія, — бацька перад смерцю даў заповіт мне даглядаць цябе. І я павінен думаць пра гэта». — «Ну і думай», — адрэзаў злосна Георгій. «Ты слухай, а не пярэч мне. Цяпер ты герой, цябе ўслаўляюць — усё гэта добра. Але працверзеюць людзі і паглядзяць на свайго героя. І каго ўбачаць? А ўбачаць яны зусім не Геракла, не Ахілеся, а худога чалавека, п'яніцу, невука, які знаецца з плебеямі, адшчапенцамі-хрысціянамі. І гэта — герой? Няўжо ён вышэйшы за іх духам, адвагай, мужнасцю? Ці не здзек над імі? І расчаруюцца, усе ад цябе адвернуцца. Ты будзеш ім нагадваць іх жывёльны жах, будзеш ім жывы дакор. Але калі цябе абвясцілі героем — хочаш не хочаш — выпадае быць героем. А калі так, дык ты павінен пакінуць горад, каб застацца легендай. Што галоўнае ў атлетыцы? Своечасова

пакінуць яе, застацца непераможаным. Ты, здаецца, некалі марыў аб падарожжах, вось і ажыццявіш свае мары. Я ўжо падумаў. Сёння вечарам адыходзіць карабель за мора, адпачні ад славы. Ваяж, ваяж — паветра, сонца і вада. Мара. А натоўпу скажам, што ты адправіўся на новыя подзвігі. Праз год забудуць пра тваю пе-ра-мо-гу, і вяртайся назад. Будзь нармальным чалавекам.

Георгію было ўсё роўна: застанецца ён у горадзе ці паплыве некуды на караблі. Калі яго не кахае Алена, дык жыццё страціла сэнс. І ён не стаў прырэчыць брату.

Праз многія, многія гады ў горад, дзе некалі жыў Георгій, адвяхоркам увайшоў чалавек. Асаблівай увагі ён не выклікаў ні ў гарадской варты, ні ў саміх гараджан. Загарэлы абветраны твар, зарослы густымі вусамі і барадой, космы чорных ускудлачаных валасоў, што не ведалі грэбня, ірваны плашч, варварскія доўгія штаны з дамааткананага палатна, стаптаныя сандаліі, торбачка праз плячо — ён быў падобны да соцень іншых паломнікаў, якія штодня прыходзілі з усіх бакоў свету ў горад. Гэта і быў Георгій.

— Дык ён не загінуў? А... хаця... кажыце далей, — расхвалявана адазвалася жанчына і зноў дастала з пачка цыгарэту, паднесла яе да вуснаў, забыўшыся запаліць.

— Шмат гадоў дабіраўся да сваёй радзімы Георгій. Не пераможцам яго б назваць, а пакутнікам. І зброю ў руках патрымаў на службе імператару, і выракся крывавага ляза. Запалі яму ў сэрца словы хрысціянскія: «Будзем прасіць дапамогі ў Цара Нябеснага для адраджэння нашых душаў, прасвятлення нашых сэрцаў, тады Божа выратуе нас ад няшчасцяў, суцешыць у жалобе, даруе нашыя грахі».

Не пазнаў Георгій свой горад. Замест старажытных язычніцкіх храмаў зіхацелі залатымі крыжамі цэрквы. На пастаментах узвышаліся скульптуры юнака ў даспехах, які сядзеў на кані і калоў дзідай цмока. Надпісы паведамлялі, што юнак гэты Георгій Пераможца. На кожным рагу вуліцы можна было ў гандляроў купіць маленькія скульптуры такога ж ваяра ці абраз з яго выявай. Натоўпы паломнікаў снавалі па вуліцах і талопіліся на скульптуры і цэрквы. Нейкія людзі, што іх суправаджалі, увесь час тлумачылі: «Па гэтай вуліцы неаднойчы хадзіў Георгій Пераможца. На гэтай скульптуры вы бачыце Георгія ў час здзяйснення подзвігу». І на чужыне Георгій чуў не раз пра подзвіг Георгія Пераможцы, які забіў цмока. Калі ж аднойчы не вытрымаў і стаў распавядаць, што ўсё адбывалася не так, як пра гэта кажуць, і што ён і ёсць той пераможца цмока,

яго асмяялі. Але тое, што ён убачыў, зараз рассмяшыла яго. Яны нібы ўсе звар'яцелі. Навошта ўсё гэта ім? Які сэнс? Нарэшце ён дабраўся да вуліцы, дзе стаяў бацькоўскі дом. На шыльдах будынкаў прачытаў: «Праспект Георгія Пераможцы». «Не, яны і сапраўды звар'яцелі. Знайшлі мне героя. А можа, чаго не разумею, не ўсведамляю, што здзейсніў? І што для мяне толькі эпізод у жыцці, стала для людзей нечым значным і велічным»,— думаў Георгій, ідучы па праспекце, названым яго імем. Падыходзячы да роднага дома, Георгій адчуў, як у душы балюча заняла туга і ў хваляванні забілася сэрца. Колькі разоў у думках ён вяртаўся дадому і ажываў душой. Мармуровая шыльда над дзвярыма золатам літараў паведамляла: «Дом-музей Георгія Пераможцы. Працуе з 9.00 да 20.00. Без перапынку на абед і без выхадных дзён». «Ну і ну»,— аж прысвіснуў Георгій і штурхнуў дзверы. Яны былі зачынены. «Вось яшчэ смех, і дамоў не трапіш»,— падумаў Георгій і забарабаніў у дзверы. Нарэшце за імі пачуліся крокі, і незадаволены голас запытаўся, каго яшчэ там чэрці нясуць, музей зачынены. «Гэта я, Георгій».— «Які яшчэ Георгій?»— падазрона перапыталі за дзвярыма. «Георгій, брат Філарэта». За дзвярыма наступіла маўчанне. «Ну?»— бухнуў Георгій кулаком у дзверы. «Георгій загінуў»,— неяк няўпэўнена адказалі за дзвярамі. «Вось я, жывы-здоровы. Паклічце Філарэта».— «Зараз, зараз»,— зноў пачуўся тупат ног, які заціх дзесьці ў нетрах дома. Праз нейкі час яшчэ затупалі ногі, да слыху даляцелі галасы. Георгій пазнаў Філарэта. «Ды не крычыце вы, чуў я ўжо, чуў».

«Вось зараз здзівіцца мне. Вачам не паверыць. Пэўна, думаюць, што я загінуў, а тут — радасць такая: я жывы і здаровы»,— з прыемнасцю думаў Георгій, цешачыся хуткай сустрэчы з братам. Заскрыгатаў замок, забразгалі засаўкі, і дзверы адчыніліся. На парозе стаяў Філарэт, з-за яго спіны з цікавасцю выглядаў слуга. Брат па-ранейшаму быў стройны і прыгожы. Невялічкая курчавая бародка прыдавала яго твару мужны выраз. Філарэт сурова зірнуў на абарванага і схуднелага чалавека. «Філарэт»,— збянтэжана прамармытаў Георгій. «Што вам трэба, грамадзянін? Музей ужо не працуе»,— з афіцыйным халадком прамовіў Філарэт. «Няўжо ты не пазнаеш мяне? Я Георгій, твой брат».— «Я вас першы раз бачу, грамадзянін. І параіў бы вам не называць сябе светлым і дарагім для ўсіх нас імем. Добра, што гэта чую я, другія б вас здалі ў псіхушку»,— усё той жа халодны і суровы тон у вуснах Філарэта. «Але

я ж Георгій!» — у адчай ўскрыкнуў ён. «О. Божа, пачалося,— прамовіў Філарэт.— Вось, Феафіл,— ён звярнуўся да слугі,— і так кожны самазванец, які выдае сябе за майго брата, пачынае даказваць, што ён і сапраўды Георгій. Калі ж вы так хочаце наведаць музей, дык я магу вам паказаць яго»,— казаў Філарэт, а сам падаваў знак, касіў вочы на слугу,— маўляў, маўчы, пры ім не магу цябе прызнаць. «Хачу»,— згадзіўся Георгій. Ён не пазнаваў і пазнаваў родны дом. Тыя ж сцены, але на іх віселі карціны з выявай прыгожага атлетычнага хлопца, які называўся яго імем. То гэты міфічны Георгій выступае перад сівымі філосафамі, то яны з Філарэтам сустракаюць світанак, то ён стаіць на марскім беразе і задумліва паглядае на мора, а вось і малюнак бою з цмокам. У вітрынах за шклом ляжала зброя, якая нібыта належала яму, нейкія рэчы, якія, мяркуючы па надпісах, таксама яму належалі.

У гасцёўні, дзе калісьці яны — Георгій, Філарэт і Алена — сустракаліся, усё заставалася па-ранейшаму: тыя ж размаляваныя фрэскамі сцены, тыя ж вазы, скульптуры філосафаў. Прыемна было ўбачыць мармуровую сафу, дзе любіла сядзець Алена. Побач стаяла крэсла, на якім сядзеў Філарэт. «Тут сядзеў Георгій», — паведамляў надпіс. Гэтая маленькая хлусня не спадабалася Георгію. Вакол адзін падман. Лавіцы, на якой ён сапраўды сядзеў, Георгій не ўбачыў. «Усё, што нагадвае пра мяне, схавана», — з сумам падумалася яму. У бібліятэцы Філарэт спыніўся, зачыніў шчыльна дзверы. «Цяпер мы адны», — прамовіў ён і абняў брата, прытуліў яго да сваёй грудзіны. «Георгій, — нібыта і расчулена прамовіў Філарэт, але нейкая насцярожанасць і прытворнасць адчуваліся ў інтанацыі яго голасу,— ты прабач мяне, але так трэба было. Мы ж думалі, што ты загінуў. А колькі самазванцаў выдае сябе за Георгія Пераможцу». — «Філарэт, я так сумаваў па табе, па доме. Нават і не верыцца, што я тут зноў, бачу цябе», — шчыра прызнаўся Георгій. «Ты сядай,— паказаў Філарэт на крэсла і адышоў ад брата, сеў у другое крэсла. — Распавядай, як жылося табе ўсе гэтыя гады». Георгій доўга распавядаў пра ўсё тое, што здарылася з ім. Філарэт засяроджана слухаў брата, толькі час ад часу згодна вымаўляў: «Так, так». Распавёўшы пра сябе, Георгій запытаў: «Слухай, Філарэт, растлумач мне, што за такі фарс, усюды гэты вой пад маім імем, гэты музей? Нібыта ўсе звар'яцелі». — «Гэта не фарс, гэта не вар'яцтва, гэта вельмі сур'ёзна. Ты нават не ўяўляеш, як усё сур'ёзна... Але чым ты збіраешся займац-

ца?» — прамовіў Філарэт. «Чым? Жыць буду. Я забыўся пра смак хлеба і віна, так хочацца спаць у чыстым ложку, адпачыць», — Георгій летуценна заплюшчыў вочы і заўсміхаўся, нібы ўявіў сабе тое новае жыццё, якое цяпер пачнецца ў яго: без дарог і трывог, без галодных дзён, без самоты па родным доме, без адзіноты. «Так, так... А цяпер паслухай мяне, — Філарэт падняўся з крэсла, прайшоўся па пакоі, як бы збіраўся з думкамі, і, выразна вымаўляючы кожнае слова, сурова загаварыў: — Народ паверыў у тое, што ты герой. Пра твой падзвіг вядома па свеце. Памятаеш, ты ў свой час хадзіў да хрысціян, і я табе не забараняў гэтага. Калі мы прынялі хрысціянства, а пасля даведаліся, што цябе замучылі за веру, дык у горадзе пачалі цябе лічыць святым і сімвалам духоўнай з'явы, гонарам нашага горада. Падумай сам, як узяць і пазбавіць тысячы людзей веры ў твой легендарны і гераічны вобраз, у тваю святасць? Людзей нельга пазбаўляць прыгожых міфаў. Падумай пра тысячы паломнікаў, якія ідуць у наш горад, не адымай у іх надзеі. Гэта жорстка. Дзякуючы тваёй славе квітнее на паломніцтве наш горад. І няўжо ты пазбавіш сваіх землякоў сродкаў для жыцця? А як мы растлумачым тваё з'яўленне? Падман? Але гэты святы падман дзеля велічы веры. А зараз — вось такі ўдар па веры. З якой цяжкасцю яна знаходзіла шлях у людскія сэрцы...» — «Дык што мне рабіць? У што мне верыць?» — перабіў брата Георгій і бездапаможна, як дзіцё, усміхнуўся. «Не думай, што я выганю цябе з дому. Не. Але ты павінен забыцца, што ты Георгій, мой брат. Я дам табе шмат грошай, балазе музей прыносіць немалы даход. У любым горадзе ты зможаш купіць сабе дом, вілу, можаш ажаніцца і жыць, як марыш. Згодны?»

Георгій не адказаў, панура глядзеў на мазаічнае пано на сцяне, на якім была намалёвана жанчына, вельмі падобная на Алену. «А што з Аленай? Дзе яна?» — «Яна мая жонка. У нас расце сын Георгій», — адказаў Філарэт. «Я хачу ўбачыць яе». — «Ведаеш, сустрэча гэтая выкліча ў яе горкія ўспаміны. Яна так перажывала тваю смерць. Пашкадуй яе. Ці згодны ты са мною?»

Георгій не адказаў.

«Ну дык пачакай. Я пайду па грошы».

«Ён ужо ўсё вырашыў за мяне», — з прыкрасцю думаў Георгій, але самая непрыемная была таропкасць, з якой брат спяшаўся пазбавіцца ад яго, нат не пакідаючы пераначаваць у бацькоўскім доме. Філарэт выйшаў з бібліятэкі.

Калі ён вярнуўся са скураной торбачкай, у якой бразгала золата,— брата ў бібліятэцы ўжо не было.

Вось і ўсё,— скончыў аповед падарожнік.

У машыне панавала цішыня. Нудотна барабаніў па даху дождж. За акном даўно апусціліся пацёмкі. У салоне таксама было цёмна, і чалавек не бачыў жанчыны. Раптам успыхнула запалка, на імгненне асвятліла жаночы твар. Жанчына закурыла. Чырвоны агеньчык на канцы цыгарэты, як светлячок, трымцеў у поцемках.

— Гэта ўсё хлусня! — рэзка вымавіла жанчына. — Прызнайся, што ты ўсё прыдумаў? А як жа пакутніцкая смерць Георгія?

Ён адчуваў, што яна запытальна паглядае на яго, і прамаўчаў. Пачуў, як жанчына ўсхліпнула. Працягнуў да яе руку, правёў пяшчотна па валасах, дакрануўся да шчакі. На пальцах засталася вільгаць.

— Не плач. Усё я прыдумаў,— ціха прамовіў ён. — А смерць? Той, хто пайшоў на смерць, каб выратаваць веру ў сябе, не мог памерці, прынамсі, сам для сябе.

— Адчапіся. Не супакойвай. Ты ішоў сваёй дарогай, дык ідзі ёй.

Ён адчыніў дзверы і выбраўся з машыны. У твар ударыў дождж. Чалавек пакрочыў сваёй дарогай у бясконцую вечнасць з дня ў дзень, са стагоддзя ў стагоддзе, як дагэтуль ішоў ён.

1989 г.

НЯХАЙ ЖЫВЕ ГОРАД ШЧАСЦЯ!

— Зноў сыходзіш. Штодня адна ды адна. Замураваў у гэтых мурах — голасу чалавечага не пачуеш,— яна кажа, а вусны яе дрыжаць, у яе вачах я бачу надзею, надзею, што я паслухаюся яе і хоць сёння нікуды не пайду.

Тое, што я адчуваю да матулі ў гэты момант, пэўна, раней называлася шкадоба. Цяпер гэта прынята называць слязлівай сентыментальнасцю і перажыткам змрочных часоў.

Яна стаіць у вітальні. Знарок прытупала са свайго пакоя да дзвярэй, каб неяк спыніць мяне. Схудалай рукой абапіраецца на сцяну. Да ейных ног туліцца пярэсценькі

каток і паглядае вялікімі шэрымі вачыма на мяне, нібы і ён не хоча, каб я адыходзіў. Не, відаць, і сапраўды гэтае пачуццё раней называлася шкадобай. Мне нялёгка адчыніць дзверы і выйсці з кватэры. Мне шкада матулю. Мілая мая, колькі горкіх хвілін прынёс я табе. Ведаю, што ты маркотна пазіраеш у шэрае вакенца, згадваеш сваю маладосць і плачаш. Ведаю, што адзінае суцяшэнне ў тваёй адзіноце — прэсценькі каток, якога я падабраў ля дома. Ты нязлосна пакрыкваеш на яго, калі ён разыдзецца і віхорам носіцца па пакоях. А калі скокне табе на калені і засне, накрыеш паедзенай моллю пуховай хустай і гладзіш яго і чакаеш, чакаеш мяне. І я не пайшоў бы зараз з дому, але...

— Застанься,— зноў нясмела просіць яна.

— Не магу, матуля, не магу,— я хачу падысці да яе, абняць і пацалаваць, супакоіць яе, але саромеюся. Я ніколі ў жыцці не рабіў гэтага. Няма нічога больш абразлівага для мужчыны, чым сентыменталізм да жанчыны, у тым ліку да маці. Мужчына павінен быць мужчынам — так сцвярджае дэпартамент маралі. І я стрымліваю сябе.

— Навошта табе гэта?

— Трэба, матуля, трэба,— адказваю я і паспешліва выходжу з кватэры.

Перад тым як ступіць на вуліцу, яшчэ раз аглядаю засцежкі свае маскі, якая, як і належыць, азначае шчасце, маладосць, радасць, улюбёнасць у дэпартаменты. Крыў божа, яна зваліцца з твару — парушэнне маралі! Адразу аславішся на ўвесь горад як амаральная постаць, якая не хоча жыць па гарадскім статуце, а гэта значыць, што я не шчыры месціч горада Шчасця. Аглядаю жалезную бляшанку, што вісіць на грудзях, на ёй выбіты мой парадкавы нумар — 2181961. Яна да бляску начышчаная і бачная здалёк. Так што агенты пільнасці не прычэпацца: даглядаю нумар. Можна выходзіць, і я падаюся на вуліцу.

Я не азіраюся. Ведаю, што матуля абавязкова памахае мне ўслед рукой. Але гэта сентыменты, гэта амаральна, гэта выкліча падазрэнне ў ненадзейнасці і ў недастатковай любові да дэпартаменту. Таму я і не азіраюся. Раней я гэта рабіў. І аднойчы выклікаў падазрэнне агентаў пільнасці. Яны выскачылі з падваротні, заламалі мне рукі.

— Чаго азіраешся? — закрычалі пагрозліва яны.

— Дарагія нашы, проста так, проста так,— заенчыў я.

— Ведаем, як гэта проста так. Проста так у нас не азіраюцца. Што нарабіў, прызнавайся?

— Нічога нічога. Паверце, даражэнькія.

— Так мы табе і паверылі. Ану, давай з намі ў дэпартамент.

Мяне павялі за рог дома, дзе стаяў бранявік. Ля машыны туды-сюды ў самоце тупаў атлусцелы агент пільнасці з пагонамі старэйшага.

— Вось, ваша пільнасць, яшчэ адзін, — даклалі яму падначаленыя.

Старэйшы неахвотна павярнуў да мяне галаву. Твар яго закрывала маска важнасці і суровасці. Клапаны ў шчылінах вачэй падняліся, і два бліскучыя агеньчыкі ўтаропіліся ў мяне.

— Хм... Хм... — хмыкнуў старэйшы. — Лепшага не знайшлі? Нейкі чамаратны, здыхліна, — незадаволеная прамовіў ён. — Што рабіў?

— Азіраўся, ваша пільнасць, — апярэдзіў мяне адзін з агентаў.

— Азіраўся? — Старэйшы задумаўся. — Хм... Хм... А чаго ты азіраўся? Няўжо сумняваешся ў грамадскім парадку? А мо ты нашкодзіў?

— Кажы! — Агент, што трымаў мяне, балюча пацягнуў за валасы.

Мне б ускрыкнуць ад болю, але я трываў і ліслівым голасам стаў апраўдвацца:

— Не, ваша пільнасць, я верны і шчыры грамадзянін нашага люблага горада. Толькі вось выпадкова азірнуўся. Болей ніколі азірацца не буду. Няхай жыве доблесны дэпартамент пільнасці! — штомоцы закрычаў я. — Няхай жыве горад Шчасця!

— Што ж, пашукаем болей прадстаўнічага, — прамовіў сам сабе старэйшы, бы падумаў услых.

Я з анямелым сэрцам чакаў ягонага рашэння. Мяне адпусцілі. Я, кланяючыся агентам і кажучы словы ўдзячнасці старэйшаму, пасунуўся назад. Адышоўшы некалькі метраў, кінуўся бегчы, а ўслед — свіст ды смех. Я ненавідзеў у гэтую хвіліну сябе, але што рабіць? Хто я? Постаць, і ўсяго. А дэпартамент пільнасці — наша абарона, наш шчыт і меч.

Пасля гэтае сустрэчы з агентамі пільнасці я ўжо не азіраюся на вуліцы. Я, як і ўсялякае постаць, што снуе па вуліцах горада, нічым не выклікаю падазрэння, дзе трэба, аддаю гонар партрэтам правадыроў, дзе трэба спыняюся, дзе трэба пераходжу вуліцу, ля знакаў «Ухваляй», як належыць, крычу: «Няхай жыве горад Шчасця!», «Слава народ-

ным дэпартаментам!» Гэта раблю і зараз. А насустрач мне — постаці ў гэтакіх, як у мяне, масках. Што за гэтымі маскамі? Сум? Радасць? Абыякавасць? Разгубленасць? Надзея? Вось бы скінуць іх, зірнуць адзін аднаму ў вочы. Чаму мы носім маскі? Няўжо і сапраўды гэта разбэшчанасць — паказваць свой твар, як сцвярджае дэпартамент маралі. Маскі. Яны і на будынках. Адкрытае сэрца, працягнутая да сяброўства рука, адзінокі голуб, што даверліва апусціўся на далонь, — гэта плакаты — маскі на фасадах дамоў, яны хаваюць ад вачэй шэрасць жыцця і зачыняюць вокны ад сонечнага святла.

— Няхай жыве горад Шчасця!

— Слава народным дэпартаментам!

І мой голас уліваецца ў агульны хор пажаданняў, калі я падыходжу да знакаў «Ухваляй».

Нейкая бабулька, адзінокая і забытая ўсімі, спуджана туліцца да дамоў. Цяжкія клункі пражытых гадоў ёй не пад сілу. Мне хочацца падысці да яе, дапамагчы несці гэтыя клункі. Але я баюся, што мяне ў нечым западозраць агенты пільнасці. Бабулька без маскі — парушэнне маралі, — і кожны, хто праходзіць ля яе, паспешліва адварочвае галаву, каб не бачыць яе зморшчынаў, пабляклых вачэй, што з сумам і надзеяй паглядаюць на іх. Адкуль яна і куды? Мо з далёкай вёскі ў горад да дзяцей прыехала? Яе ж абавязкова спыняць агенты пільнасці, і пачнецца выпыт: «Чаму без маскі? Правакацыя супраць нашай маралі». Трэба было б неяк папярэдзіць бабульку, каб яна куды-небудзь схавалася, перачакала, калі апусцеюць вуліцы, і тады прабіралася, куды ёй трэба. Не, прайду бокам. Я павінен трапіць на могількі, дзе на пахавальных помніках чытаю пратых, хто жыў раней у нашым горадзе. Ні ў адной кнізе я не знайшоў ні радочка пра мінулае горада.

Дэпартамент праўды сцвярджае, што гісторыя горада пачалася з таго гістарычнага моманту, калі першы дэпартамент адчыніў у ім свае дзверы — дзверы ў светлае будучае, — а дагэтуль у горадзе панавала цемра жабрацтва. І вось зусім нечакана, прысутнічаючы на пахаванні чарговай праўды, я знайшоў помнік чалавеку, які жыў у часы «цемры і жабрацтва». «Любаму ад любай», — нягледзячы, што час амаль знішчыў надпіс, прачытаў я. І зацікавіўся, ці няма дзе яшчэ помнікаў тым, хто жыў у горадзе раней. І знайшоў іх, і высветлілася дзіўнае, што людзі мінулага жылі ў горадзе зусім інакш, як мы, зусім інакш любілі, зусім інакш уяўлялі сабе свет. Што для нас любоў? «Лю-

боў — гэта святое пачуццё ўдзячнасці і абагаўлення дэпартаменту» — так тлумачыць дэпартамент маралі, пра іншую любоў мы і не здагадаемся. А яна была, мяркуючы па надпісах, у мінулым людзі любілі не дэпартаменты, а адно аднаго: дзеці любілі бацькоў, бацькі дзяцей, мужчына любіў жанчыну, а жанчына — мужчыну, настаўнік вучняў, вучні — настаўніка... Што ж гэта за любоў такая? А што гэта за памяць? Гараджанам у мінулым была вядомая нейкая памяць. На помніках нябожчыку яны абавязкова пісалі «Памяць аб табе захаваем назаўжды». Як бы мне зазірнуць туды — у нябачны свет мінулага, каб зразумець, што такое любоў, памяць, шкадоба. Навошта гэта было патрэбна людзям? Быць можа, даведаўшыся аб гэтым, я мог бы чымсьці дапамагчы гораду Шчасця. А горад даўно хварэў на абьякавасць, і з горкай-горкай яндовы атрутай чэрствасці спойваў нашыя кволяы душы, і ў сваім механічным чэраве пераварваў нашыя лёсы. Штодня гараджане нацягвалі маскі шчаслівых, штодня ўсё болей верылі, што яны і сапраўды шчаслівыя, штодня ўсё гучней і гучней неслася над пляцамі і праспектамі «Няхай жыве... Слава...», штодня на могілках хавалі праўду, штодня машына паскарэння набірала ход «Сёння працаваць лепш, чым учора, а заўтра лепш, чым сёння», штодня мы гублялі самі сябе, штодня мы слеплі ад зіхацення нашага светлага будучага і, як невідушчыя, цягнулі рукі, шукаючы павадыра. Дэпартаменты ахвотна падавалі нам руку. Пад караю смерці забаранілі Святое пісьмо. Як жа, яно вяшчала: «Калі невідушны невідушнага павядзе — абодва ў бездань зваляцца».

На могілках пахаванне. Ля свежай магілы тоўпіліся постаці з маскамі жалобы на тварах. Трохі збоку, паклаўшы свае інструменты на зямлю, музыкі цуглілі з бутэлек піва.

— Сёння мы хаваем праўду развітанняў. Яна заўсёды сцвярджала, што жыццё нашае складаецца з развітанняў. Цяпер яна пакінула нас. Не будзе цяпер развітанняў. Нас чакае сустрэча. Як самі вы ведаеце, сустрэча з нашай шчаслівай будучыняй, — далятае да мяне голас прамоўцы.

Я мінаю пахаванне, яшчэ колькі крочу па параднай алеі, на якой пахаваны старэйшыны дэпартаменту, збочваю з яе і накіроўваюся далей. Вузкая сцяжына вядзе туды, дзе могілкі продкаў. Вось нарэшце і гэты глухі куток, парослы каржакаватымі старымі дрэвамі, глогам і шыпшынай, — тут ляжаць продкі. Я азіраюся па баках — нікога. Шумяць над галавою вершаліны дрэваў, устрывожана пе-

раклікаюцца крумкачы, і водгуллем жалобы далятае пахавальная мелодыя трубаў, пэўна, праўду развітанняў апускаюць у зямлю. Адшукаўшы магілу, схаваную бадыллём, апускаюся каля помніка. Мох пакрыў яго зялёнай каростай. Я адрываю мох і хутка пальцамі адчуваю выбоіны — літары. Цяпер з цяжкасцю, але магу прачытаць надпіс: «Тут спіць Праведнік. Чалавек, імя якога праклялі святары ўсіх храмаў. У нашым горадзе ён знайшоў сабе прытулак. Ён зведаў у жыцці ўсе ягонныя спакусы і ад усяго дзеля праведнасці адмовіўся. А хто з тых, хто лічыць сябе праведнікам, спазнаў гэта і знайшоў сілы, каб адмовіцца ад усяго дзеля праведнасці? Гэта лёгка — не жыць, не мучыць сябе, а гэтак без болю і страт прамою сцяжынаю ісці да праведнасці. У памяць тваю ад вучняў-грэшнікаў, якія абавязкова прыйдуць да праведнага жыцця».

Я дастаю з кішэні паперу і пяро і паспешліва запісваю. Мне яшчэ трэба зразумець, пра якую такую праведнасць казалі вучні-грэшнікі, але я задаволены: вось яшчэ адна крупінка знойдзена — праведнасць. На другім помніку знайшоў такое: «Тут спіць той, хто нёс дабро божае люду паспалітаму. Перад богам за дзеі свае адкажам на нябёсах, а перад людзьмі цяпер на зямлі». Я запісваю і гэта. І тут знобі халадок працяў мяне. За спінай чуюцца нечыя галасы. Агенты пільнасці? Яшчаркай прыпадаю да зямлі і хуценька паўзу за бліжэйшыя дрэвы, хаваюся там. Па сцяжынцы крочаць дзве постаці.

— Якую заўтра праўду хаваць будзем? — пытаецца адна ў другой.

— Час ужо інтэрнацыянальную закапаць.

Постаці, не заўважыўшы мяне, праходзяць міма. Я вылажу з-за дрэў і зноў прымаюся за сваё. Ачышчаю з чарговага помніка мох, чытаю надпіс. «Я філосаф, — кажу табе, чалавек. — Няма філасофіі матэрыялізму або ідэалізму, ёсць проста філасофія як праява духоўнасці». Духоўнасць? І аб гэтым я нічога не ведаю. Духоўнасць. Дух, Душа — якая тут сувязь? Ці разбяруся я ва ўсім? У гэтым — выратаванне горада. Але трэба, трэба.

Пачынае змяркацца. Вечар дастае цёмную апону, каб накінуць яе на горад. Я схаваў запісы ў чаравікі. Думаю, агенты пільнасці, калі спыняць, не здагадаюцца зазірнуць туды.

Як і заўсёды, вечарам горад запальвае святло. Неонавая каляровая гама ліхтароў настройвае гараджан на аптымістычны лад і прапаноўвае забыцца, што ёсць у жыцці

ледзяныя пацалункі лёсу, вакзалы развітанняў, чорны колер жалобы, абыякавыя вочы адзіноты, сумная арыфметыка стратаў. Я крочу па вечаровым горадзе. Мяне абганяюць постаці ў масках, насустрач мне — таксама постаці ў масках. «Няхай жыве... Слава...»

А калі падыходжу да знакаў «Ухваляй» — сам крычу: «Няхай жыве!.. Слава!..» З пацяшальных устаноў далятаюць п'яныя галасы тых, хто ўмее скубіць залатое пер'е хцівай птушкі спажывы, віскі навучэнак з калідораў акадэміі Эрота. А калі звярнуць з праспекта на глухія вулкі, дык сустрэнеш маладосць з маскай сляпой бяздумнасці. Яна ў самоце швэндаецца ў цемры вулак, не ведаючы, куды падзець свае гады, пакуль агенты пільнасці не загоняць яе дадому, каб не паказвалася на вочы і не ганьбавала горад.

— Пачакай,— ад сцяны дома аддзяляецца нечая постаць і падыходзіць да мяне.— Купі кнігу,— прапанавала яна.

Старая зашмальцаваная маска, якая патрэскалася на лобе і шчоках, насцярожвае мяне. Такія маскі носяць тыя, хто не дбае пра іх, а гэта — парушэнне маралі.

— Вось,— постаць з-пад палы заношанага пінжака дастае кнігу. Старая скураная вокладка, на якой золатам выбіты назоў, адмысловы пераплёт сведчаць, што кніга дайшла да нас з далёкіх часоў.

— «Чацвёртае вымярэнне»,— чытаю я.— Законы перамяшчэння ў прасторы і часе.

— Адаю за траячок, купі, га-а-а?

Законы перамяшчэння ў прасторы і часе. Купіць? А можа, гэта агент пільнасці? Можа, правакацыя?

— Табе яна патрэбна,— раптам кажа постаць,— ты ж хочаш зазірнуць у мінулае.

Адкуль ёй вядома? Раптам постаць паспешліва хавае кнігу пад палу і штомоцы крычыць:

— Няхай жыве горад Шчасця!

Я азіраюся. Па вуліцы валка і важна крочаць тры агенты пільнасці. Агенты ківаюць галовамі, чулі. Цяпер і я крычу:

— Няхай жыве горад Шчасця!

Агенты мінулі нас, і постаць зноў звяртаецца да мяне:

— Ты ходзіш на могілкі і чытаеш там надпісы на старых пахаваннях. Не, не палохайся, не выдам. Купі кнігу.

Гэта правакацыя. Ён хоча дакладна вызначыць мае задумы. Набуду зараз кнігу і выдам, што мару трапіць у мінулае.

— Нікуды я не хаджу. Аб якім мінулым вы кажаце? У нас няма мінулага, у нас ёсць шчаслівае сёння і светлае будучае. Няхай жыве горад Шчасця! — кажу я і паспешліва адыходжу ад постаці.

— Пачакай! — просіць яна.

— Не, не. — Я прыбаўляю хады, каб хутчэй пазбавіцца гэтай недарэчнай постаці. Хто яе ведае?

Я спяшаюся дадому. З галавы не выходзіць гэта сустрэча. А мо і не правакацыя? Такая магчымасць была авалодаць законамі перамяшчэння ў прасторы і часе. На каго наракаць? Толькі на сябе. На сваю баязлівасць. Няўжо так усё жыццё? Свайго ценю палохацца, гучнага слова палохацца, смеху палохацца... Сейбіт-месяц рассыпаў зерне зорак, і тыя закаласіліся сузор'ямі. Выйшлі на вуліцу вартаўнікі начнога спакою, бразгаюць у бомы, крычаць: «Спаць! Спаць!»

Познім вечарам я дабраўся да свайго дома. Цьмяная, як згасаючы вугалёк, лямпачка асвятляла ў пад'ездзе роўныя шэрагі паштовых скрыняў, сцены, размаляваныя прызнаннямі: «Я самы шчыры гараджанін горада Шчасця», «Самы шчыры гараджанін я, № 135433», «Я люблю дэпартаменты» і традыцыйнае «Няхай жыве... Слава...», браніраваныя дзверы кватэраў з патаемнымі вачніцамі на лесвічную пляцоўку. Я ўвайшоў у пад'езд, і нечая рука лягла мне на плячо. Імгненна азірнуўся. І ці радавацца мне, ні трывожыцца — перада мной стаяла ўсё тая постаць у старой зашмальцаванай масцы.

— Не пужайся, — лагодна прамовіла яна.

— А-а-а я і не спужаўся. — Аднак па тым, як разгублена я адказаў, постаць, пэўна, здагадалася, што казаў я няпраўду: з-пад маскі данесліся гукі, падобныя на смех.

— Давай скінем маскі, — прапанавала постаць і ўзялася за шпількі.

— Маскі? А навошта?

— А каб не хавацца адзін ад аднаго, — яна скідае маску.

Немалады, выцягнуты, з буйнымі рысамі твар, адвіслыя шэрыя мяшкі пад вачыма, рэзкія зморшчыны на шчоках і лобе, такі, як і ў мяне, непрыгожы нос з вялікімі ноздрамі, бясколерныя вочы. Твар здаўся мне знаёмым.

— Ну, — падбадзёрыў мяне незнаёмец.

А, было не было. Я рашуча ўзяўся за шпількі і азірнуўся на дзверы кватэр. Можна, хто з жыхароў, устрыжаны

нашымі галасамі, прыпаў да вачніц, а там — і званок у дэпартамент пільнасці.

— Чаго ж ты?

Я расшпільваюся і здымаю маску. Незнаёмец жмурыць на мяне свае бясколерныя вочы.

— Хто ты? — пытаюся я.

— Я — гэта ты, — адказаў ён і загадкава ўсміхнуўся.

— Як гэта?

— А так, ты — гэта я, а я — гэта ты. Толькі ты адсюль, а я адтуль — з горада Будучага.

З яго тлумачэння я нічога не зразумеў, акрамя аднаго, што ён з будучыні.

— Ну як там, у светлай будучыні?

— Як? А вось занадта слепіць яна — светлая будучыня.

Я зусім невідущы, і ўсе там невідущыя. «Калі невідущы невідущага павядзе, — ён задумаўся, сабраў зморшчыны на лобе, — абодва ў бездань зваляцца». Не забыўся, — узрадаваўся незнаёмец.

— Цішэй, цішэй, — зашаптаў я і азірнуўся па баках, кінуў позірк на маску.

Чалавек перахапіў мой позірк.

— Хоць раз не бойся, — папрасіў чалавек. — Вось гэтая кніга, якую ты не наважыўся набыць, — ён дастаў з-пад палы «Чацвёртае вымярэнне», грубыя каржакаватыя пальцы моцна трымалі кнігу. — Там, у будучыні, я паліў кнігі. Адноўчы, калі дымам пайшла чарговая партыя, у попеле я знайшоў кнігу, якая не згарэла, вось яна, — ён працягнуў мне кнігу.

Я нясмела ўзяў яе ў рукі. Госць з будучыні працягваў.

— Я не паведаміў нікому, што адна кніга не згарэла. Мяне заўсёды цягнула мінулае. Здаецца, у маладосці хадзіў я на могілкі, дзе на старых надмагільнях чытаў пра людзей, што жылі ў мінулым. Я даведаўся, што жылі яны зусім не так, як мы, не так любілі, як мы...

«Дзіўна, ён займаўся тым, чым зараз я. Няўжо ён казаў праўду, што я — гэта ён, а ён — гэта я?» — падумаў я і перапыніў чалавека:

— Што любілі яны не дэпартаменты, а адно аднаго, бацькі дзяцей, дзеці бацькоў...

— Жанчына — мужчыну, а мужчына — жанчыну, — працягнуў ён за мяне. — Даведаўся, што была ў людзей мінулага памяць, шкадоба.

— Праведнасць. Адказнасць перад Богам і людзьмі...

— Духоўнасць.

— І што, што далей? Ці даведаўся ты пра ўсё? Што далей? — не сцярпеў я ў прадчуванні блізкай разгадкі тайны, што цікавіла мяне.

— Што далей? Не ведаю, не ведаю... Я ж кажу, здаецца мне, што хадзіў на могількі, як ты зараз. Не ведаю... А можа, я ўсё гэта прыдумаў. І вось пачаў я чытаць кнігу. Літары расплываліся перад вачыма. Зрок. З цяжкасцю я адолеў раздзел «Вяртанне ва ўчарашні дзень». І ўсё, ніводнай літары я не мог разлічыць. Тут вось і наляцелі агенты пільнасці... Я ўцёк сюды, у свой учарашні дзень, разам з гэтай кнігай. Купі яе, толькі табе і прадаю, купі — усяго траяк. Я новую маску сабе набуду. Купі, га-а-а... — ён умольна паглядаў на мяне.

— Куплю, — я не мог адмовіць, дастаў капшук, меўся выцягнуць зашмальцаваную ад вандровак па сотнях рук траячку, але раптам падумаў: «Што яму гэтыя рублі? Чаго я шкадую? Ён жа — я, а я — ён. Дык сам сабе шкадую?» — Трымай, — працягнуў яму капшук з усімі грашыма.

— Навошта? Навошта? Мне столькі не трэба. Мне траяк, новую маску набуду, мая ж знасілася, мне лішняга не трэба, — мармытаў ён, трымаючы капшук у руках.

— Згадзіцца, згадзіцца.

Я надзяю маску, але мне не хочацца развітвацца з госцем з будучыні. Як добра было б запрасіць яго да сябе. Не магу, а калі агенты пільнасці? І ён зразумеў мяне.

— Табе нельга рызыкаваць. На цябе зараз усе нашы спадзяванні. — Ён таксама надзяе маску. — Бывай.

— Бывай, — кажу яму ўслед.

Ён выходзіць з пад'езда. Знікае ў начной цемры. І толькі кніга ў руках нагадвае, што сустрэча з ім не была мрояй.

Паведамленне ў дэпартамент пільнасці

«Даводжу да вашага ведама, паважаны старшыня дэпартаменту пільнасці, што аб'ект назірання № 2181961 сёння выйшаў са сваёй кватэры і накіраваўся на пляц Волі, пасля спусціўся да гарадской рэчкі № 0000 і раптам на маіх вачах знік. Ніводная з апытаных мною постацей, што ў гэты час знаходзіліся паблізу, не бачыла, куды падзеўся адзначаны аб'ект назірання. Лічу неабходным пачаць тэрміновы пошук аб'екта назірання № 2181961.

Агент пільнасці 1 класа № 201937».

Дырэктыва дэпартамента пільнасці

«У мэтах хутчэйшых пошукаў аб'екта назірання № 2181961 стварыць камісію па пошуках названага аб'екта, спецнагляд над камісіяй, спецкантроль над спецнаглядам.

Старшыня дэпартамента пільнасці № 00-01».

ЛЯ маіх ног б'ецца празрыстая вада. Чароды рыб падымаюцца да самай паверхні і мільгаюць срэбнай лускай у сонечных промнях. Вецярок гоніць па вадзе лёгкія хвалі. А вада празрыстая, як сляза, я бачу бурштынавы жвір на рачным дне. Некалькі жывых, а не механічных лебедзяў плаваюць ля берага. З гоманам і смехам купаецца ў рэчцы дзятва. Сонечная вясёлка пырскаў мігціць у маіх вачах. Блішчаць мокрыя загарэлыя тулавы. Дзеці без масак, дзеці смяюцца. І ніхто не забараняе ім смяцца і купацца ў рэчцы, ніхто не прымушае іх насіць маскі. Побач са мною стаіць на беразе дзяўчынка гадоў пяці. Блакітныя ўзрушаныя вочы з захапленнем глядзяць на гульні дзятвы, і ў дзяўчынкі вырываецца гучны шчаслівы смех. Калі пазіраю на яе, і мне робіцца добра і весела. Вабяць яе радасны тварык, яе ўсмешка і вочы. І я люблю гэты дзень, люблю гэтую рэчку, дзятву, што купаецца ў ёй, дзяўчынку на беразе. Вось бы распрануцца і паплюхацца разам з дзецьмі, узяцца з імі за рукі і закрычаць: «Баба сеяла гарох!» Але нешта стрымлівае мяне. Баязлівасць? Азіраюся, ці няма паблізу агентаў пільнасці, і халадзею сэрцам — да мяне крочаць дзве постаці, яны хоць і апранутыя ў вопратку, якуюносяць у горадзе Шчасця, але на іх тварах няма масак. Яны падыходзяць да мяне.

— Вы нумар дваццаць адзін, восемдзсят адзін, дзевяцьсот шэсцьдзсят адзін? — пытаецца адна з іх.

Я згодна ківаю галавою.

— Просім прайсці з намі, — кажуць яны і прыхільна ўсміхаюцца мне.

Мы падымаемся на мост. Абапёршыся на парэнчы і глядзячы на раку, там стаяў высокі хударлявы чалавек. Ён, як і тыя двое, што прывялі мяне сюды, быў апрануты ў гарнітур майго часу. Чалавек павярнуўся... і я знямеў. Перада мною стаяў Прэзідэнт самай вялікай краіны. Знаёмая на ўвесь свет салатжавая штучная ўсмешка, якая павінна выказаць прэзідэнтаву абаяльнасць і шчырасць, сустрэла мяне.

— Ах, гэта вы, — ля ягоных старэчых стомленых вачэй

разбегліся хітраватыя зморшчынкі.— Таксама падарожнічаеце па мінулым? Няма нічога ў сённяшнім, каб яно не пачалося ўчора. Таму, каб зразумець, што адбываецца ў горадзе Шчасця, сёння трэба вяртацца сюды — у горад Мінулага.

Прэзідэнт любіў казаць банальныя ісціны. Але я нагадаў, што гэтая, здавалася, простая ісціна ў горадзе Шчасця пад забаронай. Якое мінулае? — яго ў горадзе няма, ёсць шчаслівае сённяшняе, светлае будучае.

— Признайцеся, мой малады сябар, што не чакалі тут мяне сустрэць? — мяккім голасам спытаўся ў мяне Прэзідэнт.

— Так, не чакаў,— згадзіўся я.

— Вось, думаеце, навошта Прэзідэнт трапіў сюды? Я мог бы вам адказаць, што ўсё гэта мне не патрэбна. Людзі часта акружаюць сябе непатрэбнымі рэчамі, займаюцца непатрэбнымі справамі і лічаць, што без гэтага не пражывуць, што ўсё гэта ім неабходна. Вось так у пагоні за падманнымі каштоўнасцямі і марнуюць сябе на драбноце. Але тут зусім іншы выпадак...— ён змоўк. Ягонае маўчанне мяне ўразіла. Я прызвычаіўся, што Прэзідэнт гадзінамі павучаў увесь свет, як трэба жыць, што ёсць дрэнна, а што — добра, павучаў з такім механічным майстэрствам валодання дыкцыяй і інтанацыяй, нат здавалася, што кажа загадзя складзеную і вывучаную прамову машына. А тут вось задумаўся. Значыць, і ён пакутуе на сумненні, і яму не ўсё зразумела ў гэтым жыцці.

— Не думайце, што я займаюся не сваёй справай, хоць гэта зараз вельмі модна. Вось пісьменнікі болей разважаюць, як трэба пісаць раманы, а не пішуць іх,— зноў загаварыў Прэзідэнт. — Паэты складаюць не вершы, а кнігі па вершаскладанні. Святары не моляцца, а ўдзельнічаюць у імпрэзах. Мастакі забыліся пра пэндзлі і пнуцца ў палітычныя лідэры. Ну, а палітыкі болей падобныя на актораў. Вось чаму важныя дзяржаўныя справы я выконваю сам. Я тут, каб азнаёміцца, што можна зрабіць для росквіту дэмакратыі і правоў чалавека ў гэтым горадзе. Дзіўна, як гэтыя людзі столькі гадоў жылі без дэмакратыі? Трэба ім дапамагчы,— ён зноў усміхнуўся мне сваёй тэлегенічнай усмешкай.

А я нагадаў, што Прэзідэнт рыхтуецца да выбараў і яму вельмі зараз патрэбныя галасы, патрэбная дабрадзейнасць, каб гэтыя галасы забраць сабе. Можа, таму ён тут?

— Я кажу вам праўду.

— Я вам веру.

— Дзіўна, калі я адкрываю душу, калі, як ніколі, шчыры перад людзьмі, усе лічаць, што я прыкідваюся, блазную. І наадварот, калі хаваю свае пачуцці, калі маню, усе лічаць мяне шчырым. Вось вам і дыялектыка: каб табе верылі, прыходзіцца маніць.

Прэзідэнт зірнуў на ручны гадзіннік.

— О-о,— працягнуў ён,— прабачце, я пазнюся. Мая вам парада, хутчэй пакідайце гэты горад, небяспечны для вас.

— Якая небяспека?

— Вы дрэнна ведаеце, што такое дэпартамент пільнасці. Вас ужо хапіліся і шукаюць. Гадзіна-другая, і агенты пільнасці дабяруцца сюды. Мой мілы сябар, паслухайце мяне, вяртайцеся назад. Дэпартамент не спіць.

У гэты момант да Прэзідэнта падкаціла запрэжаная чацвёркай бялюткіх жарабцоў карэта. Двое слуг саскочылі з запятак, ветла пахіліліся Прэзідэнту і адчынілі перад ім дзверцы.

— Да пабачэння. Прыемна было сустрэцца з вамі. Я абавязкова згадаю пра гэту сустрэчу ў сваёй кнізе «Роздумы з нагоды і без нагоды»,— развітаўся са мною Прэзідэнт і сеў у карэту.

У далечыні вуліц заціх грукат карэтных колаў, а я яшчэ доўга стаяў на мосце. Што мне рабіць? Збіраць такія патрэбныя ў горадзе Шчасця звесткі пра мінулае ці вяртацца назад? А як жа горад Шчасця? Згадаліся шэрыя, падобныя адзін да аднаго, будынкі, пакорлівыя постаці ў чэргах па талоны шчасця, абыякавасць да ўсяго ў вачах моладзі, самазадаволеная ўсмішка старшыні ўсіх дэпартаментуў, агенты пільнасці ля кожнага ліхтара, ля кожнага будынка, лес крыжоў, пад якімі была пахавана праўда, старэнькая матуля, шмат чаго мне згадалася, і я зрабіў выбар — застаюся. Зрэшты, Прэзідэнт мог памыліцца, як усялякі чалавек. І, відаць, яму сур'ёзна заманулася завесці ў горадзе дэмакратыю і правы чалавека, каб заваяваць яшчэ адзін бал у барацьбе за прэзідэнцкае крэсла, таму жадае справядзіць мяне адсюль, каб не замінаў яму. Я не паверыў у ягонае папярэджанне і застаўся ў горадзе Мінулага.

І вось я крочу па горадзе. Любуюся яго прыгажосцю.

А паўз мяне крочаць людзі, і ўсе без масак, размаўляюць і смяюцца. Ніколі не думаў, што могуць быць такімі прыгожымі людскія твары, асабліва жаночыя. У кожную жанчыну, што праходзіла паўз мяне, я ўлюбяўся. І трыво-

жылі маё сэрца іх усмешкі і вочы. Як тут не зайздросціць мужчынам, што жылі ў горадзе?

— Падарожнік, не спяшайся, заходзь да мяне,— аклікнуў мяне з балкона аднаго з дамоў стары. Ягоныя вялікія добрыя вочы, адкрыты прыгожы твар выклікалі давер.

— Адкуль вы ведаеце, што я падарожнік?

— А я тут усіх ведаю, цябе ж бачу ўпершыню. І вопратка ў цябе не тутэйшая. Заходзь да мяне, спачні з дарогі.

У дзвярах яго дома мяне сустрэла маладая прыгожая дзяўчына. Я бяру з яе рук хлеб і соль, дзякую за сустрэчу. Дзяўчына запрашае мяне ў дом і цалуе ў вусны. У святліцы гаспадар запрашае мяне за стол паснедаць. «Вось тут мудрэц, які растлумачыць мне, што такое Любоў, Шкадоба, Памяць. Адказнасць перад Богам і Людзьмі, Духоўнасць»,— думаю я, паглядаючы на старога. Доўгія космы сівых валасоў, белая густая барада, цёмныя з сівізнай бровы, якія навіслі над вачыма, вялікі пукаты лоб надаюць старому выгляд біблейскага мудраца з палотнаў старых майстроў, рэпрадукцый-паштовак, якія захаваліся ў матулі.

— Як жа цябе завуць, чалавек?

— Нумар дваццаць адзін, восемдзсят адзін, дзевяцьсот шэсцьдзсят адзін,— адказваю я і бачу, як вочы старога ад здзіўлення расшырыліся.

— Хіба можна так называць чалавека? — наіўна спытаўся ён.

— А як жа? — прыйшла чарга здзіўляцца і мне.

— Як? Любка, Міраслаў, Лесь, Лель, Прадслава, Ба-жэнка, Яна, Рагнедзь, Алесь. Услухайся, якая паэзія. Як жа так вы згубілі імёны? Адкуль ты прыйшоў?

Як мы згубілі свае імёны? Я і сам хачу спытаць гэта, але ў каго? Што ж яму адказаць? Прамаўчаць? А што яму мовіць пра горад Шчасця? Адкрыць, што я прыйшоў з будучага, у якім наканавана жыць ягоным унукам? Не, я і тут прамаўчу. І я выдумляю пра нейкую далёкую краіну, у якой жыву, што пачуў аб іхнім слынным горадзе і васьм выправіўся ў няблізкі шлях, каб на свае вочы пабачыць яго. Стары, як ні дзіўна, верыць мне, і вочы яго зіхацяць шчаслівай слязой. Даслухаўшы мяне, ён па-маладому падхопліваецца на ногі.

— О, наш горад! Мы любім яго! Пайшлі, я пакажу ягоныя славатасці,— ён выводзіць мяне на балкон.— Вунь той храм,— паказвае ён на будынак з вежамі, што птушкамі рваліся ў неба,— будавалі мае дзяды, у ім хрысцілі май-

го бацьку і мяне. У ім я хрысціў сваіх сыноў і ўнукаў.

Ён казаў, а я маўчаў. Маўчаў пра тое, што храм гэты разбураны і паставілі на ягоным месцы помнік чарговаму старшыні дэпартаменту, якому праз некалькі гадоў знеслі галаву, а замест яе прыладзілі галаву новага старшыні.

— А вунь у тым храме,— стары паказаў на другі будынак з высокімі вежамі,— пахаваны наш герой. Ён абараняў горад ад ворагаў. Мы пабудаваці ў памяць аб ім храм, дзе і пахавалі яго.

А я маўчаў, што храм гэты, як гняздо цемрашальства, таксама даўно знесены і на ягоным месцы п'янтосы ў жлуктоўні «Ветерок» наталяюць прагу.

Стары распавядаў пра дом, дзе нарадзіўся паэт, які хаця і памёр юнаком, але пакінуў у спадчыну нізку чароўных вершаў. Ягоны дом таксама ўжо зруйнаваны.

— А вунь там тэатр. Там упершыню прагучала музыка нашага кампазітара, якога пасля ўвесь свет назаве вялікім.

А я нагадаў, як білі чыноўнікі дэпартаменту культуры кулакамі ў грудзі і запэўнівалі ўсіх, што плячыма падпруць будынак тэатра, а ноччу разбурылі яго. Я маўчаў. І тут на плошчу выехаў бранявік. Цераз увесь браніраваны кузаў было выведзена чырвонай фарбай — «Дэпартамент Пільнасці». Гараджане здзіўлена глядзелі на браніраваную машыну. А я пра ўсё здагадаўся. Прэзідэнцкае прадказанне збылося. Дэпартамент не спаў. З браневіка выскачылі агенты. Яны ўбачылі мяне на балконе.

— Вось ён, вось ён! — раз'ятраныя галасы агентаў загучалі на пляцы. Агенты пабеглі да дома старога.

— Хто гэта такія? Яны што, звар'яцелі? — нічога не разумеў стары.

— Не, яны не звар'яцелі. Яны робяць сваю справу. Гэта я — вар'ят,— адказаў я.

Ён з трывогаю паглядзеў на мяне.

— Як гэта ты вар'ят?

— Вар'ят. Так-так, вар'ят. Я не хачу быць шчаслівым, жыць у самым шчаслівым месцы на свеце. Я не хачу радавацца свайму шчасцю. Вось па мяне, неразумнага, паслалі, каб вярнуць да шчасця.

— Ратуйся, уцякай,— падштурхнуў мяне стары.— Бяжы.

Я вылецеў са святліцы і пабег па доўгім-доўгім цёмным калідоры, які асвятляў адзіны ліхтар. А за спінаю ўжо чуўся грукат ботаў. Гэта быў бег зацкаванага звера, які не ведаў, куды бегчы, што там чакае наперадзе — мо паст-

ка? — толькі бегчы, толькі б пазбавіцца пагоні. У канцы калідора былі выратавальныя дзверы. Я падбег да іх, схапіў колца, што звисала з жалезнай ашчаперанай пашчы, і пачгнуў дзверы на сябе.

У невялікім пакоі за дубовым сталом, на якім стаяла ў патэльнях і місах снеданне, сядзелі барадатыя, у белых плашчах мужчыны. Крайні ля дзвярэй паспешліва схаваў пад стол бутэльку, але я ўбачыў наклейку «Портвейн. Плодово-ягодное вино».

— Што здарылася, мой сябра? — звярнуўся да мяне мужчына, што сядзеў у сярэдзіне застолля. Ён вельмі быў падобны на Хрыста, якога я бачыў на матчынай паштоўцы «Дынарый кесара». Ягоныя добрыя і сумныя вочы з любоўю пазіралі на мяне.

— За мной гоняцца. І нідзе мне няма выратавання.

— Тут, сярод нас, ты знойдзеш выратаванне. Сядай за наш стол.

Я сеў за стол.

— Дык вось, вучні мае, ведаеце, што трэба зрабіць, калі вам будзе цяжка? Адшукайце чалавека, якому яшчэ горш, чым табе, — казаў ціхім голасам падобны на Хрыста.

— І на ягоных пакутах суцешыць сябе, маўляў, не мне аднаму кепска, — адказаў чалавек, які хаваў бутэльку віна.

— Не, ты не так зразумеў. Дапамажы яму, і тады адчуеш боскае шчасце, бо, моўлена ў Святым пісьме, хм... — «Хрыстос» сумеўся, апусціў вінавата ўніз вочы, узяў са стала тоўстую кнігу і стаў паспешліва гартаць яе.

«Калі невідущы невідущага...» — нагадаў я. Калі сюды патрапяць агенты пільнасці, абавязкова знойдуць гэтую забароненую кнігу, і пачнецца следства: што за людзі, чаго сабраліся, адкуль у іх гэтая кніга.

— Давайце схаваем Святое пісьмо, — звярнуўся я да чалавека, падобнага на Хрыста. — Хай у нас будзе сяброўская пагулянка. Гэта не выкліча падазрэнняў у тых, хто гоніцца за мною.

— Хай будзе так, — згадзіўся са мной «Хрыстос» — Баста, — рэзка ўскрыкнуў ён.

Той, што хаваў віно, дастаў з-пад стала бутэльку, злосна зірнуў на мяне. Астатнія скідвалі з твараў маскі, выслабаныліся ад плашчоў. І ўбачыў я перад сабою людзей, апранутых у форму старшынь дэпартаменту. «Хрыстос» — калматыя бровы над шклянымі нежывымі вачыма, друзлы маршчыністы твар кітайскага бажка, каўпак блазна на галаве. Увесь ягоны мундзір быў абвешаны медалямі

і значкамі: «Выдатны выпявала», «Пераможца марафону», «Ударнік». Дык гэта ж старшыня дэпартамента. Адкуль ён тут? Я азірнуўся на чалавека, які хаваў віно, і аслупянеў... Перада мною сядзеў Прэзідэнт. Ягоная тэлегенічная ўсмешка нібы казалася: «Я ж папярэджаю цябе». Побач з ім запіхваў у рот гурок мажны барадаты мужчына, ягоны мясісты нос, як чырвоны ліхтар, палымнеў у паўзмроку; гарматным ядром красавалася буйная лысая галава. За ім, разваліўшыся на лаве і склаўшы рукі на грудзях, з цікавасцю пазіраў на мяне праз пенснэ нейкі незнаёмец. За імі, у акружэнні двух чалавек, незадаволеная бухаў кулаком па сталае, аж скакалі міскі і шклянцы, і крычаў: «Я ім пакажу кузькіну маці» нехта хударлявы з маленькімі вусамі пад доўгім храсткаватым носам. «Відовішчаў і хлеба. А будзе хлеб — будуць і спевы», — казаў хударляваму той, што сядзеў леваруч. «Ніякіх паслабленняў», — казаў той, што сядзеў праваруч. За імі ўбачыў чалавека, які абьякава да ўсяго, што дзеелася побач, дыміў трубкай. Каля яго, абхапіўшы рукамі галаву, паставіўшы локці на стол, сядзеў нейкі стары. Ён не пазіраў на мяне, нібы палохаўся сустрэцца са мною позіркам. Ля дзвярэй, шырока расставіўшы ногі і заклаўшы рукі назад, стаялі з нерухомымі тварамі супрацоўнікі Прэзідэнта. Усё гэта было так нечакана для мяне, што я нічога не разумеў. Якім чынам гэтыя людзі сабраліся разам? Што яны тут робяць? Прэзідэнт па шклянцах разліваў віно. Цурчэла чырвоная вадкасць. Калі віно было разліта, падняўся старшыня, трымаючы шклянцу ў руках.

— Дарагія таварышы, — пачаў ён нетаропка, — сябры і паплечнікі, асабіста наш паважаны госць, у гэты гістарычны момант я, як вялікі міратворца і чалавекалюбца, хачу выпіць за нябачаны росквіт...

Ён так і не закончыў. У гэты момант у пакой з крыкамі ўварваліся агенты пільнасці.

— Дзе ён? Дзе ён? — закрычалі яны. — Дзе ён?

Прэзідэнт пераможна ўсміхнуўся і паказаў пальцам на мяне. Старшыня паспешліва цугліў са шклянцы віно — гэта было апошняе, што я ўбачыў тут. Агенты пільнасці схапілі за рукі, заламалі іх за спіну і вывелі за дзверы. Следам выбег Прэзідэнт.

— Вось забыліся, — працягнуў ён агентам Святое пісьмо. — Думаў, што схаваешся ад нас? — задаволеная мовіў ён мне. — Мы ўсюды! Усюды!

На вуліцы нас ужо чакаў бранявік. Ля яго тоўпіліся

зацікаўленыя гараджане. Сярод іх і тая дзяўчынка з блакітнымі вачыма. Яна глядзела некуды ў бясконцую далеч, кудысьці туды, у будучыню. У руках дзяўчынка трымала паштоўку з рэпрадукцыяй «Дынарыя кесара».

— Ану, пакажы гэтым цемрашалам клас! — штурхнулі мяне ў спіну агенты, і я звывкла крыкнуў штомоцы:

— Няхай жыве горад Шчасця!

1987 г.

НА КРУГІ СВАЯ

I

Восень. Дажджоў самотных чарада цягнецца з дня ў дзень. Ім раскоша, ім прыволле. Хто іх спыніць? Толькі зіма, але яна яшчэ далёка. Калі яна дабярэцца да нас? А пакуль дажджы льюць. Людзі пахаваліся па сваіх хатах, амарочана чытаюць газетныя казкі аб шчасці. Я крочу па дарозе за горад. Абапал дарогі маўкліва стаяць дрэвы. Яны ўпрыгожыліся хто ў жаўцізну, хто ў чырвань аксамітнае лістоты, хто па-ранейшаму фанабэрыцца бяклай зелянінай мінулага, чырвоныя каралі — на рабінах. Нязвыкла мне бачыць сярод маркоты дажджоў святочную вопратку дрэў. Дождж сячэ мяне па твары, кроплі вады сцякаюць па плашчы. Сёння я выйшаў у далёкую дарогу, я пакінуў свой дом.

Жыў-быў чалавек. Гэты чалавек — я. Быў ён, як і ўсе людзі, што жылі ў яго горадзе. Так, як і яны, раніцай спяшаўся на працу, працаваў, так, як і яны, нечага мітусіўся, нешта шукаў, нешта казаў — быў плоць ад плоці, крупінка тых, сярод якіх жыў. Але аднойчы ён прачнуўся раніцай і падумаў: «Быццам бы зусім нядаўна вабіла мяне зіхценне мыльных пухіроў і хацеў я схапіць іх рукою. Такімі дзіўнымі яны мне здаваліся, так незвычайна яны зіхацелі». А пухіры лопаліся ў маіх далонях — і іх ужо няма. І неўпрыкмет для мяне гады мыльных пухіроў змяніліся самотнымі гадамі школьных настаўнікаў. І быццам нядаўна ўзяў я ў рукі буквар — імгненне, і ўжо загорнута школьнай навукі япошняя старонка. І надышлі гады першых пацалункаў, што змяніліся гадамі першых развітанняў, а там

падаспелі і гады страт. Імкліва імчацца ашалелыя коні часу. І толькі мільгаюць у вачох верставыя слупы жыцця. І пытаюся ў сябе: «Дзеля чаго я жыву, які сэнс майго жыцця, якая ісціна ўсяго таго, што вакол мяне?» І вырашыў чалавек, г. зн. — я, знайсці адказ на свае пытанні. Прыгадаў я тады і нечыя словы, якія вычытаў у нейкай кнізе, што было б у жыцці значна прасцей аб усім забыцца, было б прыемна не насіць ланцугоў, толькі боязна ўгнавіць багоў, добра было б пасля бойкі памахаць кулакамі, але пасля бойкі кулакамі не махаюць.

Можа, мне трэба скінуць ланцугі, ланцугі свайго мінулага, і пайсці шукаць ісціну, не баючыся гневу багоў?

II

Многа я пытаўся ў людзей пра ісціну, пра сэнс жыцця. І многае чуў у адказ. «Ай, не пытайся, і сам не ведаю нічога, і самому хочацца ведаць», — часцей за ўсё адказвалі мне. Сустрэў я і таго, хто папярэдзіў мяне: «Слухай, чалавек, быў я калісьці барадаты з космамі нечасаных валасоў. Я хадзіў па белым свеце, раздаваў мудрасці словы, фарысеяў клікаў да адказу, бедных абараняў. Аднак аднойчы падсцераглі мяне ў вузкім месцы. Нехта крыкнуў: «Вучыце яго жыццю-быццю!» І мяне звалілі з ног. Доўга мяне лупілі, настаўлялі на сапраўдны шлях. І вось бачыш — я адрокся ад свайго мінулага. Жыву і не думаю пра сэнс і пра ісціну не думаю, не шукаю сабе нязведаных шляхоў. Вось і табе раю». Мне б паслухацца — не паслухаўся.

Шляхі-дарогі-сцежкі-пуцявіны-ростані. Праз змрочныя лясы, праз бары, праз дубровы. Па сцежках, па дарогах. Воблакі над галавою, дажджы з хмараў. Гароды і весі. Надпісы на сценах будынкаў: «Тут быў Вася». Корчмы, спевы жалейкі. Зорнае неба. Людзі. Сповідзі і недавер. Маўчанне. Размовы.

— Сэнс жыцця? Хм... Сэнс жыцця? Не ведаю. Жыву, як жывецца.

— Шчасце, кажаш. Яго разумеюць кожны па-свойму.

— Жыццё не мае сэнсу. Бо які сэнс у нашым жыцці?

— Ісціна, сэнс, шчасце, каханне — усё казкі для дурняў. Мы нікому не патрэбныя: ні сябрам, ні сваякам, ні Богу, ні д'яблу.

— Палову жыцця мы падымаемся ўгору і вось нарэшце падняліся на самую вышыню, не паспелі перавесці дых,

выцерці пот, як трэба спускацца ўніз, дзе чакае нас дзень смерці.

— Ва ўсім мы самі вінаватыя, таму і змірыліся, што за нас рашаюць іншыя.

— Эх, падняў я кубак за сваё здароўе, толькі кубак вось бязэдны.

— Не вабяць нас болей вандроўныя спевы. Не хвалюе кастроў начны агонь. Не па душы нам вольны вецер. Толькі грошы — ісціна і сэнс.

— З жыццём гуляў, як вецер са сцягам. Сек усюды праўду — засталіся пні. Кожную дзеўку, што мне ўсміхнулася, абяцаў да смерці кахаць. Хацеў быць я славутасцю, а стаў нікім. І вось жыву для слова «прэстыж».

— Мне б дачакацца сыночка. Дзе ён блукае, родненькі? Мож, сустракаў яго, Васем клічуць?

— Збіраў я мудрасць па крохах, але не стаў ад гэтага мудрэйшым. І марыў аб Сіняй птушцы, хацеў шчасця сабе знайсці. І пайшоў я шукаць птушку гэтую. Дзе і як, не ведаю сам, напіўся горкай вадзіцы пад крумкачоў злавесны крык. Што казаць аб Сіняй птушцы. Не злавіў яе, не злавіў нават і сініцы. Вось і журавоў пралаяцелі апошнія кліны.

— Да мяне мудрасць прыйшла. Я дарэмна ўжо не пакутую. Не каштуе каханне ні гроша. І калі жанчына да іншага сыходзіць, я спакойна яе адпускаю: «Бывай, дарагая, шчасця табе». Яе здрада мяне не хвалюе. Ведаю, што кахання няма, — і, значыць, яна мяне не кахала, і, значыць, я яе не кахаў.

— Што было, тое было. Бруднай вадой сплыло, празвінела капейкай, растала салодкай цукеркай, згарэла таннай цыгарэтай, змылілася, як мыла.

— Учора ты ліхвар, што дае пад рэз жабраку грош, а заўтра ты жабрак, які прапіў гэты грош. Учора ты святасць, а сёння — грэх, учора ты смех, а заўтра — плач... Жыццё, як дзень і ноч, як адлівы і прылівы, зіма і лета, боль і асалода. І гэта падман называцца чалавекам. Ты вечны дух, дух супярэчнасці: сцвярджэння і адмаўлення. І ўсе спробы ўтаймаваць дух статутамі, кодэксамі, заветамі нішто іншае, як тлум, усялякая мітусня і гібенне духу. Я быў не бліжэй да ісціны з кожнай новай сустрэчай, а, наадварот, ісціна, як мроя, аддалялася ад мяне, клікала за сабою, вяла далей і далей па дарогах зямлі.

І раптам убачыў я перад сабою дзяўчыну. Яе сінія вочы — як уваскрашэнне з паняверкі. І сонечныя промні гулялі з яе валасамі. Анёл-ахоўнік мой. І хлусілі тья, хто казаў мне пра каханне: «Любоў — гэта тавар. Усё цяпер тавар. Паслухай. З усіх бакоў: купі — прадай. Усё — сродак для нажывы. За бясслаўе і тое хоць грош ды дай, а за любоў тым больш». «Каханне? Ці не ўсё роўна, каго абдымаць, ці не ўсё роўна, каго любіць? Калі ў начной цемры на ложку не разгледзіш ніводнай рысы твару, ні лініі носа, ні выгіну броваў. І не ўбачыш вачэй. Не ўсё роўна, прыгожая ці не, не ўсё роўна, плаціш за каханне ці так купляеш яе за наіўнасць». Не, гэта ўсё падман.

І я падышоў да дзяўчыны.

— Я ведаю, хто ты, — мовіў я.

Дзяўчына зірнула на мяне сваімі прыгожымі вачыма, і пяшчотная ўсмешка з'явілася на яе вуснах.

— І хто ж?

— О, ты чароўная і непаўторная. Штораніцы ты прачынаешся і з сумаў паглядаеш у акно, дзе ў шэрым мроіве дзён сноўдаюцца людзі. О, тваё імя вартае таго, каб яго пісалі на шчытах рыцары. О, твая прыгажосць павінна натхняць паэтаў. О, твае вочы — маляваць мастакам. І як ты спазнілася. І ніхто табе не дапаможа, апроч мяне.

— А ты рамантык. І падабаешся мне, — адказала мне дзяўчына.

І тым вечарам я быў у яе. Софія — такое боскае імя насіла дзяўчына.

— Ну што ж ты сядзіш? Налі мне кроплю віна і забудзься пра свае дурныя штучкі: ісціна, сэнс, шчасце, — сказала мне дзяўчына. — Сустрэнеш ты мудраца, і растлумачыць ён табе, навошта любоў нам дадзена і амарочаны дым цыгарэтаў, келішак віна і таго, чаго няма. — А пасля мовіла: — Люблю вусны твае і вачэй сум.

І паклала рукі свае мне пяшчотна на грудзі, ціха шапнула:

— Не сумуй, усё лухта, апроч кахання, не забівай галавы дурасцю.

І рук яе танюсенькая нітачка мяне абняла, і не парваў я гэтай нітачкі.

Нічога за тысячы гадоў не змянілася. Усё зноў паўтарылася.

А раніцай мы развіталіся.

— Не пакідай,— прытуліўшыся да мяне, сумна папрасіла Софія.

— Не магу, каханая. Я вярнуся да цябе.

— Неразумны, ты крочыш паўз жыццё, шукаючы яго сэнсу. І ніколі не зразумееш нічога, і ніколі не знойдзеш, што шукаеш, бо трэба чытаць кнігу, а не каментары да яе. Ты, як вецер, што дзьме ў ветразі карабля, на якім плывуць маракі дадому. Ты можаш атрымліваць асалоду ад сваёй магутнасці, але ніколі не спазнаеш радасці і самоты людзей на караблі. І аднойчы ты азірнешся, а жыццё пражыта, і нічога ў ім у цябе не было. Ты растраціў дні на пошукі сэнсу жыцця. О, ты зненавідзіш сваю дурасць, увесь свет, людзей і адпомсціш жыццю за свой падман — ты назавеш яго бессэнсоўным.— Софія змоўкла, з надзеяй зірнула мне ў вочы. Я бачыў гэтую чароўную сіль яе вачэй, я бачыў пакуту ў іх. Я быў удзячны гэтай дзяўчыне за каханне, за тое, што адчуў, што такое быць каханым, але не мог я спыніцца на палове шляху.

— Застанься,— ціха, не верачы, што я выканаю яе просьбу, папрасіла. Але я не паслухаўся яе.

IV

І зноў шляхі-дарогі-сцежкі-пуцявіны. Неба над галавою. Гары і весі — надпісы на будынках: «Тут быў Вася». Сустрэчы. Сповідзі. Недавер. Маўчанне. Словы.

— Узяць аб мінулым забыць. Не трэба мне ўспаміны. Усё без попелу спаліць. Так, спаліць. І стаць у жыцці зусім іншым: абьякавым і бяздушным. Шмат усяго абяцаць, але нічога і ніколі не выконваць. Усіх сябрамі называць, але нікому ў бядзе не дапамагаць. Як я буду жыць? А проста, як і многія жывуць сабе і зусім не сумуюць. Як гаворыцца: «На нет і суда нет».

— Што пражыта жыццё па-сабачаму, адразу не зразумееш. Не магло быць іначай, калі апусціўся ні за грош. Дзверы зачынілі перад носам. Вось дык не чакаў. Міла мовілі: «Бывай». Відаць, вінаваты я сам. Не дапаможа хваробе кашаль.

— Колькі ні навалывалася бедаў, колькі ні выпадала выпрабаванняў і часта дзень здаваўся ноччу, а вясна — зімою, і ўсё ж я верыў, спадзяваўся і кахаў.

— Раней мог, а зараз праз не магу. Раней смех, а зараз ужо плач. Раней — чорны крумкач, а зараз — бялюткі

лунь. Раней — ускач, а зараз — цішком. І адлюблю ўсё, што міла сэрцу. Раней не мог, а зараз змагу.

— А было тое, што ёсць, а ёсць — тое, што будзе, а будзе тое, што было. Гэта толькі прыказка, а казка наперадзе. У казцы Ваня-дурань царэвічам стане і царэўну пад вянец павядзе. Гэта толькі казка, а ў жыцці было тое, што было, а ёсць тое, што ёсць, а тое, што будзе — тое і будзе.

— Калі няма аб чым шкадаваць, дык і не было чаго шкадаваць. Мы носім перакананні, як вопратку. Аголенасць наша палохае болей, чым немата. А я быў падобны на ўсіх і не падобны сам на сябе. У адзіноце свайго «Я» называлі мяне чалавекам. Але калі прыйшлі тыя, хто назваў сябе маімі вучнямі, і тыя, хто назваў сябе маімі паплечнікамі, і тыя, хто назваў сябе маімі паслядоўнікамі, і проста валацугі і цікаўныя «Я» растварыўся ў агульным «Мы», а «Мы» былі натоўпам. І кожны адчуваў сябе лішнім і хацеў быць богам. Ад злосці кожны нешта крычаў і ніхто нікога не чуў. З натоўпу, як з кокана матыль, вырваўся нехта, але крылаў у яго не было, і рукі яго звязаў час, упаў ён пад нашыя ногі.

Няма чаго шкадаваць, калі нічога і не было.

Многае я пачуў, але, на жаль, ніхто мне не даў адказу, які б задаволіў мяне. У чым сэнс жыцця, у чым яго выснова? Многія казалі — у шчасці. Аднак я заўважыў дзіўную акалічнасць: шчасце бачылася людзям як нейкая бутафорыя, што ўпрыгожвае сцэну, дзе адбываецца дзея пад назваю «жыццё». Я наперад ведаў, хто як мне адкажа. Гандляр мовіць, што сэнс для яго — гэта ўгандляваць паболей грошай, вайсковец — даслужыцца да генеральскага звання, пісьменнік — выдаць чарговую кнігу, сялянін — каб добра ўрадзіўся хлеб, дзяўчына — удала выйшці замуж, атлет — выйграць спаборніцтвы і г. д. Усё часцей і часцей я думаў аб нечым сумным і тужлівым. Жыву на свеце зусім не так, як людзі ўсе. Чаго шукаю? Што, мне болей за ўсіх трэба? Згубіў я на доўгіх шляхах колькі дзён. І сам не ведаю ўжо. Стаміўся. Збірай чалавек у торбу свае памылкі — адзіны свой набытак — і дадому. І вось я вярнуся назад — і з чым? А ні з чым — так і не знайшоў тое, што шукаў.

V

— Ты хто?

— Я смерць. Ты не бачыш мяне, але я існую, а значыць, я існасць. Я мінулае, і я сённяшняе, я будучае. Я настаўнік,

і я суддзя, я мсціўца, і я літасць, я надзея, і я расчараванне. Я валодаю светам. Я сэнс жыцця. Я яго шчасце, яго каханне.

Смерць, здаецца, я ведаю, навошта я тут. Канечне, усё было табе ў дагоду. Мяне, маладога, здоровага, які адчувае сваё цела, прагне жыць,— паклала на аперацыйны стол, каб зразумеў я сваю крохкасць і безабароннасць перад табою.

— Як вы пераносіце навакаін? — пытаецца ў мяне доктар.

— Добра.

У шчылінцы паміж павязкай на роце і шапкай бачу я доктаравыя вочы. Я змірыўся са сваёй бездапаможнасцю, і мне не сорамна за сваё аголенае цела. Сястра падае доктару шпрыц. Я закусіў губу. Вытрымаць толькі боль. Зачаравана гляджу на іголку. Укол спачатку не балючы, але іголка глыбей увайшла ў пухліну, і востры боль, як ток, працяў мяне. Рукамі ўчапіўся я за стол і трываю.

— Ах, маць...— вылаяўся доктар.— Дай мне другі шпрыц.

«Зноў калоць будзе»,— з жахам думаю я. Хутчэй бы ўсё скончылася.

Сястра падае доктару другі шпрыц. Бачу, як ён спакойна націскае на поршань і з канца іголкі пырскае фантанчык шэрай вадкасці. Зноў мяне колюць, і зноў боль. Але адчуваю, як цвярдзее пухліна, як боль суцішаецца, становіцца глухім. У руках у хірурга скальпель. Нешта гарачае, вільготнае цячэ па маёй назе... Гэта гной. Доктар выціскае яго разам з крывёю з пухліны. Праз колькі хвілін усё было скончана, рана прамыта, перавязана.

З цяжкасцю злажу са стала. Нацягнуў парты, падзякаваў доктару і выходжу. Як п'яны, хістаючыся, крочу па калідоры. У канцы яго, каля акна, сабраліся хворыя, гучна размаўляюць паміж сабою. У калясцы-крэсле сядзіць стары, дыміць махоркаю. Раптам ён хапае мыліцу, што стаіць каля сцяны, і крычыць на кагосьці: «Не быў такім цар. Што ты, малакасос, ведаеш. Удару, прэч пайшоў». Я дабіраюся да свайго пакоя, расцілаю ложак і кладуся ў яго. Са свайго ложка падымаецца мой сусед. Абапіраючыся на кій і спінкі ложкаў, ён марудна сунецца да дзвярэй. На кожным кроку спыняецца. На яго даўно няголеным твары пакутлівая грыма. Здаецца, пергаментна-жоўтая скура ад пакуты прутка напінаецца на пашчэнках.

— Цяжка мне, сынок,— выдыхнуў стары і пакутліва зірнуў на мяне выцвілымі слязлівымі вачыма.

Ды і мне нялёгка. Як гэты стары, бездапаможны. Мы пазначаны адной адзнакай — вунь бачна з акна — могількавыя крыжы. Стары выйшаў з пакоя, а я застаўся адзін. І нагадалася Софія. І хацелася, каб са мною была яна, каб яе пяшчота вяртала да жыцця.

Мінулі тры дні, як я ляжаў у шпіталі. Штодня мне рабілі перавязку, маладыя медсёстры-навучэнкі шпілялі мяне ўколамі, штодня я піў процьму нейкіх таблетаў. Рана гаілася, і я ўжо на трэці дзень свабодна хадзіў. Доктар увяшчаў мяне, што праз дні чатыры я ўжо магу выпісацца са шпіталю. Чаго папраўдзе мне вельмі хацелася. І рэгулярны сніданак, і чысты ложка, і спакой не маглі пазбавіць мяне ад адчування нейкай асуджанасці. Там, за сценамі шпіталю, сярод людзей, я ніколі не задумваўся аб смерці, там у штодзённых клопатах, засмучэннях і радасцях смерць мне ўяўлялася нечым далёкім і прывідным. А тут я быў пастаўлены перад яе непазбежнасцю, перад яе існаваннем і яе набліжэннем, хай нават не да мяне, а да старога, што ляжаў са мною ў пакоі, але, хто ведае, можа, і да мяне... Я стараўся меней быць у пакоі, каб не бачыць, як мучыцца стары, чуць, як цяжка, з хрыпам ён дышае. Аднак гэта мне не ўдавалася. Ці ад спакойнага жыцця, ці ад разняволення, ці ад таго, што я піў снатворнае, мяне ўвесь час цягнула на сон. Павекі наліваліся цяжкасцю і самі заплюшчваліся. А сны былі прыемныя. Мне нязменна снілася Софія.

На пятую ноч мяне разбудзіў голас старога. Здалося, што ён клікае мяне, аднак ён трысніў.

— Сынок, сынок,— казаў стары, ён задыхаўся, быццам нехта схопіў яго за горла.

— Што такое? — падняў я галаву і зірнуў у цямрэчу, туды, дзе стаяў ложка старога.

Стары мяне не пачуў, ён працягваў мармытаць:

— Сынок, сынок, пражыў у чаканні жыцця. І так і не жыў.

Я падняўся, падышоў да старога.

— Жыць,— раптам ясна і цвёрда выкрыкнуў стары, і лёгкі хрып вырваўся з яго горла і памалу сцішыўся.

Вось так і пакідалі жыццё.

— Стары памёр,— мовіў я медсястры.

— Знайшоў час,— незадаволена адказала яна.— Ён яшчэ ўчора павінен быў памерці. А зараз вось цяганіна

з ім.— Яна пазяхнула, прыкрыўшы рот далонню, паднялася з-за стала.

— Зноў нябожчык,— адазвалася другая медсястра, яшчэ дзяўчына.— І заўжды ў маю змену.

І, выпіўшы спірту, я дапамагаў вывезці памерлага ў морг.

Медсёстры смяяліся і жартавалі. Я адчуваў, што і смех, і жарты — штучныя, так адзінокі чалавек у пустэчы размаўляе гучна сам з сабою, каб падбздэрыць сябе, пазбавіцца адчування боязі. Мы кацілі каляску па ледзь асвечаных ліхтарамі калідорах. І гэты доўгі шлях па начным двары. Гэты бляклы месяц у лахманах хмараў. Усё падобна на нейкае таенства. І мне хацелася нешта сачыніць. Гэтае нешта пачыналася б словамі: «На ранку я чакаю сонца, а пад зямлёю падымаецца яго цень — месяц». І болей нічога не лезла ў галаву. Уначы раздаюцца галасы і шоргат ног. І толькі час бязгучна і невідушча крочыць. Ён ужо ўсё ведае наперад. З двара мы зварочваем і коцім нябожчыка ўздоўж нейкіх цагляных аднапавярховых будынкаў. Каля аднаго з іх спыняемся. Над ганкам цьмяна гарыць ліхтар. Медсястра, тая, што яшчэ дзяўчына, па прыступках падымаецца на ганак, бразгае ключамі, адмыкае замок. Вось яна цягне на сябе абабітыя жалезам дзверы, тыя з цяжкасцю паддаюцца. Раптам медсястра ўскрыквае: «Зноў ногі!» — і, як ад чумы, збягае з ганка ўніз да нас. З увахода ў морг тырчаць ногі нябожчыка. Святло ліхтара падае на зморшчаныя аголеныя ступні.

— Трэба адкаціць каляску, вызваліць уваход,— кажа медсястра, тая, што дзяўчына.

— Не, я не пайду, крыў мяне божа,— прамовіў нехта з хворых.

«Ідзі, ты прагнеш пазнання»,— чую я голас. І падымаюся па прыступках на ганак.

— Там за дзвярамі адразу выключальнік! — крычыць мне ўслед медсястра.

Я штурхаю каляску з нябожчыкам у глыб морга, уваходжу ўсярэдзіну, мацаю рукою, шукаю выключальніка. Мне не боязна, мне цікава. Толькі холад, што стаіць у моргу, марозіць. Знаходжу выключальнік і пстрыкаю ім. І бачу ў святле лямпачкі невялічкі пакой, афарбаваны ў чорны колер. На калясцы, што загароджвала ўваход, ляжаў кодаб старой. А каля сцяны на жалезным стале ляжала Софія. Яе нежывое тулава пакрылася трупнай жоўцю. Праз жывот цягнуўся наспех зашыты шоў.

Вочы Софії былі заплюшчаныя, а на вуснах знерухомела наіўная дзіцячая ўсмішка. Рукі звешваліся са стала. Пазногці яе доўгіх пальцаў дбайна пакрыты чырвоным лакам, нібыта яшчэ сёння раніцай яна, нічога не ведаючы аб блізкай смерці, даглядала іх. На запясці левай рукі вісела каляровая бірка.

Ну што, бачыш? Ты цалаваў гэта цела, а вось цяпер з жахам і агідай глядзіш на яго. Тваё каханне матэрыяльнае. І нічога не засталася ад яго. Вось і каханне бяссільнае перада мной, смерцю. Як і ўсё ў жыцці. А тое, што вы прыдумваеце, хімера. Хіба словы, з якіх складаюць прыгожыя сказы, ёсць духоўнасць, хіба яны маюць які сэнс перад тайнай майго існавання. Вось жыў чалавек, радаваўся таму, што жыў, кахаў, а сёння яго няма. І ўсё, аб чым ён думаў, казаў, марыў, — усё знікла, усё цяпер не мае сэнсу. І людзі са здаровым розумам хочучь пражыць тыя гады, што дала ім Я, смерць, у сваё задавальненне, не забіваюць галаву хімерамі. Яны ведаюць, што смяротныя. Толькі я раблю жыццё асэнсаваным. Я апраўдваю людское нараджэнне. І не жыццё людзі любяць, а сябе, бо перад маім бязлітасным прысудам разумеюць сваю бездапаможнасць і так хочучь падмяніць мяне, вырваць сабе паболей асалоды і задавальнення.

Голас сэнсу гучаў у маіх вушах. А перада мною ляжала жанчына, якая адарыла мяне цяплом, пяшчотаю і каханнем, што не даў мне ніводны чалавек, яна расплацілася са мною за абыякавасць і жорсткасць чалавецтва. Танюткая нітка яе рук некалі адгарадзіла мяне ад усіх катаклізмаў свету. А цяпер я зноў быў ніхто, толькі шукальнік ісціны, людзям на смех, адзін-адзінокі сярод чужых і незнаёмых, нікому не патрэбны. Клетка растварылася ў бясконцым месіве жыцця.

— Ну, чаго ты тут стаіш? — запытаў у мяне адзін з хворых, што зайшоў у морг. — А, прыгожая, прыгожая. Шкада, што так рана памерла, — прамовіў ён, зірнуўшы з-за маёй спіны на нежывую Софію.

Я нічога не адказаў, выйшаў з морга.

У тую ноч я не спаў. Разам з адным хворым, што дапамагаў везці нябожчыка ў морг, я піў спірт, які далі нам медсёстры. Хворага клікалі Васем, і ён распавядаў мне аб заморскіх дзівах, якія бачыў на свае вочы пад час вандровак па свеце. Яго я не слухаў. Я хацеў напіцца і не п'янеў. Успамін пра Софію, як боль, мучыў мяне. Не памятаю, як гаворка перайшла на сэнс жыцця. І Вася паведаміў мне,

што далёка адсюль, на краі свету, ёсць мудрэц, які пражыў дзве з паловаю тысячы гадоў,— вось ён і павінен ведаць пра сэнс жыцця. А назаўтра я пакінуў шпіталь. Я адправіўся да мудраца.

VI

Праз колькі месяцаў вандраванняў па дарогах я дабраўся да жылля мудраца. Пасярод лясной паляны ў акружэнні пасівелых ад часу высачэзных дубоў прытулілася зарослая мохам хатка. Два невялічкія вакенцы, як два вокі, паглядалі на мяне. На дзвярах вісела шылда, на якой фарбай было выведзена: «Мудрэц». Я падняўся па прыступках на высокі ганак, бразнуў у дзверы. Ніхто не адказаў. Штурхануў дзверы, і яны расчыніліся перада мною. У сенцах валяліся самыя розныя рэчы: конская збруя, зламаная мэбля, музычныя інструменты, абутак, кнігі, карціны. Слой пылу ляжаў на ўсіх рэчах. У кутках вісела павуцінне. Я адчыніў дзверы святліцы і ўвайшоў у яе. Увесь пакой быў абстаўлены шафамі з кнігамі. Проста перад маімі нагамі валяліся панчохі, парты, сарочки. На ложку, праваруч мяне, каля сцяны спаў чалавек. Каля дальняй сцяны, ля акна, зацягнутага чорнай шторай, за мармуровым сталом, на якім стаяў тэлефон, седзячы ў розных дубовых крэслах, гулялі ў карты два чалавекі: адзін у камзоле, шарсцяных панчохах, другі ў вайсковым кіцелі, батфортах, з галавы з'ехаў на вуша парык з касічкай. Яны не заўважалі майго прыходу.

— Валет, дама. Твой дурань,— прамовіў чалавек у камзоле і, адкінуўшыся на спінку крэсла, паклаў нагу на нагу, задаволена заўсміхаўся. Пад носам заварушыліся падкручаныя ўгору вусы.

— Сам дурань,— адрэзаў другі.

— Ад дурня і чую.

Я нясмела кашлянуў, каб прыцягнуць да сябе ўвагу. Але на мяне і не зірнулі.

— Слава Богу, што ён адумаўся і нарадзіўся толькі ты,— верашчаў чалавек у камзоле.

— Ідзі ты ведаеш куды? — злаваў на яго чалавек у кіцелі, тасуючы карты.

— А я не хачу,— чалавек у камзоле ўдарыў кулаком па сталe...

— Не ведаеш, дзе падзець свае рукі? Засадзі іх у скрыню з-пад бульбы і выкінь на вуліцу.

— Разам з тваім крывым носам,— насмешліва пера-дражніў свайго таварыша чалавек у камзоле.

Колькі б яшчэ працягвалася гэтая сварка, не ведаю, але я перапыніў яе:

— Шаноўныя панове, прабачце мяне, што я перабіваю ваш дыспут. Я хацеў бы пацікавіцца...

Мае словы даляцелі да гульцоў у карты, яны, на момант сціхнуўшы, павярнулі галовы да мяне, акінулі позіркамаю постаць з ног да галавы.

— Хто там? — у адзін голас спыталіся яны.

— Я прыйшоў да мудраца.

— А-а-а,— зноў у адзін голас расчаравана працягнулі яны.

— Ёсць тут такі. Сцвярджае, што ён самы мудрэйшы на свеце, самы шматгранны чалавек,— мовіў чалавек у камзоле так, як кажучь у вёсках пра вясковых дзівакоў або дурняў, паблажліва і насміхліва.

— Ай, не тлумач,— перабіў яго чалавек у кіцелі,— усе і так ведаюць, што ты недалужны. Вам мудрэц патрэбны, а вунь — спіць,— ён паказаў на ложка.

Ну, нарэшце дапяў да сваёй мэты, зараз мне мудрэц растлумачыць усё, што так мяне хвалявала.

— Гэй, хопіць дрыхнуць, падымайся,— аклікнуў мудраца той, што быў у камзоле.

Чалавек на ложку нацягнуў на галаву коўдру.

— Ды яго з гарматы не падымеш. Разваліўся, як бык на папасе,— незадаволена мовіў той, у камзоле.

— Зараз яго як міленькага падыму,— адазваўся другі гулец у карты. Ён набраў па тэлефоне нумар, і праз імгненне пад падушкай у мудраца глуха затрашчаў званок. Гэтага было дастаткова, каб мудрэц схямнуўся ад сну. З-пад коўдры паказалася яго галава. Хударлявая рука нырнула пад падушку і выцягнула адтуль тэлефонную трубку.

— Ах, цудоўна сябе адчуваю,— бадзёрым голасам закрычаў у трубку мудрэц.— Толькі-толькі з вуліцы прыбег. Ведаеш, мілы сябра, прабяжыш і так бадзёра сябе адчуваеш. Працаваў да позняй ночы і зранку працаваў. Так-так, працаваў. Ні хвіліны супакою.

— Ды ўгаманіся ты. Ведаем, як ты працаваў,— загугнеў у трубку чалавек у кіцелі.

— Ах, гэта ты! Анафема! Анафема! — расчаравана закрычаў мудрэц і засунуў трубку пад падушку.— Не далі сон дасніць,— ён заплюшчыў вочы і, нібыта нагадаўшы пра нешта прыемнае, усміхнуўся добрай усмешкай.

— Што, зноў лётаў? — насміхліва пацікавіўся той, што ў кіцелі.

— Ага, сніў, быццам лячу я над морам. І такое яно прыгожае. Сонца залатой ладдзёй плавае па марскіх хвалях. Чайкі крычаць. Дэльфіны... І тут ты, аспід. О Божа, няма спакою старому чалавеку...

— Хопіць, вунь да цябе прыйшлі, — сурова перабіў мудраца той, у камзоле.

— Да мяне? — хуценька перапытаў мудрэц і павярнуў галаву ў мой бок. З-пад сівых броваў старога на мяне пазіралі шэрыя задумлівыя вочы. Глыбокія зморшчыны зрэзалі яго хударлявы твар. Сівыя, зачэсаныя назад валасы агаліялі пукаты лоб. У гэты момант пад падушкай зноў затрашчаў званок тэлефона. Мудрэц таропка схапіў трубку.

— А, гэта ты, рады цябе чуць. Хварэш? Трэба мяняць дзежку на кватэру, а то жывеш па-за грамадствам. Цябе не разумеюць. Ну, гэта ты распавядай ім. Яны так і чакаюць, як ад цябе пазбавіцца. А я ім кажу, што ў мяне сухоты, што засталася жыць трохкі. Але калі-небудзь яны абурацца. Чакаюць, чакаюць, а ты не паміраеш. Пан, гэта ўжо нахабства. Гэта болей чым нахабства — пражыць з сухотамі яшчэ сто гадоў. Хто? Геракліт? А, гэта таго, якога Чорным клікалі? Не, зараз не той час... А я як плазма, нешта нявызначанае ў формах, здаецца, лёгка рукой узяць, а не возьмеш, апячэшся... Ну добра, добра... Ну пакуль... — мудрэц засунуў трубку пад падушку.

Ён скінуў з сябе коўдру, сеў на ложкак. Белае сподняе абцягвала яго худое тулава. Рассеяным позіркам слізгануў па падлозе, дзе валялася вопратка.

— Ну-с, малады чалавек, што вас прывяло да мяне? — Ён нахіліўся над падлогай, падняў панчошу і стаў яе нацягваць на худую валасатую нагу. — Кажыце.

Я пра ўсё і распавёў. За гэты час, слухаючы мяне, мудрэц адзеўся ў зялёныя шаўковыя панталоны, латаны-пералатаны халат з выцвілымі ад часу вытанчанымі ўсходнімі ўзорамі.

— Мудрасць. Ісціна. Сэнс. Хацеў бы і я ведаць мудрасць жыцця, — панура мовіў стары, незадаволеная правёў далонню па сівой доўгай барадзе. — Я прачытаў усе кнігі, што былі напісаны ад стварэння свету. І мне здавалася, я знайду ісціну. А яна, як жар-птушка, выпырхнула з рук. Мудрасць толькі гарачым крылом дакранулася да маёй галавы. І кожная новая кніга нараджала ў мяне сотні новых

пытанняў. Пакуль не зразумеў я, што кніга — толькі пра-
такол, дзе занатаваны чалавечыя пачуцці, цень ад сапраў-
днага жыцця, што падае ў бессмяротнасць. Хаця што ка-
заць.— Мудрэц махнуў рукой.— Раней чалавек ведаў сэнс
жыцця, і гэта неяк апраўдвала яго нараджэнне. Яму па-
трэбна была мудрасць. А зараз... Меў рацыю стары Гегель-
ідеаліст. Цяжар вялікай мудрасці ніхто не хоча ўзваліць на
свае плечы. Сучасныя мудрацы мовяць: «А», а вось да
наступнага за ім «Б» і не ідуць. Усе даводзяць, што
«А» прамовілі гучна і выразна. Ці вось яшчэ паслухай...—
Мудрэц, перагнуўшыся, дакляпаў да радыё, што вісела на
сцяне, пстрыкнуў выключальнікам.

Роўны голас дыктара паведамляў:

— Апошнія дасягненні нашых сацыёлагаў. Яны вы-
светлілі, што ў працоўных скургалантарэйнай фабрыкі імя
«Нашай Будучыні» дні нараджэння заключаны ў пара-
метры часу ад першай да трыццаць першай лічбы.

Мудрэц выключыў радыё і сумна зірнуў на мяне, шчыра
заўсміхаўся.

— Дама. Валет,— гулялі ў карты тыя за мармуровым
столікам.

— Дурань!

— Сам дурань.

— Ад дурня і чую.

— Дык няўжо я не знайду адказу? — у адчаі мовіў я.

Мудрэц усміхнуўся мне, падазваў да сябе пальцам.
Я падышоў да яго.

— Я табе дапамагу,— зашаптаў ён мне на вуха, узяў
маю руку і павёў за сабою з пакоя.— Гэта мае вучні,—
паведаміў мудрэц, калі мы зачынілі дзверы і апынуліся
ў сенцах.— Я ім не давяраю. Лічаць мяне вар'ятам, а сябе
геніямі. Ну дык вар'ятам і лягчэй жыць.

Ён памацаў сярод раскіданых рэчаў і выцягнуў з-пад
разламананага крэсла, абцягнутага сярмягай, бутэльку з
жоўтага шкла, у якой боўталася нейкая вадкасць.

— Вось,— ён па-змоўніцку зашаптаў, прыслухаўся да
галасоў, што гучалі за дзвярыма.

— Гэта я дурань?

— А што, не бачна? — далятала з пакоя.

— Дык вось, гэта эліксір. Тысячу гадоў аддаў я, каб
стварыць яго. Калі выпіць гэты эліксір, дык у чалавека
вырастуць крылы.

— Крылы?

— Так, так, крылы. Як у анёла.

— Але навошта мне крылы?

— Тут, на зямлі, нічога нельга зразумець, бо не можам падняцца над зямной мітуснёй, над безданню цемры, а з нябёсаў убачыш увесь свет як на далоні. А можна падняцца і ў завоблачную высокасць, зазірнуць у яе, там мяжа быцця і небыцця, там сустракаюцца дзень і ноч, сонца і месяц. А там і да багоў блізка. Каб я быў маладзейшы — абавязкова ўзляцеў бы, ды... — мудрэц развёў рукамі, — старасць. А вучням я не давяраю. Бяры. — Ён працягнуў мне бутэльку.

І ўзяў я яе. Мудрэц паклаў мне на плячо руку.

— Памятаеш, як у пісьменніка: «Прыгажосць выратуе свет». Як геніяльна і як актуальна. Узрасціць прыгажосць у сябе, бачыць яе ў іншым чалавеку, у прыродзе, у простаў рэчы. Штодня здзіўляцца прыгажосці, радавацца ёй, берагчы. — Ён змоўк, па-старэчы цяжка задыхаў. Я бачыў яго сумныя вочы, зморшчыны каля іх. Вакол яго грэчаскага носа дрыжалі зморшчыны. Дзіўны гэта быў чалавек. Зусім непадобны на мудраца, блазан, а разам з тым мудрэц. Мы развіталіся. Ён вывёў мяне з хаткі і доўга стаяў, пазіраў мне ўслед. А калі я азірнуўся, памахаў мне на дарогу.

VII

Наступным днём я выпіў эліксір, і доўга гарэла ў мяне ў горле. Праз якую гадзіну я адчуў незвычайную лёгкасць; цела нібыта страціла вагу. Ногі без цяжкасці адарваліся ад зямлі. Нейкая невядомая сіла валодала мною, сама несла мяне наперад, і здавалася, што я толькі па звычцы перастаўляю ногі.

Начаваў я ў стозе сена. І снілася мне, што лячу я над зямлёй. Гэта было незвычайнае адчуванне: жах і радасць, захапленне і асалода, дых мой перахапіла, вецер біў у твар. Мне было холадна, але я не замярзаў. А раніцай я прачнуўся і не паверыў сваім вачам: за спінай у мяне ляжалі крылы. Няўжо? Асцярожна я дакрануўся да іх і адчуў пальцамі аксамітавую мяккасць пёраў. Я расправіў крылы і ўзмахнуў імі раз-другі і адчуў, што ногі мае адарваліся ад зямлі. Я ўзляцеў над ёю.

Так я лётаў над зямлёю. Я бачыў усё, што адбываецца на ёй. Я бачыў, як сустракаліся закаханыя, як злодзеі рабавалі на вузкіх сцежках сваіх ахвяр, як каралі гладзілі дзяцей па галоўках і слалі іх бацькоў на вайну, як плачуць

беднякі, як весяляцца багацеі, як нараджаецца чалавек і як памірае ён, я бачыў, як разбіваюцца вобзем птушаняты, як палююць у пушчах на звера, як марская хваля паглынае караблі, як гараць весі, я бачыў адзінокія постаці паэтаў і жанчын, што чакалі сваіх сыноў і мужыкоў з поля сечы, я бачыў таенства чарнакніжнікаў і як людзі закладвалі свае душы д'яблу, як абрываецца песня на палове слова, як паляць на вогнішчах ерэтыкаў, як збіраюцца на свае шабашы ведзьмы, я бачыў штурмы рацямі гарадоў, я многае бачыў, і цяжка мне было ўсё асэнсаваць, зразумець, прывесці да адной нейкай высновы. Адночы я ўбачыў, як ляжыць на дарозе валацуга. Ён хадзіў з краю ў край, шляхоў не выбіраючы, і вось, стаміўшыся, зваліўся з ног. Гэта быў славуты Вася, які ўсюды пабываў. А далёка ад таго месца, дзе ляжаў ён, у яго роднай вёсачцы, у яго роднай хатцы ўспамінала сына старая маці. І пашкадаваў я старую, апусціўся на яе двор і са студні набраў у конаўку вады. Гэтай вады даў я напіцца валацугу, і ачуняў ён, нагадаў сваю Радзіму, павярнуў на дарогу, што вяла да яе. Гэта быў першы выпадак, калі я дапамог людзям, а пасля не аднаго чалавека ратаваў я з бяды. То дапамагаў вязню ўцячы з цвержы, то нёс радасную вестку за сотні вёрстаў, то папярэджаў аб небяспецы, то даставаў зброю паўстанцам, то выносіў з бою параненых, то тушыў пажары — усяго не пералічыш. Час ад часу я забіраўся ў завоблачныя высі, тут я бачыў, як ляцяць на нябёсах душы памерлых. Мяне прымалі за анёла і радаваліся, што да раю рукою падаць. Некалькі разоў у мяне з'яўлялася спакуса хоць адным вокам зірнуць на рай, але як мог я, смяротны... Хіба не памёр Равін Сымон Бек-Аззаі, які ўбачыў рай. І я баяўся, што і мяне чакае такі лёс. І дапамог выпадак. Неяк пралятала паўз мяне душа маленькага дзіцяці. Выбілася з сілы, а я, нібыта анёл, падхапіў яе, панёс да брамы ў рай, дзе сам апостал Пётр з ключамі сустракаў душы. Непадалёк ад брамы я адпусціў душу, а сам паляцеў уздоўж высокага цаглянага плота, што акружаў рай. Агледзеўся — вакол ні душы, ні воінства архангелавага, ні святых, ні боскіх дагоднікаў — і пераляцеў цераз плот. Ні на зямлі, ні на палотнах вялікіх мастакоў, ні ў снах не бачыў я такой прыгажосці. Усё багацце колераў было перад маімі вачыма. Што там наша восень з яе ўбоствам у параўнанні з райскімі фарбамі. Як у калейдаскопе, фарбы кветак і траў, лістота дрэў пераліваліся самымі рознымі ўзорамі. Фантанамі білі крыніцы. На ўсе лады спявалі птушкі. Ручныя звяры, зусім

не палохаючыся мяне, бегалі па лугах. Я крочыў па гэтай казначай планідзе і не верыў, што я ў раі, што гэта рэальнасць. Наперадзе ўбачыў старую, ужо з грубой карою, разгалістую яблыню. Сярод яскравай зеляніны віднеліся румянкавыя вялікія яблыкі. Ubачыўшы іх, я адразу адчуў голад, аж сліна пацякла. Але варта было мне працягнуць руку да бліжэйшага яблыка, як галіна, на якой ён вісеў, паднялася ўгору. Папраўдзе, гэтаму я мала здзівіўся: рай усё-такі. Здзівіўся я іншаму. Раптам за спінаю пачуў пяшчотны жаночы голас: «Не рвіце».

Азірнуўся і ўбачыў жанчыну незвычайнай прыгажосці. Белая туніка была на ёй, смуглявыя рукі, шыя, ногі да каленяў заставаліся аголеныя. Светлыя хвалістыя валасы спадалі жанчыне да пояса. Уражвалі яе вялікія пяшчотныя вочы, сінейшыя за райскае неба.

— Хто вы такая? — спытаўся я.

— Я ахоўваю дрэва пазнання добра і зла. А ты захацеў сарваць яго плады і тым угнавіў бы Бога,— адказала жанчына.

— Адкуль я ведаў, што гэта не простыя яблыкі?

— Як? Ты што, першы раз у раі?

— Так, першы. Я чалавек.

— Чалавек? — шаўкавістыя бровы жанчыны выгнуліся дугамі.— Адкуль жа ў цябе крылы?

— А гэта не істотна.

— Вам трэба хутчэй пакінуць рай. Калі Бог даведаецца... Пайшлі, я вас выведу адсюль.

І яна павяла мяне за сабою. Мы выйшлі да вёскі. Яна была забудавана адмысловымі крышталёвымі дамамі з мансардамі, спічастымі шпілямі, купаламі.

— Хто жыве ў гэтых дамах?

— Душы.

— Але чаго такая нежывая ціш, як у час жалбы?

— А навошта шум? Гэта не на зямлі, дзе людзі мітусяцца, нешта шукаюць, ім не да сябе. А душам усё гэта не трэба, яны прыслухоўваюцца да сябе, спасцігаюць мудрасць божую і гэтым шчаслівыя.

— А вы таксама шчаслівая?

— Так. Я марыла пра гэта. На зямлі я прабывала ў дабрадзеінасці і чысціні, я служыла пану Богу ў манастыры і дала абет веры — цвёрда і нязменна вераваць усяму, чаму павучаў Госпадзь Ісус Хрыстос — і стрымала свой абет.

А мне стала шкада гэтай жанчыны. Яна так і не зведала

ні радасці, ні горычы, ні спадзяванняў, ні расчаравання, ні асалоды, ні пакутаў, ні кахання, і многа яна не зведала з таго зямнога жыцця.

— Але хіба гэта шчасце? — сарвалася ў мяне з вуснаў.

— А што ж, па-вашаму, шчасце? — Нешта падобнае на цікавасць убачыў я ў жаночых вачах.

Задумаўся я. Што ёй адказаць?

— Шчасце... Гэта быць народжаным і пражыць сярод людзей тым жыццём, — я змоўк, ужо занадта казаў я проста, але тых узнёслых слоў так і не адшукаў, — тым жыццём, якім жывуць людзі.

Яна ўсміхнулася мне.

— Ну якое гэта шчасце.

І я пакінуў рай, я вяртаўся на нашую грэшную зямлю. Па дарозе сустрэў я душу мудраца.

— Ну што, знайшоў ісціну? — пракрычала яна здалёку.

І што я мог адказаць? Сорамна мне было прызнацца аб дарэмнасці сваіх пошукаў, і мовіў першае, што прыйшло ў галаву:

— Ісціна ў крыніцы, з якой усё пачынаецца, — у жыцці!

І мы размінуліся. Душа мудраца паляцела да райскай брамы, а я вяртаўся на нашую грэшную юдоль. Аб адным я шкадаваў, што не паспеў спытацца ў душы мудраца, як пазбавіцца мне крылаў.

1988 г.

ПРАЗРЭННЕ ПРАРОКА

Адразу кінулася ў вочы — начное неба прарэзаў яскрава бялюткі шлейф дыму. Ён, як хвост, цягнуўся з вогненнага шара, ад якога разляталіся па баках промні святла. Нібыта палаючая камета ляцела да зямлі. Але самае дзівоснае, што хвост гэтай каметы раздвойваўся на канцы. Незвычайнасць убачанага прымусіла чалавека спыніцца. І першае, што ён адчуў, — гэта пагроза бяды, немінучай бяды. І нікому з людзей не пад сілу прадухіліць яе. Безаба-

роннасць перад невядомай з'явай спужала чалавека. Ён азірнуўся і ўбачыў, як за ім коціцца кола ад воза. Месячнае святло мільгала на жалезным вобадзе. Кола роўна кацілася па дарозе. Кацілася і не падала. І жах — гэтае святое пачуццё самазахавання — штурхнуў чалавека бегчы. Які быў яго адчай, калі, азірнуўшыся, ён убачыў, што кола ўсё ж коціцца. Здавалася, сэрца выскачыць з грудзей, здавалася, не вытрывае гэтага шалёнага бегу і ўпадзе, але ён бег. Гэта было яго паратункам. Дзікая, неверагодная пагоня. Ён змагаўся за сваё жыццё і не ведаў, з чым або з кім змагаецца. Ён падбег да каплічкі, што стаяла на ўскрайку вёскі. А кола, за якія дзесяць крокаў, шалёна ляцела за ім. Толькі паспеў зачыніць за сабою дзверы, як моцны ўдар страсянуў невялічкую будыніну. Ніколі ў жыцці не чуў ён такога жahlіва-злавеснага смеху, як цяпер за дзвярыма. Нібыта сам д'ябал рагатаў на вуліцы. Смех, як холадам, пранізаў яго цела. І тады ў апошняй надзеі ён пачаў маліцца, просячы Бога выратаваць яго. Гэта былі і адчай, і надзея на выратаванне, і яго адзіная абарона, і жах застацца сам-насам са сваім жахам. Тая ноч у капліцы стала вызваленнем яго Духа, адрачэннем ад асцярожнасці і разважлівасці рэаліста, які не верыў і адмаўляў цуд. Ён празрэў. Калі прарок выйшаў з каплічкі, дык убачыў асветленае агнём неба, нібыта водсвет пекла ўдарыўся ў нябеснае скляпенне. Ні кола, ні слядоў ад кола ён не ўбачыў.

Пра гэты выпадак ён не распавёў нікому. Наступнай ноччу яму прысніўся вешчы сон, і ў той жа дзень ён адправіўся ў сталіцу. Прарок павінен быў папярэдзіць аб бядзе.

У горадзе ён спыніўся на гасціным двары, які знаходзіўся непадалёк ад каралеўскага палаца. Вось ужо некалькі месяцаў на двары не сяліліся госці. Нядобрая слава адганяла ад гэтага месца і самага смелага. Казалі, што тут бачылі ноччу прывід.

Асцярожны рып дзвярэй не спужаў прарока. З цемры на парозе пакоя вырасла белая постаць. Як Афінадор, прарок пакрочыў за прывідам. Па прыступках яны спусціліся ў лёхі і доўга ішлі па калідоры. Адзіным арыенцірам для прарока служыла гэтая белая невыразная постаць наперадзе. Нечакана яна знікла. Нібыта растала ў цемры. Прарок упёрся ў нешта цвёрдае, што вырасла на яго шляху, — сцяна. Рука знайшла клямку дзвярэй. У пакоі, куды ўвайшоў прарок, сядзеў каля каміна чалавек. Вогненныя блікі асвятлялі яго задумлівы твар. Чалавек падняў галаву і зірнуў на таго, хто патрывожыў яго.

— Ты хто такі? — нават не здзіўся з'яўленню незнаёнца, а стомлена прамовіў гаспадар пакоя.

— Я прарок.

Недаверлівая ўсмешка зняважлівай складкай адбілася на вуснах гаспадара.

— А я кароль! І што мне, прарок, напярочыш?

— Бяду і бясслаўе вашай каралеўскай вялікасці. Я прыйшоў папярэдзіць ад нявернага кроку. Не вынімай свой меч з похваў...

Кароль не даў яму прамовіць. Нібыта падмянілі яго. Падхапіўся на ногі і злосна закрычаў:

— І ты тое самае? Хто ты такі? Прарок? Дык вось прароч кухаркам. Не табе вырашаць, што мне рабіць.— Раптам ён знерухомеў і здзіўлена зірнуў на свайго госця.— А як ты трапіў сюды? Хто цябе сюды прывёў? Хто паслаў цябе? — Вось што ён не мог зразумець.

— Я прыйшоў, бо павінен быў прыйсці. А хто мяне паслаў? Той, хто мяне паслаў. Той, хто прывёў мяне сюды. Той, хто пракляне цябе, калі вымеш меч. Ён прасіў цябе любіць і жыць з мірам.

— Варта! — закрычаў кароль. Калі ў пакой убеглі ўзброеныя жаўнеры, ён паказаў на прарока.— Знявольці. І можаш перадаць, што я зраблю па-свойму. Досыць мяне павучаць! А яшчэ сумняваўся!

Вайна ўсё ж пачалася.

Палеткі ўжо не каласіліся жытам, а чарнелі касцямі чалавечымі. Плакалі ўдовы па мужах, плакалі матулі па сынах, плакалі дзяўчаты па каханых, плакалі дзеці па бацьках. Раслі крыжы на могілках. Вятры шумелі на папялішчах спаленых вёсяў. У пакутах паміралі галодныя людзі, замярзалі на вуліцах бежанцы. А кароль загадваў адно: «Вайна да перамогі». І плявалі ў людскія шэрагі вогненнымі ядрамі гарматы, знаходзілі сваіх ахвяр кулі. Смерць пад бой барабанаў правіла сваё баляванне.

І народ не вытрываў: паўстаў супраць караля і прымусіў яго адрачыся ад улады. Новы ўрад абвясціў каралеўства рэспублікай і спыніў вайну. Толькі ўлада гэта была кволая, ледзь мовіла першыя словы: «Мір, Зямля, Воля». А каб жыць, каб падняцца на ногі, прагнула яна ўліць у свае жылы крыві. І лілася кроў... «Чалавек гучыць горда»,— мовіў мудрэц. А для новай улады чалавека не існавала, а былі ворагі рэвалюцыі, тыя, хто спачувае ім, тыя, хто марыць аб каралеўстве, тыя, хто не верыць у светлае будучае, і тыя, хто будзе гэта светлае будучае. Правадыр аб-

вясціў сябе тым, хто адзін ведае ісціну і праўду, хто бачыць будучае. Хто сумняваўся, той быў вораг.

Прарок апынуўся на волі. Але адзін прарок у Айчыне быў, а другога не павінна быць. Бо няма прарока ў сваёй Айчыне. А ў чужую Айчыну са сваімі прароцтвамі не лезуць. І прарок стаў простым чалавекам, які зарабляў на хлеб службай начным вартаўніком у адным з гарадкоў далёкай правінцы. Потайкі ён пісаў раман аб будучым, дзе людзі кахаюць і мірна жывуць.

Колькі часу правёў ён над паперай з неспатоленым жаданнем выказаць сваю мару. Чалавек не заўважаў ні стомы, ні штодзённых клопатаў, ні сваёй адзіноты. Ён верыў, што напіша геніяльны твор. Так міналі гады. Чалавек засумняваўся ў сваім літаратурным таленце. Дык навошта тады пісаць? Але калі вырачыся мары, калі змірыцца са сваімі сумненнямі і прызнаць сябе нікчэмным, дык што ў яго застанецца? Дар прадбачання, які прынёс яму столькі пакут?

Колькі разоў чалавек бег са свайго дому ад адзіноты і ў далечыні ад шумлівых вуліц і праспектаў, што фанабэрыста зіхацяць неонавымі агнямі ліхтароў і вітрынаў, адзінка блукаў па змрочных і глухіх вулках гарадоў, дзе ліхтары, нібы дзеці, спуджана дрыжаць перад цемрай. Там не снавалі машыны, а рэдкія прахожыя спяшаліся хутчэй схавацца ў сваё жытло. То сакавіцкі снег, брудны і коўзкі, выплюнуты бяззубым ротам зімы, хлюпаў пад яго нагамі, то адгукаўся на яго крокі брук, то плюхаліся за ім восеньскія лужы, то завіруха замятала яго след. Так хадзіў ён адзін па вулках гарадоў. Бывала, сядаў у аўтобус. Людзі ў ім, маўклівыя і чужыя адзін аднаму, не заўважалі яшчэ аднаго пасажыра. Аўтобус вывозіў яго на праспекты, за акном мільгалі агні. І не хацелася выходзіць, ехаць ды ехаць, але ўсё ж ён выходзіў. І доўга блукаў па апусцелых вуліцах, пакуль не замярзаў, і толькі тады вяртаўся дадому, дзе зноў чакала яго адзінота.

І тады, калі паліў ён у каміне рукапіс, нібыта ў яве ўвайшлі да яго героі ненапісанага твора. Яны спыніліся ля дзвярэй і з надзеяй паглядалі на свайго аўтара. Народжаныя яго пакутамі, пачуццямі і марамі высакародныя юнакі і прыгожыя дзяўчаты, мудрыя мужчыны і пшчотныя жанчыны. Усё лепшае, што меў ён у сваёй душы, аддаў ім.

«Што ж ты? Вывеў нас у гэты свет, і па волі тваёй мы пакутавалі, радаваліся, кахалі, ненавідзелі, і вось пакінуў нас адных, разлучыў з каханымі, не даў выканаць прызна-

чэнне. Мы ж твае дзеці. І ад таго, што кінуў нас, ты застаўся адзін. Мы патрэбны табе і ты нам. І прыйшлі да цябе» — так мовілі яны. А з-за іх спінаў нясмела выглядалі тыя, якім ён адвёў ролю нягоднікаў. «І мы прыйшлі да цябе. Чаму ты прымусіў нас рабіць злачынствы? І мы хочам быць высакароднымі, хочам, каб кахалі нас. Нам агідна чыніць мярзотнае», — так прасілі яны.

У гэтую хвіліну адчуў ён, што народжаныя ягоным уяўленнем героі — жывыя людзі, якія любяць яго, моляцца на яго, як на Бога. Ён палохаўся загаварыць з імі, бо думаў, што знікне раптам гэтая незвычайная ява і пакой апусцее — яны пакінуць яго аднаго. Ён сядзеў і маўчаў і адчуваў на сабе іх позіркі. І асмеліўся — зноў зірнуў на дзверы, але каля іх нікога не ўбачыў.

Чалавек не спаліў свой твор. І зноў сядзеў ён за сталом, і чыстыя старонкі паперы ажывалі пад яго пяром. Дарагія яму людзі прайшлі праз яго сэрца наканаваным ім шляхам. І калі шлях прывёў іх да шчасця, творца паставіў апошнюю кропку. А пасля лёс павёў прарока туды, дзе быў яму некалі вынесены прысуд. Ён адправіўся ў сталіцу, там яго чакалі.

* * *

Яшчэ здалёку ўбачыў ён, што помнік на магіле караля разбураны, толькі застаўся адзін мармуровы пастамент, на якім ляжала... кола ад воза. Гэта быў сімвал, які ведаў толькі ён.

За жалезнай агароджай на мармуровай лаўцы сядзеў той, хто яго чакаў, побач з ім стаяла бутэлька-фугаска таннага віна і пустая гранёная шклянца. Прарок адчыніў веснічкі і ўвайшоў унутр агароджы. Чалавек азірнуўся — кароль Аўгуст. Час састарыў яго. Зморшчаны, азызлы твар меў нездаровы пергаментны колер. Пад вачамі чарнелі зямлістыя мяшкі. А пачырванелыя вочы, некалі ганарлівыя і ўладарныя, абьякава паглядалі на свет. Паношаныя нагавіцы і пінжак, брудная сарочка, стаптаныя без шнуркоў чаравікі на нагах. Не салодка жылося былому ўладару дзяржавы. Ён пацягнуўся па бутэльку, наліў віна ў шклянцу і падаў яе прароку. «Выпі», — прамовіў ён глухім голасам. На закарузлай далоні сінім колерам выпісана: «Не забуду маці родную». «Выпі», — зноў паўтарыў былы кароль. — А-а, — працягнуў ён расчаравана, — грэбуеш. Ну, хай».

Былы ўладар закінуў галаву і паднёс да вуснаў шклянку. Глыток за глытком асушыў яе, крэкнуў, выцер далонню вусны. «А ты не грэбуй, я такі, як і ты, — загаварыў ён. — За памылкі я адказаў. Ад званка да званка адбарабаніў. І чысты я цяпер. Чуеш, чысты, такі ж грамадзянін і таварыш, як і ты. І не трэба грэбаваць мною, — голас яго мацнеў, і Аўгуст амаль крычаў, пырскаючы слінаю: — Я не вінаваты, што ты нарадзіўся ў хаце, а я ў палацы. І бацькоў я не выбіраў». — «Адкажыце, ваша вялікасць, што наказваў вам бацька перад смерцю?» — спытаў прарок. І не пытанне, а вось гэты зварот — ваша вялікасць — астудзіў былога караля... Ён змоўк і ўважліва зірнуў на прарока. На яго шыі крануўся коўцік. Аўгуст праглынуў сліну. «Што? — з бодем у голасе перапытаў ён і махнуў рукою. — А-а».

«Хай нагадае вам бацька, — мовіў прарок і дастаў з кішэні манету, падаў яе былому каралю. — Пакладзіце на магіле, бацька пазвоніць вам».

«Як?» Разгубленасць была ў яго вачах.

Што ж, д'ябальскае кола дагнала прарока. Цяпер ён ведаў, навошта яму быў дадзены дар прадбачання. Каменьчык у руках лёсу. Падабраў з дарогі і кінуў яго ў бездань. І вось сарвалася, загрукацела, паляцела на волю зло. Вялікае зло запанавала над людзьмі. Але зло заўсёды бяссільнае перад добром. Колькі разоў зло і нянавісць распіналі на крыжы дабро і любоў. Гэтае вечнае аднаўленне праз пакуты зла і нянавісці, гэтае вечнае нараджэнне дабра і любові. І кожнае новае нараджэнне нясе ў свет бессмяротнасць чалавецтва. І кожнае новае зло нясе ў свет вялікую мару шчасця жыць з любоўю і мірам.

Маленькі каменьчык у руках лёсу, вышэйшых сіл, багоў. Ім заўсёды патрэбны Іуда, Кайяфа і Пілат. Ім патрэбны зло і нянавісць, каб не зніклі дабро і любоў. Просты закон захавання энергіі. Плюс з мінусам, дабро са злом, любоў з нянавісцю. І наша бессмяротнасць — гэта вечнасць багоў.

Калі прарок вярнуўся дадому, дык яго не сустрэў адзіны сябар сабака Аргус. Ён ляжаў на падлозе, нават не падняў галавы. Прарок пагладзіў сабаку і адхапіў руку ад здзервянела-нежывога кодаба. Як жа так, ён не здолеў прадбачыць смерці свайго адзінага сябра? І нічога не зрабіў для яго выратавання. Так пазбавіўся ён дару прадбачыць. І адчуў ён смяротную стому, і зразумеў, што і яго час ужо блізкі. Але смерць не пужала яго. Гэта было нараджэнне дабра і любові, што панясуць у свет ягоныя героі. Вечнае аднаў-

ленне адбылося і на гэты раз, як і раней адбывалася, як і ў будучым адбудзецца.

Р. С. Учора памёр былы кароль Аўгуст I. Па словах яго жонкі, вечарам зазваніў тэлефон, і Аўгуст падняў трубку, здзіўлена ўскрыкнуў: «Тата» і страціў прытомнасць. Па дарозе ў бальніцу былы кароль на імгненне апрытомнеў і, прамовіўшы: «Ён заклаў мяне любоўю і паклікаў ісці з мірам», памёр.

(3 газетных паведамленняў.)

1990 г.

АДРАЧЭННЕ АД ЦЕМРЫ

С. Б.

Чаго не чакалі гараджане, якія сабраліся на прыстані, дык гэтага. Разам з нешматлікімі воямі, што вярнуліся з вайны, сышоў з карабля на бераг і ён. Яго цыбатую няўключную постаць адразу заўважылі сярод магутных і богападобных герояў. Сярод іх ён у панашанай туніцы, з кіфарай у руках здаваўся выпадковым чалавекам. «Гамэр!» Некалькі гадоў таму ён разам з самымі смелымі і моцнымі мужчынамі горада адправіўся на вайну. «Куды табе? Ты і меч не падымеш», — пацяшаліся з Гамэра. Не адзін герой загінуў у бітвах з ворагамі, а вось яго ўсцераглі багі.

Ні багатай здабычы, ні нявольнікаў не прывёз Гамэр. «Глядзіце, а ён з пустымі рукамі вярнуўся, — казалі гараджане. — Дуренькі».

Не прыхільнай была да яго багіня лёсу Цюхэ. Не падняў яго бацька з зямлі на свяце амфідрамі, не абнёс яго вакол свайго дома, не прызнаў за свайго сына. На другую ноч пасля нараджэння вынеслі яго спавітага з бацькоўскага дома і паклалі на прыступках храма Апалона. Стары вартайнік Сулід, пачуўшы ўначы дзіцячы плач, выйшаў з храма і знайшоў на прыступках каменнага ганка немаўля. Так пачалося жыццё Гамэра. Не зведаў ён дзіцячых радасцяў, не запускаў у нябёсы паветраных змеяў, не спаборнічаў з сябрамі ў бегу, не гуляў з імі ў мяч або жмуркі. Ніхто не сябраваў з тым, каго выракся бацька. Хударлявы, нязграбны, з выцягнутай лапавухай галавою на тонкай шыі Гамэр выклікаў смех у аднагодкаў. Сулід навучыў свайго пры-

ёмнага сына пісаць ды чытаць, а яшчэ навучыў яго іграць на кіфары. Так у адзіноце і вырас Гамэр. У юнацтве верыў ён, што сустрэне дзяўчыну, якая сваім каханнем, сваёй пяшчотаю адбярэ яго ў адзіноты. Гэтай дзяўчыне адкрыў бы ён сваю заповітную мару стаць першым аэдам Грэцыі і спевамі сваімі праславіць сябе і родны горад. Але дзе гэтая дзяўчына? Усе з яго смяяліся. І хаця і кахаў ён потайкі, але так і не мовіў каханай гэтыя словы-закляцці, словы-малітвы: «Я кахаю цябе!» Ды і сапраўды, каму з жанчын ён патрэбны — несамавіты, кволы, бедны? Якая з іх аддасць яму сваё каханне? Так мінула яго юнацтва. Што ён рабіў на вайне? З'ехаў, каб не быць аднаму. Не, ён не ішоў з мячом у бой, не шукаў славы, ён спяваў для воінаў. Усе дзесяць гадоў. І цяпер, калі вярнуўся ў родны горад і заступіў замест памерлага Суліда вартаваць храм Апалона, марыў ён распавесці пра подзвігі слаўных герояў Грэцыі. Як пчала ў соты свае нясе нектар, так і ён слова да слова складаў песні пра дзеянні і подзвігі палымянага Менелая, хітрага Адысея, самалюбівага Агамемнона, магутнага Ахіла, ганарлівага Парыса, самахвярнага Гектара, пра веліч і гібель Троі. Як упіваўся ён гэтай чароўнай сілай слова, якое ажыўляла мінулае. Ён падобны багам, ён можа вярнуцца ў мінулае! І верыў Гамэр — слава прыйдзе да яго. І самая прыгожая з жанчын Грэцыі зачаруецца сілай яго слова.

Мінула некалькі месяцаў. Аднойчы Гамэр сустрэў тую, якую чакаў столькі гадоў. Гэта яна. Убачыў яе ў храме. Падзявочы апусціўшы веі, яна слухала казанні жраца Лісія. Усё ў ёй зачароўвала Гамэра: і смуглявасць твару, і прамы прыгожы нос, і чорныя валасы, і стройная постаць, і гэтая дзявочая сарамлівасць, і вабнасць маладосці. Калі б давалі багі яму ўзнагароду за яго песні — ён хацеў бы каханню гэтай дзяўчыны, прывабнай, як Хасіда, чароўнай, як муза, непаўторнай, як багіня. Яна, быццам адчуўшы яго позірк, падняла свае вочы. Імгненне. Водбліск маланкі, што асвятляла начную цемру на яго дарозе. Імгненне, даражэйшае за пражытыя гады. Імгненне — і ніколі так не білася яго сэрца. Імгненне пазіралі яны адно на аднаго. У чорных яе вачах здзіўленне, боязь, цікавасць, — усё, што таіла яна на сэрцы, выдавалі яе вочы. Так глядзяць на зорнае неба са здзіўленнем ад велічы, з бояззю ад таямнічасці, з цікавасцю ад непазнавальнага, з захапленнем перад непаўторнасцю. Дзе маўчаць вусны — мовяць вочы. Для гэтай дзяўчыны ён не чалавек з натоўпу — выпадковы і чужы... І вярнуў Афрадыты легкакрылы Эрас трапіў сваёй стралой у Гамэрава сэрца.

У той вечар у храме Афрадыты прынёс ён багіні каханна ахвяру — ягня. Апусціўся на калені перад алтаром і, як некалі Пігмаліён, узмаліўся, працягваючы рукі да мармуровых выяў багоў.

— О, вялікія і вечныя багі! — усклікнуў Гамэр. — О, залатая Афрадыта! Бязмежная ваша ўлада. Адным словам можаце вы ашчаслівіць смяротнага — пашліце мне каханне гэтай дзяўчыны.

Успыхнула яркае ахвярнае полымя перад выявай багіні Афрадыты. Водбліск агню асвятліў яе мрамуровы твар, і нібы ажыў ён, гарачая кроў чырванню выступіла на яе шчоках. Яскравым святлом напоўніўся храм. Цішыню парушылі нечыя крокі. Гамэр азірнуўся. Велічная ў сваёй дзіўнай небнай прыгажосці крочыла да яго сама Афрадыта. Залататканая туніка развілася на ёй. Вянок з кветак, як дыядэма, упрыгожваў яе галаву. Блакітныя вялікія вочы багіні з пяшчотаю паглядалі на Гамэра. Ён падняўся з каленяў.

— Гамэр, я дапамагу табе, — прамовіла лагодна багіня. — Я дарую табе каханне гэтай жанчыны.

— О, вялікая багіня! — усклікнуў ён. — Гэты дар даражэй мне ўсіх багаццяў Фіваў.

— Тваё шчасце ў тваіх руках. Я зраблю цябе прыгожым і багатым, клянуся водамі Сцікса, але за гэта спалі вось на гэтым агні, — Афрадыта паказала рукою на ахвярнік, — кіфару і не складай сваёй песні пра Трою.

Гэта быў гандаль тым, дзеля чаго ён жыў. І вось адмовіцца? Але ўзамен у яго будзе тое, чаго ён пазбаўлены, — каханне любай, а гэта шчасце, пра якое марыў. І ўсё ж дарагі кошт гэтага шчасця.

— Што задумаўся, Гамэр? Ці ты не кахаеш яе?

— Але ты патрабуеш ад мяне немагчымага, — разгублена прамовіў ён.

— Хіба гэта немагчымае? — вусны багіні крануліся ва ўсмешцы. — Кінуць кіфару ў агонь і не мучыць сябе словамі, якія табе не прынеслі ні славы, ні багацця, ні шчасця?

— Але гэта тое самае, што пазбавіцца душы. Як жа без душы?

Афрадыта ўзяла яго за руку. Якая ў яе пяшчотная і цёплая далонь. І цяпло яе далоні, як хмель, расслабляла Гамэра, адымала волю.

— Гамэр, я хачу табе дапамагчы, — казала яна ласкава і павучальна, як маці тлумачыць сыну тыя простыя ісціны, якія вядомыя дарослым, але яшчэ незразумелыя дзецям. —

Ты баішся прызнацца, што няма ў цябе нікага дару аэда і такая далёкая ад цябе мара дзяцінства. Ты стаў нявольнікам гэтай мары, а я цябе вызваляю, я вяртаю табе сапраўднае жыццё пачуццяў, радасці і шчасця. Ты хоць раз абдымаў жанчыну, цалаваў яе, паміраў ад пяшчоты да яе, благаваў перад яе аголеным целам? Ты будзеш мне ўдзячны...

Гамэр апусціў вочы. О, яна ведала, чым спакушаць яго! А калі і сапраўды няма ў яго дару аэда, калі і сапраўды ён нявольнік сваёй самалюбівай мары? І вось дзеля таго, каб пераканацца ў гэтым, ён цяпер павінен адмовіцца ад той, якая прынясе яму шчасце. І калі гэта зразумее, будзе ўжо позна.

— Хаця я цябе разумею. Песня — тваё дзіця, і нялёгка выракацца таго, што народжана табою. Каб не такім пакутлівым быў твой выбар, я даю табе магчымасць сустрэцца з гэтай жанчынай. Яе клічуць Іфігенія. Заўтра вечарам я чакаю твайго адказу.

Багіня адпусціла яго руку, павярнулася, і — постаць яе растварылася ў змроку храма. Асвечаныя ахвярным агнём, моўчкі паглядалі выявы багоў на адзінокага чалавека.

Ужо багіня ночы Нюкта праехала па небе ў калясніцы, запрэжанай чорнымі, як вугаль, коньмі. І кінула на зямлю коўдру, схаваўшы ад людскіх вачэй святло. А за ёй марудныя быкі павезлі па небе ў калясніцы Селену. Яе бляклае святло пранікла праз вокны і ў невялічкі пакой Гамэравай хаткі. Ён, абхапіўшы калені, сядзеў на падлозе і думаў. Вось ужо за трыццаць яму, а ў яго ні сям'і, ні прызнання людзей, ні плёну зробленага, ні сяброў, ні драхмы ў кішэні — ён пасмешышча. А тут... Ці варта адмаўляцца ад таго, чым ён можа ўжо заўтра валодаць, дзеля прывідных мар, якія так і не збываюцца? Ці не ахопліваў яго адчай? Было ж такое, калі не хацеў і жыць, думаў пра смерць як пра збаўленне. Насуперак лёсу прыйшоў ён у гэты свет. Не лёс вызначаў яго жыццё, а выпадак. І гэты свет не для яго. Ён уцякае ад яго. Ён помсціць яму. Так, сваімі песнямі ён помсціць свету, людзям, багам за сваё нікому не патрэбнае жыццё. Ён не пасмешышча — гэта ён смяецца з людской дурноты, сквапнасці і напамінае людзям пра іх мітуслівасць і нікчэмнасць. Але каханне лепш чым нянавісць.

У начной цішы рыпнулі дзверы. Пачулася лопанне птушыных крылаў. І раптам успыхнула яркае святло. Пасярод пакоя стаяла жанчына дзіўнай прыгажосці. Яе стройную постаць абдымала бялюткая шоўкавая туніка, перахопленая на таліі залататканым пасам. Уражвалі яе бла-

кітныя вочы — сумныя і мудрыя. Ён падняўся з падлогі.

— Я Афіна, — павольна і выразна прамовіла жанчына.

— О дачка вялікага Зеўса, што прывяло цябе з высокага Алімпа ў маё беднае жытло? — усклікнуў уражаны Гамэр.

— Ну і кім будзеш ты? — спыталася Афіна і сама адказала: — Уладаром прыгожай жанчыны. Прыйдзе час, і ты зразумееш, што валодаў прахам і няма чаго табе пакінуць пасля сябе. І адчуеш ты, што не хапае табе галоўнага, таго, што дало табе права мовіць: «Я, Гамэр, валодаю неўміручым». Водамі Сцікса клянуся, што так будзе.

— І што ж... — Ён сарамліва прабег позіркам па бедным пакоі, дзе, апроч драўлянага ложка, нічога не стаяла. — Я ведаю, — злосна мовіў ён, — што вось такога, які я перад табою, не будзе болей. Імгненне — вось гэтае таксама — не паўторыцца. Я смяротны і павінен даражыць кожным імгненнем. Я з'явіўся з нічога і ў нішто пайду. І што мае песні? Яны нічога мне не далі. Дык чаму я павінен адмаўляцца ад таго, што хоць неяк ашчаслівіць мяне, суцешыць, абагрэе?

— Адрачыся ад спакусы гэтага свету, ад смертаносных яго сіл, далучыся да вечнага і боскага і адолееш цемру. Ёсць Логас, тое, што робіць вас, людзей, людзьмі. Хіба не жадаеш ты спазнаць хоць адну таямніцу Логаса?

— І які сэнс?

— А навошта сэнс? Яго з сабою не возьмеш. Там твой вопыт непатрэбны. Пазнанне Логаса ёсць любоў да багоў, пазнанне Логаса ёсць існаванне ў сабе — брама ў вечнасць. А пошукі сэнсу пакінь самаўлюбёным філосафам, якія пакутуюць ад думкі пра бессэнсоўнасць жыцця. А гэтая жанчына, якой цябе спакушае Афродыта, не прынясе табе шчасця. Яна надакучыць, і ўсё тваё каханне стане адной мэтай — даказаць, што ты сапраўдны мужчына. І, цалуючы сваю каханую, будзеш марыць хутчэй выканаць свой абавязак. Ты будзеш палохацца свайго расчаравання, пакутаваць ад таго, што яна не так шчыра радуецца табе, або глядзіць на другога мужчыну, або без ахвоты адказвае табе на ласкі. Ды чаго я цябе пераконваю? Ніхто не пазбегне свайго лёсу. І ты таксама. — Афіна мовіла гэта, і адразу пагасла святло, і цемра запанавала ў пакоі. Цішу парушыла лопанне птушыных крылаў. Гамэр зноў застаўся адзін.

Быў дзень 19 арцеміція, дзень свята Муз. Па вуліцах горада крочыў богападобны мужчына. І людзі азіраліся на

гэтага стройнага і прыгожага чалавека. Гэта быў Гамэр. Доўга ён не мог заснуць пасля адведзін Афіны. І нічога ён не вырашыў. А раніцай, прачнуўшыся, не пазнаў сябе. Доўгія чорныя валасы падалі на яго плечы. Худыя рукі сталі мускулістымі і моцнымі, як у барацьбіта. Постаць, як у спартанскага воя,— вузкая ў таліі і шырокая ў плячах. Зірнуў у амфару з вадою, а на яго глядзіць нехта іншы — малады і прыгожы. Мужная лінія рота. Задумліваець у вачах. Гамэр усміхнуўся, і адбітак у вадзе бліснуў белымі зубамі. Афрадыта падарыла яму новы воблік. І, зачараваны, глядзеў ён на свой адбітак, як некалі няшчасны Нарцыс. І доўга ён аглядаў сваё новае цела, згінаў рукі, мацаў цвёрдыя мускулы, любаваўся нагамі. Ён любіў сябе ў новым вобліку. О, цяпер ён падобны на Бога! І прадчуваў здзіўленыя позіркі людзей. Гэта будзе яго помста людзям за свае прыніжэнні. Некалі яны смяяліся з яго нязграбнасці. Ну дык вось, хай цяпер зразумеюць, што ў параўнанні з ім яны самі — убоства і вартыя насмешак. Відаць, ён валодае дарам аэда, калі Афрадыта ператварыла яго вось у такога прыгажуну, толькі б ён выракся свайго дару. Калі багі ведаюць кошт усяму на гэтай зямлі... Яго слова. Яго слова палохаецца багіня. І за яго гатова на дарагую плату... Але ж ён загаханы ў свой новы твар, яму падабаецца яго новае цела і прыемна прымяраць модныя тогі ды тунікі, што прыслала яму Афрадыта. Ніколі не думаў, што валодаць прыгожай рэччу гэтак прыемна. Яна цешыць вока, радуе сэрца, надае ўпэўненасці, прыносіць радасць. І Гамэр радаваўся, як дзіця, і свайму пераўвасабленню, і сваёй прыгажосці, і сустрэчы з Іфігеніяй.

Ён выйшаў з дому апоўдні, калі свята Муз даўно пачалося. Быў спякотны дзень 19 арцеміція. Прамяністы Геліяс на калясніцы, запрэжанай крылатымі коньмі, ужо ўзніёся да небнага zenіту. І зіхаценне яго вогненнага вянца біла ў вочы Гамэру. Ён перайшоў на другі бок вуліцы пад цень каштанаў. Рэдкія прахожыя паглядалі на невядомага ім богападобнага мужчыну. Як прыемна было лавіць іх позіркі, поўныя захаплення і зачаравання. І ніхто з іх не здагадаецца, што гэта той Гамэр, з якога яны смяяліся. І калі спаліць кіфару, ён застанецца такім, і тады Іфігенія пакахае яго. Значыць, нішто не зменіцца ў гэтым свеце? І па-ранейшаму не будуць дзеці шанаваць бацькоў, а бацькі, як некалі ад яго самога, будуць адракацца ад дзяцей, не будзе кахання паміж людзьмі, і сябар будзе здраджаваць сябру, госцю ніхто не ўзрадуецца, і забудуцца людзі пра

дабрыню, і няшчасны будзе выклікаць у іх смех, і ўсё болей і болей зла прыбавіцца ў гэтым свеце. А ён жа сваімі песнямі мог хоць неяк бараніць людзей ад зла. Хто скажа чалавеку, што ён чалавек? Гамэр? Кожны асуджаны адказваць за ўсё, што робіцца на свеце, а значыць, не свабодны ў сваіх жаданнях. Людзі забыліся пра гэта, людзі спадзяюцца на багоў і забыліся, што жывуць сярод людзей.

Усё было прадвызначана. Ад свайго лёсу ён не ўдэк. Насустрач ішла Іфігенія. Як забілася трывожна сэрца! Ніколі так не хваляваўся. Да яго ішла яна. Прыгожая і чароўная. Яе чорныя валасы, не ваблівыя вочы, яе прыгожы твар, яе танклявыя рукі, гэтыя выступы грудзей з-пад тунікі — усё гэта можа належаць яму. І яна таксама адорыць яго пяшчотаю і каханнем. І хіба гэта не шчасце? І хіба гэта не вартая ахвяра? Яна параўнялася з Гамэрам. Зірнула на яго. І ў вачах яе, як і тады, убачыў ён сляпое захопленне, трапяткую боязь і дзіцячую цікаўнасць.

— Мір табе, Іфігенія, — мовіў ён, з асалодаю вымаўляючы яе імя. І голас яго не задрыжэў, не сарваўся. І не засаромеўся ён.

Чырванню ўспыхнулі яе шчокі. Дзяўчына спынілася, хуценькім позіркам зірнула ў адзін бок, у другі. Апроч іх дваіх на вуліцы нікога не было.

— Ты ведаеш мяне? — разгублена прамовіла Іфігенія.

— Ведаю.

— А хто ты такі? — Яна чакальна зірнула на яго.

Усё атрымалася само сабою. Гэта падман, гэта гульня з лёсам. Само сабою нарадзілася ў галаве імя, і Гамэр назваў яго.

— Неокл, я прыехаў сюды з Афін. Я бачыў цябе ўчора, і ты спадабалася мне.

— Я многім падабаюся, — з пахвальбою адказала дзяўчына і па-дзіцячы нявінна заміргала веямі.

— Ты спяшаешся? — любуючыся кожнай рыскай яе твару, спытаўся Гамэр.

— А сумна на гэтым свеце, — расчаравана прамовіла Іфігенія, скрывіўшы вусны. — Іду дадому.

— Мне можна правесці цябе?

Хоць яна і не згадзілася, але і не мовіла: «Не».

Яны ішлі па апусцелай вуліцы. Што ж, Афрадыта выканалася сваё абяцанне. Вось перад ім тая, якую ён пакахаў. І як яна паглядае на яго. Закахалася. А таго ранейшага Гамэра яна не кахала. І толькі вось за гэтую маску, якую дала яму Афрадыта, яна гатова ахвяраваць сабою. За

маску. Не за душу, не за сэрца, не за розум, а за маску...

— Адкуль ты ведаеш маё імя? — парушыла іх маўчанне Іфігенія.

— Мой знаёмы паведаміў, Гамэр, — ён назваў сваё імя не наўмысна, проста яно першае прыйшло на розум. Іфігенія засмяялася і праз смех выпаліла:

— Гэты дурненькі?

І яна... яна смяялася з яго! І яна такая ж, як усе. Як ён памыліўся!..

— Чаму... ча-му... ты так кажаш? — Словы, як стогн, зляцелі з яго вуснаў.

Яна, не задумваючыся, са смехам адказала:

— А яго дурненькім усе лічаць.

Дурненькі! Вось табе прысуд, Гамэр!

А, зрэшты, чаго ён чакаў? Натоп і творца. І няма творцу месца ў натоўпе. Ён адзінокі. Дзякуй багам, што яго яшчэ не закідалі камянямі.

— Ён выбраннік Каліопы.

І зноў Іфігенія прыгожа і гучна засмяялася; даводзячы яго гэтым сваім смехам да адчаю.

— Падумаеш, паэзія...

— Ну як жа не любіць яе? — вырвалася ў яго.

— А гэтым пытаннем хай твой Гамэр мучаецца. Лепш бы ажаніўся. Ды толькі — хто за яго пойдзе?

Кожнае яе слова крала ў яго той вобраз, які ён прыдумаў для сябе. З кожным словам губляў ён чароўную, узнёслаю і паэтычную Іфігенію.

— Я думаю, што ты зусім не такая, — з сумам і расчараваннем мовіў ён.

Яна спынілася. Веі яе чорных вачэй задрожэлі.

— Якая ёсць, такая і ёсць, — капрызна адрэзала дзяўчына і, ускінуўшы галаву, вытанчаным рухам правяла рукой па сваіх валасах.

Ну і што — ён кахае яе і такую. Ён прымае яе такой. Яна дзіця гэтага свету з усімі яго прымхамі і нечаканасцямі. А якой ёй быць?

— Я кахаю цябе, Іфігенія!

І нічога не адбылося незвычайнага. Словы гэтыя былі вымаўлены — і дзяўчына, нібы неаднойчы чула гэтыя словы, спакойна адказала:

— Будзеш мяне забаўляць, катаць на караблі, дарыць падарункі — буду цябе любіць. — Памаўчала і нечакана зусім другім голасам — сумным і даверлівым — мовіла: — Не думай, што ў мяне няма душы і сэрца. Я таксама кахала

і пакутавала. І па-ранейшаму кахаю, хоць і безнадзейна. Я мару, каб хто мяне пакахаў і звёз з гэтага горада, каб забыцца пра мінулае.

Яна спынілася і паглядзела на яго. І ў яе вачах — надзея.

— А калі б гэты чалавек быў Гамэр?

Горкая ўсмешка кранула яе вусны.

— Ды што ты ўсё пра яго? Ён сваёй паэзіяй шчаслівы! Не праводзь мяне далей, не трэба.

І яна пайшла далей адна. Вось і ўсё. Імгненне — пачатак і канец іх сустрэчы. З супярэчнасцяў гэтага свету, з яго, Гамэравых, мар з'явілася гэтая дзяўчына і пайшла ў супярэчлівы свет, забраўшы з сабою яго мары. І выбірай.

І што ты выбраў, Гамэр?

Дома яго чакала Афіна, велічная і дзіўная ў сваёй боскай прыгажосці. Але куды ёй да Іфігеніі. Прыгажосць яе не жывая. Яна палохае сваёй халоднасцю і правільнасцю. Прыгажосць мармуровай выявы, а не жывога чалавека.

— І што ты выбраў, Гамэр?

— Не кажы мне пра славу, пра бессмяротнасць, пра служэнне людзям. Чаго гэта варта, калі я дзеля гэтага адмоўлюся дапамагчы чалавеку, якому патрэбна мая дапамога? Хоць аднаму, аднаму чалавеку зрабіць добрае.

— І тысячы асудзіць на пакуты.

— А што мне рабіць, вялікая дачка Зеўса? — у адчай ўсклікнуў Гамэр.

— Успомні Праметэя, які прынёс вам агонь. А ты нясеш людзям слова, у якім вечны Логас, — спакойна прамовіла багіня.

— Я кахаю яе. І без яе я нічога не здолею зрабіць, — ён уткнуўся тварам у далоні, нібы хацеў схвацца ад гэтага жорсткага свету з яго немінучым выбарам.

— Я вырву з твайго сэрца стралу Эраса. Пакуль рана не загоіцца — яна баліць. Але боль і адчай адкрываюць глыбіню мудрасці. У адзіноце прыйдзе да цябе мудрасць. І ніводзін жаночы погляд не параніць тваё сэрца. І забудзеш ты Іфігенію. І застанецца ў цябе неўміручае слова, тваё слова.

Ён маўчаў доўга, і Афіна цярпліва чакала адказу; пасля падняў твар ад далоняў.

— Ніхто не пазбегне свайго лёсу, — ціха прамовіў Гамэр.

І толькі ён змоўк, як яркае святло асляпіла яго. Ён заплюшчыў вочы. А калі расплюшчыў — начная цемра сустрэла яго.

— Што гэта? Я нічога не бачу,— ён выцягнуў руку і стаў мацаць перад сабою.— Я нічога не бачу. Навошта гэта? Не хачу!

— Памятай, Гамэр, пра тых, дзеля каго ты пасланы багамі. Памятай, што словам сваім ты выхаваеш Эладу.

І багіня змоўкла. Ён не бачыў, як ператварылася яна ў саву,— толькі пачуў, як залопалі птушыныя крылы і як гук іх аціх удалечыні. Гамэр застаўся адзін.

Людзі нат з птушынай вышыні здаваліся, як заўсёды, мітуслівымі і неразумнымі. Каля храма Апалона вадзілі яны карагоды. А хор спевакоў славіў музу Каліопу, якая натхняе паэтаў і аэдаў. Якія наіўныя людзі! Ды і што яны ведаюць пра багоў? Тое, што самі багі пажадаюць. Яна пажадала адпомсціць ганарлівай Афрадыце, якой Парыс аддаў залаты яблык як самай «чароўнай». Цяпер даедаюцца і людзі пра гэтую «чароўную», пра яе блуд з грубым Арэсам, пра подзвігі грэкаў, якіх падтрымлівала яна, Афіна, у вайне з любіўцамі Афрадыты траянцамі. Пра ўсё гэта і мовіць невідучы Гамэр.

1990 г.

ПЕРАД МАІМІ ВАЧЫМА...

Велізарныя чорныя пацукі насцярожлівымі лупатымі вочкамі паглядаюць на мяне. Яны ведаюць, што Правадыр заявіў перад усімі: забойства пацука — гэта страшнае злачынства супраць чалавецтва, і таму зусім не баяцца мяне, Перашэптваюцца між сабою, шыгаюць доўгімі насамі, паказваючы вострыя зубы, злавесна пасміхаюцца. Я бачу, як дрыжаць ад усмешак іх маленькія, як і ў Правадыра, вусікі. Нарэшце адзін падб'ягае да мяне і паспешліва кусае за нагу. Я трываю. Пацук нахабнічае — зноў мяркуе куснуць мяне. Але на гэты раз я нагой б'ю яго па ненавіснай мызе. Чорнае тулава пацука пакацілася па каменнай падлозе, потым раз-другі ў перадсмяротных сутаргах здрыганулася і заціхла. І тут жа пацукі заскавыталі чалавечымі галасамі: «Гвалт! Гвалт! Забіў! Забіў!» — і ўсёй гайнёю пабеглі да мяне. У вачох замільгала ад чорных спінаў

і хвастоў. Я ўскочыў з падлогі. Ubачыў, як нежывы пацук расплюшчыў адно вока і паглядзеў на мяне. Загнаны ў самы кут каморы, я адбіваўся ад пацукоў. Адзін за адным адляталі ад удараў чорныя звяркі. Мая віна перад чалавечтвам павялічвалася. Так і не адолеўшы мяне, пацукі акружылі кут і цярпліва сталі чакаць, калі я, знясілены сном, апушчуся на падлогу...

Мы любілі яго, мы верылі яму, мы ішлі за ім, мы ганарыліся ягоным сяброўствам. Ён нёс наш Сцяг. Варожыя кулі спявалі нам гімн мужнасці, і многія нашы сябры падалі з працятымі сэрцамі. Ніколі на ягоным твары мы не бачылі жаху. «Уперад, сябры мае, перамога будзе за намі», — увесь час заклікаў ён. І мы ішлі за ім у бой, і мы перамагалі. Калі пілі горкае віно перамогі, ён плакаў ад шчасця. «Сябры, мілыя, што б я без вас рабіў? Гэта вы падтрымлівалі мяне, і ўдары вашых сэрцаў чуў я праз спеў варожых куль. Гэта вы здабылі перамогу». З радасці мы цалаваліся і плакалі. Мы ўсе любілі яго. «Вядзі нас далей. З табою жадаем будаваць Дарогу Шчасця. Будзь нашым Правадыром», — прасілі мы.

— Што вы? Хіба змагу! — аднекваўся ён.

— Зможаш. Хто іншы, калі не ты? — крычалі мы.

Так ён стаў Правадыром. Мы будавалі Дарогу, дзень і ноч, летам і ўзімку, мы не шкадавалі сябе. І ён працаваў з намі. Вечарам мы збіраліся ў ягоным цесным пакойчыку, згадвалі загінуўшых сяброў, спявалі песні сваёй маладосці, марылі аб будучыні. «Сябры, што б я без вас рабіў? Вы мне і апора, і надзея», — часта казаў ён. У гэтыя хвіліны ягоны твар, адухоўлены любоўю да нас, быў як ніколі прыгожы і прывабны.

Мінула колькі гадоў. Будавалася яшчэ Дарога Шчасця, але Правадыр ужо не працаваў з намі з капачом і кайлом у руках, цяпер ён узяў у рукі пяро. Са свайго цеснага пакойчыка перабраўся ў шыкоўныя апартаменты палаца, які належаў некалі Дэспату. Замест простага вопраткі Правадыру пашылі маршальскі мундзір. І нас, сяброў сваіх, рэдка запрашаў да сябе. А калі мы і меліся пабачыць яго, ахова, што вартавала палац, адказвала: «Правадыр вельмі заняты. Ён просіць прабачэння. Як-небудзь іншым разам прыме вас». Але іншы раз так і не надыходзіў.

— Ды што ты, сябра мой, — калі я нарэшце трапіў да Правадыра, шчыра прызнаўся ён, — пра які гонар ты кажаш? Я зусім не змяніўся, — па-сяброўску паляпаў мне па плячы. — Я такі, як і раней. Не шкадую сябе, удзень і ўно-

чы думаю, як лепей будаваць Дарогу Шчасця. Думаеш, гэта проста? Не, сябар, гэта не проста. А гэтыя апартаменты,— ён абвёў вакол рукой,— мундзір... Не бяры да галавы. Гэта для велічнасці нашай мэты, каб паважалі нас.

Але хіба нас не паважаюць за нашу працу?

— Ведама, паважаюць і захапляюцца, але для большага ўзвышэння нашага подзвігу патрэбны і гэтыя апартаменты, і гэты мундзір. Вось такая дыялектыка. Я цяпер шмат думаю пра яе. Ты лічыш, мне падабаецца тут. Ведаеш, як мне хочацца вырвацца адсюль да вас, але не магу. Ты не вер тым, хто выдумае, што я заганарыўся.

— А я і не веру,— адказваў я, наракаючы сябе за тое, што і сам думаў так — заганарыўся.

— Не вер. І не ссылаю я былых сяброў за тры моры. Хлусня. Я клапачуся аб іх здароўі. Яны ж лютаверы, гатовыя на ахвярнік будучага жыццё пакласці. Вось я і карыстаюся дадзенай уладай — шлю іх адпачываць у лепшыя лагеры адпачынку. Гэта мае ворагі распускаюць плёткі і наморы, ворагі,— голас яго памацнеў, загучалі сталёвыя ноткі,— не ўсіх мы перамаглі. Многія стаіліся і чакаюць зручнага моманту ўдарыць нам у спіну,— твар яго пасуравеў, вочы насцярожліва прыжмурыліся, нібыта ў куце апартаменту ён убачыў ворагаў, якія там схаваліся.

У гэты момант дзверы ў пакой шырока расчыніліся і да нас убег ягоны сын.

— Тата! Та-тач-ка! — гучны дзіцячы голас парушыў нежывую цішыню палаца.— Глядзі, я птушачку злавіў,— паказаў ён сінічку.— Мы яе ў клетку пасадзім,— вочкі ў хлопчыка радасна блішчэлі.

Шчаслівая і лагодная ўсмешка на Правадыровых вуснах вярнула мне былога сябра. Цяпер я пазнаваў яго і ў гэтым шытым золатам маршальскім мундзіры. Разгладзіліся суровыя складкі на твары. Перада мною быў той самы сябар, што нёс перад намі Сцяг, будаваў з намі Дарогу, спяваў з намі песні. Правадыр падняўся з канапы, падышоў да сына:

— Сынok, дарагі, давай выпусцім сінічку. Для вольнага жыцця яна жыве.

Бацька і сын падышлі да расчыненага акна. Хлопчык разняў далонькі:

— Ляці, сінічка.

Калі я чытаў у кнігах выраз «твар свяціўся радасцю і шчасцем», то лічыў гэта прыдумкай пісьменнікаў. Але ўбачыўшы, колькі веры і добра было ў хлопчыкавых вачах,

як стоена ён чакаў, калі птушка выпырхне з далоняў, як шчыра ўзрадаваўся, калі яна вылецела ў акно, падумаў: вось што гэта такое — «твар свяціўся радасцю і шчасцем».

— Воля — галоўная каштоўнасць жыцця, — сказаў Правадыр і паклаў сваю руку на сынава плячо.

Воля... А я думаў у тое імгненне, што дабрата — галоўная каштоўнасць жыцця. Правадыр захаваў яе і ў гэтых апартаментах, а таму застаўся самім сабою, тым ранейшым, нашым сябрам, якога мы любілі, якому верылі, якім ганарыліся.

У апошнія гады сталі хадзіць пагалоскі, што Правадыр захварэў. Казалі — ён баяўся сустракацца з людзьмі, страшыўся зірнуць праўдзе ў вочы, палохаўся паднятых у аднадушным вітанні яго асобы рук, уздрыгваў ад гучнага дзіцячага смеху. Усюды яму трызніліся ворагі. Ён перабраўся з палаца ў браніраваную вежу, але і там яму мроіліся жахі. Доктары толькі разводзілі рукамі. І тады з'явіўся чалавек, які паабяцаў вылечыць Правадыра. Невысокага росту, у шэрых заношаных портках і ў пінжачку з латкамі на локцях, ён нічым асаблівым не вылучаўся, і нішто не казала пра ягоныя незвычайныя здольнасці. Хіба толькі пранізлівы, як дзіда, позірк лупатых вочак з-пад нізкага лба.

Правадыр выклікаў яго да сябе. Я магу ўявіць, як прайшла іх сустрэча.

— Вы ўжо чулі аб маёй хваробе? — спытаўся Правадыр.

— Я магу вам дапамагчы, — ціхім даверлівым голасам адказаў чалавек.

— Чым? — каб прыхаваць хваляванне, Правадыр паспрабаваў раскуруць трубку, але запалка ў руцэ дрыжэла, і яе ніяк не ўдавалася запаліць.

— Я бачу душы людзей. Варта мне зірнуць на чалавека, і я ведаю, якая ў яго душа — светлая або чорная.

Правадыр, відаць, скурчыўся пад вострым позіркам чалавека, занерваваўся, падняўся з канапы і стаў праходжвацца па пакоі. У цішыні рыпелі ягоныя вайсковыя боты. Трубка ў руках так і не задымілася.

— Я вас слухаю.

— Я магу скласці спіс усіх светлых душаў, высветліць усе шэрыя душы. Яшчэ са школы вы павінны памятаць, што калі пануюць шэрыя, да ўлады прыходзяць чорныя.

Гэты чалавек слухна паставіў дыягназ, як лячыць хваробу, і збіраўся яе вылечыць. Ён не задаваў лішніх пытанняў. Правадыр прызначыў яго Галоўным Лекарам Дарогі.

Год Галоўны Лекар разам са сваімі памагатымі раз'язджаў па Дарозе і складаў спісы светлых душ. Калі сустракаў чорныя — адразу запрашаў да сябе ў хеўру. Усё часцей і часцей у газетах з'яўляліся звесткі аб эпідэміі невядомай хваробы, якая пагражала будаўнікам Дарогі.

Аднойчы Правадыр сабраў набліжаных да сябе людзей, у тым ліку і мяне. Пакуль чакалі прыёму, я ўбачыў сярод памагатых Галоўнага Лекара тых, хто некалі разам са мною крочыў пад Сцягам Правадыра. Трымаліся яны асобна, непрыязна паглядалі на нас, нібыта падазравалі нешта небяспечнае з нашага боку. Іх белыя, як бліскавічная маланка, халаты палохалі нас сваёй чысцінёю. Аднаго я пазнаў. Ён служыў пры Дэспаце пісарам і выдаваў ахове незадаволеных парадкамі. Пасля таго як перамаглі мы, ён першы вітаў нас і выклікаўся складаць звесткі, як і хто працаваў на будаўніцтве Дарогі. Ён зрабіў выгляд, што не пазнаў мяне, я таксама.

Правадыр запрасіў нас да сябе. Шмат што мяне ўразіла ў ім. Пастарэлы маршчыністы твар, падазроны позірк пабляклых вачэй. Замест маршальскага мундзіра ён апрануў жалезны панцыр, на якім золатам блішчэла «Галоўны сярод усіх», «Герой з герояў», «Вялікі з найвялікшых», «Мудры з наймудрэйшых». Сам панцыр і надпісы здзівілі мяне. Навошта ўсё гэта Правадыру? Ён баіцца здрадніцкага кінжала? Але ўсе мы любім яго. Палохаецца, каб Галоўны Лекар не ўбачыў яго душы? Але ўсе мы ведалі: у Правадыра яна светлая, як нашая святая мэта. І адкуль раптам такая нясціпласць? Галоўны, герой, вялікі, наймудрэйшы? Пытанні заставаліся без адказу. Замест таго каб запрасіць прысесці за стол, Правадыр выстраіў нас перад сабою. У пакой таропкаю хадю ўвайшоў Галоўны Лекар, апрануты ў маршальскі мундзір. Ён уладарным голасам крыкнуў нам: «Зважай!» Але, відаць, мы выканалі загад не так, як яму заманулася, ці галовы неадначасова павярнулі, ці падбародкі не прыўзнялі высока, ці яшчэ што, але Галоўны Лекар скрывіў твар і незадаволена прамовіў: «Адставіць».

— Што, сябры, — зняважліва вымавіў ён гэтае слова, нібы здэкаваўся з нас, і мы прамаўчалі, — так і не навучыліся зважаць нашага горача любімага Правадыра? — Галоўны, заклаўшы рукі за спіну, праходжваўся ўздоўж шыхту, працінаючы кожнага сваім колкім позіркам.

— Перад вамі Герой з герояў, Вялікі з найвялікшых, Мудрэйшы з наймудрэйшых, а вы ніякай яму павагі. Вучыцеся ў Лекараў, як яны паважаюць нашага любімага Права-

дыра, як аддана пазіраюць на яго, як цягнуцца падбародачкамі да яго, — вось яна, шчырасць пачуцця, не тое што вы.

А Правадыр убаку моўчкі хмурыў бровы і дыміў трубкаю, рабіў выгляд, што нічога не бачыць.

— Зважай! — рэзка ўсклікнуў Галоўны Лекар, і мы рэзка, прыўзняўшы падбародкі ўгору, павярнулі твары да Правадыра. У нашых вачах было столькі любові і адданаці, што Галоўны не стаў адмяняць свой загад. — Раўняйся на Правадыра! — гаўкнуў ён і, высока ўздымаючы ногі, парадным крокам падышоў да яго: — Дарагі наш Правадыр, Галоўны сярод галоўных, Герой з герояў, Вялікі з найвялікшых, Мудрэйшы з наймудрэйшых, народ чакае Вашага мудрага слова!

— Навошта, навошта гэткая ўрачыстасць? — Правадыр нахмурыў бровы. — Не трэба адрывацца ад народа, трэба быць з ім.

— Так, але гэта воля народа, — адказаў за ўсіх нас Галоўны Лекар.

— Ну, калі гэта воля народа, — Правадыр развёў рукамі. — Я падначальваюся народнай волі. Хачу, — звярнуўся ён да нас, а я адзначыў, што з яго вуснаў знікла слова «сябры», — каб вы не здзіўляліся таму, што будзе адбывацца ў хуткім часе. Так трэба. Вы ведаеце, што лютуе эпідэмія, як яе...

— Альба Рутэнія, — падказаў Галоўны.

— Вось-вось, яна нявечыць кволья души, адымае пакнненні да будаўніцтва Дарогі Шчасця, а гэта на карысць нашым ворагам. Трэба правесці санітарную прафілактыку. Як думае Галоўны Лекар?

— Так, так, Правадыр, трэба неадкладная санітарная прафілактыка.

У гэты момант адчыніліся дзверы і ў пакой убег хлопчык. Вялікія залатыя літары, выбітыя на панцыры, што замураваў дзіцячае тулава ў жалеза, абвяшчалі — «Сын Правадыра». Убачыўшы нас, хлопчык спуджана залыпаў вачыма з доўгімі веямі. Ён рос цяпер без сяброў, быў пазбаўлены шумлівых дзіцячых гульняў, не ведаў шчырай радасці смеху, не купаўся летам у рэчцы, не збіраў у лесе грыбоў, не катаўся зімою на санках, не пускаў караблікаў па вясновых раўчуках... Я здагадаўся, што хлопчык марыць скінуць панцыр, які адбіраў у яго апошнюю магчымасць свабодна рухацца.

— Чаго табе? — незадаволена і сурова спытаўся Пра-

вадыр у сына. Але хлопчык не адказаў яму. Ён палахліва пазіраў на бацьку і нясмела адступаў да дзвярэй.

І я тады звярнуўся да Правадыра:

— Я думаю, лепш зняць з хлопчыка панцыр.

— Я сам ведаю, што мне рабіць, — рэзка адказаў ён.

Галоўны Лекар занепакоена зірнуў на мяне, і ў ягоных вачах я прачытаў прысуд.

...Пацукі чакаюць, калі я засну. А я каб і хацеў заснуць, дык не змог бы. Перад маімі вачыма стаіць хлопчык. Ён умольна паглядае на мяне. Але чым я магу дапамагчы?

1987 г.

ЯК СТАЦЬ МАРШАЛАМ

(Зборнік гістарычных дакументаў)

Таямніцы старажытных сховішчаў часта дораць нам нечаканыя адкрыцці. Матэрыялы, якія складальнік прапаноўвае шаноўнаму чытачу, здадуцца некаму малаверагоднымі, але тым не менш усё тое, пра што яны распавядуць, і сапраўды адбывалася ў Крайсветным лесе.

Складальнік

* * *

Спачатку мне хацелася б трохі давесці шаноўнаму чытачу пра Крайсветны лес.

Крайсветны лес, які раскінуўся на ўсе чатыры бакі (захад, усход, поўдзень, поўнач), знаходзіцца за далёкімі морамі-акіянамі (далей, чым нам гэта ўяўляецца). На тэрыторыі Крайсветнага лесу можна размясціць Англію, Францыю, Бельгію, Іспанію, разам узятая, або Якуцкую рэспубліку. Клімат там спрыяльны для развядзення буйной і парнакапытнай жывёлы, і рознай іншай. (Звестка ўзята з даведніка братаў-энцыклапедыстаў Падгаўзаў.)

Палітычны статус. Крайсветны лес — агульназварыная рэспубліка, дзе заяц можа лічыць сябе львом, а леў запісацца ў пашпарце зайцам (Энцыклапедыя Крайсветнага лесу).

Трохі гісторыі.

Працяглы час у Крайсветным лесе панавала дынастыя

жорсткіх прыгнятальнікаў звярынага пагалоўя Таптыгіных (Мядзведзяў). Пра тыранію гэтай дынастыі падрабязней глядзіце фундаментальную працу М. Я. Салтыкова, які таксама Шчадрын, «Мядзведзь на ваяводстве». Гляк народнага цяплення перапоўніўся і гневам забурапеніўся праз бераг. Народ абвясціў лес рэспублікай. Першым яе бацькам быў выбраны паўлін Даздраперма (Да здравствуе Первое мая) (Даведка ўзята з «Гісторыі Крайсветнага лесу», якую напісала белая варона Ляля Чорная).

Стэнаграма пасяджэння мудрых галоў Крайсветнага лесу

Сава-Афіна: У гэтае гістарычнае для ўсяго нашага звяр'я імгненне мне выпала адказная місія абвясціць народную волю. А яна такая — першым нашым прэзідэнтам будзе паўлін Даздраперма.

Леў-Эканамайзер: А чаму не я?

Сава-Афіна: Паўлін тэлегенічны, не сорам і людзям паказаць. Паходзіць з простага птушынага саслоўя, курынай крыві, а ты, Леў, царскай крыві і для рэспублікі не падыходзіш. У паўліна няма іклаў, вострай дзюбы і кіпцюроў — простае звяр'ё такіх любіць. І галоўнае: у паўліна курыны розум, курыная слепата і, як усялякая курыца, ён грабе ад сябе.

Міністр культуры і асветы крот — Задзьме-Загасі: Зірніце, які ў паўліна хвост. Гэта ж натхненне для нашых паэтаў, пісьменнікаў і мастакоў. Нас чакае небывалы росквіт мастацтва і культуры. Падумайце, якое шчасце!

Леў-Эканамайзер: А мая грыва — хіба не натхненне?

Перапялёсая тыгра — Антры-кот Шарханавіч Дунай: Прапаноўваю ўсімі намі паважанага Льва-Эканамайзера выбраць вялікім маршалам нашага славутага воінства, што дзень і ноч стаіць на абароне заваёў рэспублікі. (Усе пляскаюць у ладкі, пасля ўстаюць, абдымаюцца, цалуюцца, плачуць ад шчасця.)

3 інтэрв'ю паўліна Даздрапермы агенцтву «Вокны Рэйтэр»

К.* Што чакае Крайсветны лес у гады Вашага мудрага праўлення?

П. Р.** Думаю, шмат чаго і перш за ўсё разгул дэмакратыі.

К. А што такое разгул дэмакратыі?

П. Р. Гэта вецер перамен, які зашаманіць у верхавінах нашых дрэў.

К. А што такое вецер перамен?

П. Р. Кожны вецер ёсць подых прыроды.

К. Што Вы пажадаеце звярынаму пагалоўю?

П. Р. Каб штодня ім жылося весялей. Чакайце — можа, чаго-небудзь і дачакаецца.

Выступленне паўліна Даздрапермы на юбілейным вечары, прывечаным утварэнню рэспублікі

У гэтую гістарычную хвіліну, якую будуць памятаць праз гады, праз дзесяцігодзі, сотні дзесяцігодзяў, з пачуццём гонару азіраемся мы ўсе назад (усе азіраюцца назад) і бачым, як многа мы здзейснілі за гэты час у параўнанні з эпохай рэліктавага гуманойда. Дастаткова нагадаць, што нашыя слаўныя рыбы ўсё глыбей і глыбей апускаюцца на рачное дно, а нашыя слаўныя птушкі абляталі ўсе куткі свету, на роўных спаборнічаюць з «Аэрафлотам», ну, а нашыя гераічныя краты ўжо прарылі не адзін падземны ход, так што па падземных хадах на душу насельніцтва мы на чале сусветнага прагрэсу. (Покліч з месца: «Пад мудрым кіраўніцтвам дарагога Даздрапермы». Апладысменты. Усе ўстаюць. Бурныя апладысменты, якія пераходзяць у авацыі. Крыкі: «Вялікаму кавалю ўсіх нашых перамог Даздраперме — слава! Няхай жыве змычка лес — неба — вада!» Усе абдымаюцца і не могуць схваць радасных слёз.) Вырас наш дабрабыт. Зараз не рэдка і кныра ўбачыць у белых шкарпэтках. (Крыкі: «Слава вялікаму Даздраперме!» Доўгія бурныя авацыі.) Усё гэта яскрава сведчыць: штодня нам весялей жыць. Паслухайце, як весела шамаціць вершалінамі наш лес. Гэта вецер перамен разгуляўся.

* К.— гэта значыць карэспандэнт.

** П. Р.— Прэзідэнт рэспублікі.

(Усе крычаць: Чуем!) А той-сёй за мяжой сцвярджае, што ў нас лес высеклі на паперу для выдання праграм генеральнага развіцця. Цяпер вы ўсе чуеце, што гэта хлусня. (У зале радасны смех, крыкі: «Хлусня, хлусня».) І таму я зноў паўтараю сваю смелую выснову: «Штодня нам весялей жывецца». Дык зробім усё, каб нам яшчэ весялей жылося. (Усе крычаць: «Зробім, зробім!» На вачах зіхацяць слёзы шчасця. Твары рашуча настроены на выкананне грандыёзнай задумы мудрага Паўліна.)

А зараз, шаноўны чытач, час пазнаёміць з галоўным героем нашай гісторыі зайцам Перкосракам (Первая Космическая Ракета). Нарадзіўся ён у сям'і вядомага палясоўшчыка, тралёўшчыка, наватара-авангардыста санітарнай высечкі маладняку Саўкі Рупліварукага, пра гэтую шматгранёную асобу пісала ў свой час газета «Масанская лажа», друкаваны орган творчага пагалоўя графаскопаў-пісьменнікаў-семінарыстаў «Іслач — 88».

Постаці

Прасека ў будучыню. Аўтар Роз дэ Масэ (вызначыць, хто хаваўся пад гэтым псеўданімам, складальніку не ўдалося).

Сёлета спаўняецца багатагадовы юбілей выдатнага сына Крайсветнага лесу, палясоўшчыка, тралёўшчыка, наватара-авангардыста санітарнай высечкі маладняку зайца Саўкі Рупліварукага. Думаючы пра гэтую шматгранёную і непаўторную асобу, нельга не нагадаць пракаветнае «Ого-го-го, привыкли наши руки к топорам». Так, з самага свайго нараджэння ўзяў маленькі Саўка сякеру ў рукі, каб выканаць высакародную місію санітарнай высечкі лесу ад маладняку.

Што за эпоха была ў той час? Быў час, быў век, была эпоха. Толькі што ў Крайсветным лесе скончылася панаванне Таптыгіных. Лес зарос да таго, што ў ім з-за маладняку не было «ні сцежак, ні сцен». «Ой бярозы ды сосны, — дадумаў Саўка. — Ой маладняк, ой разросся, і не падняцца за яго дубам ветхазаветным да сонца. Тварь ли я дрожащая или законное право имею? Ну, канечна, законнае, ну, канечна, права. Вось і статут «Аб санітарнай высечцы лесу», зацверджаны Лясгасам. З чаго пачаць? Пачну я з

елак». І ссек іх пад самы карэньчык. За выдатную тапорную працу заяц Саўка быў узнагароджаны пуцёўкай за мяжу, у Венскі лес. Менавіта там, за бугром, блукаючы сярод буянай «молодой поросли», адчуваючы сверб працоўных мазалёў, ён быў горды за Крайсветны лес. І нібы пра яго спяваў таварыш з эстрады: «Я ўдзячны лесу, што з усіх лясоў ён выбраў для мяне наvekі Крайсветны лес». Вярнуўшыся ў родны лес, заяц прысвяціў усё сваё свядамае і несвадамае жыццё высечцы маладняку.

Як вядома, ягоны сын Перкосрак з маленства марыў быць героем. Усім сэрцам, усёй душой узлюбіў ён слаўнае войска і выправіўся служыць на далёкую заставу, якая знаходзілася на мяжы з лявацкім балотам правага апартунізму. Значных поспехаў у баявой і палітычнай падрыхтоўцы дасягнуў заяц, аб чым сведчыць партрэтны накід у армейскай газеце «Дзень і ноч пільнуем заваёвы рэспублікі».

Харошы камандзер

У Первой Космической Ракеты ў казарме парадак. Як мага лепш размешчаны ложка. Адзін па-над адным, адзін па-над адным. У два паверхі. Гэткім жа чынам уладкаваны тумбачкі. На кожным ложку, згодна статуту, зацверджанаму Саўмінам, матрац — зверху на матрацы прасціна. Потым яшчэ адна. І толькі тады запраўлена цёплай коўдрай. Кожная падушка, што не дзіўна, схавана ў наўлечку.

Другім домам называюць распалажэнне салдаты Перкосрака.

Радавы джэйран Баймуратаў

Складальнік лічыць, што гэтыя нататкі ёсць плагіят з «Набожак» (Альманаха) вайскавай творчасці, выдадзенай кніжнай жаўнера «Варта», Слонім, 1984 год).

З успамінаў ката ў ботах Ванітуя Шарляперловіча

Напярэданні вялікага свята нашага народа, дня нараджэння мудрага паўліна Даздрапермы, прыслалі зайцу запрашэнне на ўрачысты вечар у губернскі Даздрапермаг-

рад. Вось, здаецца, заўважылі з высокіх крэслаў, толькі радавацца, ды занатурыўся ён.

— Вышэй голаў, Заяц, — кажу яму.

— Як жа мне радавацца, калі няма ў чым ехаць на такі ганаровы сход. Як жа я прадстану перад светлымі вачыма ў сваім зашмальцаваным мундуры. Па адзежцы ж сустракаюць...

Па натуре я альтруіст (і гэта нягледзячы на маё цяжкае дзяцінства з ягонымі нястачамі і бедамі) — для мяне духоўная патрэбнасць ашчаслівіць другога. Дай, думаю, дапамагу таварышу баявому. Нагадаў, што кожны ваяка і шавец, і жнец, і на дудзе ігрэц.

— Кладзіся, заяц, спаць. Пераначуем — больш пачуем. Будзе табе што апрануць. Апошні, адчайны крык моды, — параіў я Перкосрака, той паслухаўся мяне і лёг спаць.

З губернской газеты «Лебядзіны спеў Даздрапермаграда»

Учора ў вялікай і светлай, як наша рэчаіснасць, зале лепшыя прадстаўнікі непарушнай змычкі лес-неба-вада ўрачыста засядалі ў гонар вялікага свята, якое ўсе мы сустрэлі новымі працоўнымі перамогамі, дня нараджэння мудрага і святлазорнага, усімі намі люблага, шчырага зверарыба-птушка-казяўкалюбцы паўліна Даздрапермы. Са сваёй прамовай выступіў сам губернатар казёл Бяша Казладоовіч.

У прыватнасці, ён адзначыў: «Вялікі і мудры кучар імклівай таратайкі нашай гісторыі паўлін Даздраперма на ўсіх парах гоніць яе да шчаслівай нашай будучыні». На што раздаліся радасныя воклічы: «Няхай жыве кучар усіх нашых перамог, вялікі Даздраперма!» (Усе доўга абдымаліся і цалаваліся.)

З мемуараў ката ў ботах Ванітуя

Ехаў заяц у губернскі горад на ўрачыстую імпрэзу фартэлям, апранутым па апошняму крыку моды, а вярнуўся адтуль звераняткам зацюканым. Уся ягоная фізічная структура дрыжэла ад жаху, а з грудзей крык адчаю вырываўся:

— Гора мне, гора. Загінуў я ў росквіце духоўных,

фізічных і другіх сілаў. Загінуў на ўсе сто працэнтаў. Не здзейсніць мне подзвігу.

Я па натуры чалавек добры, як казаў раней, альтруіст. Дай, думаю, дапамагу касому.

— Супакойся. Толькі час небяспекі — іспыт для мужчын, як Шылер мовіў.

— І пацягнуў мяне д'ябал прызнацца, а цяпер бяды не абярэшы на ўсе сто працэнтаў.

— Мы, таварыш заяц, матэрыялісты-прагматысты-атэісты, і прадстаўнікі дэманіцкага пантэона тут ні пры чым. Распавядай, што здарылася, можа, і дапамагу твайму гору.

— Усё гэты апошні, адчайны крык моды. На свяце ўсе да мяне прычапіліся: «Дзе набыў?» Сорамна прызнацца, што ваякі пашылі мне гарнітур. Маўчу. Ад мяне не адстаюць, скажы ім — і ўсё. Ды ўсё паважаная публіка на ўсе сто працэнтаў, усе паўнакроўныя асобы. Яшчэ могуць пра мяне не так падумаць. Вось і адказаў, што гэта я такі рукадзельны малойца, сам сабе і пашыў. Тут мне і пасыпаліся заказы. І таму пашый, і таму, і гэтаму... Не мог я пакрыўдзіць людзей добрых, усім паабяцаў і цяпер не ведаю, што рабіць.

— Не чухай карак, а чухай пяткі, як кажа мудрэц, альбо пачынай ад ніжэйшай ступені, каб дабрацца да вышэйшага. Чаму нам не дапамагчы добрым людзям. Ты ім дапамож, яны нам. А нашыя рукадзельныя малойцы ўсіх задаволяць апошнім адчайным крыкам моды. Ты толькі, заяц, выконвай мае мэтавыя ўстаноўкі.

(З размоў у губернскім горадзе Даздрапермаградзе)

— Дзе дастаў?

— У зайца.

— Мантана?

— Мантана!

Запіска ўдава Бабылька, якому заяц пашыў гарнітур

Поважаны заяц Перкосрак, паведамляю Вам найрадасную навіну. Да Вас едзе на праверку воўк.

Цяпер зноў вернемся да мемуараў ката Ванітуя. Вось як распавядае ён пра нялёгка для зайца жыццёвы момант.

Крык адчаю вырваўся з зайцавых грудзей: «Гора мне, гора. Ваякі і службу ўжо забылі, гусіным крокам хадзіць

развучыліся. Разжалуюць мяне і сашлюць туды, дзе год за тры лічыцца».

І тады я адказаў:

— Гэта не гора — гэта нам на лапу. Нельга абняць неабдымнае, а абдымнае не толькі можна, але і трэба абдымаць. Мудры Паўлін заклікае нас: «Дык зробім усё, каб нам яшчэ весялей жылося». А чаму табе, заяц, не стаць масавіком-зацейнікам масавага руху за вясёлае жыццё? Чаму табе не перабудавацца? Не нагадаць пра звярыны фактар? Кладзіся ты спаць, заяц. Пераначуем — больш пачуем.

3 ліста таракана Козьмы свайму сябру Таракашу

«Таракаша, мілы мой сябар, ой што робіцца на свеце, здаецца, едзе да нас рэвізор. Яшчэ з тых часоў залатой вольнасці, калі жыў у краме, памятаю, што прыезд рэвізора смерці быў падобны. І тады выскоблівалі сцены і падлогу, абкладвалі іх мармурам, і нас, тараканаў, нібы падкулачнікаў, высыялялі з крамы. Сёння ўвечары кот у ботах перад усіх асабістым саставам ваякаў абвясціў, што павінен прыехаць да нас сам воўк і трэба яму паказаць, як мы змагаемся за вясёлае жыццё, як праяўляем клопат аб зверы. І ваякі — усе гэтыя бабры, яноты, барсукі, лямуры, выдры — прыняліся аздабляць казарму мармурам, чырвоным дрэвам, кафляй. Што нас чакае ад такой перабудовы? Як нам далей жыць, тараканам?»

3 роздумаў ваўка Сталёвая сківіца, знойдзеных у архівах Крайсветнага лесу

Дысцыпліна — сірэч усяму зямному і незямному царыца ёсць. Без яе немагчыма казюлькам і звярам зямным сваё існаванне існаваць. Што будзе, калі месяц і сонца — уладары нябесныя — дысцыпліны не стануць прытрымлівацца? Месяц днём, калі спаць яму надабе, паказвацца будзе, а сонца ноччу будзе свяціць. Гэта ўвесь свет перабунтуецца. Ніхто і ведаць не будзе — дзень ці ноч. А гэта ёсць непатрэбства, якое не ў адным са статусаў не запісана. А што для дысцыпліны перш за ўсё патрэбна? Маці дысцыпліны жах ёсць. Скажам, чаму вось авечкі са статка знікаюць? А таму, што жах згубілі. Сабак яны не палюхаюцца,

а значыць, і дысцыпліны ў іхнім працоўным статку няма. Кожная смачную траўку каларыйную прагне з'есці і ад статка адбіваецца, а пасля і сабакі на ваўкоў спісваюць.

Я ніколі не абвяргаў пагалосак, нібыта я авечкажэрца, нібыта я Чырвоную Шапачку праглынуў і яшчэ шмат чаго. Раблю гэта ў выхаваўчых мэтах, хай палохаюцца звяры мяне, не стануць свавольцамі, да дысцыпліны звыкаюць. Вось калі ў мяне маладая генерацыя запытвае, чаму ў мяне такія вялікія вочы, адказваю: «А гэта, дзеткі, каб вас, свавольнікаў, лепей бачыць, а калі яны пытаюцца, чаму ў мяне такія вялікія іклы, адказваю: «А гэта, дзеткі, каб вы ведалі, які я пагрозлівы, і баяліся мяне, бо без жаху няма сусветнага прагрэсу». Калі яны пытаюцца, чаму ў мяне такія вялікія лапы, адказваю: «А гэта, дзеткі, каб вас усіх у жаху трымаць, каб вы і піскнуць не маглі».

Адсутнасць жаху прывяла да такіх негатыўных з'яў у нашым грамадстве, як кошка, якая гуляла сама па сабе, ці зайцы, якія косяць трын-траву. Падумаць толькі, у той час, калі па ўсім лесе ідзе гераічная бітва за сенакос, калі мы нарыхтоўваем кармы на зімовы перыяд для ўтрымання буйной рагатай жывёлы, яны косяць сабе трын-траву (ці не мафія гэта, якая гандлюе «траўкай»?). Што робяць таварышы з адпаведных органаў? Ды яшчэ прыпяваюць: «Не баімся мы воўка і савы» «дальбог, гэта мафія». Вось да чаго даводзіць знікненне жаху перад начальствам, а значыць, страта дысцыпліны. Вось яшчэ прыклад адзін. Дачуўся, што ў мяне заяц абвясціўся, які нібыта гэтак асмялеў, што зусім на службу забыўся і арганізаваў кравецкі кааператыў. Ну, заяц, пачакай! Наскочыў да яго з праверкай. Сустрэкае касавокі мяне, а сам аж трымціць. Вось што значыць вялікія вочы, іклы ды лапы, плюс слава жэрцы. Я для большага жаху на гэтага прадстаўніка класа грызуноў пагрозліва рыкаў, поўсьць падняў. Заяц гэты пэўна ў нагавіцы наклаў. Павёў ён мяне ў казарму, . І што я там бачу? — не казарма, а палац. «Э-э,— думка ў мяне з'явілася,— вось тут я тваю дробнапрыватніцкую вантробу і выкрыю». «Хто дазволіў не па статусу казарму прыбіраць?» Гэты заяц усёй сваёй будовай затрымцеў. «Я каб ведаў... Я што... Я не супраць статусу. Я толькі хацеў ініцыятыву праявіць. Звярыны фактар. Заклік мудрага Паўліна выконваў: «Зробім усё, каб нам яшчэ весялей жылося». «Э-э,— вывеў я гэтую думку,— ды ты, касы, палітыку дзяржаўную разумееш, дакументы вывучаеш, у перадавыя пнешся, мяне, ваўка, захацеў падвесці. Не быць гэтаму».

Спакуслівыя тут перспектывы на будучыню мне адкрыліся. У сваім палку я павінен быць галоўным ініцыятарам, галоўным масавіком-зацейнікам, галоўным перабудоўшчыкам — словам, галоўным. Прыедзе да мяне генерал важны, убачыць, як я клапачуся пра ваякаў, зразумее, што бацька я ім родны, што ўсім сэрцам, усёй душой успрыняў заклік Паўліна і ўвасабляю, здароўя не шкадуючы, у жыццё. А там Ганну на шыю, чын, перадача «Служу роднаму лесу» здыме пра мой вопыт фільму. Пытаюся, ці зможа заяц усе казармы так адрамантаваць.

— А як жа. У мяне кожны ваяка і шавец, і кравец, і на дудзе ігрэц. Такія рукадзельныя майстры ў мяне, што ўсё выканаюць, усё зробяць. Толькі б далі мне ў дапамогу роту.

Спадабалася мне думка зайцавая. «Хай так і будзе, — вырашыў я, — дам яму роту, а пасля зноў заганю сюды, на мяжу лявацкага балота правага апуртунізму».

3 ліста крошкі Янота

«Мілая матуля, ва первых страках пісьма свайго паведамляю, што я жыў-здароў. Наш браняпоезд стаіць на запасным пуці, а нашыя рукі звыкліся да тапароў.

Твой крошка Янот».

Урывак з нялёгкай драмы «Сцэны з жыцця воўчай сямейкі ў трох актах». (Аўтар пладавіты драматург асёл I-а-Ман.)

Дзеючыя асобы.

Воўк Сталёвая Сківіца.

Ваўчыха Цыцэра.

Ваўчаняткі-сыночкі.

Дзея адбываецца ў Крайсветным лесе на кватэры дзеючых асоб. Вечар, свеціць лампа ў стылі позняга рэнэсансу, ненавязліва ў вочы глядачам кідаецца сціплая мэбля з набору «Даздраперма». Уся воўчая сямейка сабралася за сямейным сталом.

Воўк (разважае): Што ёсць жах? Задаюся я гэтым зусім не дарэмным пытаннем. Я б дадаў, жах жывёльны. І адказваю, гэты жах сірач такое становішча вантробнае ў некаторых прадстаўнікоў парнакапытных і буйнарагатых, а болей усяго — класа грызуноў, асабліва гэта тычыцца

зайца — калі перад імі сваёй велічнай постаццю паўстае воўк. Зараз у гэтых таварышаў падобнага жаху не адшукаеш. А шкада. Вось шмат гавораць пра Таптыгіных. Кажуць пра перагібы, памылкі, злоўжыванні ў іхні час, але ж быў і жывёльны страх, і дысцыпліна была, кожны звер ведаў сваё месца. Заяц сваё, крот — сваё, а мы, ваўкі, — сваё. І былі мы вольнымі, і службай нас не абцяжарвалі, вандравалі ў сваё задавальненне. Пра нас і казалі: «Ваўка ногі кармілі». І былі мы высакароднага паходжання. А цяпер пасквілі пра нас складаюць. Ад гэтых зайцоў ніякага жыцця няма. Вакол адна зайцавая мафія.

Ваўчыха Цыцэра: А што гэта за заяц Перкосрак, які абвясціў сябе масавіком-зацейнікам масавага духу: «Даеш з кожным днём весялейшае жыццё?»

Воўк Сталёвая Сківіца: Дробны кар'ерыст, выскачка, сацыяльна небяспечны элемент лявацкага ўхілу.

Ваўчыха Цыцэра: Тым не меней лісе Алісе ён пабудоваў хатку на самым ускраечку, а кошцы, якая гуляла сама па сабе і не ўступіла ў прафсаюзы, — кошкін дом. Умеюць людзі жыць.

Ваўчаняткі (у адзін голас, г. зн. хорам): Умеюць жа людзі жыць.

Воўк Сталёвая Сківіца: Ах махляр, ах махляр, зусім пра жах забыўся, мафіозі. У той час, калі я, як бацька ваякам, жылаў сваіх не шкадую, ён...

Ваўчыха Цыцэра: А сваім ваўчаняткам, дзеткам няшчасным, крошачкам, ты не бацька?

Ваўчаняткі (няшчасныя дзетачкі, крошачкі, у адзін голас, фальцэтам): Ой, сірацінушкі мы казанскія...

Воўк Сталёвая Сківіца: Сашлю махляра на сельска-гаспадарчыя работы, збіраць бульбу на Хадынскім полі.

Ваўчыха Цыцэра: А пра сямейку сваю падумаў?

Ваўчаняткі (сірацінушкі казанскія, паводле сістэмы Станіслаўскага, з трагічным пафасам): А пра нас ты падумаў?

Ваўчыха Цыцэра: Хто ім, няшчасненькім, хатку пабудуе? Дзе ім жыць?

Ваўчаняткі: У бічы пойдзем.

Воўк Сталёвая Сківіца (разгублена): Мой воўчы гонар...

Ваўчыха Цыцэра: Ім сыты не будзеш.

Ваўчаняткі: Няма шчасця ў родным доме, чакаюць нас дарогі.

3 пагалосак тых часоў

- Чула, кума-сарока?
- Чула, куманёк-крумкач, заяц ваўку керамак адбу-
даваў.
- І кожнаму ваўчанятку па хатцы ў лесе на ўскрайку.
- Умеюць жа людзі жыць.
- Дурная ты, кума. Ён заслужыў гэты керамак. Вось ты што зрабіла, каб нам весела жылося? Нічога! Мяшчанка крайлесаяўская.

Прадмова, з якой выступаў леопард Леапольд па мянушцы «Ребята, давайте жить мирно» перад асобым мышына-стратэгічным корпусам «Верныя тарпеды Крайсветнага лесу»

Што такое ісціна, якую вы адкрыеце для сябе толькі на дзяржаўнай службе. Вы служыце і не дзьміце сабе ў вус, а мы падумаем пра вас дзень і ноч, і будзьце спакойнымі — без службы не застанецца. Словы ўзяты з інструкцыі для герояў сельскагаспадарчых прац. У арыгінале гучаць так: замест службы нагадваецца тэрмін гераічная, стваральная творчая праца.

Леопард Леапольд — сапраўдны драпежнік, мае чатыры лапы з кіпцюрамі, галаву і хвост, харчуецца выключна траўкай і сенам. Усім сэрцам і душой успрыняў заклік паўлінаў: «Зробім усё, каб яшчэ весялей нам жылося». Сувязей, якія б ганьбілі яго, не мае. Мілы, пяшчотны кот. Казюлькі не пакрыўдзіць. На правакацыі не паддаецца. (Са службовай характарыстыкі Леопарда Леапольда.)

Леопард Леапольд — асоба, якая прыехала да ваўка на праверку. З тае нагоды, што за віхраслупавай дзяржаўнай службай леопарду Леапольду некалі было асэнсаваць падзеі пражытага дня, ён і не веў дзённікаў. Таму, шаноўны чынач, мне цяжка знайсці дакументы, якія маглі б асвятліць леопардаву праверку ваўка. Вядома, што ваўку было прысвоена званне «Руплівы бацька ваякаў», а зайца павысілі да штабс-яфрэйтара і прызначылі галоўным масавікам-зацейнікам масавага руху «Эх, заживём са спевамі!».

З ліста крошкі Янота

«Дзень добры, матуля. Ва первых страках свайго пісьма паведамляю — жыў-здараў. Наш браняпоезд кот у ботах перарабіў у сокавыціскалку і адкрыў кааперацыю «Сокі — вясёлага жыцця вытокі». Так што, матуля, і ты цісні сокі — і будзеш весела жыць.»

Твой сын крошка Янот.

Лепшы бацька салдатам. (партрэтны накід, газета «Дзень і ноч пільнуем заваёвы Рэспублікі)

У Леопарда Леопольда ў казармах заўсёды парадак. Як мага быць размешчаны ложка. Адзін па-над адным, адзін па-над адным. У два паверхі. Гэткім жа чынам уладкаваны тумбачкі. На кожным ложку згодна статуту, зацверджанаму Саўмінам, матрац — зверху на матрацы прасціна. Потым яшчэ адна. І толькі тады запраўлена цёплая коўдра. Кожная падушка, што не дзіўна, схавана ў наўлечку. Сцены ў казармах аздоблены чырвоным дрэвам. На самым ганаровым месцы вісіць партрэт мудрага Паўліна Даздрапермы. Ягоняя мудрыя вочы кажуць: «Я з вамі, слаўныя абаронцы Крайсветнага лесу». Ва ўмывальніку і прыбіральных ўсюды кахля і мрамур. Колькі клопатаў аддаў леопард Леопольд, каб казармы сталі родным домам для салдат, каб штодня жылося ім весялей. Нашым лепшым бацькам называюць салдаты леопарда Леопольда.

Радавы, крошка Янот

Данос у штаб генеральных генералаў Крайсветнага войска

Таварышы, не магу маўчаць. Як патрыёт, даводжу да вашага ведама, што ў той час, калі ўсе крайсветныя звяры весела зажылі, вы, нашыя рупліўцы, увесь свой талент, усё сваё каштоўнае здараўе аддаеце нашаму вясёламу жыццю. Дык чаму вы не можаце тым жыццём пажыць? А таму, таварышы, паны генеральныя генералы, што некаторыя прадстаўнікі зайцавага саслоўя страцілі жах і замест таго, каб выконваць Паўлінаў заклік, будуць леопарду Леопольду палац «Леопольдавае гняздо», забыўшыся не толькі пра народ, але і пра вас — нашых правадыроў да вясёлага жыцця. Гэты заяц Первой Космічнай Ракетой называецца.

Патрыёт Крайсветнага лесу

З мемуараў ката ў ботах Ванітуя Шарляпяровіча

Кошкі падобныя адна да другой. Што грывасты леў, што перапялёсая тыгра, што чорная пантэра, што плямісты леопард, што ты, кот у ботах, — усё адно кошкі. Што вам, кашачаму віду, патрэбна? Сыты страўнік, пагрэцца на сонейку дзе-небудзь на марскім беразе ды каб хто паглядзіў па поўсці. «Мне не ведаць кошак?» — так мне прызнаўся пацук Васіль Сымонавіч, які служыў галоўным пісарам у леопардавай канцылярыі. Мог і не гаварыць мне, шматграннай і паўнакроўнай асобе, якая прачытала ўсе тамы «Жыцця жывёл» Брэма. Дыялектыка нас вучыць: «Калі б мы ведалі ўсе дробязі жыцця якой-небудзь казюлькі, мы шмат якіх памылак маглі б пазбегнуць». Таму, калі я ведаю, што трэба леопарду, — я ведаю, што трэба і перапялёсай тыгры. І менавіта з гэтае прычыны абрадавана сустрэў выклік зайца да генеральных генералаў. Час чухаць карак надышоў. І я даў зайцу мэтавыя ўстаноўкі на стратэгічнае разгортванне руху, які пачаў я. Далей, далей і яшчэ далей.

Стэнаграма сакрэтнага пасяджэння генеральных генералаў

Галоўны генеральны генерал тыгр Антры-кот Шэрханавіч Дунай-Задунайскі: Тваё прозвішча, заяц?

Заяц: Первая Космическая Ракета.

Галоўны: Адкуль корань твой?

Заяц: Сын сваіх бацькоў, сумленных і працавітых працаўнікоў аграпрому, зямля-неба-воднай змычкі саслоўя.

Галоўны: Чым займаешся?

Заяц: Зацеяваю шырокія масы на рух: «Зробім усё, каб з кожным днём нам весялей жылося».

Абуральныя галасы генеральных генералаў: Як жа ты, заяц, нас забыўся? Пра тых, хто думае пра звяр'ё дзень і ноч. Рускім языком моўлена паўлінам: «...Каб з кожным днём нам весялей жылося. Нам, нам, нам... Чуеш, разумеш — каму? Нам».

Заяц: Шчасцем лічу служыць нашым любімым і геарайчным генеральным генералам, але я не ў сілах гэтага зрабіць, не ў сілах і замасіраваць усе шырокія масы асабістага складу доблеснага нашага войска, каб яны рабілі ўсё для вашага вясёлага жыцця.

Генеральныя генералы: Што для гэтага трэба?

Заяц: Прызначыць мяне палкоўнікам, галоўным масавіком-зацейнікам і актывістам-ініцыятарам масавага руху і даць мне дывізію.

Неўзабаве пасля прызначэння зайца Перкасрака палкоўнікам і галоўным масавіком-зацейнікам яго, нечакана для ўсіх, прызначаюць вялікім маршалам. Што ж адбывалася? Звернемся да мемуараў ката ў ботах.

Бурахвалістая праца масавага руху бурапенілася. Усё болей і болей асабістага складу ахопліваў ён, ад нізоў да вярхоў. Але тут нечаканае выпрабаванне чакала нас — дэфіцыт, гэты кляты перажытак феадальна-прыгоннай эканомікі Таптыгіных. Не хапала дрэва, цэгля. Як жа мы маглі ўзводзіць дамы вясялага жыцця? Тады я вырашыў зрабіць гераічна-смелы крок — разабраць некалькі крэпасцей. Колькі цэгля дарэмна гіне. Я даў зайцу мэтавую ўстаноўку.

Сакрэтная стэнаграма пасяджэння генеральных генералаў

Заяц: Паважаныя і любімыя ўсімі шырокімі масамі асабістага складу доблеснага войска генеральныя генералы! Я хачу зрабіць вам найнепрыемнае паведамленне.

Генеральныя генералы (у адзін голас): Што, да нас едзе рэвізор?

Заяц: Горш. Я не магу забяспечыць вам вясялага жыцця. Не хапае цэгля.

Генеральныя генералы (у адзін голас): Чорт бы яе ўзяў.

Заяц: Мы, дарагія і паважаныя генеральныя генералы, матэрыялісты-прагматысты-атэісты, і павінны ведаць, што прадстаўнікі дэманічнага пантэона тут ні пры чым. Каб была цэгла, трэба разабраць крэпасці.

Генеральныя генералы (у адзін голас): Дык нас жа — у Сібір.

Заяц: Якая карысць ад гэтых крэпасцяў, калі касмічныя карабелі шматразавага карыстання аруць нівы сусвету.

Генеральныя генералы (у адзін голас): Мы з вялікім энтузіязмам, але вось як вялікі леў...

Заяц: Хто ёсць леў? Леў ёсць кансерватар і рэтраград, які не дае маладым дарогі. Апошні з магікан застойнага перыяду. Цяпер час імклівай таратайкі нашай гісторыі, якую вялікі кучар нашых перамог мудры паўлін Даздра-

перма гоніць на ўсіх парах да вясёлага вашага жыцця. Дарогу ўсяму новаму і свежаму. Выберыце мяне, і заўтра вам будзе весялей, чым сёння.

Галоўны генеральны генерал, тыгр Антры-кот Шарханавіч Дунай-Задунайскі: Я думаю, гэта ў лепшых традыцыях нашай дэмакратыі. Маладым усюды ў нас дарога. Хай вецер перабудовы дыхне і ў нашым лесе.

Генеральныя генералы: Хай дыхне.

— Не дазволю, — зарыкаў леў і з намаганнем прыўзняў сваю кіпцястую длань, якая многія гады сцерагла мір і супакой Крайсветнага лесу, ад якой трымцелі нашыя ворагі, длань героя і ваяводы. Зазвінелі на грудзях ордэны і медалі. Аднак ад старасці заслуговы і сівагрывы герой так і не мог падняць лапу. Усе ягоныя сілы былі аддадзены служэнню роднаму лесу, і да самых апошніх сваіх дзён ён збіраўся яму служыць. Смелую місію растлумачыць вялікаму маршалу льву Эканамайзеру неабходнасць расчыніць кабінетнае акно ветру перамен узяў на сябе тыгр Антрыкот, майстра флангавых атак, тонкі тактык і стратэг. «Вялікі маршал, вецер перамен задзьмуў і ў нашым лесе, шырыцца ўшыркі, паглыбляецца ўглыб масавы рух «Даеш нам вясёлае жыццё!». Зараз як ніколі трэба даць дарогу маладым, якія б з гонарам і славай працягвалі вашу гераічную справу», — казаў тыгр.

— Хто гэта там такі малады і нецярплівы? Га? — не, была яшчэ паўнюткая парахаўніца пораху ў вялікага маршала, пагрозлівым і ўладарным быў ягоны голас, гняўліва заблішчэлі ягоныя вочы, якія ён столькі гадоў не стульваў, абараняючы родны лес.

— Заяц.

— За-а-а-а-яц.

Ад здзіўлення ў льва адвісла сківіца. Тыгр пачуў, як нешта ў ёй задрывчэла, пстрыкнула і ўпала на падлогу. Перад ягонымі вачыма прадстала механічная сківіца. «Мадэ ін Марсавае поле» кінулася адразу тыгру ў вочы. Як, патрыёт і герой Крайсветнага лесу карыстаецца зубапратэзнай тэхнікай замежнай вытворчасці? Хіба можна пасля гэтага яго назваць патрыётам, хіба можна з яго браць прыклад падростаючаму пакаленню?

— Ша — аа — яш, Ну-у-у, па-а-ш-ш-шкадуй, — шамкаў бяззубым ротам леў.

Сівая грыва з'ехала яму на вуха — гэта быў парык — і гладкая лысіна сляпіла майстра флангавых атак. Ня-

шчасны стары плакаў перад ім. Разам з буйнымі шлязьмі з вачніц раптам выпала штучнае вока, за ім другое. Буйныя слёзы цяклі па грудзях, па баявых орденах і медалях...

(Урывак узяты з рамана Ворана А. П. Бедна-Багатага
«Крах маршала Эканамайзера»)

Вось і ўсё, шаноўны чытач. Зрэшты, на заканчэнне мне хацелася прывесці яшчэ адзін цікавы дакумент, які прывезлі мае сябры з камандзіроўкі ў Крайсветны лес. Гэта ліст крошкі Янота сваёй маці.

«Добры дзень, матуля. Ва первых страхах свайго пісьма паведамляю, што жыў-здараў. Наш браняпоезд пераўтвораны ў кааператыўны вагон-кавярню «Эх вухнем». Рукі мае звычайныя і да сякеры, і да фуганка, і да кельмы, і да шыла... І да чаго яны не звычайныя. Цяпер я і кравец, і шавец, і жнец, і на дудзе дудзец. І ўсё па сумяшчальнасці. Вечарам, у свабодны ад службы час, мы рэпетыруем прыём і паказ гасцям нашай узорна-паказальнай казармы, куды іх заводзіць, адкуль выводзіць. Трэба трэніравацца, каб застою не было. Да нас прызначылі замест зайца Перкосрака, які стаў маршалам, новага капрала, зайца Другая касмічная ракета. Я, як вопытны вой, першы ягоны дарадчык і памочнік. Учора прыслалі яму запрашэнне на ўрачыстую вечарыну з нагоды чарговага дня нараджэння мудрага і вялікага кучара нашых дасягненняў паўліна Даздрапермы, а ён зажурыўся.

Па натуре я альтруіст. Для мяне духоўная патрэбнасць — дапамагчы іншаму. Пытаюся, што здарылася. Высветляецца — няма чаго моднага апрануць зайцу. Па адзежцы сустракаюць. Як жа яго начальства сустрэне, калі не па-моднаму апранецца. Бяду знайшоў. Кажу: «Кладзіся спаць. Пераначуем — больш пачуем». І пакуль заяц спаў, я яму такі апошні крык моды пашыў, што ў вачах пацямнее і вушах зазвініць ад гэтага крыку. Выправіў зайца фартэлем і зараз чакаю яго назад, а пакуль пішу табе, матулька, гэтае пісьмо.

Да пабачэння, мілая матулька».

1988 г.

БЕССЭНСОЎНАСЦЬ

Яна заўважыла яго здалёк. Ён, апусціўшы голаў, крочыў да яе дома. Узрадаваная, яна выбегла з кватэры, спусцілася хуценька па прыступках уніз і каля дзвярэй пад'езда сустрэла яго. Абвіла рукамі яго шыю, і ў той жа момант на сваёй шчацэ ён адчуў халодны дотык яе вуснаў.

— Прывітанне, Анатоль!..— радасна сказала яна.— Я цябе здаля заўважыла,— і зноў пацалавала яго ў шчаку. Ён збянтэжана маўчаў.

— Я так даўно цябе не бачыла!.. Хадзем да мяне. Продкі зматаліся на дачу.

Праз пах духоў патыхала горкім перагарам гарэлкі. Хмельны напой выступіў ружовасцю на яе твары. Ён выслабаніўся з абдымкаў. Яна памкнулася да яго, хацела ўзяць за далонь, але ён сунуў рукі ў кішэні і зрабіў выгляд, што не заўважыў яе руху.

Год назад ён пазнаёміўся з ёй у гасцях. Кампанія падабралася па парах. Яму дасталася Света, напудраная, з нафарбаванымі бровамі і веямі, жанчына гадоў дваццаці пяці. Не прыгажуня, невысокая, з буйным носам, шэрымі вачыма і ўжо растлусцелай таліяй. Пілі, весяліліся, танцавалі, гулялі ў бутэлечку, а пасля на кухні ў цемры ён прагна цалаваў яе. З гэтага вечара ў іх усё і пачалося. Яна не падабалася яму, але з ёю было зручна. Ні адметнай увагі, ні частых сустрэч, ні вернасці яна не патрабавала ад яго, затое заўсёды з ахвотаю пры першым званку імчалася на сустрэчу з ім. Яны маглі тыднямі не бачыцца, але калі званіў — яна прыязджала.

Сёння ён зайшоў да Светы, бо яе дом знаходзіўся паблізу ад бальніцы, дзе ляжала хворая маці.

Адразу, калі пераступіў парог, сустрэў яе сяброўку Людку — дзяўчыну з завітымі валасамі, прыгожым тварам і вялікімі чорнымі вачыма. Яна таксама ўзрадавалася Анатолю, віскнула і два разы манерна чмокнула яго ў шчаку.

— А мы тут балдзеём! — паведаміла Людка.

Так, яны балдзелі. У гасцёўні надрываўся магнітафон. Тут жа ў пакоі стаяў нізкі часопісны столік, на якім вежамі ўзвышаліся над галеркамі з ежаю дзве бутэлькі гарэлкі. У крэсле, закінуўшы нагу на нагу, сядзеў мужчына гадоў за трыццаць, апрануты, нягледзячы на спякоту, у гарнітур. Шырокі клятчасты гальштук, якія звычайнаносяць правінцыялы, выбіўся з-пад камізэлькі, нібыта стужка, звісаў з шыі на грудзі. Яго расчырванелы квадратны твар з мя-

сістым шыраканоздрым носам скіс ад самоты. Бескаляровымі вачыма мужчына абьякава паглядзеў на Анатоля.

— Знаёмся... Разам працуем,— прамовіла Света.

Мужчына падняўся з крэсла, працягнуў руку. Моцныя пальцы абвілі далонь Анатоля, да болю сціснулі.

— Генадзь,— працадзіў мужчына скрозь зубы.

Анатоль таксама назваўся. «Пародзісты самец»,— з прыязнасцю падумаў ён.

Яшчэ адзін «самец» спадылба насуплена паглядаў на нечаканага госця, нібыта адчуў у ім свайго саперніка.

«Заявіўся не ў час. Трэба раскланяцца і пакінуць іх»,— падумаў Анатоль. Ён бы так і зрабіў, калі б не Светка, якая ўчапілася за яго і пацягнула да стала.

— Сядай, выпі з намі. У нас сёння свята з нагоды выхадных.

Тут жа наліла яму чарку, наклала ў талерку гуркоў, нарэзанай долькамі каўбасы, хлеба. Наліла сабе. Людцы і Генадзь. Пасля выпітай гарэлкі Анатоль так і не дакранаўся да ежы.

— Чаго ты такі пануры? — спытала Света.

Ён прамаўчаў, наліў сабе яшчэ гарэлкі і выпіў і зноў не закусіў.

Было такое ўяўленне, што ён прысутнічае на спектаклі, дзе паказана ўбоства жыцця, але самае жахлівае — гэта не спектакль, гэта жыццё. Такое, як і ёсць: убогае і шэрае. І ён быў не глядач і не актёр, а жыў гэтым жыццём. І не апусціцца заслона, і ён нікуды не схаваетца ад убоства і шэрасці. Ах, як не хочацца памыляцца. Людзі ж толькі і робяць, што падманваюць сябе, каб толькі не застацца саманасам з суровай праўдай пра жыццё. Шукаюць сэнс там, дзе яго няма, прагнуць шчасця, так і не ведаючы, што гэта ёсць такое, адстойваюць чужыя ідэі, прыдумваюць сабе ідэалы. Можа, таму людзі так любяць матэрыяльны свет, так п'янеюць ад валодання любой рэччу — маленькай перамогай над убоствам жыцця. І з якой асалодай яны аглядаюць у сваіх дамах мэблю, вкладки кніг на паліцах, крышталь, якім забіты серванты, дываны на сценах і астатнія графеі гэтых маленькіх перамог. Толькі чым ён можа сябе ашукаць, калі ўжо ведае пра падман? Ну, нап'ецца зараз, заўтра, паслязаўтра... Вось ужо сапраўды — мы жывём нядоўга, а паміраем доўга, вельмі доўга.

У пакой з галубінца ўвайшоў курэц.

— Люда, зноў ты п'еш,— незадаволена прагаварыў ён.

— Каціся,— агрызнулася дзяўчына, зняважліва скрывіла нафарбаваныя вусны.

— Можа, паразмаўляем?

— Надакучыў.

Ён падышоў да дзяўчыны, узяў яе за руку і вывеў у другі пакой.

— Мне трэба ісці,— падняўся з-за стала Анатоль.

— Застанься,— умольна папрасіла Света.— Генадзь, выйдзі.

Мужчына шматзначна хмыкнуў, падняўся з крэсла і выйшаў з пакоя. Света абняла Анатоля. Ён убачыў яе пачырванелыя ап'яnelыя вочы.

— Анатоль, я цябе люблю.

— Я гэта ўжо чуў. І не раз,— холадна адказаў ён і паспрабаваў выслабаніцца з абдымкаў.

— Ты мне не верыш? — голас яе сарваўся.— Хочаш, я ўсіх выганю і мы застанемся адны?

— Не трэба. Яны твае госці. Я пайду.

— Ты, пэўна, з-за Генадзя злуеш на мяне. У нас нічога з ім не было.— Яна зноў пацалавала яго ў вусны, лёгкім дотыкам пальцаў прабеглася па валасах.— Я люблю цябе.

Няшчасная жанчына — яна змагаецца з ім за яго. Ёй патрэбны саюзнік, здабытчык трафееў. Зайздроснае прызначэнне ў жыцці. Свецю можна паспачуваць, але нічым ён не дапаможа. Ён не кахае яе, ды і яе каханне не прынясе яму радасці, ні надасць сілы. Мудрасць у тым, каб нікому нічога не быць павінным. Развязаць усе вузлы, якімі звязаў свой лёс з другімі, каб у любы момант па сваім жаданні пакінуць гэты свет. І ніхто не стане ўбівацца па ім, і ні для каго яго смерць не будзе горам. Так, мудрасць, бо не назавеш таго, хто хапаецца за кожны дзень жыцця, якое толькі і пхае яго сваімі нагамі, мудрым — гэта рабства, абразлівае рабства. А ён не хоча быць рабом, яму надакучыла гэтая павольная смерць.

— Ну і што? Воляю лёсу мы сустрэліся і падманвалі адно аднаго. Так, падманвалі, а не кахалі. Ты не вер у мае прызнанні — гэта мана. Я хацеў зрабіць табе прыемна, бо калі ты казалі аб каханні — сама чакала майго прызнання. Я рабіў гэта,— адказаў ён.

— Як жа так? Я ж люблю цябе. Ты мне патрэбны,— здавалася, яе ахапіў адчай і яна верыла, што верне яго сабе, прытулілася да яго і заплакала.

— Гэта не каханне. Табе было прыемна са мною. Ні-якіх ахвяр я не патрабаваў ад цябе...

— Я зараз усіх выганю, і мы застанемся адны, — усклінула Света і рашучым крокам накіравалася ў пакой, дзе былі Людка са сваім знаёмым. Праз імгненне адтуль данесліся яе істэрычныя крыкі: — Пакіньце, пакіньце мяне, я хачу быць адна, надакучылі!

На вуліцы ўжо сцямнела. Ліхтары, як вартавыя, абаранялі горад ад цемры, а ён пад звыклую музыку трамвайных званкоў і вуркаценне машын спяшаўся дарабіць тое, што не паспеў за дзень, скончыць з клопатамі і мітуснёй і ў рэшце рэшт адпачыць. Зіхацелі святлом акенцы дамоў, і ў кожным адбівалася людское жыццё. Анатоць любіў некалі часта хадзіць па вячэрніх вуліцах і зазіраць у вокны — падглядваў імгненні чужога жыцця. Гэта было некалі, цяпер ён ужо не той. Ды навошта ўпотаікі сачыць за чужым жыццём? Яно, як і яго асабістае, сумнае і бессэнсоўнае. Ён не сеў у аўтобус, пайшоў пехатою дадому, дзе чакалі нядобрая цішыня і адзінота пустых сцен, ад якой не пазбавіцца ні тэлевізарам, ні кнігамі. Пасля таго як маці паклалі ў бальніцу, кватэра стала чужой.

Паўз яго ценямі шмыгалі людзі, праходзілі, манерна прытуліўшыся адно да аднаго, пары закаханых. Па дарозе імчаліся ў вечнай паспешлівасці машыны. У адным доме гучалі магнітафон і вясёлы смех.

Ён прыгадаў маці. Яна памірала. Аб гэтым яму паведаміла Таццяна Пятроўна — доктар, што лячыла яе. Жанчына, лёгкая ў рухах, летуценная, з мяккім пявучым голасам аматаркі паэзіі. Сустрэла яго ў калідоры бальніцы і спытала:

— Вы да Салаўянчык?

— Так.

— Ведаеце, я хачу вам сказаць, што мы мала чым можам дапамагчы. Надзеі мала, — яна прамовіла гэта так спакойна, бы казалася пра звычайную рэч, і раптам заўважыла: — А ў вас такія ж сінія вочы, як у маці, — і тут жа, як матылёк з кветкі, спырхнула з месца і праз імгненне ўжо знікла за дзвярыма кабінета.

Яго ўразіла гэтая супакойнасць у яе голасе. Як можна было так сказаць пра чалавека, які паміраў? Каб хоць трохі спагады. А можа? Так, гэта яму маці — блізкі чалавек, а ёй — звычайная хворая, якіх у яе сотні, тысячы, і яе душа даўно агрубела да чужога болю. Чаго тут здзіўляцца?

І ўсё ж ён не верыў у словы доктара. Хоць маці і не магла сама падняцца з ложка, кармілі яе з лыжкі, але надзеі на выздараўленне ён не траціў. Штодня, пасля

працы, ён спяшаўся ў бальніцу і толькі познім вечарам вяртаўся дадому, а заўтра — зноў у бальніцу, каб накарміць маці, звадзіць у прыбіральню, пабыць разам, развесяліць.

Цяпер ён не сустракаўся з сябрамі, не званіў ім, а тыя гадзіны вольнага часу, што заставаліся ў яго, траціў на чытанне. Чытаў «Сповідзь» Талстога. Там і знайшоў: «Ісціна была тая, што жыццё ёсць бяссэнсавасць». Зрэшты, менавіта ягонае жыццё і ёсць бяссэнсавасць. У чым сэнс яго? І ён не адказаў. У каханні? У сябрах? У працы? І што яго чакае? Няўжо, што было і дагэтуль? Прачынацца раніцай, калі так хочацца спаць, і, не выспаўшыся, спяшацца на працу, штурхацца ў бітком набітым аўтобусе. Восем гадзін пацець на канвееры ў абрыдлым цэху, сварыцца з майстрам і нецярпліва паглядваць на гадзіннік. А дачакаўшыся заканчэння змены, дабрацца дадому, змарнеламу ўпасці на канапу, уключыць тэлевізар і, нічога не зразумеўшы, што там паказваюць, заснуць. І так усё жыццё: сон, ежа, праца, тэлевізар, калі-нікалі п'янка і зноў — сон, ежа, праца. І ўсё жыццё — вечны настрой чалавека, які не можа распарадзіцца сваім лёсам, жыць як хочацца; і гэты хранічны недахоп грошай, і заўсёдныя думкі, дзе што дастаць, купіць, каб і апрануты быў не горш за іншых, і ў кватэры што стаяла, і ў халадзільніку каб не пуста было; і гэтая пастаянная залежнасць ад іншых, гэтае адчуванне сваёй нікчэмнасці і шэрасці, гэтая аднастайнасць, сумная і знясільваючая, гэтая вечная адсутнасць яркавых пацуццяў і жадання радавацца. І мала-памалу прызвычайца да такога жыцця, як прызвычайваецца вол да ярма, і з тупой пакорлівасцю так і жыць. А пасля — памерці, на вялікую радасць сваім нашчадкам, якія паспяшаюцца падзяліць усё тое, што ты сабраў сваім мазалём. І які сэнс у такім жыцці? Ніякага. І ці не ўцякаў ён ад гэтай ісціны, каб забыцца, не думаць пра сваё жыццё, вырвацца з кола аднастайнасці? Дзеля гэтага ён пакідаў маці адну ў кватэры і спяшаўся да сяброў альбо да Светкі. Выхадныя і святы з імі. А маці заставалася ў чатырох сценах, адзінокая і пакрыўджаная, нікому не патрэбная, нават яму — свайму сыну. Яму ўспомнілася, як раней, калі ён яшчэ школьнікам ездзіў да бабулі ў вёску на канікулы, маці праводзіла яго на цягнік. Адзінокая, разгубленая, у натоўпе чужых людзей, яна з такім сумам паглядала ўслед вагону, і яму станавілася шкада яе, што хацелася выскачыць на перон і вярнуцца, але цягнік ужо набіраў ход. Колькі разоў трэба было вось

так пакідаць яе адну, колькі разоў адыходзіў гэты цягнік расстання, каб знікла тое дзіцячае пачуццё да яе, каб не бачыць смутку ў яе вачах, не чуць горычы ў голасе?

Каля дзвярэй кватэры яго чакала Света.

— Куды ж ты ўцёк? Я вось на таксоўцы прыехала...

Ён моўчкі адчыніў дзверы.

— Можа, запросіш у госці?

— Заходзь, — панура вымавіў ён і прапусціў яе наперад.

1987 г.

СВЯТА БЛАСЛАЎЛЁНАЙ ДАРОГІ

Гэта была першая ягоная выстава. Нарэшце карціны пакінулі цёмную кладоўку, дзе яны колькі гадоў марнелі, нібы вязні, і, стросшы пыл часу, прыйшлі да людзей. Распавядалі яны, што мы яшчэ блукаем у тумане і, як міласціну, просім святла ў прыдарожных ліхтароў.

Перад выставачнай залай вісела абвестка, якая і паведамляла аб выставе самадзейнага мастака Кузьмы Чыхтара. І хоць выстава размясцілася на першым паверсе Палаца культуры, што знаходзіўся на людным праспекце, але рэдка каго з мітуслівай людскай плыні прыбівала да ягоных дзвярэй. Сам мастак, прабыўшы на выставе каля трох гадзін, пакінуў яе і доўга блукаў сярод будынін старога горада. Некалі жыла тут ягоная бабуля, і ён любіў наведваць яе. Колькі чароўных вечароў правёў мастак у яе маленькай кватэры. Патрэскванне дроў у печцы, смалісты дымок, таямнічасць агню, цяпло, што дыхала ў твар, заўжды настройвалі яго на рамантычнае ўспрыманне свету. Нібыта ажывалі казкі дзяцінства. І бабуля, здавалася, прыйшла адтуль: добрая, мудрая і пяшчотная. Колькі гадоў мінула з тых часоў? Мастак не адказаў бы. Адно ведаў: ужо многа гадоў пасля смерці бабулі ён не быў у яе кватэры — тым жылі чужыя. А цяпер, калі жыхароў старога горада выселілі, калі ласка...

Мастак знайшоў бабулін дом. Цяпер тут гаспадарыла забыццё. Выбітае шкло ў вокнах, узламаныя дзверы, кучы цэглы, друзу і рознага, непатрэбнага ўжо ў хатнім ужытку, ламачча. Увайшоў у дом. Па пустых пакоях разгульваў

вечер. Не верылася Кузьму, што калісьці ён спяшаўся сюды цераз увесь горад. І тут яго чакала бабка, і каля гэтай печкі ён саграваўся... Мастак падумаў аб няўмольным поступе часу і нібы трапіў на могілкі. Там мастаку заўсёды прагнулася мудрасці, каб зразумець сутнасць жыцця, і заўсёды ім авалодвала пачуццё шкадобы самога сябе.

На сцяне праз абадраныя шматы шпалераў мастак убачыў маленькага хлопчыка, бабульку, што сядзела ў крэсле каля печкі і чытала хлопчыку казкі. Яны вярнуліся адтуль, з маленства, дзе калісьці ён пакінуў іх, намаляваўшы фламастэрам на старых шпалерах.

У гэты момант на вежах цудам ацалелага храма азваўся звон. Сумна і адзінока гучаў ён у паветры, нібы скардзіўся на сваю нядолю або аплакваў тыя мілыя часы, калі ягоныя малінавы пераліў падхоплівалі бомы трох дзесяткаў гарадскіх храмаў.

Бразнулі дзверы, і на прыступках раздаліся чыесьці крокі. І адгукнуліся ў ссвілых скронях болем, быццам гады юнацтва зноў прабеглі адзін за адным. Дарэмна мы сябе суцяшалі — такіх неспадзяваных страт мы ўжо не чакалі.

Гэта разгульваў па доме вечер.

...За вокнамі гусцее сутонне, а тут, у пакоі мастака, сабраліся тыя, хто называе сябе ягонымі сябрамі. Сёння ягонае свята. З калонак вырываецца надакучлівая мелодыя. Святло свечак крадзе яснасць твараў і адкрытасць вачэй. Усё адбываецца, як не раз адбывалася. Нічога новага. Пі, закусвай, непаслухмяным языком варочай прэсныя словы пра мастацтва, мастакоў, пра футбол, музыку, секс, забаўляйся паказкамі ўчарашняга дня. Не раз вось так яны збіраліся. Лілося ў чаркі хмельнае віно, але хіба ягоныя кроплі прыносілі збавенне? Цяжэлі павекі, развязваліся языкі, і ў гаворцы гналі прэч адзіноту, адну на ўсіх. А пасля, калі дапівалі апошнюю бутэльку і нічога болей не трымала іх, разыходзіліся. Мастак, выправіўшы гасцей, валіўся на канапу і пад касмічныя кампазіцыі Жарэ губляў адчуванне часу і прасторы. І хіба раніцою з хвораю галавою не кляў сябе за п'янства? Дык чаму ўсё паўтараецца? А таму, што ён баіцца пустой кватэры, дзе гаспадарыць адзінота. Зацкаваны, ён адчайна ўцякае ад яе, а вось гэтая кампанія і ратуе яго ад адзіноты хоць часова.

— Прыемнай асалоды халадок па сэрцы прабег, хмельны глыток неаднойчы ў жыцці дапамог, — дэкламуе сябар, і ўсе падымаюць чаркі, выпіваюць.

Мастак, адкінуўшыся на спінку крэсла, паглядае на

Геніка і Ліку. Яны сядзяць насупраць і дэманструюць усім астатнім сваё гарачае каханне. Яна, заплюшчыўшы вочы, прытулілася да яго. Задаволеная п'яная ўсмешка не пакідае дзявочых вуснаў. Правай рукой Генік абдымае дзяўчыну, левай наколвае на відэлец гурук, хрумстае.

— Ю ма-ха, ю ма-соў-соўс,— ірвецца з калонкі жано-чападобны голас моднага спевака.

Ліка ўстрапянулася. Цяжкія нафарбаваныя веі раскрыліся і шэрыя вочы зірнулі на Геніка.

— Памятаеш? — спыталася яна.

Генік згодна хітнуў галавою і, паспешліва праглынуўшы гурук, пяшчотным голасам адказаў:

— Той вечар — лепшы ў маім жыцці. Ну як забыцца? Мы з табою пазнаёміліся. Гучала якраз гэтая музыка.

Яна паклала голаў яму на плячо. Задаволеная ўсмешка не пакідала яе вуснаў. Генік пацалаваў яе ў шчаку. Яна ў адказ пацалавала яго. Што робіць тут гэтая дзяўчына? Матылёк, што прыляцеў на святло... і абпаліць свае крыльцы. Бяжы, бяжы адсюль, дзяўчына. Гэта не каханне, гэта падман, гэта ашуканства, гэта забава...

— Я не веру ў каханне. Яго няма,— раптам вымавіў мастак.

Ліка какетліва зірнула на яго. Лёгкім рухам рукі паправіла пафарбаваныя хіміяй валасы.

— А чаму вы не верыце? — пытаецца яна з затоеным жаданнем выклікаць яго на спрэчку і пераканаць у адваротным.

Ён мог сказаць: тое, што людзі называюць каханнем, ёсць ашуканства. Так, ашуканства, якім жыццё няволіць людзей. Яны рана ці позна разумеюць простую ісціну: жыццё — жорсткая і неміласцівая з'ява. І дарэмна яны б'юцца з ім — гэта барацьба птушкі, якая трапіла ў цянёты. І вось жыццё прыдумала каханне, падман, тлум, пугу. Атручаны ім чалавек верыць, што можа адолець усе пад'ёмы і падзенні на сваім шляху, што чарада бедаў саступіць перад ім,— ён гатовы на вар'яцкі крок, які прыводзіць яго да сям'і. А потым высвятляецца, што пад'ёмы настолькі цяжкія, што адолець іх няма сілы, а падзенні такія імклівыя, што можна і разбіцца. Беды нікуды не адступілі, вось яны — адна за адной, знаёмая чарада. Аднак позна: рукі звязаны путамі — сям'я, дзеці. Нічога не зробіш, застаецца змірыцца. А жыццю, як мытніку, які забірае ў гаротніка апошні грош, напляваць на пакуты няшчаснага, на пакуты людзей.

Мастак можа гэта сказаць уголас, але хіба Ліка зразумее? І таму ён кажа зусім іншае:

— У якім сэнсе?

— Як — у якім? — разгубілася яна.

Што ты можаш ведаць пра жыццё, што ты можаш распавесці аб ім, калі сама нічога не ведаеш. Хочаш даказаць, што вось гэтыя абдымкі і ёсць каханне.

— У якім сэнсе? У філасофскім — веру. Як там у Са-лаўёва:

Смерць і Время царят на земле,—

Ты владкамі их не зови;

Все, кружась, исчезает во мгле,

Неподвижно лишь солнце любви.

— А ў сэнсе адносін мужчыны і жанчыны — не. Яны сексуальныя партнёры. А каханне між імі — гэта прыгожа прыдуманая Афрадыта. Уранія, толькі ў жыцці Афрадыты Пандэмас прыжылася.

— Як сказаў разумнік, каханне, бы прывід,— усе аб ім кажуць, і ніхто яго не бачыў,— улазіць у размову нехта з сяброў, не забываючыся пры гэтым наліваць.

Азваецца Генік:

— Я кахаю Ліку. А ты не верыш у каханне, таму што нікога не кахаў.

Мастак зняважліва ўсміхнуўся. Гаворка набывала характар газетнае дыскусіі, калі які-небудзь расчараваны Рамэо напіша ў газету, што няма кахання, і яго ўсім светам хочучь пераканаць у адваротным.

— Ды што вы завяліся? Лепш вып'ем за каханне,— прымірэнча прапанаваў той, што казаў пра прывід.

За каханне выпілі ўсе: і той, хто верыў у яго, і той, хто не верыў. Кампанія паднялася з-за стала, вывалілася на балкон папаліць. Ліка і мастак засталіся адны.

А што, калі звесці гэтую дзяўчыну адсюль, пасадзіць у таксоўку і выправіць дадому. Калі яна верыць у каханне, хай захавае гэтую веру, а не кідае яе. Геніку ў абдымкі. Не першую той прыводзіў на вочы сябрам, нібы пахваляўся сваімі поспехамі ў жанчын, а пасля са смехам і задавальненнем распавядаў ім пра «клубнічку». Цікава, кінецца ён шукаць Ліку або застанецца дапіваць гарэлку.

— Генік не кахае цябе,— павольна вымавіў мастак. Халодная ўсмешка сустрэла яе ўстрыжаны позірк. У гэтую хвіліну ён уявіў сябе Мефістофелем, што спакушае Фаўста на спазнанне жыцця.— Ты проста чарговая сексуальная партнёрка,— ён выразна прамаўляе гэтае галоў-

нае: партнёрка.— Надакучыш — і ён кіне цябе. Вось гэтая бутэлька гарэлкі яму даражэй за цябе. Не верыш?

Мастак пераможна ўсміхаецца. У глыбокіх шчылінах знерухомелі вочы. Ён адчувае: прымхлівы жах перад ім авалодвае дзяўчынаю.

— Можаш праверыць. Практыка — крытэрыі пазнання. Давай я зараз правяду цябе дадому. А ён не кінецца цябе шукаць. Ён саступіць цябе мне, а сам будзе дапіваць гарэлку. Ты сумняваешся?

— Я ведаю Геніка. Ён мяне кахае,— няўпэўнена кажа яна.

— Ты палохаешся праўды.

Яна імгненне-другое думае, разгублена пазірае на яго. Кіўком галавы ён падбэдзёрвае дзяўчыну.

— Добра,— ледзь чутна шэпча яна.

Яны выйшлі з кватэры. Глухая ноч сустрэла цьмяным святлом ліхтароў, каля якіх трымцелі даверлівыя матылі. Чорныя хмары, бы мазутныя плямы, распаўзаліся па небе. Сярод іх адзінока плаваў лімонны скрылёк месяца. Горад, абыякавы да ўсяго, што цяпер адбывалася на ягоных вулках і задворках, спаў, накрыўшыся сутоннай апонаю ночы. Час ад часу дзесьці на вуліцы шаргацелі коламі запозненыя машыны ды ў лёхах суседняга дома адзінока яўкаў кот.

Усё ж выпіў ён нямала. Кружылася галава, і ногі без цвёрдасці ступалі па зямлі. З'явілася знаёмае адчуванне адарванасці ад прасторы і часу. Маўклівыя гмахі дамоў з рэдкім святлом бяссонных акенцаў, бы скалы, навіслі над імі.

— Слухай, Ліка, хочаш, я распавяду табе пра майго сябра? — раптам спытаўся мастак.

Яна павярнула да яго твар. Месячная сьятло высветліла бяглую ружовасць на дзявочых шчоках, што праглянула праз пудру.

— Распавядай,— без жадання адказала яна.

— Жыў-быў на свеце мастак,— павольна пачаў ён.— Марыў, што ягоныя карціны будуць патрэбныя людзям. А яшчэ ён кахаў жанчыну, якая была для яго натхненнем. А жанчыне не падабаліся ні мастак, ні ягоныя карціны. «Забудзь пра мяне, забудзь нашыя сустрэчы, усё роўна нам не быць разам»,— казала яна мастаку. Ён гадзінамі хадзіў каля яе дома, каб толькі пабачыць яе. І аднойчы ўбачыў, але не адну... У той час у мастака памерла маці. Безнадзейнасць і пустата акружалі яго. Суцяшаў сябе мастак хмелем.

Рэдка ён браў цяпер пэндзаль. Але аднаго разу мастак

сустрэў дзяўчыну. Сінеча ў вачах, чорная смоль валасоў, пяшчотная смуглявасць твару. І падумалася раптам яму, што жыццё чароўнае таму, што вось ёсць зусім побач прыгажосць. Гэтая дзяўчына — як абяцанне светлага кахання, што чакала яго наперадзе. Жыццё не скончылася... Усё яшчэ наперадзе — і каханне, і здзяйсненне мар, і прызнанне ягонай творчасці. У той дзень мастак маляваў па памяці партрэт незнаёмай дзяўчыны. Так здарылася, што ўсё часцей і часцей ён сустракаў яе. Ён не ведаў яе імя, ні разу не чуў яе голасу, яе смеху, не бачыў яе ўсмешкі, але пакахаў і маляваў толькі яе. Гэта быў гімн каханню, ён жыў кожным яе ўздыхам, кожным яе рухам, кожным яе словам. Прайшло колькі гадоў, і дзяўчына ўзяла шлюб. Не, не з мастаком, і адчуў ён, як нехта дыхае пустатой яму ў спіну, азірнуўся — адзінота. І пабег ён ад яе. І былі тыя, хто называў сябе ягоным сябрам, але і словы іхнія былі чужыя яму, і радасці — чужыя, і мары — чужыя, і сам сабе станавіўся ён чужы. І былі жанчыны, якія дарылі яму сваё каханне і пяшчоту і чакалі гэтага ад яго. І ён, абдымаючы іх, думаў пра яе, так нікому і не мовіў «кахаю». Вось так і жыве гэты чалавек і па-ранейшаму любіць толькі яе, — закончыў мастак свой аповед і змоўк.

— Вы распавялі пра сябе? — спыталася Ліка.

— Пра свайго сябра.

— Канечне, гэта прыгожа і рамантычна, але мне здаецца, што ён любіў не яе, а сваю мару пра светлую любоў, таму і не змагаўся за дзяўчыну, не хацеў падзяліць з ёю сваё пачуццё, бо баяўся ў рэальным жыцці сустрэць зусім іншага чалавека, не такога, якога стварыў у сваім уяўленні, і расчаравацца, пазбавіцца таго, што яго натхняла, — казала Ліка.

— Можа, і так, а можа, не так, — адказаў ёй мастак і замаўчаў.

Яны крочылі далей. Ліка яшчэ нешта казала пра светлую любоў, пра падман, але ён не слухаў яе. Што яна ведае пра каханне? Праз паўгадзіны таксоўка давязе Ліку дадому, а мастак пойдзе да сябе. Быць можа, каля свайго дома ён спыніцца, паглядзіць на асветленыя вокны сваёй кватэры, дзе выпіваюць тыя, хто называўся ягонымі сябрамі, і не пойдзе да іх. У прысадах ён наламае ахапак язміну і, як нешта дарагое, прытуліўшы яго да грудзей, адчыніць дзверы суседняга пад'езда. На момант спыніцца, прыслухаецца. Людзі спяць. Ніхто не ўбачыць яго, але ён усё роўна, як злодзей, цішком будзе красціся па прыступках. На апошнім

паверсе спыніцца. І ў вочы кінецца са сцяны даўняе «Я кахаю цябе». І нібыта машына часу раптам дасць задні ход і перанясе яго на колькі гадоў назад. Вось ён, стаіўшы дыханне, пракраўся сюды і цвіком старанна выводзіць на сцяне самую вялікую сваю тайну, і нібыта не было тых гадоў: ён — той самы закаханы юнак. Ён пакладзе язмін каля яе дзвярэй і доўга будзе стаяць, быццам чакаючы нейкага цуду. Адчыняцца дзверы, і выйдзе з кватэры яна, здзівіцца. І што мовіць ёй? «Дзякуй», — толькі і скажа. Аднак цуду не адбудзецца. У гэты час яна, прытуліўшыся да мужа, спіць і ніколі не здагадаецца, хто напісаў некалі на сцяне «Я кахаю цябе», хто прыносіць да яе дзвярэй кветкі.

А можа, мастак і не зойдзе ў суседні пад'езд, можа, ён паспяшаецца да сябе. Там чакаюць тыя, хто называўся ягонымі сябрамі.

1986 г.

ЗВЫЧАЙНАЯ ТРАГЕДЫЯ

Дзень добры, Міця!

Гэтак хочацца назваць цябе мілы, каханы і дарагі, аднак вась пішу гэтае простае прывітанне.

Я доўга перажывала, пакуль не прымусіла сябе прызнацца табе. Яшчэ калі мы вучыліся ў школе, дамовіліся казаць адно аднаму ўсё шчыра. Я так і раблю. Давай нагадаем мінулае. Твая першая запіска... Каб ты ведаў, як яна ўзрадавала мяне. Я нават разгубілася і зразумела, што магу адказаць толькі «так», бо закахалася ў цябе яшчэ тады, калі ўпершыню ты прыйшоў у наш клас. Тады і вырашыла, што, апроч цябе, нікога не пакахаю. Калі ўспамінаю пра гэта, дык хоць наплачуся.

Нашы сустрэчы і першы ў маім жыцці пацалунак — гэта было для мяне, для той наўнай школьніцы, вяршыняй шчасця. Але ці то мая ганарлівасць, ці то проста нясмеласць, а верагодна, ад сораму не магла я прызнацца ў сваіх пачуццях. Пэўна, таму і казала я: «Не ведаю» або «Не хачу», аднак як я жадала быць побач з табою, чуць твой голас, размаўляць з табою аб чым заўгодна, толькі б глядзець у твае вочы! Дурніца, каханьня палохалася. Шчасце сваё хавала ад сябе...

Успамінаю наш выпускны вечар. Усё чудоўна пачалося, а плата якая за гэта — развітанне з каханнем. Нашы сустрэчы, узнёсласць святых слоў, зачараванне першых пацалункаў — усё забылася. І толькі таму, што я не згадзілася пайсці з табою сустракаць світанак. Я адмовілася, а ты пакрыўдзіўся на мяне. Божа мой, плётак спужалася. І як шкада, што крыўда асляпіла цябе. Гэтак і не зразумеў: я ўсё роўна кахаю цябе.

Каб ты ведаў, як горка мучылася без цябе тое лета. Я рыхтавалася ў інстытут, здавала іспыты і ўвесь час думала пра цябе. Дні невыноснай самоты і адзіноты. І толькі ночы былі маімі сяброўкамі, ім са слязамі прызнавалася пра сваё каханне, але яны не суцяшалі мяне. І зноў вяртаюся ў той час, калі жыццё падаравала нам імгненне шчасця. Сэрцам я рвалася да цябе і кахала, кахала, нават тады, калі бачыла цябе з дзяўчатамі. А пасля інстытут. Я чакала твайго вяртання. Штодня, кожную хвіліну, мой любы і дарагі... І не дачакалася.

А сустрэча выпускнікоў? Мне і ўспамінаць балюча. Міця, як жа ты мог? Абыякавасць, калі не знявага. Я ж верыла табе...

Ты пісаў, што, мабыць, недарэмна адбылася паміж намі гэтая звадка і я пасля гэтага расставання стала бліжэйшай табе. Не, ты памыляешся — гэтае расставанне прынесла нам адчужанасць.

Што тут далей казаць? Крыўдавала на цябе. Калі ты забыўся на мяне, дык я забудуся на цябе. Забыцца не забылася, аднак паспрабавала. Я сустракалася з другімі. Нікога з іх не пакахала, але зразумела, што ты на гэтым свеце не адзін. І яшчэ я спазнала пяшчоту другіх, іх ласкавыя словы. А ты кажаш, расставанне пайшло на карысць.

Сэрца маё разрывалася. Я сустракалася з іншымі, а думала пра цябе. Мне так было цяжка. А пасля твой званок. Наша быццам бы ні пра што размова, а як я чакала і марыла пра яе. І ўсе мае спробы выкінуць цябе з сэрца — гэта самападман, гэта ўцёкі ад успамінаў пра нашы шчаслівыя дні. І я паверыла, што каханне вернецца да нас. Зноў паўторыцца шчасце нашых сустрэч, трапяткое дакрананне рук, нясмелыя позіркы, і пяшчота, і шчасце. Я хацела, вельмі хацела гэтага. Ды толькі ў сэрца пракраўся недавер да цябе. А раптам зноў убачу з другою, і зноў мая вернасць спатрэбіцца абыякавасці начэй, і зноў зачараванае кола адзіноты. Я не знайшла сілы адолець гэты недавер.

Калі б мы хоць часцей сустракаліся, можа быць, усё

атрымалася б інакш. Аднак зноў нашае шчасце толькі на імгненне наведала нас. Тут, вядома, нічога не зменіш — войска. Я паабяцала чакаць, і я чакала цябе. Мне так хацелася нашага шчасця. І ўсё ж яно не прыйдзе да нас. Не, ты будзеш шчаслівым, і я, спадзяюся, буду шчаслівай, але разам нам шчасця не наканавана. Ты, мабыць, усё ўжо зразумеў. Так, я сустрэла другога чалавека.

Я кахала цябе, чакала і думала пра цябе, марыла аб нашым будучым. Па некалькі разоў перачытвала твае лісты, плакала. Вось і цяпер перада мною ляжыць твой апошні ліст. «Дарагая, мая родная і адзіная. Мая каханая, жыву днём нашай сустрэчы. Чарнавокая мая, хай будзе бласлаўлены той дзень, калі я зразумеў, што няма мне жыцця без цябе, хай будзе бласлаўлены свет гэты, таму што ў ім ёсць ты». Я веру ў шчырасць кожнага слова. І тут зноў гэтае аднак. Як мне зразумець тыя злосныя словы, якія слаў ты, калі я затрымлівалася з адказам. І тады мне здавалася: можа, тое, што я чакаю цябе два гады, і ёсць глупства, і ты зноў пакінеш мяне.

А пра яго нічога сур'ёзнага не думала. Проста спадалася яму і ён мне таксама. Так было дзесьці год. Неўпрыкмет для сябе самой я прызвычылася да яго. Ён мяне пакахаў. Мы часта сустракаемся.

Я разумею стан тваёй душы пасля таго, як прачытаеш гэты ліст. Калі можаш, прабач мне. Твае сябры мовяць: «Мы ж казалі, што няма такіх дзяўчат, якія могуць чакаць». Пра гэтае ты пісаў у лістах. Ёсць такія дзяўчаты. А я, на жаль, не здолела...

Ты, пэўна, думаеш, з якой лёгкасцю даюцца мне гэтыя словы. А мне нялёгка. Доўга не магла набрацца мужнасці ды напісаць табе. Ты ж мне па-ранейшаму дарагі і блізкі, і хіба лёгка пакідаць табе замест кахання горыч страты.

Я спрабавала выкінуць яго з сэрца, каб чакаць цябе. Але мы адно без аднаго ўжо не можам, занадта позна нешта мяняць. Сэрца маё належыць Яму.

Мой добры Міця, не засмучайся. Мой мілы, і не думай болей пра мяне як пра каханую — забудзь. Але не забывай сваю Жанну, якая міжволі сама пакінула цябе. Будзь шчаслівы, мой мілы Міця, маё першае каханне.

Бывай, любы мой.

P.S. Гэты ліст я напісала дзесьці месяц таму і ўсё не наважылася яго адправіць. Атрымала ад цябе вестачку і адважылася.

Сёння 31 снежня — дзень твайго нараджэння. Табе ўжо

дваццаць гадоў. Віншую і жадаю шчасця. Відаць, не даядзеца, як мы марылі, разам сустракаць наступны Новы год. А гэты — я сустракаю з ім.

З Новым годам!

1985 г.

НАДЗЕЯ НА АПРАЎДАННЕ

Яна радавалася кожнаму свайму кроку. Ногі адчуваюць зямную цвердзь і слухаюцца. Гэта быў чуд. Яна радавалася выяснаму сонцу, свежаму паветру, паху кветак — усяму таму, чаго была пазбаўлена. Тры гады пралажала хворая. І змірылася — дактары асудзілі на смерць. А паднялася гэтай зімою, стала хадзіць.

Сын, які тры гады даглядаў мацэру, крочыў побач. Так яны дабраліся да парку побач з домам, прыселі на лавіцы, на якой сядзеў, закінуўшы нагу на нагу, мужчына ў бялуткіх нагавіцах і кашулі. Вочы яго хаваліся за цьмяныя шкельцы акулераў. Ён прыязна ўсміхнуўся тым, хто падышоў да лавіцы. Яны селі. Сын паглядзеў на матчын твар, вельмі падобны на яго твар. Маці хоць і жыла ў горадзе, а па-вясковаму любіла насіць хустку, так і не навучылася размаўляць па-гарадскому. А ён вось навучыўся, ён размаўляе па-гарадскому, і ніхто яго не назаве вяскоўцам.

— Сынуля, — радасна мовіла матуля і з любоўю зірнула на яго. Ён жа ўважлівым позіркам паглядаў на дзяўчыну, што крочыла па алеі. Раптам паказаў рукою ўбок.

— Вавёрка, — мовіў ён.

І сапраўды, непадалёк ад лавіцы бегла вавёрка.

— Вавёрка, — прамовіў і чалавек у акулерах.

Усе ўтраіх глядзелі на звярка. Вавёрка спрытна ўскарабалася на дрэва і схавалася ў лістоце. Калі сын азірнуўся на маці, дык убачыў яе нежывыя шклянныя вочы. На яе вуснах скамянела ўсмешка шчаслівага прадчування. І сын, разумеючы ўвесь жах таго, што адбылося хвілінаю раней, не мог паверыць у гэта. Ён узяў яе нежывую руку, пратканую сінімі венамі, памацаў пульс і не адчуў яго.

— Я зрабіў тое, што ты заказаў. Ніводны доктар не ўстановіць, што смерць была гвалтоўнай, — прамовіў мужчына, падняўся з лавіцы і пакрочыў па алеі да выхаду з парку.

Маці памерла. Аднак... Так, ён можа прызнацца, што маці дап'якала яго сваімі павучаннямі: як яму жыць, з кім сябраваць; надакучыла сваім заўсёдным бурчаннем і згрызоццем: не так зрабіў, не тое ўзяў, не прыбраў за сабой, не схадзіў у краму; ён не мог ужо чуць яе скаргі на лёс, што менавіта ён зламаў яе жыццё: «Правільна мне казалі людзі: зрабі аборт, навошта табе дзеці. Не паслухала, дурная, вось і пакутуй». І як жыць з адчуваннем, што ты ёсць прычына ўсіх няўдач і бедаў маці. Але і яна была прычынай многіх яго няўдач і бедаў. З-за яе ён не мог запрасіць у госці сяброў ці каханую, рабіць тое, што хацеў, жыць так, як падабаецца. Думалася, што яе смерць змяніла б яго жыццё: мог бы хадзіць у паходы, ездзіць у іншыя гарады, выпіваць з сябрамі дома, бавіць час з жанчынамі. Ён бы вярнуў усё, што страціў за тых гады, калі не адыходзіў ад маці, даглядаючы яе. А страціў ён шмат. Але каб ён жадаў матчынай смерці, наняў бы платнага забойцу... Не, не, ён гэтага не зрабіў. І ўскочыў з лавіцы і пабег услед за мужчынам. Адно яму трэба пачуць: ён не замаўляў гэтага забойства. Ён спыніў некалькі мужчын у белых нагавіцах і кашулях, але яны здзіўлена паглядалі на яго. Да свайго адчаю ён не памятаў твару найміта. Кінуўся ў адзін бок, у другі — і нідзе не знайшоў. Той знік, а з ім знікла і надзея на апраўданне. І цяпер ён не апраўдае сябе. Ён апусціўся на зямлю і заплакаў ад адчаю. Так пачалося яго новае жыццё.

1990 г.

ЗАКОН МАЯТНІКА

Дарэмна мы лічым сябе людзьмі, якіх аб'яднала слова, нас аб'яднаў стол, за якім мы сядзім: вялікі, круглы, масіўны і паліраваны. Мы, далёкія і чужыя адзін аднаму, амаль нічога не ведаем пра кожнага з нас у асобку. У нашым панурым маўчанні адчуваецца адчужанасць, у нашых вачах — самота. Падобныя мы на выпадковых людзей, што сабраліся разам, каб выканаць нейкі абавязак ці рытуал, які нас не цікавіць і не хвалюе, і мы жадаем, каб хутчэй ён скончыўся.

Слухаем апавяданне. Аўтар сам чытае. Голас нідзе не задрываецца, нідзе не сарвецца, не прыцішыцца. Так звы-

чайна перад шэрагам у войску зачытваюць загад. Ды і сам аўтар сваім цвёрдым голасам, суровым тварам, падазроным позіткам шэрых вачэй, якім ён час ад часу, адарваўшыся ад паперы, акідвае нас, нагадвае мне вайскоўца. Так і чакаю, што ён зараз рэзка ўскочыць з крэсла і гаркне на ўсю глотку нешта накшталт: «Слухай мой загад». І апавяданне ён чытае, здаецца, для таго, каб мы пасля дружна крыкнулі: «Ура!» Я сумую: апавяданне мне не падабаецца. Не магу доўга зразумець, што менавіта чытае аўтар: ці гэта проста замалёўкі з натуры, якія з пратакольнай дакладнасцю перанесены на паперу, ці нешта падобнае на «акынпрозу» (што бачу, пра тое і пішу), ці сапраўды, як сцвярджаў аўтар, апавяданне. Які сэнс ва ўсіх гэтых дэталёвых апісаннях таго, што адбываецца вакол героя аповеда? У чарзе па квіток на аўтобус, у дыялогах людзей, апісанні іх вопраткі і твораў.

Каля мяне сядзіць старшыня літаб'яднання. Кучаравая рудая барада, якую ён адгадаваў за зіму, састарыла яго на некалькі гадоў. Старшыня крэмзае алоўкам па аркушы, на якім ужо намалевана зорка Давіда і напісана: «Пошукі... Каштоўнае — жыццё... Няма дынамікі... Адмысловая проза... Паказ мускулаў... КультурYST...»

Я бяру паперу і пішу асадкай: «Сумна. Я ўжо нічога не разумею. Завязка на шматтомны раман». Старшыня піша мне ў адказ: «Такая проза патрэбна». Нарэшце апавяданне прачытана. Аўтар дзелавіта збірае лісткі ў стос, выраўноўвае іх. Зняважліва паглядае на нас.

— Ну, пачнём абмяркоўваць? — кажа старшыня. — Хто першы? — Ён абводзіць нас позіткам. — М., давай з цябе.

— Не, я ў прыватнай гутарцы выкажу свае меркаванні, — адказвае М. і ўсміхаецца прыязна аўтару.

— Ну, давайце, хлопцы, смялей, — падбздзёрвае нас старшыня.

Ён нібыта будзіць нас ад сну, а нам прачынацца не хочацца.

Цягнецца доўгая няёмкая цішыня. Мы апускаем вочы, каб не пазіраць адзін на аднаго.

Першы адважыўся крытык Ш. Ён доўга вяшчае пра канстатацыю факта, апісальнасць аповеда, культуру мовы, кажа, што не паказаны характар героя ў развязцы, не разумее, да чаго прывёў свайго героя аўтар.

— А ты чаго маўчыш? — звяртаецца да мяне шэптам паэт, што сядзіць леваруч.

А што мне казаць? Што апавяданне сумнае, зацягну-

тае і сапраўды апісальнае. Хаця я б мог мовіць аўтару. Не, яго герой не зробіць крок цераз парог новага жыцця. Аўтар нічога не ведае пра закон маятніка, пра няўмольны закон маятніка. Калі чалавек не зробіць свой рашучы крок сёння, калі адкладвае яго на заўтра — спрацоўвае закон маятніка; сілы ўчарашняга дня цягнуць яго назад, туды, адкуль ён так прагне вырвацца. Заўтра настае сёння, і сёння трэба было герою парваць з усім тым, што яго злучала з учарашнім. Вось так і будзе герой ірвацца душою са свайго апрыклага становішча, і не вырвацца яму, бо старое нязменная будзе мацнейшае за яго самога. Туды-сюды, туды-сюды — закон маятніка. Вось так.

— Калі казаць праўду, дык мне не хочацца даваць якіясь ацэнкі. Адчуваеш пакуты адзінокага чалавека, падзяляеш яго пошукі адказаў на няпростыя пытанні жыцця,— прамовіў паэт В., гэтакі інтэлектуальны гвалтоўнік, яму дай толькі слова — і не спыніць, не стрымаць. У мяне такое ўражанне, што ён проста інтэлектуальны дурань, бо чалавек без пачуцця меры падобны на дурня.

Празаік Г., які нешта запісваў у блакнот, падняў галаву. І па яго агрэсіўным позірку можна здагадацца, што ён падкіне жару.

— Тут, калі паслухаць В., дык перад намі жывы класік. А я ў гэтым аповедзе нічога незвычайнага не знаходжу,— прамовіў ён суровым голасам.— Такое ўяўленне, што літаратура для аўтара — палігон для выпрабавання сваіх «саракапятак». Думак і на абразок не набярэцца.

— Я вельмі абрадаваны, што хоць на абразок вы набра-лі думак. У цябе іх набіраецца толькі на хайку,— кінуў у адказ раззлаваны аўтар.

Празаік Г. прапусціў гэтыя словы, працягваў:

— Я думаю, ты закамлексаваўся ў смакаванні сваёй адзіноты і смутку. Як бы любуешся імі...

— Чаму закамлексаваўся?..— у размову ўступіў паэт, што сядзіць леваруч ад мяне.— Аўтар падымае вельмі важнае пытанне. Мы ж усе адзінокія.

Калі нарэшце закончыцца гэтае сумнае абмеркаванне? Дома мяне, пэўна, чакае званок ад жанчыны. Я ведаю, яна не супраць правесці вечар са мною. І я вазьму бутэльку шампанскага і паеду да яе. На стаянцы таксі п'яныя мужыкі будуць хапаць адзін аднаго за грудкі, высвятляць, хто з іх першы ў чарзе. А першы — я. Мяне чакаюць. Іх ніхто не чакае, ім няма куды спяшацца. Адкуль я ведаю, што адбудзецца менавіта так? А так некалі было. А што было

аднойчы, тое аднойчы і паўторыцца. Ужо тады, калі таксі
рванецца скрозь начную імглу, асветленую ліхтарамі, я па-
думаю, што зараз робіць паэт В. Ён, пэўна, сачыняе вершы,
а прэзаік, пэўна, перарабляе сваё апавяданне, крытык Ш.,
магчыма, ужо спіць, а я ўцёк ад літаратуры. Я хачу жыць.
І заўтра закон маятніка верне мяне да літаратуры.

1987 г.

ПАКУЛЬ НЕ СЦІХНЕ ДОЖДЖ

Ён нібыта сышоў з экрану амерыканскіх баевікоў.
Рослы, шыракаплечы, з вузкай таліяй — вылеплены
з мускулаў, як элінскі атлет. Яго па-мужчынску суровы
твар рамантычны. Ён смелы і дужы, валодае прыёмам і ўсіх
школ барацьбы — ударамі далоні ломіць дошкі і цагліны,
забаўляючыся, завязвае ў вузлы арматуру, кідае нажы на
шоргат ды трапляе ў цыры толькі ў дзесяткі. Утаймоўвае
дзікіх коней, можа тыднямі жыць без ежы і вады, умее
кіраваць машынай, матацыклам, яхтай і самалётам. Ніколі
і нічога не баіцца: ні смерці — ні жыцця, ні закону — ні
беззаконня. Ён эрудыт і палітолаг, гурман і меламан...
Адным словам — Супермен.

Вось ён, нібы старшакласнік сярод малодшых вучняў,
з пачуццём сваёй перавагі і абранасці крочыць па праспек-
це. Яму няма куды спяшацца: ні ў віна-гарэлачную краму,
ні ў чаргу па цукар ды масла, ні на працу — Супермен
далёкі ад штодзённай мітусні. Усё, што патрэбна для жыц-
ця і прэстыжу, — мае.

У цьмяных шкельцах яго акулераў адбіваецца людская
плынь. Супермен нібыта не бачыць нікога і ў той жа час
бачыць усіх. Жанчыны пажадліва паглядаюць на яго. Бы-
вала і такое, што некаторыя з іх насмельваліся пазнаёміць-
ца. Але Супермен прывык выбіраць сам...

Сёння ён выйшаў на шпацыр. Дзень не абяцаў нічога
незвычайнага. Як надакучыў яму горад з будынкамі-скры-
нямі, плакатамі, што заклікаюць усіх выконваць пастановы
ўрада, з гэтымі людзьмі-ценымі, якія сноўдаюць па вуліцах
і спуджана зашываюцца ў натоўп, убачыўшы ахоўніка
парадку. Рэдка хто з іх усміхаецца. І калі ў каго і блішчаць
вочы, дык не ад нейкіх перажыванняў, а ад выпітага віна.

Людзі баяцца моцных пачуццяў. Падыдзі да любога і прапануй самае лёгкае — плюнуць на партрэт прэзідэнта. Крыў божа пачуць ім такое — як ад вар'ята пабягуць.

Няўжо наканавана без прыгод туляцца па горадзе, а пасля гібець вечар у шынку, піць каньяк і назіраць за п'янчугамі? Усё гэта так надакучыла. Часам здаецца, што ён і сам падобны да іх, з выглядам шчасліўчыка сядзіць за сталом і з юрлівасцю пазірае на жаночыя ногі.

Супермен збочыў з шумлівага праспекта на вузкую вулку старога горада. Абшарпаня будынкі шчыльна туліліся адзін да аднаго, нібыта баючыся нападу сучасных хмарачосаў. Раптам за спінаю хлопца прагучаў патрабавальны аўтамабільны сігнал. Ён не звярнуў на гэта ніякай увагі. Сігнал паўтарыўся.

— Гэй, таварыш, аглух?! — аклікнулі з аўто.

Супермен азірнуўся на чорны лімузін — з акенца глядзела галава шафёра.

— І што ты хочаш мне такое сказаць, чаго я не ведаю?

— Таварыш, праезджая частка не для таго, каб па ёй прагульвацца, — павучальна, нібы настаўнік вучню, прамоўіў шафёр.

Уладальнік лімузіна меў усе атрыбуты прадстаўнічага чалавека: добра выгалены падбародак, тройку, белую кашулю і гальштук. У ягоных вачах, здавалася б, нязлосных і прыяцельскіх, Супермен прачытаў: «Ну і што з таго, што ты малады і прыгожы. А вось я пры пасадзе, пры сувязях, я — валадар гэтага жыцця. Любое маё жаданне выконваецца».

На заднім сядзенні хлопец убачыў дзяўчыну гадоў васьмнаццаці. Тая, адкінуўшыся на спінку, папыхвала цыгарэтай, выпускаючы з танклявых ноздраў прамога носіка струменьчыкі дыму. Прыжмурыўшы вочы, яна насмешліва паглядала на Супермена, нібы ацэньвала.

— Ну што, прыяцель... — Супермен схапіўся за дзверцы машыны і рвануў іх на сябе.

— Што вы робіце? — віскнуў шафёр.

Не ведаў ён, што калі б хлопец захацеў — вырваў бы гэтыя дзверцы разам з завесамі. Кароткае імгненне барацьбы — і Супермен выцягнуў уладальніка з ягонага лімузіна, адштурхнуў убок, сеў у машыну, закрыў дзверцы. Рабіў ён усё спакойна, з поўнай абыякавасцю да скавытання прадстаўнічага чалавека, няўмольны ў сваёй саманадзейнасці. Рукі звыкла ўзяліся за баранку. Лімузін крануўся з месца, пакідаючы пасярод вуліцы свайго разгубленага гаспадара.

Праз люстэрка Супермен паглядзеў на дзяўчыну. Збянтэжаная, тая пачырванела. Ён усміхнуўся і надаў хуткасці. Машына панеслася па вузкай брукаванцы.

Дзяўчына нарэшце апамяталася, выкінула ў акенца канчырык, таропка дастала з сумачкі пачак цыгарэт і зноў запаліла. Глыбока зацягнуўшыся, спытала:

— Навошта ты гэта зрабіў?

— Дух супярэчнасці прыносіць у наша жыццё гераічнае. Згадзіся, не кожны пойдзе супраць устаноўленых нормаў паводзін або насуперак свайму страху.— Ён зірнуў у люстэрка — дзяўчына дыміла цыгарэтай, абьякава паглядаючы яму ў патыліцу.— Зрабі што-небудзь у сваім жыцці насуперак агульнапрынятаму — і табе гарантавана слава героя або чалавека, які апярэдзіў свой час.

— Хм...— азвалася дзяўчына.— Ты хоць ведаеш, хто ўладальнік гэтай машыны?

— І не цікаўлюся. Лепш скажы, як цябе велічаць?

— Вольгай.

— А я — Супермен.

— Супермен...— захікікала тая.— Шыза косіць нашы шэрагі.

— Ты што, дзівуля, тармозіш па выпадку? Кажу табе: Супермен.— Ён вывеў лімузін на праспект, абганяючы адну машыну за другой.

— Куды так спяшаемся? — запытала дзяўчына.

— А так, едзе з вецяром. Я табе падабаюся?

— У нейкім сэнсе — так.

— Значыць, не супраць правесці са мною вечарок...

— Абяцаеш нешта цікавае?

— Абяцаю.

Пакінуўшы лімузін, яны пайшлі да Суперменавага дома — пяціпавярховага будынка, што нічым не адрозніваўся ад сваіх братоў-блізнятак.

Кватэра Супермена ўяўляла болей склад, чым чалавечае жытло. Відэа- і стэрэамагнітафоны, калонкі, пласткі, стосы часопісаў, керамічныя вазы, абразы на сценах. На століку — некалькі замежных выданняў, з вокладак якіх белазуба ўсміхаліся аголеныя дзівулі. Збоку стаялі дзве недапітыя бутэлькі віскі і два крышталёвыя келіхі, гіпсавая попельніца ў выглядзе чалавечага чэрапа. На запаленых паліцах роўнымі шыхтамі пакоіліся кнігі. На падлозе валяліся газеты. Гэты вэрхал як бы падкрэсліваў знявагу гаспадара кватэры да ўсялякага парадку.

— Жыць можна,— вызначыла Вольга, села ў крэсла-

гойдалку, адкінула галаву на спінку і манерна спытала: — Ну і што будзем рабіць?

— Не пра Канта ж або Гегеля размаўляць...

Супермен націснуў кнопку відэамагнітафона, і неонавая роўнядзь тэлеэкрана ажыла: замітусіліся ўзброеныя людзі, прагучалі стрэлы, звалілася некалькі забітых...

— Віскі? Марціні? Ром? Гарэлка? Самагонка?.. А можа, чаго рэдзенькага? Шампанскае? Партвейн? Мускат? Лікёр?.. — прапанаваў хлопец.

Выпілі. Яна — шампанскага, дробнымі глыточкамі, нібы гарачую каву, ён — келіх віскі, нагбом, нават і не вохнуў. Наліў зноў — выпілі.

— Ну што, секс? — прамовіў Супермен.

У дзявочых вачах ён заўважыў расчараванне, нібыта Вольга чакала традыцыйных рытуальных кампліментаў, ну, на горшы выпадак, размоў пра культуру ці яшчэ пра штосьці адвольнае, а тут — адразу на канапу.

Вядома, хлопец мог пагаварыць пра мастацтва або палітыку. Але даўно ўжо так не робіць. Некалі часта заставаўся сам-насам з якой-небудзь знаёмай і любіў паказваць свой інтэлект — чытаў вершы, цытаваў на памяць выказванні вялікіх людзей... Але аднойчы чарговая дзяўчына, якой ён вечар «дурыў» галаву, развітваючыся з ім, спытала: «А ты што — ананіст?» Супермен тады пачырванеў... ад сораму за яе. Хіба такое кажуць юнаку? Што за вульгарнасць? Ён так і не зразумеў, чаму тая спытала. І вось праз колькі часу ўжо другая знаёмая, якая вечар пакорліва слухала яго, сказала тое ж самае. Ён таксама пачырванеў. Непрыемна было, што яго падазравалі ў сексуальных вычварэннях. Рашуча абняў дзяўчыну і пацалаваў, яна адказала тым жа... З таго часу хлопец засвоіў сабе: непатрэбна напускаць туману...

Вольга так і не адказала на яго прапанову, адно ўмольна глядзела ў вочы. Боязь перад чужой воляй прымушала яе падпарадкавацца, быць паслухмянай.

Ён падышоў да дзяўчыны, паклаў рукі ёй на плечы. Лёгкая шаўковасць дзявочых валасоў прыемна казытала далоні.

— Галоўная сіла ў свеце — не чалавечы розум, а секс... Забудзем пра ўсе ўмоўнасці, прымхі ды прытворную самарлівасць, станем свабоднымі гаспадарамі саміх сябе, сваіх учынкаў і дзеяў, як ні пужалі б яны людзей. Толькі тады чалавек будзе весці здаровае жыццё ва ўсім, бо ён нешчаслівы не ад паняверкі ў будучыню ці маральныя ідэалы,

а таму, што стрымлівае свае натуральныя патрэбы. Секс у сваёй вышэйшай праяве становіцца сродкам выказвання самых патаемных жаданняў, эмоцый і пачуццяў. Ён падымаецца над узроўнем існавання, — расшпіляючы гўзікі дзявочай кофты, Супермен завучана вымавіў словы з «Плейбоя», якія ён казаў кожнай, каго раздзяваў упершыню.

— Гэта ўжо напісана Фрэйдам, — прашаптала Вольга.

— Ведаю, — адказаў Супермен і скінуў з яе кофтакчу.

Потым ён скінуў і станік, без усялякага ўнутранага хвалявання, нібы рабіў самую звычайную справу, правёў далонню па напружаных дзявочых грудзях. Вольга сарамліва апусціла вочы...

У гэты момант дзверы адчыніліся і ў пакой увайшоў цыбаты вырастак. Ніхто б не паверыў, што вось гэты худы хлопец з хваравіта-жоўтай скурай на твары і адтапыранымі вушамі — родны брат Супермена, настолькі рознымі знешне выглядалі яны.

— І я хачу, — дурнавата ўсміхаючыся, прамармытаў ён.

— Што ты хочаш? — раззлавана спытаў Супермен.

— Сексу.

— Рана табе, падрасці...

— Ну хоць трошкі, — захныкаў той, капрызна надзьмуўшы вусны.

— Добра.

Брат нясмела дакрануўся да дзявочых грудзей. Дурнаватая задаволеная ўсмішка агаліла яго жоўтыя буйныя зубы.

— Пяшчотная, — шчаслівы, прамовіў ён.

Дзяўчына сарамліва тыкнулася тварам у далоні.

— Хопіць, — загадаў Супермен.

Брат неахвотна выйшаў з пакоя, але праз хвіліну вярнуўся назад і, паказваючы пальцам у акно, радасна ўскрыкнуў:

— Парашутысты! Парашутысты! Вунь глядзі!

— Што ты яшчэ выдумаў? — страціў вытрымку Супермен.

Ён таксама падышоў да акна. І сапраўды — парашутысты. Удалечыні ператвараўся ў кропку двухкрылы «кукурузнік», а з нябёсаў апускаліся на белых парашутах людзі ў чорных камбінезонах. Некаторыя з іх ужо былі на даху паліклінікі, што знаходзілася насупраць. «Служба» не дрэмле. Паслалі па мяне. Ну што ж, вечар абяцае прайсці весела, — падумаў Супермен.

— Ідзі пагуляй на вуліцу, — ён узяў брата за руку і вывеў з пакоя.

Калі вярнуўся назад, яго чакаў сюрпрыз. Вольга паспела апрануцца і цяпер стаяла пасярод пакоя з наганам у руцэ.

— Не рыпайся! Рукі ўгору!

— Думаеш, так лёгка забіць чалавека?

— А што тут цяжкага — націснуць на курок. Не падыходзь! Ну, не падыходзь, я прашу цябе...

А ён з усмешкай ішоў на чорнага дула нагана, бо смерць для Супермена — спалохацца і падпарадкавацца дзяўчыне.

— А ты смялей.

— Не падыходзь!

Без барацьбы яна выпусціла з кулачка зброю, калі хлопец узяў наган за дула.

— Гэта цацка не для цябе, схавай яе.

Вольга ўзяла з яго рук наган і паклала ў сумачку.

— Ты думаеш, я звычайная?..— у яе голасе Супермен пачуў інтанацыю пакрыўджанай жанчыны, якой не далі сцвердзіць сваю адметнасць.— Я шмат магу. Загадаю — і гэтыя парашутысты знікнуць адсюль.

— І пазбавіш мяне забавы на вечар.

— А хочаш, Леў Іванавіч даруе табе,— яна ўмольна зірнула на Супермена і, убачыўшы, як ён пагардліва скрывіў вусны, прапанавала іншае: — Хочаш, цябе абвесцяць нацыянальным героем.

— О Божа...

— Жлоб! — істэрычна крыкнула Вольга і пад яго смех выйшла з пакоя. З помслівай радасцю ляпнула дзвярыма. «Ну, цяпер з нязначнымі справамі пакончана, пачнуцца — сапраўдныя»,— падумаў хлопец.

Паверхам вышэй раптам пачуліся нечыя мацюкі, валтузня і бразганне жалеза. Тут жа ў акно звесіліся ногі ў ботах. Супермен выбег на балкон. Зачапіўшыся, там на стропах павіс парашутыст.

— Які чорт цябе сюды занёс? Ану давай!..— хлопец схопіў чалавека за ногі.

— А ты не адпусціш? — з недаверам спытаў той.

— Не было клопату.

Парашутыст дастаў з-за пояса нож, перарэзаў стропы і скочыў на балкон.

— Заходзь,— запрасіў Супермен нечаканага гасця.

Яны ўвайшлі ў пакой.

— Можа, пацягнеш чарачку? — гаспадар кінуў галавой на бутэльку віскі, што стаяла на сталі.

— Не магу. Пры выкананні службовых абавязкаў,— сурова адмовіўся парашутыст.

— Ну, чарачку,— наліваючы ў келіх віскі, настойваў Супермен.

— Калі толькі адну...— госць падняў келіх — і на яго доўгай шыі заскакаў коўцік.— А-а,— выдыхнуў парашутыст.

— Палягчэла?

— Нібыта.

— Што здарылася? Чаго мітусімся?

— Забыўся, Супермен, у каго машыну забраў? У адказнай асобы. І сакратарку звёз. Вось і далі загад: «Спыніць нахабніка!»

— Святое, святое...— згодна заківаў галавой хлопец.— Ды ты не саромейся, налівай яшчэ. Калі не падабаецца віскі, пакаштуй чаго іншага.— Супермен наліў у келіх каньяку.— Ты выпівай ды сяброў пакліч.

— Я гэта ўмомант,— жуючы бутэрброд з чорнай ікрой, прагаварыў парашутыст, падняўся з-за стала і выбег на балкон.— Гэй, хлопцы, сюды! — замахаў ён рукамі.

Пакуль тыя збіраліся, Супермен выставіў на стол усё, што захоўваў у бары і халадзільніку. Відовішча ўражвала... Толькі пачаў расстаўляць шклянкі, як у кватэру ўваліліся парашутысты і навялі на яго свае наганы. Супермен налічыў шэсць чалавек, і стала нават крыўдна — так мала паслалі па яго.

— Рукі ўгору!

— Апусціце свае цацкі. Усё жыццё марыў пазнаёміцца з такімі смелымі хлопцамі. Я і стол падрыхтаваў.

— Які стол? Цябе трэба звязеніць,— выступіў наперад сталы мужчына з закручанымі пышнымі вусамі.

— Ды ты што, Сямёныч?! — закрычаў з пакоя першы парашутыст. Твар яго пачырванеў, а ў вачах заскакалі агеньчыкі. І гэта падзейнічала на астатніх — яны пахавалі наганы.— Звязеніць яго мы паспеем заўсёды. А чаму б і не выпіць, калі прапануюць, на халяву і воцат пітво, а тут — каньячок.

Пасля трэцяй шклянкі госці памякчэлі душой, весела загаманілі да гаспадара:

— Клёвы ты хлопец.

— Ідзі да нас працаваць. Лафа.

Пасля нехта з парашутыстаў прапанаваў купіць у яго наган. А Сямён Сямёнавіч, выпіўшы яшчэ шклянку віскі, прамямліў, што Леў Іваныч паслаў іх арыштаваць нейкага

Супермена, але пачуў ад сваіх сяброў, што ён, Сямёныч, п'яны і яму больш не нальюць.

— Сапраўды, мяне трэба звязеніць, — пацвердзіў гаспадар кватэры.

— Кораш, ды мы... за цябе... — першы парашутыст на момант задумаўся, ікнуў. — Мы Льва Іванавіча на пенсію выправім і цябе на яго месца пасадзім. Будзеш нашым начальнікам!

— Ды ну... — засмяўся Супермен.

— Ты нам не верыш?! Вось табе зуб! Ён нам не верыць, думае, што мы драбязя. Сямёныч, прачынайся! Ды мы... Прэч Льва Іванавіча! — загаманілі парашутысты.

І дарэмна адгаворваў іх хлопец. Тыя вывалілі з-за стала і кінуліся адпраўляць свайго начальніка на пенсію. А Сямёныча ўзялі пад руку і на развітанне запэўнілі Супермена: «Будзеш ты Іван Іванавічам. Вось табе зуб. Магіла».

Нацыянальны герой Леў Іванавіч — якая бязглуздыца. Ха-ха-ха! Але, здаецца, ён крыху ап'янеў. Трэба праветрыцца...

На вуліцы, дзе плаваў смярдзючы туман аўтамабільных газаў, Супермен, пазіраючы на панікляя ад чорнага пылу дрэвы, раптам хацеў за горад, у лес. «Хачу хацець» — святы для яго прынцып.

Расплаціўся з таксістам, на пероне сеў у першую ж электрычку. Загрукалі колы. За акном праплылі прывазальныя будынкі, твары людзей, карабкі шматпавярховых дамоў. Потым пацягнуліся сумныя краявіды зжатых палеткаў.

Супермену не хацелася глядзець у акно, ён заплюшчыў вочы, каб падрамаць. Але перашкаджалі суседкі, якія сядзелі побач з ім. Адна паказвала другой кофту і выхвалялася:

— Я ведаю ўсе крамы. Прыехала ў горад, набрала прадуктаў — і дадому. Што яшчэ ў горадзе рабіць...

— Так, так, — згаджалася другая. — Раней лепш жыць было. А зараз... А кохта добрая... Багата ў гэтым годзе яблык у людзей. Можна капейку ўтаргаваць.

— Сёння, ета, адзін там, на рабоце, грошы атрымаў — пяцьдзсят рублёў. Дзяцей двух. Галодны ходзіць. А я вась і кажу. Ета, на хлеб мала. Праўда?

— Не дай Бог. Што ты. А вась забылася. Сонін Саша ажаніўся. З Агул узяў дзяўчыну.

Заснеш тут з такімі. Супермен расплюшчыў вочы. Усё той жа краявід зжатых палеткаў за акном. Нейкая птушка,

з цяжкасцю ўзмахваючы крыламі, ляцела ўслед за вагонам. На памяць прыйшло: «Птушка з апаленымі крыламі». Некалі ён чытаў апавяданне з такой назвай. Ужо не прыгадае, хто яго напісаў, а вось назва спадабалася і запала ў душу. Расказвалася там пра школьнікаў, якія ў вандроўцы злавілі птушанё зязюлі. І гэтыя «правільныя» хлопчыкі, што пісалі ў сачыненнях прыгожыя і ўзнёслыя словы пра любоў да Радзімы, пра мужнасць, сумленне, душэўную прыгажосць, падпалілі зязюльчана. Яно, маўляў, дрэннае, бо яго маці падкінула яйка ў чужое гняздо. Хлопчыкі рагаталі з таго, як ахопленнае агнём птушана з крыкам насілася па зямлі. І той, які быў адарвігалава, двоечнік, ганьба класа, не вытрымаў, падбег і забіў бездапаможную істоту, каб яна не пакутавала. Вось такое апавяданне. Кім сталі тыя хлопчыкі? Сапраўднымі мужчынамі? Кажуць, пэўна, зараз правільныя словы пра гонар, сумленне, любоў і вырашаюць, што ёсць добрае, а што — дрэннае. А той адарвігалава? Можа, гэта ён — Супермен? І вось цяпер вырашылі тыя мужчыны, што ён — нахабнік, жыць спакойна не дае. Але ў чым яго віна?.. Хіба зязюля па сваёй забаве падкідвае яйкі ў чужыя гнёзды? Не. Такі яе лёс — інакш яна не можа. Так і ён. Суперменства — яго жыццё... Але ж нахабнік — і паднесена запалка да яго крылаў, апаліў іх агонь, і што ж, у несучешным сваім горы адчайна не рвацца ў нябёсы? Салодкі смак хлеба з рук чалавека прамяняць на спеў ветру і птушыны палёт?

— Электрычка прыбывае на канцавую станцыю, — аб'явіў дынамік у вагоне.

За акном замільгалі драўляныя хаткі, шэрыя двух- і трохпавярховыя будынкi нейкага мястэчка. Праехалі высокі пераходны мост, воданпорную вежу з чырвонай цэглы, пашарпаны будынак дэпо, перон, на якім стаяла купка людзей.

Вагон спыніўся далёка за станцыяй. Супермен пакрочыў уздоўж чыгункі, абыходзячы густыя мазутныя плямы. Злева, за півярняй, каля якой тупалі чырванатварыя мужыкі, цягнуўся высокі плот, справа, на запасных пуцях, знайшлі апошні прытулак старыя цягнікі. Глухая правінцыяльнасць кідалася ў вочы ва ўсім: у драўляных хатах, акружаных садамі, сумнай і ўбогай архітэктуры цагляных будынкаў, пакрытым пылам асфальце з выбоінамі, простаі вопратцы людзей, адсутнасці няспыннай гарадской мітусні. Здавалася, час тут заблукаў і ніяк не мог выбрацца з лабірынтаў кладзішча цягнікоў.

На пераездзе панурыя мужыкі здымалі старыя знакі, вешалі на слупы новыя.

Горад застаўся за спіной. Вузкая сцяжынка, па якой крочыў Супермен, пабегла ўніз з насыпу. Вось ён ідзе і не ведае — куды. Як хацеў. Насустрач яму — мужчына і кабета. У абодвух абветраныя і загарэлыя твары. Кабета апра- нута па-вясковаму сціпла і безгустоўна: паношаная чорная спадніца, выцвілая кофта, стракатая хустка, з-пад якой выбіліся пасмы сівых валасоў. На мужчыне — старыя афі- цэрскія боты, галіфэ і зашмальцаваны пінжак. Фуражка са слядамі ад кукарды і раменьчыка. Паперадзе іх бегла малое кудлатае сабачанё. Супермен збочыў са сцяжынкi, прапускаючы сустрэчных. Тыя недаверліва зірнулі на яго. Пачуў, як кабета прыкрыкнула на сабачанё:

— Жулік, хоць бы раз брахнуў. Што гэта такое?

Мужчына падтрымаў яе:

— Ні разу не брахне...

Ад насцярожанасці ў іх вачах, ад гэтага шкадавання, што сабака нават не брахнуў на яго, Супермен адчуў сябе чужым і не патрэбным нікому ў свеце, самым звычайным прыніжаным чалавекам. І яму стала шкада сябе.

Ён пайшоў далей. Роўныя, як нацягнутыя струны, рэйкі зіхацелі на сонцы. На дрэвах, што раслі абапал сцяжыны, чырванелі плямы дрывесных клапоў. У паветры гудзелі пчолы, кружыліся над кветкамі. З-пад ног з шоргатам разбягаліся яшчаркі, якія грэліся на сонцы. Сцяжына звяр- нула ў хвойнік. У лесе стаяў вільготны прыемны пах сма- лы, ігліцы і моху. Сонечныя промні прабіваліся праз зялё- нае скляпенне і светлымі блікамі клаліся на сцяжыну. Хвойнік хутка скончыўся, і хлопец выйшаў да невяліччай вёсачкі. У крайняй хаце палілі ў печы. Пахла гаркаватым дымам, сенам. І гэты водар вясковага жыцця, і выгляд хат, кукарэканне, кудахтанне і рыканне — усё хвалявала Су- пермена. Нікому не прызнаваўся ён, што некалі ў маленст- ве, пакуль не пайшоў у школу і маці не забрала яго да сябе ў горад, жыў у вёсцы ў бабулі. У школе яго, «дзікаватага і грубага», які размаўляў «па-вясковаму», называлі «де- ревнойей» і не сябравалі з ім. Нямала папацеў, каб наву- чыцца казаць «па-гарадскому», і як ён ненавідзеў сябе, калі раптам у размове з кімсьці міжволі з вуснаў зрывалася «деревенское» слоўца. І вось цяпер ён, які столькі гадоў выракаўся ўсяго вясковага, які стаў Суперменам, трапіўшы ў вёску, раптам усхваляваўся. Крочыў па вуліцы і з праг- най цікавасцю азіраўся вакол, нібы адкрыў для сябе новы свет.

Вокны многіх хат былі забіты крыж-накрыж дошкамі. На пакінутых сядзібах вымахала ў чалавечы рост крапіва, агароды зараслі лебядою.

Супермен параўняўся з натоўпам старых. Скручаныя гадамі дзяды і бабулькі абапіраліся на кійкі, моўчкі паглядалі ў двор сядзібы, каля якой сабраліся. Убаку ля пахіленага плота тупалі музыкі. На траве зіхацелі іхнія трубы. «Хаваюць некага»,— падумаў хлопец.

На прызбе кабета ў чорнай вопратцы налівала з каністры мутную вадкасць у жбан, які трымала жанчына ў белым. Дзіўным і недарэчным быў кантраст іх адзення: чорнае і белае. Нібыта не ў жыцці ўсё адбывалася, а ў тэатры і жанчыны выконвалі ролі-сімвалы зла і добра, жалобы і радасці.

Кабета ў белым выйшла з двара і, беражліва прыціскаючы жбан да грудзей, падалася праз вуліцу. Яна ўвайшла ў хату, каля якой бавілася выпаканая ў пыл басаногая малеча. З расчыненых вокнаў чуліся п'яныя галасы і крыкі «горка!». «Баляванне пад час чумы»,— падумалася Супермену.

Нешта знаёмае было і ў гэтай вёсцы. І ў краявідзе за яе ваколідай. І здалося, некалі ён быў тут, бачыў вёску і луг за ёй, на якім адзінока рос дубок, і сцяну лесу за лугам, вербы, што нахіліліся над пыльным шляхам, і цагляны будынак крамы некалі бачыў. Ці не сюды прыходзіў ён з бабуляй з суседняй вёскі па хлеб ды газу... А пасля вось гэтым шляхам яны вярталіся дадому. Час ад часу сядалі на траву адпачыць. Дык няўжо трапіў у тыя мясціны, якія гадоў дваццаць як пакінуў? І гэтая рэчка, што нясе празрыстыя воды паміж зарослых ярнікам і вербалозам берагоў, знаёмая яму. Ён памятае, як кошыкам лавілі яны з сябрам рыбу. Якую радасць выклікала плотка ці пячур, што біліся аб пруткія лазовыя галінкі. Ну а калі трапляў шчупак— стрымгалоў беглі яны да берага, каб, барані Божа, не выскачыў у ваду. Але ж якое імя сябрука? Даня? Гедзя? Ці яшчэ як?.. Маленства з ім правёў. Памятае, як той выбіў яму два зубы — каталіся з горкі на санках, як тады плакаў і харкаўся крывёю, а сябрук рагатаў.

Супермен перайшоў драўляны, з дзіркамі, без парэнчаў, мост. Кіраваўся ён у бабуліну вёску. Як называлася яна, таксама дакладна не ведаў. Ці то Ліцвінава, ці то Лучыцы. Здаецца, Лучыцы; яшчэ было тады віно «Лучыстае», што ў вёсцы называлі на свой лад «Лучыцкім». Відаць, Лучыцы...

Хлопцу хацелася зірнуць на старую хату. Пасля смерці бабулі ён ужо ніколі не чуў, як рыпяць пад нагамі палавіцы, не грэўся на печцы, не паглядаў з акна на суседні двор, чакаючы ўбачыць суседскую дзяўчыну, не выбягаў ранкам у сад, каб назбіраць пад яблыняй сакавітых медавікоў, не слухаў, як спявае ў падпеччы цвыркун. Успомнілася, як цягнула яго з горада да бабулі, як першыя дні, уткнуўшыся ў сцяну, плакаў і канючыў: «Ба-а-ба», па-дзіцячы спадзеючыся, што яго слёзы крануць маці і яна адвязае яго зноў у вёску, дзе ніхто не смяяўся з яго мовы. Ды матулю слёзы так і не кранулі. Яна раззлавана крычала, каб сціхнуў і не скуголіў — даў ёй спаць.

Такое адчуванне, што ён вяртаўся ў мінулае, дзе не было ні расчараванняў, ні гора, ні суму, ні трывог, ні думак пра будучае. Ён — выгнаннік сённяшняга дня, і нічога ў яго не засталася, апроч маленства — там яго чакаюць, там радзіма і дом.

Замест старой бабулінай хаткі з крытым драніцай дахам, за высокім плотам, што ашчэрыў вострыя зубы, паверх якіх быў нацягнуты калючы дрот, стаяў прасторны цагляны дом. Высокія шчыльныя вароты, што пакоіліся на дубовых слупах, вартавалі ўваход у двор. Дзе тая старая хатка, у якой было столькі незвычайнага? Хлопчыкам ён верыў, што ў падпеччы жыве хатнік, а калі адчыніць паддзімала — адтуль выскачыць чорны, як сажа, чорт. (Так казалася яму бабуля.) Таямнічымі і непаўторнымі былі рэчы: вышыўкі ў партрэтных рамках, вялікі куфар, дзе ляжала адзежа, разныя паліцы, на якія бабуля хавала ад яго цукеркі і варэнне, дзверы, у якіх куля ў вайну прабіла дзірачку, партрэты бабулінай радні, што жыла ў Амерыцы, старыя кнігі з малюнкамі, абразы, абвешаныя ручнікамі, колкі вялікі альяс, што рос у дзежцы, шафа, у якой ляжалі розныя жалезныя прылады: малаткі, завесы, цвікі, замкі — яго цацкі.

Супермен хацеў зайсці ў двор, але за варотамі пачулася бразганне ланцуга і пагрозлівы сабачы брэх. Хлопец пашукаў вачыма, куды прысесці, але нідзе паблізу лаўкі не было, сеў на траву каля плота. Прыгадаў, як калісьці выбягаў з двара і лавіў у траве конікаў.

Ён запаліў. «Адшукаць бы сябра. Цікава, ці пазнае мяне?» — падумаў і падняўся з долу. Як памятаў, сябар яго жыў недзе ў канцы вёскі.

На выгане ўбачыў людзей, падышоў да іх. Ніхто на яго не звярнуў увагі. Большасць з іх былі старыя. Людзі акру-

жылі чырвоны «МАЗ», на кабіне якога красаваўся белы надпіс «Агітацыя». На кузаве стаялі пяць чалавек. Супермен адразу пазнаў уладальніка лімузіна. Той, апрануты ў чорную тройку з белай кашуляю, пры гальштуку, трымаючы за спіной рукі, сумна пазіраў паверх людскіх галоў. Побач з ім стаяла Вольга. Гледзячы на яе сур'ёзны, заклапочаны твар, нельга было і паверыць, што яшчэ нейкую гадзіну назад гэтая дзяўчына без асаблівага сораму ледзь не легла на канапу з чалавекам, якога ўпершыню ўбачыла. За спінамі ўладальніка лімузіна і Вольгі тупалі два здаравенныя дзецюкі ў форме ахоўнікаў парадку з доўгімі чорнымі дубінкамі ў руках. А перад мікрафонам выступаў юнак у галіфэ і фрэнчы без пагонаў. На нагах былі ялавяя боты. На грудзях ярчэй за лютэрка на сонцы зіхацеў ордэн. Людзі адводзілі вочы ад прамоўцы.

— Вы бліжэй, бліжэй да мяне,— казаў юнак, і калонкі далёка навокал разносілі ўзмоцнены апаратурай голас: — ..Гэй, да мяне-е-е.

Людзі без ахвоты зрабілі некалькі крокаў наперад, спыніліся.

— Вы ведаеце мяне. Я вам усю праўду распавяду пра тых экстрэмістаў, якія рвуцца да ўлады і хочуць быць авангардам грамадства. Вы верце мне. Гэта жменька адшчапенцаў, маральных вырадкаў, правакатараў.

Прысутныя, нібыта выконвалі непрыемны абавязак, панура апусціўшы галовы, слухалі агітатара.

— Кузьма!

Супермен здрыгануўся. Хто паклікаў яго? Хто мог пазнаць? Сябра?.. Ён азірнуўся. З-пад расхрыстанай фуфайкі, што была на чалавеку, выглядала брудная кашуля, заплямленыя мазутам парты запраўлены ў кірзавыя боты. На няголеным жаўтавата-матавым твары выступаў мясісты чырвоны нос; з ноздраў тырчалі чорныя сцяблінкі валасоў. Пуставатыя вочы, пад якімі ляжалі зямлістыя кругі, абыякава глядзелі на хлопца.

— Дай закурыць,— голас прагучаў глуха і стомлена.

І гэта «дай закурыць» болей за ўсё ўразіла Супермена. Сябра (а што гэта ён, не было сумневу) не здзівіўся, не ўзрадаваўся і нават не прывітаўся, а, як у свайго суседа, якога бачыў штодня, прасіў цыгарэту. І ўсяго...

Супермен падаў яму пачак «Мальбара».

— «Беламора» няма?

— Не...

Бруднымі, мазутнымі пальцамі той выцягнуў з пачка

цыгарэту і, згорбіўшыся, пашыбаваў па вуліцы. Супермен падумаў, што так ходзяць людзі, якія страцілі ўсялякае адчуванне жыцця, абыякавыя да ўсяго, людзі без надзеі і радасці. Ён хацеў паклікаць сябра, але так і не прыгадаў яго імя.

— Таварышы, сярод нас прысутнічае нацыянальны герой, — гэта ўжо казаў Леў Іванавіч, і казаў пра яго, Супермена. — Сваёй смеласцю ён кліча нас на подзвіг, сваімі подзвігамі сцвярджае ідэалы высакароднасці, сваім жыццём ён даказвае, што і адзін чалавек здольны шмат здзейсніць. Папросім яго на трыбуну.

Прысутныя без ахвоты запляскалі ў далоні. А побач з Львом Іванавічам пераможна ўсміхалася Вольга.

Да натоўпу пад'ехала чорная крытая машына, спынілася, і з яе вылезлі п'яныя парашутысты.

— Іваныч, збірайся на пенсію! — крычалі яны, ідучы да трыбуны.

Цяпер ён стане яшчэ Львом Іванавічам. А што? Хоць нечым можна змяніць гэтае жыццё ў лепшы бок. Толькі навошта гэта людзям — ім не трэба «Мальбара», яны задаволены «Беламорам».

— Ах, ліха маці вашай! Спыніцца! — грывнуў Леў Іванавіч, і голас яго, узмоцнены дынамікамі, як удар перуна, страсянуў паветра.

Парашутысты быццам адверзелі, спыніліся каля трыбуны і спуджана ўталопіліся на начальніка.

— Смаркачы! — загрымеў той. — Ды я вас у парашок сцерушу!

Вось і ўсё. Кожнаму сваё... Супермен пайшоў прэч, радуючыся, што Леў Іванавіч не бачыць яго і не кліча на трыбуну.

За бетонным мостам, што злучаў берагі рачулкі, ён спыніўся і пазнаў месца, дзе знаходзіўся. Шмат гадоў таму быў тут, дзе зараз стаіць. Памятае, пасвіў тады кароў і, каб тыя не лезлі ў шкоду, старэйшыя пастухі паслалі яго сюды, на шлях, а самі гулялі ў карты. І тады, як і цяпер, удыхаў гаркавата-п'янкі водар лугу. Па шляху праходзілі аднавяскоўцы, як з дарослым, віталіся з ім, размаўлялі, цікавіліся, ці спраўляецца пасвіць. І ён, узрадаваны іхняй увагай, адказваў, што спраўляецца.

Тады пайшоў цёплы летні дожджык — цыганскі — і на нябёсы рознакаляровай дугой легла вясёлка. Аднавяскоўцы казалі яму, што трэба спяшацца падняцца на яе, каб быць шчаслівым, — такое існавала паданне.

І вось — ён зноў тут. Вецер гойдае ля ног палын. Здаецца, ён па-ранейшаму хлапчук-падпасак, які ніколі не пакідаў вёскі, і не насіла яго па чужых дарогах, і не забыўся ён «деревенской» мовы, і не гандляваў памяццю...

І раптам цёплая капка ўпала на твар, за ёй — другая, трэцяя. Пайшоў дожджык, цыганскі — лёгкі і цёплы. І з-за лесу, што пачынаўся за лугам і цягнуўся за далягляд, узышла вясёлка і выткала неба рознакаляровай сцяжынкай. Супермен пабег туды, да яе. Трэба было паспець трапіць на вясёлку, пакуль не сціхне дождж.

1988 г.

ЭСЭ

МАЛАЯ ПАДАРОЖНАЯ КНІЖКА

Не чытайце гэтай кнігі. Каб не мучылі вас сумненні, ці несці свой крыж, ці кінуць яго на ростанях і павярнуць на лёгкі, з крывымі паваротамі, шлях. Лепш у краіне здрады закапайце яе ў полі, і на вялікую вам радасць вырасце тады дрэва. Не, не з кнігамі, а з трыццаццю срэбнікамі, і вам не прыйдзеца за іх прадаваць сваіх настаўнікаў, а лепш закапайце яе ў краіне сяброў, і тады забруіць віна чыстага крыніца. І вып'еце вы за сябе, за сяброў, за каханых, і забудзеце аб безнадзейнай справе — шукаць тое, што не знойдзеце. А лепш усё ж закапаць яе ў краіне кахання, каб выраслі чырвоныя ружы, якія можна падарыць каханым. Яны так і зрабілі — закапалі кнігу ў краіне кахання. А ружы, што выраслі, сарвалі. Адзін аднёс іх на могілкі, дзе ляжалі продкі, другі паклаў іх каля дзвярэй каханай, трэці на вуліцах горада прадаў, а я ўсыпаў імі свой шлях і пайшоў па ім, зусім забыўшыся, што ў ружаў ёсць колкі.

У цёмным пераходзе нехта дагнаў мяне. Лёгкім дотыкам рукі крануў за плячо. Я азірнуўся. І хаця мае вочы даўно звыкліся з цемрай, але нікога не разгледзеў. «Памроілася», — вырашыў я, хацеў ужо ісці далей, як мяккі жаночы голас запытаўся: «Ты куды?» Здзіўлены нямала, адказаў: «Я ўперад, мяне там чакаюць, даўно чакаюць, я спазняюся, мне некалі».

— Ніхто цябе не чакае, і няма чаго спяшацца, пайшлі назад, там святло і вясна, — прагучала мне ў адказ.

Нехта ўзяў мяне за руку і павёў за сабою назад. Я адчуваў цяпло ягонага далоні, і мне было прыемна. Паслухмяна, як дзіцё, крочыў я за невядомым. Мы выйшлі наверх. Сонечны німб вясны, што зіхацеў у блакіце нябёсаў, асляпіў мяне, і на момант я заплюшчыў вочы, а калі расплюшчыў, то вакол сябе нікога не ўбачыў. Куды падзеўся невядомы? А ўвогуле, ці быў ён? «Памроілася», — зноў вырашыў я.

Па стромкіх прыступках спусціўся ў чорную пашчу перахода. Вобмацкам, бы сляпы, пайшоў. Вочы ніяк не маглі звыкнуцца з цемрай. Так я ішоў, і чамусьці чакаў, што зараз нехта кране за плячо і скажа: «Не спяшайся, там ніхто цябе не чакае».

— Ваяводзіч, вазьмі мяне да сябе ў дружыну. Не магу я бачыць, як варожыя мячы п'юць кроў маіх братоў і сяцёр, не магу чуць плач удовіц і матуляў, няма мне прытулку на маёй зямлі — попелам пажарышчаў накрылася яна, няма мне дзе прыхіліць калені перад Богам — разрабаваны нашы храмы, не чую я спеваў дзяўчат, толькі злавеснае груганне вяшчуе новыя няшчасці маёй радзіме. Вазьмі мяне да сябе.

— Колькі ж табе сонцаваротаў мінула?

— На Купалу семнаццаць будзе.

— І да чаго ты здатны?

— Я валодаю мячом, і мая рука не стоміцца секчы варожыя галовы. З лука я збіваю птушку ўлёт. Я ўтаймую самага дзікага каня. Я магу сокалам узляцець да сонца і шчупаком нырнуць у глыбіні рачныя, воўкам шнураваць па шляхах, мурашкай прабрацца ў варожы замак, пугачом не ведаць спакою ўначы.

— Можаш ты нямала, толькі галоўнага не хапае табе, а без гэтага няма чаго на поле сечы выходзіць.

— Чаго, ваяводзіч?

— Падумай сам.

І доўга ён думаў, а потым вымавіў:

— А яшчэ, ваявода, я душу сваю гатоў пакласці за другі свая.

— Што ж, бяру цябе ў дружыну.

Раней, калі я ішоў дадому, яна сядзела каля акна на кухні і весела ўсміхалася мне. Прайшло колькі гадоў. Цяпер, калі іду да сябе, то часцей бачу каля акна яе чалавека. Мажны і барадаты, ён на поўны рот умінае ўсё, што яна паднясе да стала. Цяпер, калі і зірне ў акно, то весела не ўсміхнецца — твар яе заклапочаны і сумны. Затое мне хочацца ўсміхнуцца, парадавацца яе сямейнаму шчасцю.

Белы-белы лебедзь — вачэй не адарваць. Чорны-чорны коршак зноў кружыцца ў нябёсах.

— Чаго ты, коршак, кружыш? Чаму страціў спакой?

Чаму сумуеш сам з сабой?

— Чаму я не лебедзь белы? Чаму я коршак чорны? Зноў ад мяне пахаваліся ўсе.

Мы часта хочам злавіць жорава, так і не разумеючы, што калі яго ў нас няма — рукі нашы свабодныя. Аднак на свабодныя нашы рукі намагаюцца начапіць ланцугі. І самае дзіўнае, што часцей гэтае робяць сябры, тыя, якія даўно носяць іх. Яны кажучь, што жадаюць нам добра, бо калі рукі вольныя, можна натварыць глупства, за якое вельмі балюча б'е жыццё. Ім шкада нас, і яны ветліва прапануюць ланцугі. І вось цяжкія ланцугі адцягваюць нам рукі. Не абараніцца ад ворага, не пакараць нягодніка, не абняць каханую, не паднесці кубак да рота, не ўзяць пяро, не падтрымаць стомленага сябра, не памахаць услед жоравам. Затое ёсць надзея, што не нарабіш глупства.

Зіма не спяшалася. Зразумела, сустрэлася з восенню. Сяброўкі. Даўно не бачыліся. І пайшло: як жыццё-быццё, як справы, што чуваць. Два дні зіма па календары, а яна ніяк не нагаворыцца з восенню, не спяшаецца да нас...

У аўтобусе хлопчык пытаецца ў сваёй матулі:

— Матулечка, а чаму снегу няма? Ужо два дні зімы, і ніводнага снегу.

Ён так і мовіў — ніводнага снегу. Я думаю, што самая пазычная мова ў дзяцей. Матуля нешта тлумачыць сыну аб цыклонах, а той нічога не разумее і сумна паглядае ў акно. А мне хочацца падысці да яго і распавесці, што цыклоны тут ні пры чым, а зіма проста сустрэлася з сяброўкай — восенню — і размаўляюць, і хутка-хутка яна прыйдзе да нас і сыпане бялюткім снегам. А можа, у наш час няма чаго дурыць дзіцяці галаву такімі казкамі?

Я ведаю сродак унікнуць бедаў. Трэба іх загнаць за блізкі свет, дзе ваўкоў галодных зграя праглынуць каго-небудзь даўно марыць. Быў бы добры ім абед. І я даўно б так зрабіў. І жыў бы без пакутаў, але шкада мне ваўкоў, бо вельмі атрутлівыя беды і ваўкі, праглынуўшы іх, паздыхаюць. Шкада мне ваўкоў, і ўсё.

Чарадзеяная, цябе выставілі ў чым маці нарадзіла на пацеху натоўпу. Хацелі абразіць гэтым. І ты жадала цуду, каб, як у святой Інесы, выраслі ў цябе доўгія валасы, і імі ты схаваеш ад людзей сваё голае цела, альбо спусціцца

з нябёсаў анёл і коўдрай ахутае цябе. Але гэтага не здарылася, і натоўп убачыў твайго цела першаісную прыгажосць. Ты маліла Бога аб цудзе, і ён здзейсніўся. Уражаныя тваёй прыгажосцю, людзі забыліся пра звадкі і спрэчкі і, стаіўшы дых, глядзелі на цябе. Апусціўся меч, так і не секанула па галаве свае ахвяры шабля, палец не націснуў на курок. Людзі глядзелі на цябе. Ведаеш, ты выратавала свет ад загубы, бо было сказана: «Прыгажосць выратуе свет».

Каб праўды на зямлі ніхто сказаць не мог, запячаталі воскам вусны і павесілі на іх замкі. А каб праўды не бачылі, завязалі ўсім вочы. А каб праўды не пачулі, заткнулі ўсім вушы і занеслі ў чорныя спісы ўсе светлыя душы. Але як ні стараліся затыкаць, завязваць, зачыняць, а праўда жыве. Тады медам памазалі вусны, віном залілі вочы, казкамі аб шчасці суцешылі слых і зарэзалі праўду без нажа.

Каторы дзень завіруха па-воўчы вые за акном, б'ецца ў шыбу да мяне. Занесла ўсе дарогі да сяброў, да каханай і ў мой дом. Стогнуць на вуліцы дрэвы. Каб ім хоць трошкі цяпла. Але дзе ўзяць цяпла для ўсіх змерлых, калі самі згарэлі ад пачуццяў, толькі попел і астаўся? Ужо лепш у ложку забыцца сном і ўсё пакінуць на потым. Ёсць нешта і ў гэтым.

Ты думаеш, я табе зайздросчу? Ну і што з таго, што ты весела смяешся, не ведаеш трывог і такая наіўная, і такая прывабная і прыгожая чароўнасцю сваёй маладосці? Белазуба ўсміхаючыся, бяжыш ты насустрач часу, і, як прыдарожныя слупы, мільгаюць у тваіх вачах дні юнацтва. Бяжы, бяжы, цябе чакаюць наперадзе першыя расчараванні і страты, цябе чакае каханне, падобнае на сквапную старую, чакаюць тужлівыя сюжэты адзіноты, рып нямазаных колаў сямейнага воза і разбітае карыта надзей. Бяжы, а я затрымаюся.

Як алкаголь, боль абпальвае скроні. Снегам замятае зіма шляхі. Сумна. Дзе ж тыя дні? Яны наступяць хутка, і зіма сыдзе пісаць мемуары. І вясновае чарадзейства ад сонечных шчадротаў пашле вестку: на адной з дарог, што, як дзіця, заблудзілася ў жыцце, ззяе падкова. Ты, сябар, не сумуй, мы знойдзем і падымем гэтую падкову. І сквапны лёс верне нам страты сумных дзён, калі толькі ў цёмным астрозе не знойдзем прытулку сабе.

Праз анямелую маўкліваць стагоддзяў, праз пыл забыцця гадоў даскакаў да нас збройны рыцар і мячом, затупленым у сечах, стукаецца ў нашыя сэрцы.

— Адчыніце, я ваша памяць, што вярнулася да вас, каб азірнуліся вы назад і з мінулага знялі пыл забыцця, і загаворыць яно з вамі моваю вашай старажытнаю. Што вы ведаеце, жывучы ў сытасці свайго спакою, аб мінулым сваім нараджэнні і аб будучым сваім прызначэнні? Коласам пустым у неба далёкае глядзець альбо важкім схіліцца да зямлі, што вас узрасціла?

Але да многіх сэрцаў ён так і не дастукаўся. У адных меч высыкаў іскры аб метал, а ў другіх рассякаў пустату, а ў трэціх птушка хцівасці залатою дзюбаю адбівала яго, а ў чацвёртых ён трапляў у ваду абыякавасці, а ў пятых сустракала мана і здрада...

Але былі і тыя, хто адчыняў свае сэрцы і прагнуў памяці.

І страянулася піраміда ўлады. З самага яе верху да нізоў трывожным званком тэлефонаў пракацілася: «Небяспечна, небяспечна. Злавіць і пакараць. Народу растлумачыць усю небяспеку!»

У газетах, па тэлебачанні і радыё ў адзін голас: «Не верце — гэта не памяць, а вар'ят. Усё, што ён кажа, — дыверсія супраць генеральнай лініі нашага развіцця да шчаслівага будачага, гэта хлусня. Трэба злавіць яго». І кінуліся па слядах яго...

Толькі за першым коннікам даскакаў другі і стукае мячом у нашыя сэрцы:

— Адчыніце, я ваш гонар.

А за ім трэці:

— Адчыніце, я ваша годнасць.

За ім чацвёрты:

— Адчыніце, я ваша слава.

І следам яшчэ і яшчэ:

— Адчыніце, я ваша песня.

— Адчыніце, я ваш анёл-ахоўнік!

— Адчыніце, я ваш.

— Адчыніце, я...

Дастукаліся б яны да нашых сэрцаў, пакуль іх не зловяць.

У храм уваходзяць — здымаюць шапкі. Ён не зняў. Ён лічыў сябе коласам, які хлебам накорміць галодных. Ён лічыў сябе белым лебедзем, які праспявае не адну

лебядзіную песню. Ён лічыў сябе пlynнай рэчкай, што ратуе зямлю ад смагі. Ён лічыў сябе світанкам святочнага дня. Навошта было такому здымаць шапку? Разбэшчанай хадой хама ўваліўся ён у святыню, і змярцвела на вуснах грэблівая ўсмешка...

Не бяруся тлумачыць, чаго нельга растлумачыць. Нельга растлумачыць, што ёсць каханне. Нельга растлумачыць, як нараджаецца чароўная повязь вершаў. Нельга растлумачыць, чаму птушкі вяртаюцца з выраю да нас на поўнач. Шмат чаго нельга растлумачыць.

Не бяруся тлумачыць, што думаў ён, калі бачыў трапяткое святло свечак і вячystую мудрасць у вачах, што глядзелі на яго з абразоў, і зняважлівую ўсмешку распятага на крыжы чалавека. Аднак ведаю, што адчуў ён сябе зернем, якое так і не прарасце коласам, брыдкім качанём, а не белым лебедзем, перасохлай ручаінай, а не пlynнай рэчкай, змрочным учвалам, а не світанкам святочнага дня. Зляцела з ганарлівай галавы шапка. Панура выйшаў ён з храма.

Толькі я веру: зерне прарасце коласам, каб хлебам накарміць галодных, а брыдкае качанё белым лебедзем узляціць над зямлёю, ручаіна заблішчыць на сонцы празрыстымі хвалямі пlynнай рэчкі, а глыбокая ноч саступіць перад світанкам. Дайце толькі час...

Навукоўцы ўсіх ступеняў і званняў вострым нажом матэрыялізму раскрасалі чалавечую плоць. І калі ім верыць, то не выпыхнула адтуль крылатая істота — душа. Яны, паклаўшы рукі на Біблію, аўтарытэтна заявілі: «Душы ў чалавека няма. І ўсё, што аб ёй казалі паэты і святары, — мана, лухта і казкі для дарослых». Людзі паверылі навукоўцам — адракліся ад душы. А хто ўздумаў сумнявацца, таго адразу абвясцілі цямрэчай.

І я паверыў бы, калі б не мая бабка. Я рос у яе хаце і пад яе казкі засынаў, і пад спеў агню ў печцы раніцай прачынаўся. Я верыў кожнаму яе слову. Верыў, што пад печкай жыве хатнік, а калі адчыніць паддувала, адтуль выскачыць чорт, верыў, што ведзьмы крадуць з траў расу, а з нябёсаў зоркі і месяц, верыў, што ў лесе, куды я так упарта збягаў, ловіць неслухаў цмок. Таму я веру болей бабульцы, чым навукоўцам, а яна ведала, што чалавек жыве з душой. Кожны раз, калі бабка наведвала царкву, дык ставіла свечкі на памяць аб душах сваіх бацькоў, мужа, які загінуў у вайну, дзетак, што памерлі немаўлятамі.

І я кажу, што ёсць у нас душа: трапяткая, як вогнік свечкі, паэтычная, як плач жалейкі, пяшчотная, як сонечны промнік, гарачая, як купальскае вогнішча, добрая і закаханая, летуценная і ўзнёслая, ахвярная і мужная, чыстая, як сляза радасці і гора.

Вось чаму я часта спяшаюся ў цудам ацалелы ад эпохі плебеяў духу храм і запальваю свечкі на памяць аб бабчынай і дзедавай душах. Я веру, што там, на нябёсах, куды ўзнёсла іх бессмяротнасць, яны ўбачаць мігценне гэтых крохкіх свечак і абрадуюцца — іх не забываюць на зямлі. І з якой зайздрасцю і сумам глядзяць на іх душы тыя, чые дзеці і ўнукі, паверыўшы ў бяздушнасць чалавека, ніколі не памянуць іх.

Па характары ён быў скептык. Ён не любіў шумнай хеўры, сяброў сапраўдных не меў, мо таму ніколі не адзначаў сваіх дзён нараджэння, не святкаваў свят, нават Новы год не сустракаў. Што за глупства надаваць столькі ўвагі каляндарнай лічбе — змене часу. Усё роўна нічога новага не чакай, усё паўторыцца: мітусня, клопаты, сум, расчараванні, чэргі... «У маёй Індыі духу я сам вырашаю надыход Новага года».

На Новы год ён у адзіноце чытаў кнігу. Я ведаю, чаму ён скептык, чаму адзін, без сяброў і чаму, каб пазбегнуць адзіноты, лезе ў абрыдлыя яму кнігі. А таму... Як сустрэнеш год, так ён і пройдзе, кажуць людзі...

— Сустрэнемся каля левага чаравіка Якуба Коласа, — прызначае сустрэчу мой сябар каля помніка песняру. Вось так на практыцы пазнаеш веліч класікаў.

Забыліся пра спрэчкі, паставілі прасыхаць келіхі, і ў накураным пакоі загучала гітара, быццам ветру адзінокае блуканне ў чароце, звон мячоў і трэск ахвярнага вогнішча, развіталны гудок цягніка і плач перапёлкі. Заспяваў бард. Сумная мелодыя праз дым цыгарэт дабярэцца да душ прысутных.

Ты, паэце, прытулішся да спінкі канапы, заплюшчыш вочы і маскай накінеш далоні на твар, і ці то ад расчуленасці, ці ад прастаты душы, а мо ад выпітага віна на вачах тваіх выступаць слёзы. Не палохайся — за дымам цыгарэт ніхто не заўважыць адзінокай слязінкі на тваёй шчаце.

Мне вецер на лютні часу праспяваў дзівосны санет, што

на свеце гэтым усё без перамен, хаця і ведаў, што свету гэтага ўжо няма.

Хаця старасць і апранаецца ў апратку маладосці і твар свой хавае пад маску грывы, але я лёгка распазнаю яе па зайздрасці ў вачах, з якой яна паглядае на маладосць.

Праз былыя ўспаміны, па дарозе да сябра, размотваў я тугую стужку часу. У катомцы рванай за плячамі сорам сціплых дароў — усё, што выплакаў начамі, — убоства шэрых радкоў, жыцця свайго недапісанай кнігі. Я хацеў вярнуцца ў мінулае. Туды, дзе ночы, як і належыць мудрацам, моўчкі і сур'ёзна слухалі нашых слоў дзіцячую гульню. Туды, дзе лёгка і прыемна дыхалася ўзнёсласцю ружовых мар. Туды, дзе яшчэ не разбіты келіхі, з якіх мы маглі абмачыць перасохлыя ад спрэчак вусны. Туды, дзе верылі, што ўдача, як голуб, сядзе нам на далонь, паквапіўшыся на крышку хлеба...

Па дарогах, вузкіх і шырокіх, прамых і крывых, усё далей і далей я адыходзіў адтуль. Знясіленаю рукою хапаў з мільгання кола часу імгненне шчасця. Бывала, што і ўдавалася. Так ішоў... Але дзіўна — усе дарогі прывялі дадому, і што ў набытак? Пастарэлая зморшчаная скура, выцвілы позірк стомленых вачэй і збітыя ў кроў ногі.

А цяпер я крочу да сябра з наіўнай верай, што яшчэ можна распаліць былое вогнішча, нават калі паднесці запалку да попелу. Бачу ўначы святло ягонага акенца, і сэрца радасна імкнецца туды.

Прыступка за прыступкай усё вышэй я падымаюся па лесвіцы. І вось дзверы. Званок, як знак паратунку, адзавецца ў сябровай душы. Крокі — яны да дзвярэй. У грудзях, як птушанятка ў гняздзе, хвалюецца радасць. Сябар.

— Ты? — здзіўленне ў вачах, а потым збянтэжаная ўсмешка. — Прывітанне! Я, канечне, абрадаваны, але прабач — я не адзін. Сам разумеш — жанчына.

Я разумею — мяне тут не чакалі...

За спінай застаецца дом. Я не азіраюся, бо ўпэўнены: сябар не памахае напаследак. Іду, змотваю тугую стужку часу назад у клубок пражытых дзён. І думаю, што дарогі, па якіх рэдка ходзяць, зарастаюць быльнягом.

Аб чым думаеш, Максім Багдановіч?

Вось і зноў ты на Радзіме. У бронзавым здранцвенні

задумліва паглядаеш на Верхні горад, дзе замест спічастых храмавых вежаў бачыш выродлівыя гмахі сучаснага дойлідства.

— Молодой человек, вы не знаете, кому из оперных певцов памятник? — адарвала мяне ад роздому жанчына.

Атлусцелае бясформеннае тулава. Нейкі выраз заўсёднай паспешлівасці ў вачах, быццам спазняецца заняць чаргу за дэфіцытным таварам. Дзве паўнютка авоські адцягваюць рукі. Дзіўна, як яна яшчэ помнік заўважыла?

— А чаму вы думаеце, што гэта опернаму спеваку?

Беларуская мова ў маіх вуснах выклікае ў яе вачах насцярожлівасць. Жанчына недаверліва паглядае на мяне.

— Как же, возле оперного стоит...

— Гэта помнік Максіму Багдановічу.

Імя паэта ёй нічога не адкрыла. Яна, быццам нешта прыгадаўшы, глыбакадумна выдыхнула: «А-а-а»,— і памчалася далей. А я зноў застаўся з Максімам Багдановічам. Можна, яшчэ спатрэбіцца растлумачыць, каму пастаўлены помнік.

На кожным прыпынку бачу былых сяброў. Праз зацепацы вонкі твары іх, як і раней, маладыя, бы глыток жывой вады для мяне. Успамінаю былыя дні, сяброўства нашага хмельную асалоду, соль і развітання боль. Мне б выйсці з аўтобуса да іх, але з усіх бакоў я заціснуты людзьмі, не паварушыцца, а не тое каб дабрацца да выхаду. Адпраўляецца аўтобус, і застаюцца сябры на прыпынках.

Усю ноч марудна дажджамі сеецца нудота. Стаяць дрэвы маўкліва, змоклыя да апошняга лісточка. І вецер балюча, быццам пугай, сцябае па галінках.

Няма каму іх пашкадаваць. Людзі спяць, якая ім справа да дрэў, што яны мучацца ўначы. Нікога чужое гора не кранула.

Хоць плач ты, хоць крычы.

Упершыню за доўгія гады, што прамчаліся, нібы на гарачым кані, можна быць, ад восеньскай самоты дажджой нарэшце прыснілася ты. Да мяне ў пакой нясмела ўвайшла, і твой зацікаўлены позірк па ім імгненна прабегае. Чым жа я — гаспадар — багаты? Няма ані злата, ані крышталю, і сцены не апрануліся ў раскошу дываноў. Жыву вельмі проста, толькі кнігі і кнігі ды распяцце Хрыста. І мовіла

мне: «Ды ты зусім жабрак, дарэмна мне абрадаваўся. Прабач, памылілася я, пазваніла ў дзверы не тыя».

Гэтае зерне прынёс сюды вецер-вандроўнік з заморскіх краёў, дзе сярод лабірынтаў, што гучна называюцца зялёнымі вуліцамі, блукаюць і па сённяяшні дзень дзіцячыя мары. Яно ўпала ў ссохлую зямлю, на якой вось які ўжо год нічога не расло, акрамя бульнягу. І зерне не склявалі птушкі. Раптам пайшлі дажджы, цёплыя і густыя, і яно прарасло кустом ружы. Штодня я прыходзіў да яго і ў спакой клаўся на траву, глядзеў на воблакі і забываўся аб усім на свеце. Мяне ўжо не цягнулі цуды замежных краін. Не хацелася шукаць сябе, а тым больш нешта даказваць, нешта сцвярджаць. Усё гэта мітусня. Што мне трэба? Тое, што хацеў, — усё роўна не атрымаю, тое, што меў, — згубіў, на што спадзяваўся — заблыталася ў восеньскім павуцінні, і знясло яго ветрам. Мне было любая ляжаць, ні аб чым не марыць, нікуды не спяшацца, ні аб кім не хвалявацца. Аднойчы, калі я прыйшоў да ружы, не ўбачыў яе. Куст хтосьці ссек. Каму ён спатрэбіўся? Хто не збаяўся вострых колкаў? Хто не ведае, што чорны колер — колер жалобы?

Па легкакрыхлых нябесных хвалях я лячу на ладдзі. Унізе зямля. Над галавою мільгаюць босыя падэшвы Бога. Ён крочыць насустрач часу. У яго так шмат клопатаў, што яму не да мяне. Анёлы, як птушкі, сядуць перадыхнуць на маю ладдзю і весела размаўляюць са мною. Залатыя стрэлы сонечных промняў ляцяць мне наўздагон.

Я назваў сваю ладдзю «Арго». І, значыць, я адзіны сённяя арганаўт. А плыву я па залатое руно. Калі стамлюся, кладуся на карме і заплюшчваю вочы. І бачу не зіхаценне залатога руна, а адзінокую постаць жанчыны на далёкім беразе. Хто гэта? Мож, Медэя, якую пакінуў Язон, штодня выходзіць яго сустракаць?

Раніцай я забываюся і пра ладдзю, і пра руно, і пра адзінокую постаць на далёкім беразе, як і кожны, — жыву рэаліямі дня, і толькі ноччу да мяне вяртаецца «Арго», і я бачу жанчыну, што пакутліва чакае кагосьці. І ніяк мне да яе не даплыць...

Ці ад таго, што ноч вельмі ж халодная, ці ад таго, што шчасце мінула і засталася адна, а можа, што пуста і побач ні душы, альбо ад таго, што пачуццё прадала за грашы, плача вельмі горка жанчына ўначы. Толькі вось свечкі не запаліць слязамі.

Срэбракрылы павук дажджу павольна прапоўз па нябёсах. Людзі, пабачыўшы яго, паспешліва пахаваліся пад дахі. І свечасова, бо павук пачаў ткаць павуцінне дажджу. Срэбныя ніткі празрыста-сонечнай вады пацягнуліся да зямлі. Адзін я толькі і трапіў да яго ў павуцінне. І вось іду мокры, пад нагамі разбягаюцца лужыны. Людзі з акон пазіраюць на мяне, і я ведаю, што яны думаюць: «Вар'ят». Як шкада мне іх: яны ніколі ў жыцці не зведаюць дажджу чароўнай асалоды.

Мілая мая, родная мая, я яшчэ вярнуся да цябе.

Што такое наша развітанне? Гэта песенька простая, якую нікому не праспяваць. Гэта цемра начная ў вачах сляпога. Гэта сірата, пра якую мне не дбаць. Гэта рэха ляснае, якое да сябе не падазваць. Гэта апошні спеў глушца перад тым, як грымне стрэл паляўнічага. Так што чакай мяне.

У мяне ёсць верны сябар, мой нязменны спадарожнік. Ён заўсёды са мною. І тады, калі вецер забіраецца пад маю вопратку, каб сагрэцца ад паўночных вандровак. І тады, калі восеньскі дождж хрысціць людзей у веру апусцелых вуліц. І тады, калі агеньчык замярзае на кончыку цыгарэты.

Ён моўчкі крочыць каля мяне і цярпліва выслухоўвае ўсе мае нараканні на лёс. Гэта мой цень. І хоць ён без душы, без вачэй і вушэй, але і ён аднойчы не вытрываў.

— Назола, — мовіў мне, — надакучыла слухаць цябе. Колькі можна. Усё табе не слава богу. Ты нешта там казаў пра жар сваёй душы. Дык вазьмі запалі з яго вогнішча, хай на ягонае свята прыйдуць людзі, хай яны сагрэюцца ля яго. Падай ім руку, сарві з твараў маскі і ўбачыш на іх адзнаку жыцця: горыч і самоту, пакуту і жалобу, расчараванне і безнадзейнасць. Зразумей: ты ў гэтым свеце не адзін...

Я рассыпаў жар душы па гэтых старонках. Цяпер чакаю, калі ўспыхне вогнішча.

Калі страсянулася Вавілонская вежа, мой сябар стаяў на апошняй яе прыступцы. Разам з іншымі цаглінку за цаглінкай клаў ён, ладзячы лесвіцу да нябёсаў. З завоблачнай вышыні ён вярнуўся на зямлю, дзе і знайшоў сабе вечны спакой. А на далёкай яго радзіме, у краіне дзікіх неўраў, цёмнай ноччу прысніўся мне сябар. Што ж, ён загінуў, але не плакаць жа мне, калі не трэба аддаваць яму пазыку, калі

стос яго лістоў пра будаўніцтва вежаў і храмаў застаўся ў мяне. І на лістах гэтых я пастаўлю сваё прозвішча і праслаўлюся як дойдзі.

У Вавілон пахаваць сябра майго паехалі прыдворны паэт, прыдворны летапісец, прыдворны спявак, прыдворны кухмістар, ахоўнік веры, ахоўнік маралі. А мяне ў спіс гэтых шчасліўцаў не ўключылі. Я неўр, які не мог ператварыцца ў ваўка. Я неўр, які не праліваў крыві чалавечай. Я неўр, які не перабягаў Хорсу дарогу. Маладзён я быў і тайны народа свайго не зведаў.

А праз колькі часу на вачах у Герадота я ператварыўся ў ваўка, давёўшы яму праўду пра той народ — неўраўваўкоў. Я вяртаўся праз землі чужыя на радзіму, перабягаў Хорсу шлях. А калі абярнуўся ў чалавека, стаў няміласцівым на кровапраліцце. А на ўспамін пра сябра пабудоваў я храм, дзе і замольваў грахі свае, зробленыя, калі ператварыўся я ў ваўкалака.

P. S. В лето 6609. Преставися Всеслав, полоцкий князь, месяца апреля в 14-й день, в 9 ч. дня, в среду...

Нам мовілі: «Гэта ёсць ваш апошні і рашучы бой. Вы абараняеце святыню святыняў — дзверы ў пакой нумар сто два». Што гэта за святыня святыняў, мы не ведалі, але зразумелі тую адказнасць, якая выпала нам. «Вораг будзе хітры, вораг будзе жорсткі, вораг будзе страшэнны», — вяшчалі нам. І жах ахапіў нас. Мы выкапалі траншэі вакол пакоя, але бруствер здаваўся нам саламяным. Рукі нашы дрыжэлі, ногі трэсліся. І нам уяўлялася, што дрыжыць пад варожымі ботамі зямля. І вось з'явіўся вораг. Гэта быў віж. У спартыўнай форме, без зброі, ён згадваў на фізкультурніка. Віж падбег да нас і спытаўся, дзе знаходзіцца пакой нумар сто два. Мы і рады адказаць, але ад жаху забыліся, дзе гэты пакой. І ад жаху, што зараз вораг угневаіцца на нас — і не чакай тады літасці! — нашыя душы пакінулі нашыя кодабы. Глядзім, а ўслед за намі падымаецца віжава душа. «Ты адкуль?» — пытаемся здзіўленыя мы. «З пакоя нумар сто два». — «І што ж там?» — «Смерць!»

У адзін з дзён, калі і вецер не дыхаў, і сонечныя промні высвятлялі плакаты на фасадах дамоў, з пастамента звалілася статуя Радзімы-маці. Гараджане не хваляваліся. Яны ведалі, што прыедзе аварыйная служба, падыме статую і паставіць яе на пастамент. Гараджане звыкла мітусіліся

па горадзе. А хто не мітусіўся, цярпліва стаяў у чэргах. І толькі я... Не падумайце, што я такі свядомы грамадзянін. І не з-за мільёнаў казначэйскіх білетаў, якіх у мяне няма, і не з-за прывілеяў нявольніка, і таму не з-за пачуцця ўдзячнасці Радзіме-маці я падышоў да статуі. Яна нагадвала мне старую, што, згорбіўшыся пад цяжарам гадоў, сунецца ад сметніка да сметніка, шукаючы там пустыя бутэлькі. А я старых шкадаваў. Я падняў статую і ўбачыў крывавую пляму на месцы, дзе яна ляжала.

Азірнуўся на статую, а яна жывая. Паглядае на мяне выцвілымі падслепаватымі вачыма. Яна выцерла з твару кроў і моўчкі паклыпала па вуліцы дробным старэчым крокам. Ля першага сметніка яна спынілася і зазірнула туды. І не яе мне было шкада ў гэты момант, а сябе. Мне хацелася плакаць, але я ведаю, што ні слязінкі не выцісну з сябе. Мне хацелася крычаць, але я ведаў, што і рэхам не адгукнецца мой голас. Мне хацелася спыніць кагосьці, але я ведаў, што ніхто не спыніцца. І я пайшоў прэч, каб не бачыць, як Радзіма-маці даставала са сметніка пустую бутэльку.

Я піў з Брэжневым самагон. А побач білі ў ладкі верныя брэжнеўцы і крычалі: «Слава КПСС і асабіста Леаніду Ільічу!» Быў правадыр гуляй-басота, наколькі старэчы кодаб і гемарой яму дазвалялі. І ўсё чын чынам: дывановыя дарожкі, золата зорак і золата фанфар, здравіцы ў гонар любага генсека і самагон-гон-гон. Толькі я быў сон розуму, а Леанід Ільіч — маім параджэннем. Ад жаху на досвітку прачынаўся народ і дрыжачай рукою цягнуўся да шклянцы з самагонам.

Залежу ад пастаноў урада, ад грамадскай думкі залежу, ад мітусні, ад надвор'я, ад грошай, сам ад сябе і то залежу. І ад тых, хто яшчэ не нарадзіўся, залежу. І гэта — воля? Я ўпіваюся ёю, як пчала ўпіваецца нектарам кветкі. І хада вольнага чалавека падобная на стомлены палёт пчалы ў соты свае.

Ну вось, можна перакуруць, хоць Мінзраў і папярэджвае, што курэнне небяспечнае для нашага здароўя. Ды якая розніца вольнаму чалавеку: днём раней — днём пазней — усе там будзем, дзе не трэба называць сябе вольным, бо там ужо ні ад кога не залежым.

Хто забыўся пра мяне — той мяне не пракляне. Хай будзе бласлаўлёна яго бяспамяцтва.

Хто не любіў мяне — той не разлюбіць. І я застануся сам-насам. Колькі лістоты апалай пад маімі нагамі! Вось так нехта пройдзе па словах маіх і абьякава ўтопча іх у бруд.

У свеце, які пачаўся са слова, яно стала непатрэбнае. Але Бог ахоўвае мяне, бо ў мяне таксама ёсць слова і слова ёсць Я.

Таму і няма каму клясці мяне і разлюбіць мяне няма каму. Толькі б апалую лістоту маіх слоў закружыў вецер.

Мы не багі, і вечнасць нас не чакае. Смерць нас вучыць даражыць кожным імгненнем жыцця. А дні мінаюць... Вось і гэты мінуў, і захад чырвоным віном бруіцца ў цьмянае начное прадонне.

Я шукаў у гэтым горадзе каханую. Што ж, паверыў усмешцы дзявочай, вачам сінім паверыў і па вуліцах блукаў у надзеі сустрэць яе. За грошы смяшыў народ у вандроўным сваім тэатры. Мальвіна. П'еро... Любоў і Смех... Я з-за шырмы прагна пазіраў на глядачоў і не ўбачыў яе. А калі дом каханай адшукаў — бялюткім сцягам лунаў на ёй падвянечны вэлком. Бывай, горад падманутай надзеі!

Мой вазок кідае па калдобінах новай дарогі, а конь не выбіўся з сіл. Толькі плачуць за маёю спінаю Мальвіна ды П'еро, і здаецца, слёзы іхнія цякуць па маіх шчоках.

У каляінах дарогі туды, дзе нас няма (а дзе нас няма — там лепш), спынілася гэта машына. Той, хто вёў яе, лёгкаля колаў і, заплюшчыўшы вочы, мовіў: «Я стаміўся». Ад чаго стаміўся, не паведаміў. Можна, ад бясконцай дарогі туды, дзе нас няма? Яго пахавалі. Не ведалі, як яго імя, таму на крыжы напісалі: «Невядомы, які стаміўся». А машына яго стала малечы забаўкай. І я там забаўляўся, круціў руль і ўяўляў, што еду па дарозе туды, дзе нас няма.

І вось я вырас, разумею сэнс свайго імя, ведаю, дзе праваруч, дзе леваруч, пазнаю сябе ў чужых тварах. У мяне ёсць машына, на якой я еду туды... Перад вачыма бясконца стужка дарогі. Я стаміўся ад гэтай бясконцасці, і так хочацца спыніцца ў каляінах.

Князь Кейстут вывеў дружыну сваю на сечу. За яго спінаю подых соцень ваяроў. Знак Пагоні на сцягах іх.

Ён на полі бітвы стаў. І вось бой. Вось ворагі ў сініх

мундзірах носьбітаў мяча і шчыта, а ў руках іх дубінкі пераможцаў. Воі Кейстута гінулі. Нібы вырывалі старонкі з летапісу. Нібы падалі вежы ад дынаміту. Князь застаўся адзін. У цьмяных лабірынтах стагоддзяў ён уцякаў ад носьбітаў мяча і шчыта. Упершыню яму было боязна — хто абароніць Бацькаўшчыну? На цьмяных вуліцах, у пакоях будынкаў, на старонках кніг хаваўся ён ад ворагаў. І не схаваўся. Вось яго апошні прытулак — склеп Крэўскага замка. Праз імгненне сюды ўваляцца забойцы. Растае ў чаканні імгненне. І адчыняюцца дзверы ў бессмяроцце.

Я быў на пахаванні слова. Нібыта ў далоні пакутніка забівалі цвікі ў труну. А пра заслугі нябожчыка, пра памяць яго ў нашых сэрцах прамовілі ўжо і слухалі стук малаткоў. Я хацеў бы сказаць пра зорку, што згасла тысячу гадоў таму, а святло яе мы бачым і па гэтую ноч. Але палохаюся я, што не зразумеюць мяне і спытаюцца: «А што гэта значыць?» А значыць гэта, што смерць — яшчэ не згуба. А значыць гэта — у вуснах нашых нашчадкаў калі-небудзь ды прагучыць замест слова «набытак» пахаванае намі слова «страта».

Удзячны лёсу, што хоць зрэдку пасылаў цябе да мяне, каб вывесці з доўгага шляху маўчання і абудзіць у знямых вуснах слоў багавейны звон.

Упрыгожыліся чырвонымі
завушніцамі рабіны,
І восені сумныя заручыны...
І астыў след лета даўно,
Вось і журавы мне развітальны
спеў адспявалі,
Ды чаго я сябе падманваю?
Развітваюцца яны з Радзімай.
І хто я для іх?

Чалавек ляжаў на траве, глядзеў у неба і думаў. Пад гэтым небам ён нарадзіўся. Хацелася яму адшукаць нейкую філасофскую думку, што ён шчаслівы і нехта далёка-далёка ад Радзімы зайздросціць яму. Раптам чалавек убачыў, як воблачка, што плыло па небе, ператварылася ў жанчыну ў бялюткай сукенцы. Жанчына, як па прыступках, спускалася з аблокаў сюды на зямлю. І вось жанчына нахілілася над чалавекам. «Я не ведаю мужчынскай пяшчоты», — прамовіла яна і пагладзіла яго па галаве. А ён хацеў падняцца, але зямля не адпускала. Жанчына пацала-

вала мужчыну. Ад сораму ён адвёў вочы і ўбачыў каля сябе старую. Тая стаяла на каленях і малілася, і старэчы яе твар здаўся чалавеку знаёмым. Быць можа, гэта яго матуля? А можа, гэта мінулае яму трызніца? Ён зірнуў у другі бок і ўбачыў мноства людзей, што стаялі ў чарзе каля латка, над якім вісеў плакат «Тым, хто нарадзіўся без кашулі». І людзі ахвотна набывалі кашулі і тут жа адзявалі. На кожнай былі пагоны, на якіх красаваліся лычкі, зоркі, і людзі шчыра радаваліся... А чалавек нарадзіўся ў кашулі і ніколі не скідаў яе. Тады ён зірнуў прама перад сабою і ўбачыў мальбу ў вялікіх сініх вачах жанчыны... «Пяшчоты, пяшчоты...» — узмалілася яна, і ён працягнуў ёй рукі. Жанчына расшпіліла гузікі яго кашулі, скінула яе. І адчуў ён, што незвычайная лёгкасць авалодала ім, ён падняўся з зямлі ўслед за жанчынай, як па прыступках, стаў падымацца на нябёсы. «Божа, памілуй яго», — пачуў ён голас. То малілася за яго старая.

Не тое што з гадамі становішся мудрэйшым, а проста затухае юначы запал, і жыццё ўспрымаеш такім, якое яно ёсць.

Хай зямля ходзіць пад нагамі, хай заўжды бягуць стрэлкі гадзінніка. Хай плады мае зняў іншы. Хай не хапае сілы ў руках. Хай!

Няўдачнік. Не пужае суровы прысуд — няўдача таксама вынік. Калі за аднаго бітага двух нябітых даюць, дык, можа, і мяне ацэняць. А пакорлівасць долі можна назваць перамогай над ёй.

Чаго перажываць? Усё роўна нікому яшчэ не ўдалося з неба зорку дастаць. І як ні кідай камень высока — усё роўна падае ён на зямлю.

Вечар густымі мазкамі кладзе на палатно ночы святло адзінокага акна. Гэтае святло адбіваецца ў маўклівым мігаценні далёкіх зорак. І можна паверыць у вячысты спакой на зямлі, калі не ведаць, што ад світанку засталіся лічаныя хвіліны. У гэты час ты прыслухоўваешся да сваіх перажыванняў. І сіняя кроў атраманту не пральецца на чыстую паперу, і паслухмянае пяро не выведзе «Кахаю цябе». Каханне апяваюць тыя, каму яно прыносіць шчасце, а не тыя, каму застаюцца пакуты. І ты кідаеш пяро, кладзешся спаць. Хай табе прысняцца светлы дом, гукі скрып-

кі, дзіцячы смех і каханая жанчына. Раніцай ты прачнешся і падумаеш: «Толькі ў снах я і шчаслівы».

Хацеў я спакою ад клопатаў і хваляванняў, ад вырашэння бясконцых праблем, хацеў адсядзеца ад выпрабаванняў, не падманваць, не грашыць і быць святым. І спакусіла мяне жанчына. Прывяла ў пакой, запаліла свечкі. «Ты знойдзеш тут спакой», — яна зачыніла за сабою дзверы. У пакоі была толькі старая шафа. Доўга я мучыўся і ўрэшце не вытрымаў, зазірнуў у шафу. На паліцах ляжала золата. Ад каго яно засталася?.. Ад раскрадальнікаў дзяржаўнай скарбніцы ці ад тацей з начных дарог, ад растаўшчыкоў ці ад рэкету — не ведаю... Хлеб ды соль будзе за што купіць. І забраў я золата ў кішэні, і быў задаволены ўдачай.

За дзвярыма мяне чакала жанчына:

— Ну што, знайшоў спакой?

Дзіва што... І калісьці, перад суддзямі, я пакажу пустыя кішэні.

У тваім акне бачу я гасцей. Падымаюць яны келіхі з цемры, падносяць да вуснаў. І цябе, у бялюткім падвяночным вэлюме, быццам пялёстак рамонка над зеленню травы, кружыць у вясёлым танцы чалавек, аблысела ад кахання да цябе. Я маліў Бога, каб ты пакінула гэтых людзей. І раптам з дома твайго выбегла жанчына ў чырвонай сукенцы. Яна мільганула перад маімі вачыма і знікла. Куды? Калі б я быў святаром, я назваў бы яе тваёй душой. Калі б я быў паэтам, я назваў бы яе тваім ценем. Але я чужы для цябе і не ведаю, хто гэта.

А на зямлю з твайго акна ападаў пялёстак рамонка.

Кожная рэч мае сваю назву. Спрадвеку соль называлі соллю, хлеб — хлебам, агонь — агнём, ваду — вадой. І кожная з'ява мае сваю назву. Спрадвеку сяброўства называлася сяброўствам, а варожасць — варожасцю і нат невядомае называлася проста — невядомасць. А калі за свае крэўныя трыццаць срэбранікаў не можаш выпіць, каб не думаць пра здраду; калі жанчына, якую кахаеш, выбірае другога; калі ад салодкага пірага цябе частуюць крошкамі; калі ў келіху не віно, а твае слёзы; калі ў руцэ тваёй няма ні жорава, ні сініцы — нат ні пуху, ні пяра; калі... Дык гэта расчараванне. Спадзяёмся, шукаем веру, цешым сябе марамі і гэтым жывём. А застаецца прах. Гэта — як скінуць павязку і ўбачыць цемру. Гэта — як шукаць надзею, а

знайсці безнадзейнасць. Гэта — як глядзець у люстэрка і не пазнаваць сябе. Гэта — як апусціць у студню вядро і не выцягнуць ні кроплі вады.

І мусіш прызнаць горкую ісіну, што ўсе лепшыя мары ніколі не збываюцца.

Я — акцёр, які іграе ў папулярных п'есах з гучнымі назвамі эпізадычныя ролі. То я летуценнік, то шукальнік ужо знойдзеных ісцін, то рыба, што б'ецца аб лёд, то я голас з народа, то я блазен, то я начная птушка. І не мне дастаюцца апладысменты, кветкі, слава, а тым, хто ў гадоўных ролях. Як мытник шукае ў кожнай рэчы кантрабанду, так і я ў кожным сваім слове, у кожным руху, у кожным поглядзе хачу знайсці сэнс. А ў сумным — смех, а ў смешным — сум. Я ведаю, што ёсць патаемны сэнс і ў тым, што я на імгненне з'яўляюся на сцэне. Мабыць, я іграю самога сябе? Значыць, ёсць нейкая лучнасць паміж летуценнікам і шукальнікам, рыбай і голасам з народа, паміж птушкай і блазнам. Гэта вядома толькі таму, хто напісаў п'есу.

Хто ж ён?

Калі гэта лёс, дык ён здрадзіў нам, калі гэта падман, дык падманулі нашыя мары, а калі гэта памылка, дык мы яе ахвяры.

Наш бронецягнік ехаў на запасны пуць. Мы пакінулі Богу богава, мы аддалі кесару кесарава. З нас адны атрымалі кулю ў лоб, а другія — ордэн на грудзі. Кожнаму сваё: овае — оваму. Нас чакаў заслужаны адпачынак, нас чакала слава герояў. Мы ўжо былі легендай. Нашы рулі расплавіліся ад агню, а шаблі стаміліся зносіць з плячэй галовы. Мы «Яблычка»-песню трымалі ў зубах... І раптам рэха данесла кананаду. Яна адазвалася ў нас клічам рэвалюцыйных труб. У бой! І мы павярнулі назад. Мы вярталіся, але не пазнавалі дарогі. Учарашняе стала мінулым, мінулае — будучым, а будучае — учарашнім.

Мы ехалі бясконца, нібы шукалі праўду-матухну. І вось мы ўехалі ў прыгожы горад. Насустрач выбеглі здзіўленыя людзі.

Мы выйшлі са зброяй:

— Дзе стралялі?

— Вам падалося, тут не стралялі. Ці ведаеце прыпавесць пра блуднага сына? Вы жыццё сваё пражылі, як гісторыі старонку, толькі вывелі крывёй чужою вось такі

закон: «Не вяртайцеся дадому, які вы самі руйнавалі». Паглядзіце — вас чакаюць Дараванне і Праклён.

Разабралі ўсіх прыгожых жанчын, а мне дасталася самая-самая, ненаглядная-глядная. Лепш не глядзець на яе. Нічога благога пра яе не скажу, але і глядзець на яе не магу. Ці гарэлкі напіцца, ці паскардзіцца на долю сваю. А доля такая. Я кахаю — мяне не кахаюць; мяне кахаюць — я не кахаю. Толькі ў прыгажуню закахаецца кожны — сваё «Я» памяняе на безаблічнае «Яны». Гэта трэба так сябе не любіць, каб сваё «Я» сярод іншых згубіць. Не! Вось самая-самая, ненаглядная-глядная — яна мая.

Уначы мы бачым рукамі і вуснамі. Уначы ненаглядная-глядная можа быць самая-самая. Толькі трэба так сябе палюбіць, каб агонь твой самая-самая магла запаліць. І ад зыркай успышкі аслепнуць. А рукі і вусны зноў падмануць мяне.

Выдае на тое, што я не падобны на самога сябе, але ўсе падобныя на мяне. І гэтае падабенства падобнае на цень мой, які падобны на цені ўсіх падобных на мяне. І як падабенства прымаеш за яву, дык і мой адбітак у люстэрку і ёсць гэтая ява. І гэтае падабенства падобнае на праўду, што падобна на падман, які падобны на праўду. І ў гэтым падабенстве і цень свой можна прыняць за сваё падабенства, а адбітак у люстэрку — за самога сябе, і як прымаеш сваё падабенства за самога сябе, дык і цяпер разумеш, што я не падобны ні на кога і ніхто не падобны на мяне. І гэтае падабенства нельга параўнаць з падабенствам дзвюх кропляў, а падабенства дзвюх кропляў нельга параўнаць з падабенствам маім у люстэрку, бо падабенства — гэта ява, а я падабенства яго.

Ты прыгожая. Залаты ланцуг на шыі прывязаў цябе да багатай кішэні. Па бардэлях, па прытонах набралася ты манер. Чаго сумнявацца і гадаць, трэба адчуць жыцця салодкую забаву. Пі, гуляй і забаўляйся. Учора той, а сёння я, а заўтра хтось новы. Жыццё — экстаз, згарэць у ім прыемна. Аднак табе адпомсціла каханне. Хаця неаднойчы табе казалі, дарагая, але таго, чаго яшчэ не мела, ужо згубіла — нікога ты не пакахала і ніхто цябе не пакахаў.

Пачакай, не шукай дарогі да шчасця. Гэта дарога крывая, і на ёй так лёгка ўпасці, калі ад прадчування шчасця

не адчуваеш пад нагамі зямлі. Толькі нашыя словы пра тое і сёе і пра нішто не сталі ўступам да нашага каханья. Я пакінуў цябе — і ты засталася вернай жонкай свайго каханага чалавека. Пачакай, не шукай дарогі да шчасця, тваё прадчуванне шчасця я панёс ад цябе ў памяці сваёй.

Разбудзіў тэлефонны званок. Нехта выбраў мяне ахвяраю свайго бяссоння. Што ж, уначы палохаешся нават сябе, ноччу адчуваеш стомленасць ад няўмольнага патрабавання жыцця жыць, як людзі жывуць, ноччу і слова маё камусьці патрэбнае. Дый слова даўно страціла сэнс — слова ўжо маўчанне. Наша размова не стане лёсам, а будзе маўчаннем двух людзей, якія самі сабе не патрэбныя, а не тое што камусьці іншым.

Ён заўсёды ў пошуках, валадар нябыту. Употаікі ад сваіх падданых — намёкаў на цені — ён шукае сілу быцця. Каб па жылах пустэчы разлілося жыццё і намёкі на цені сталі цэлам і словам. Толькі сіла быцця, як тайна багоў, схаваная ад усіх. І пакуль ён шукае, ягоныя падданыя — намёкі на цені — шнараць па людскіх снах. Вабяць яны людзей светлай мараю нябыту. Там любое жаданне — ява. Хто паверыў — той сарваўся. І паміж быццём і нябытам цень яго мільгне і растане намёкам у вечнай пустэчы.

Але пакуль ёсць валадар нябыту, і мне наканавана быць. Хай ён не ведае мяне і хай яго не бачыў я. Ён быў, бо быў і я, ён ёсць, бо ёсць і я. І наканавана мне быць, пакуль у адказ на маё імя ён будзе адклікацца: «Я».

Адпусціце мяне направа, адпусціце мяне налева, адпусціце мяне на ўсе чатыры бакі. Я нарадзіўся вольны, я нарадзіўся для волі. Досыць, наслухаўся казак чужых. Мера ўжо і час ужо. Ад'язджаю я дадому і па дарозе складаю казку сваю. У маёй казцы жар-птушак відзьма-нявідзьма, як тых варон, што на нас зверху гадзяць, а белыя коні пратапталі дарогу да майго дому, прыгажуняй можа стаць любая жанчына, якая дурня пакахае. І неабавязкова піць, каб цякло па барадзе, хай хмель пацячэ па крыві.

Я вольны ў сваёй казцы быць героем і дурнем, славай і няўдачай, адкрыць таямніцы і выкрасці шчасце. Я вольны ў казцы сваёй. І волі маёй і волі для мяне, як для вольнага волі. Я магу пайсці направа, я магу пайсці налева, я магу паслаць любога на чатыры бакі і яшчэ далей. Я магу застацца ў няволі, бо гэта таксама воля мая. Ці гэта мала, што тваё права і што тваё лева і твае чатыры бакі? І не

трэба круціцца на месцы адным, не ведаючы, куды падацца. А можа, камень паставіць? Направа пойдзеш — згубіш усё. Налева — нічога не знойдзеш. Напрасткі — смерць сустрэнеш. Назад — дадому не трапіш. Вольнаму — воля. Добры намёк на тое, што магло быць, пакуль казку сваю складаў.

Па ўсіх морах-акіянах насіла нашую бляшанку і вось занесла ў гэтую затоку. На свет боскі падняліся мы, а нас сустрэлі крыкі і гвалт. Пагрозліва надзьмуліся караблі. «Здавайцеся!» Ага, як бы не так. «Врагу не сдаецца наш горды «Варяг». Як «Аўрора», мы плюнем у твар гісторыі. І вогненнае джала сваё паказалі. Караблі вінтамі след свой замялі. Каленкі затрэсліся ў правадыроў. «Вораг усюды». Каманда наракае на мяне: «Якога чорта панесла цябе сюды?» А што я магу адказаць? Тое, што скончылася ў мяне валяр'янка, а я люблю, калі на сэрцы ў мяне спакойна. Я «за мір ва ўсім міры».

І зноў мы апускаемся пад ваду, зноў мы закладнікі бляшанкі. А мне б хоць кроплю валяр'янкi, бо на сэрцы ў мяне неспакойна.

Кнігі напяльваюць на сабе чалавечыя скуры і становяцца як бы людзьмі. І, як самазванцы, ненавідзяць тых, пад чымі яны схаваліся імёнамі. А мне іх нянавіць у долю дасталася, але яны не пакідаюць мяне. Побач са мной іх прымаюць за людзей. Я рады выратавацца ад іх. Пашлю іх далей, а яны мяняюць старую скуру на новую і ў абліччы новага зычліўца вяртаюцца да мяне. Ударамі слоў загняюць у маю галаву свае думкі і погляды, і я ўжо не разумею нічога свайго. За мяне нехта думае, за мяне нехта адказвае, за мяне нехта жыве. Гэты нехта не прызнаецца ў сваім самазванстве. За панцыр цвёрдых пераплётаў зашыфроўваю я сваю існасць, хаваюся ў кнігу. Аднак і гэтая кніга калісьці напяліць чалавечую скуру, і так ці інакш наканавана мне быць у абліччы і, як кожны самазванец, ненавідзець таго, пад чым імем я захоўваю сваю істоту.

Заспрачаліся два замоўшчыкі з-за гадзюкі. І гэта зразумела. Хаця і вырваны ў гадзюкі зуб, але яе пагрозлівае шыпенне пужае людзей. Кожны замоўшчык хоча быць валадаром людскога жаху і сытап'яна жыць з людскою забабоны. Адзін дакарае другога, што той Украў у гадзюкі смяротны зуб, а яе атрута магла б паслужыць народу дзеля

вялікіх і добрых здзяйсненняў. Другі — у адказ: «Смяротны зуб табе патрэбны для чорных спраў: калі ёсць атрута, дык і патрэбна ахвяра». Абодва на гадзюку патрабуюць права. Праўда за тым, хто мае права, толькі дакажы сваё ты права, калі яго другі не прызнае. Затое праўда ёсць, а яна такая: ці зубастая гадзюка, ці без зуба, але яна патрэбная ім абодвум, каб быць патрэбнымі людзям, бо адсутнасць жаху парушае іх уяўленне пра дабро і зло. Хай выбера сама гадзюка. Каго ўкусіць — той навекі вечны замоўшчык у памяці людзей. Аднак пакуль замоўшчыкі спрачаліся, галодная гадзюка са скрыні ўцякла. Тут сунуўся п'яны і на гадзюку нагою — туп. У п'янага вочы на лоб. Ён гадзюку ўгроб. Як жа так? Як народу без яе пражыць? Вось бяда! Так напіцца, вунь і ў вачах ужо дваіцца — аж два замоўшчыкі з'явіліся. Ах вы, гады, адну-адную гадзюку і тую не змаглі ўгледзець. Каму мы давяраем лёс народа? Плёнуў п'яны і пасунуў ногі прэч. А два замоўшчыкі стаялі над угробленым жахам. І што? А нічога! Няхай жыве новая падлюка.

Практычным вокам ён цябе агледзеў. Паводле закону размнажэння палюбіла ты сілу яго маладога цела.

З яго спацелага цела ўпадзе кропля поту. Упадзе кропля поту на тваю шчаку і слязой пакоціцца на тваім лёсе.

У пакаянні або ў жаху паклалі галовы свае на эшафот. А кат па апусцелых вуліцах горада крочыць. Чорны покрыў валасоў хавае яго аблічча. Я ведаю, што гэта Яна. І адной рукою ты даруеш жыццё, а другой забіраеш яго. Не спяшайся. Каханне — як расплата за наш давер і нашу слабасць. Трэба прымаць гэтую расплату. Час, як вада, цячэ паміж пальцаў. Смерць прымае аблічча каханья. Дай панясу тваю сякеру.

Дык дзе ж тут выйсце, тья дзверы на волю? Куды ні тыцнешся — п'яныя мужчыны прапануюць выпіць, а п'яныя кабеты, патрабуючы кампліментаў, зняважлівымі вачымі аглядаюць маё аблічча. Я нават не ведаю, як трапіў у гэты будынак з лабірынтамі. Ці зайшоў сюды, ці завялі мяне? Адзін мой унутраны голас кляне мяне: «Гэта ўсё з-за тваёй упартасці». Другі мой голас апраўдвае мяне: «Ну хто ведаў, што так атрымаецца?» Нарэшце я патрапіў на нейкага мужчыну з тварам жабрака. «А хто ты такі?» — пытаецца ён. «Я той, у якім усе расчараваліся. Не палын і не

асот». — «А каго ты ведаеш?» Доўгі пералік тых, з кім я знаёмы. Але ні імёны славукасцей, ні іх званні і дасягненні не выклікаюць у мужчыны захаплення. Дык якога д'ябла яму трэба? І пералічваю знаёмых ужо меншага сацыяльнага статусу: «Герой, доктар, рэвізор, працоўны, біч, зэк» — «І ўсе?» — «А-а, — радасна нагадваю я. — Ведаю грузчыка віна-гарэлачнай крамы». — «Ну а чаго ты маўчаў? Гэта тое, што і трэба. Пайшлі, выведу цябе». Мы крочым па цымяных калідорах, якім, здаецца, і канца не будзе, і вось знаходзім дзверы. Вуліцы горада мне знаёмыя па назвах. Казарменная, Танкавая, Артылерыстаў, Гвардзейская, Другі Вайсковы тупік. Толькі вось гмахі будынкаў страцілі сваю ранейшую прамакутнасць. Нібыта хто іх перабудаваў у стылі мадэрн. З шумам б'юць фантаны. Я нагадваю ўжо недзе чуае: «Фантаны працуюць ноччу, каб можна было змыць з нажоў кроў».

Мой невядомы знаёмец праводзіць у свой дом. Пакой сустракаюць пустатой, але сцены ўпрыгожаны плакатамі: «Усім сэрцам успрыем заклікі...» «Вось», — выдыхае цяжка чалавек і дастае з кішэні цюбікі з клеём. «Ведаеш, — мовіў ён. — Не скажу, дзе і ў каго, але здабыў я паперку на права есці цукеркі, насіць парты не афіцыйнага крою, а мадныцкія і не працаваць ні на суботніках, ні ў фондах міру, культуры, ветэранаў...» І вось, калі ўсе елі бульбу і запівалі яе вадою, я ласаваўся цукеркамі з каньяком. Смаката. Калі ўсе рвалі жылы на суботніку, я перад люстэркам красаваўся ў партках нянашынскіх. Вось было жыццё. Але баяўся я, што знойдуць у мяне паперку, злодзеям назавуць. Вельмі мне сорамна было б злодзеям стаць. Я яе, паперку дарагую, куды толькі не хаваў — і туды і сюды, але ўсё палохаўся: знойдуць. І тады я схаваў паперку ў сябра — вартаўніка парадку. У яго ніхто не здагадаецца шукаць. Калі мне зноў спатрэбілася набыць цукеркі, не знайшоў паперкі. Я туды, я сюды — няма. Тут уваходзіць у пакой сябар пры кіцелі, з пагонамі. «Шукаеш? Чаго не згубіў, таго не знойдзеш». Хацеў я адказаць, ды прамаўчаў. Бачу, вусны яго ў соладзі, мядовыя, значыць, еў цукеркі. А парты на ім не форменныя з лампасамі, а нянашынскія. І стала мне сорамна, не за сябе, за сябра сорамна. А цяпер мне суцяшэнне вось, — чалавек паказвае цюбікі з клеём. Не трэба і цукерак, не трэба і партыў... Ты зазірнеш у іншы свет, убачыш мінулае і будучае. Паспрабуй, паспрабуй, — і сам нюхае, сам ужо ў будучым і мінулым. А я застаюся ў сённяшнім, бо я пазнаў чалавека — былы мой сябар; і на мне

парты мадняцкія, і ем я цукеркі з каньяком, не трэба мне мінулага і не трэба будучага. І я падаюся да дзвярэй, ды толькі ніяк іх не знайду.

Я магу ператварыцца ў агонь, ты можаш ператварыцца ў ваду, я магу быць гульнёй, ты ж не станеш яе вынікам. Я і ты — пачатак і канец нашага быцця. Мы рабілі стаўкі. Я на агонь, ты на ваду. І пачынаем гульнію. Калі перст паказвае на агонь, дык цень ад яго падае на ваду, калі перст паказвае на ваду, дык цень падае на агонь. І так заўсёды — наш апошні шэлег ходзіць з тваёй — у маю кішэню, з маёй — у тваю кішэню. Але не са мною ты хочаш яго растраціць і не з табою хачу яго прапіць. І не ад каханна, не ад Бога ты мне дадзена, ад нянавісці і пакуты.

У застыглых колкіх шынялях знайшлі мы прытулак ад зімовай сцюжы. І цяпло сэрцаў сваіх аддалі яднанню нашаму. Прытуліўшыся адзін да аднаго, мы сагрэліся. Так і жывём.

Сёння я не той, якім быў учора, а заўтра буду не той, які я сёння. Зменлінасць — адваротны бок аднастайнасці. Нават сфінкс бывае розны. Учора ён увесь загадка, сёння ён разуменне гэтай загадкі, а заўтра ён глыбакадумна маўчыць аб тым, што нічога не ведае і нічога не зразумеў.

Пад жыццём крэслію рысу, лічу плюс-мінус, страты-прыбыткі. І ў памяці хаваю чыёсьці жаночае імя. Я не ведаю, хто носіць гэтае імя. Дзе яна жыве, з кім сустракаецца, якога колеру яе вочы. Але я прадчуваю яе прысутнасць у восеньскім тужлівым дажджы, у шоргаце апалай лістоты, у мігаценні начных агнёў, у радках вершаў, у маўчанні тэлефона. Яна побач, я прадчуваю яе прыход — вось ажыве званок маіх дзвярэй. Усё мінае, усё знікае. Даждзы змяніліся снегам, шоргат лістоты — завываннем завірух, вершаванья радкі — праязічным жыццём. Бо дождж — гэта дождж і снег — гэта снег, мора — гэта мора, а жаданне — ніколі — не рэальнае, дык ніхто і не пазвоніць у твае дзверы.

Я віжучу за табою, за тваімі думкамі, за кожным тваім крокам, за кожным тваім словам. Я цень твой і твой летапісец. З дня ў дзень запісваю тваё жыццё. Гэта ўсё ад каханна.

І пра мой летапіс стала вядома. Я хаваю твой жыццяпіс,

а ў мяне патрабуюць: «Адай летапіс, мы хочам ведаць думкі і словы гэтай ганарлівай жанчыны, мы хочам зразу-мець, чаму і за што столькі гадоў ты кахаеш яе». І спаліў я летапіс, і не трэба цікаваць цябе, лавіць тваё кожнае слова. І хто ты такая? І тваё імя забыўся. Згубіў. Але зразу-меў, чаму попелам пасыпаюць галаву.

У чужым сне прысніўся я са сваім дваініком.

Першы Я лашчыў на сваіх каленях тую, што сніла гэты сон. І за гэтым фліртам з цемры пустой залы, як глядач у тэатры, паглядаў Другі Я. І ён пайшоў шукаць дарогу да Першага Я. Ён блукаў па цемры, натыкаўся на крэслы, на сцены, пад нагамі абрываўся прыступкі. Хто з іх сапраўдны Я — Першы ці Другі?

— Ідзі наперад і ты знойдзеш тое, што шукаеш. Гэта кажу я табе. Я мудрэйшы за цябе. Я пражыў на свеце нямала і нямала ведаю.

Я слухаю мудраца і крочу наперад. А там — сцяна. Каля яе стаіць новы мудрэц і раіць мне:

— Паслухай мяне, забудзь пра тое, што табе казалі. Я мудрэйшы за ўсіх і ведаю ўсё ад А да Я. Вяртайся назад і ты знойдзеш тое, што шукаеш.

Я так і раблю, а там сцяна. У адчай я кідаюся права-руч — і там сцяна. Мудрэц, што стаіць каля яе, кажа мне:

— Не слухай нікога, а паслухай мяне. Я ведаю болей чым ад А да Я, бо прастора нічым не абмежаваная — яна бясконцая. Ідзі туды, дзе ты не быў, і ты ўпэўнішся ў гэтым.

Я бягу ў левы бок, а там сцяна, і разумею: чатыры сцяны — гэта і ёсць бясконцасць.

Не ад Бога дадзена нам узляцець над зямлёю. І не вецер трымае нас у палёце. Вецер выдзьмуе з нашых вачэй кроплі апошняга нашага цяпла — слёзы, якія замярзаюць на нашых заснежаных тварах.

Нам надакучыла быць сярод чужых, што адтоптвалі нам ногі. Мы падняліся над галоўмі людзей. Толькі не пера-адолець закону зямнога прыцягнення. Нас трымае над аб'ёмамі адчай перад смяротным падзеннем.

Выстаўляюць жанчын на разгляд пад позіркі мужчынаў. Гэта конкурс прыгажосці, гэта пошукі міс... Стройнасць ног, аб'ём таліі, эстэтычнасць бюста і мілая ўсмешка на вуснах...

Я гляджу на прыгажунь праз шкло. Гэтае шкло можа быць адбіткам ад зорнага імгнення, а можа быць тым, што засталася ад німба чарговага святога, а можа быць яно ад бутэлькі, выкінутае на асфальт з нетраў часу, у якой, можа, была цыдулка «SOS» і адрас: «Шукайце там, дзе яшчэ можна суцешыць самога сябе». Я падняў гэтае шкло і зірнуў на свет праз яго. Ubачыў замест сонца месяц, замест людзей — цені, замест дамоў — папялішчы, замест дрэў — крыжы.

Я гляджу праз шкло на прыгажунь і бачу праклён прыгажосці.

Мовіш: «Прыяцель», і слова на кончыках языкоў праз дзесяткі вушэй дойдзе да яго, і пачуе ён: «Непрыяцель». Слова — не верабей... За словы заплаціш лёсам, словам падпішаш прысуд. Маўчанне — золата. Жыццё яшчэ раз нагадае сваю старую ісціну. Толькі ад ісціны гэтай — адна назва. Раз прамаўчай, другі, трэці... Дзе трэба, а дзе не трэба. Скажуць, палахлівец, скажуць, здрадзіў сабе. Як адзнаку, праклёнам насіць сярод людзей. А пасля пераканаўся, што маўчанне — золата. Пачынаем за здравіе, а скончым за ўпакой. Вось праўда. Мовіш: «Прыяцель», і стрэлам з чужога языка ў сэрца ўдарыць: «Непрыяцель».

Я не ведаю, чаму гэта так.

Вось зноў я нязваны госць на чужым свяце, у чужым доме, сярод чужых людзей.

Ці суцешыць сябе, што многа закліканых, але абраннік толькі я, або разам з усімі піць за ўсе тасты, ці маўчаць, калі ўсе смяюцца, ці смяяцца, калі ўсе маўчаць.

Усё зноў паўтараецца. І знаёмлюся з тымі, імёны якіх я не запамню.

Нехта побач са мной (ах, не нагадаю імя) мацае пад сталом жаночыя ногі. А жанчына глядзіць на мяне. Толькі цьмянае святло свечак крадзе яснасць яе позірку. Што ў яе вахач? Надзея? Юрлівасць? Роспач? Каханне?

Нехта патрабуе: «Наліце віна!»

Нехта ўжо спіць на канапе. Свята стамляе. Як мне хочацца пакінуць... самога сябе. І ніхто не нагадае пра мяне, як не памятаем пра тых, хто пакінуў нас.

Я падымаюся з-за стала. Каля дзвярэй азірнуўся, а на месцы маім сядзіць нехта падобны на мяне з такімі ж сагнутымі плячамі і з блюзнерскай усмешкай кажа: «Вып'ем за тых, хто пакінуў нас».

Па вечарах яна выходзіць падыхаць паветрам. Разagrэць халодную кроў. Маладое цела жадае пяшчоты. А ён выйшаў праверыць эрэкцыю. «И жизнь хороша, и жить хорошо». Жанчыны, дзяўчаты, мужчына ён хоць куды.

Куды ж вы, куды? Ах, ну дык каралеву. І профіль яе намацаў у кішэні. Рукі ж яшчэ не адсохлі. Чым ён не мужчына?

І адбудзецца іх сустрэча. Хто каго госцем назаве — не так ужо і важна. Спакуса адзежу з іх скіне. Пад страсцю іх целаў ложак застогне. Будзе прададзена і куплена ўсё, што можна прадаць і купіць — охі, ахі, уздыхі, трапяткое дыханне, першае каханне. Надакучаць ласкі яе целу, і стоміцца ён быць мужчынам. І ў цішы, што настане, пачуюць, як б'ецца ў шыбу чорная муха, не разумеючы, што перад ёю шкляная сцяна.

Чакаю, пакуль выкажуцца ўсе пра ўсё ды ўсіх. А пасля і сваё слова ўсуну: «Усё гэта не так».

Якое дзіва? І да мяне жылі прастакі, не ведалі пісаных і няпісаных законаў і не праглі вярыг мудрацоў. Так, можна мяне абвергнуць, назваць кім заўгодна, але пакуль усе казалі — было досыць часу, каб зразумець — усё гэта не так.

Вакол сцены і сцены. Па сценах бягуць цені.

Замест дзвярэй — вольны выхад прама ў сцены.

А на іх цені і цені.

Вартуюць страчаны час высокія сцены.

Штохвілінна нараджаюцца новыя цені.

Я вяду памяць забытай жанчыны — некалі згублены воблік дзяўчыны. Колькі ёй патрэбна было мужчын, каб быў ёй патрэбны адзін? Вярнулася памяць да таго аднаго. Я прымаю яе да сябе, хоць на некалькі хвілін.

Хай з цэнямі я размаўляю — гэта яшчэ не адзін.

Калі загавораць цені са мною — вось яна, адзінота.

Як смешна глядзець праўдзе ў вочы, такая смешная яна ў сваім нямым дакоры. Нібыта гэта мы вінаватыя, што ўвесь час шукаем яе, а яна гуляе ў хованкі з намі. Нібыта гэта мы вінаватыя, што кожная блядзь за праўду сябе выдавала. І калі ўжо было позна махаць рукамі, шаноўная наша праўда, як курва, абяцала заплаціць па заслугах, і як смешна глядзець праўдзе ў вочы, нібыта гэта мы вінаватыя, што заслужылі такую праўду.

Яна была не для мяне. Не для мяне была яна. Прыйшла адкуль? Прыйшла не ведаю адкуль. Спытала: «Як вы ставіцеся да кахання? Як да кахання ставіцеся вы?» А так. Кахаю, бо хачу і не хачу, бо не кахаю. Вось так. Хачу — кахаю, а не хачу — і не кахаю. У вачах яе надзея ўсміхнулася, бо надзею бачна па вачах. Надзея гэтая вызначыла меру і магчымасць, як здрада стала гэтая надзея. Тая здрада, што мяне зачаравала, каханне сваё прапанавала і каханне прамяняла на сябе, каб разлучыць мяне з самім сабою, раз і назаўсёды разлучыць цябе са мною. Разлюбі, калі забудзеш той ласкі вабнасць, вабнай ласкі сон не разбудзі. Там няма спакою, там няма і шчасця, але ёсць любоў без спакою і шчасця. Там ты будзеш не для мяне, для цябе я буду там.

Куды вядзе мая дарога? Пакінуў я родны край. Прагну пабыць за трыма морамі. Птушкі вяртаюцца адтуль, не застаюцца. А я імкнуся туды. Вось ужо і восень, мой спада-рожнік, як пілігрым у чумны год, звоніць у анямелы званочак. Хораша было моўлена: «Растала лета прысмакам суніц на вуснах». І толькі леташняе рэха яшчэ гучыць у падзенні лістоты. Прыслухайся і пачуеш. Яшчэ адзін год змяніў свой лік. Але чым болей гадоў за маёй спінай, тым меней надзей дайсі за тры моры.

Я пакінуў сябра ў бядзе. І там, дзе быў я, азірнуўся — нікога.

Любім, калі праўда памерла, калі ляжыць пры свечках. Тады яна такая добрая і пра яе адно харошае кажам. І толькі на памінках думаем, якую праўду адправіць за ёй услед.

Нам мудрасці бракуе быць мудрэйшымі. І колькі стомленых людзей блытаецца ў павуцінні дарог, шукаючы выйсця. І колькі чуем слоў пра адзіноту, стомленасць, расчараванне. А ты калі і стаміўся, дык ад мітусні, а ты калі і расчараваўся, дык ад усяго, а ты калі адзін, дык ведаеш, што гэта і ёсць мудрасць.

У цемры пакоя, на дзвярах якога шыльда «Чужыя тайны», адчуваю дотык нечай рукі, але гэта падман, гэта ўстрывожанья кажаны дакранаюцца да мяне крыламі. Чужая тайна — поцемкі, як чужая душа. Двайнае мараль сцеражэ нашае сумленнае імя.

Расплацілася лісцё за няміласць лістападу, згарэла агнём без дыму. А за смугою, за шляхамі блукае зіма. Чаго не спяшаецца, сама не ведае. Не парадзе нас снегам, шаткоў хуткім бегам, не накрые коўдрай лісце. Адзіноцтвам замыкаўся мароз, губляе за сабой слёзы. А раницай на сонцы блішчыць першы лёд.

Месяца ладдзя ў зорках тоне, і дрот ад холаду на слупах дрыжыць. Завіруха па-бабску галосіць над заснежанымі могілкамі салдат. І выплакала яна ўсе вочы. Не зразумець яе тугу. Ад яе галашэння нябожчыкі даўно стаміліся.

— Адкажы лепей нам, як там, на зямлі, што на ёй творыцца, ці па-ранейшаму льецца кроў і гінуць людзі? І чаму ты, не даслухаўшы нас, завыла горка зноў?

Мне сніўся сон, што ў самым прэстыжным часопісе, дзе на кожнай старонцы зіхацяць, як раса на траве, мудрасці крыштальныя россыпы, дзе прарокаў і апосталаў адкрытасць вочы невідучым расплюшчвае, дзе зорных вышынь таямніцы фарбамі ўсходу высвятляюць літараў шэрую геаметрыю, дзе першаіснай праўды крохкі шкілет часоў далёкіх фаліянты на сабе трымае, я прачытаў верш майго сябра.

Радок за радком я разблытваў зямной сутнасці забытаны клубок, і тонкая нітка выслізвала з маіх рук.

І радок за радком дух сумнення мяне пакідаў, і цярновы веры вянок калючкамі мяне цвярозіў.

У вялікім малое я пазнаваў, у малым — вялікае.

Я зайздросціў сябру, які здолеў у словы ўкласці сэрца свайго пульс і душы сваёй ахвярны агонь, каб ажывіць іх і людзям спевам аддаць. Ён Бог, думалася мне.

А раницай, калі начныя цені ўпалі з вокнаў маіх, я доўга думаў аб гэтым сне. І раптам — азарэнне. Гэта ж я з душы сваёй высек іскру натхнення і пісьмёнамі сноў запісаў на цьмяных старонках начы. Аднак ноч забрала з сабою гэтыя старонкі. А ўспомніць верш не мог, толькі апошнія радкі:

І выпадае непатрэбнае раскаянне
З вуснаў, ад раскаяння здранцвельх.

Колькі дзён засталася, але іх трэба яму пражыць. Калі ёсць душа, дык трэба яе ратаваць, каб апраўдаць сваё нараджэнне. Толькі як лёгка абяцалі вярнуць яго з людскога мноства і як лёгка забывалі руку падаць пры сустрэчы. Але яшчэ горш, калі жанчына, якой прызнаўся ў каханні, як нявінная ахвяра яго пачуцця, да другога сыходзіць. І як дзіця, схаваўшыся ад людскіх вачэй, крыўду сваю аплача.

Толькі што плач?.. Плач — не плач... Абы-што — нішто... У яго камень на сэрцы, а ў іх камень за пазухай. Як добра было б жыць у іншай Айчыне, іншай жанчыне мовіць слова прызнання, іншым людзям верыць. Толькі дзе гэтая Айчына?

Ніхто не ўзрадуецца жабраку, за стол не запрасіць ніхто, і ўсякі яму ўслед пасмяецца. Хто паказаў яму на парог? Дзе яго дом? І хто ён такі? Што ён ведае пра зло і падман? Што ён ведае пра грашовае кляймо на сэрцах людзей? Наіўны шукальнік дабраты і чуласці...

І вось у душы ягонай нянавісць мсцівым рыцарам падымаецца. Давыдаў сціх стрымлівае адчай: «Божа, адпомсці тым, хто крыўдзіць мяне».

Так ідзе ён па нашай убогай зямлі. На слова міласці ў працягнутую далонь камень кладуць. Так збірае ён камяні. А заўтра нехта з нас пойдзе па слядах жабрака. Дык лепш захаваць камяні, каб кінуць іх у самага шматгрэшнага з нас. А хто ім будзе? Можа, і ты, а можа, і я.

Як манна нябесная падае з нябёсаў снег. Але што нам да яго. Прагнасць дала нам страт. Спознімся на хвіліну — страцім гадзіну. А гадзіна можа каштаваць такога вабнага Заўтра. Вось і трэба нам Заўтра сёння. Нават сэрца не паспявае за імклівым крокам нашым. Нам бы «пламенный мотор» замест яго. Дагнаць, апярэдзіць, паспець, выхапіць, забраць... Як карусель, круціцца пад нашымі нагамі зямля, і на разагрэтай зямлі растае небная манна. І слата паглынула нашыя сляды.

У гэтым горадзе, дзе крыжы храмаў пачарнелі ад дыханьня людзей, мы сустрэліся з табой. Ты прыйшла да мяне ад законнага мужа, і ягоны сын так і не назваў мяне татам. Не такая гэта і бяда. У нас ёсць дом, і мы вязні шчасця нашага ў ім. Неўпрыкмет дзень змяняе дзень. Толькі сёння, калі глядзеў на горад, на гэтыя лабірынты вуліц, што накрыліся ценом крыжоў, убачыў — няма шыбы ў акне, Вецер-прывід забіраецца ў наш пакой, і мы яго не заўважаем. Зразумела, можна ўставіць шыбы, ды толькі хто стане зрываць старонкі календара, каб не нагадвалі яны, што разам з часам старэем і мы?

Я — прадчуванне мінулага, што залатымі зоркамі на грудзях герояў пакінула свае сляды ў гісторыі і кулямі

запісала свае імёны на чырвонай зары сённяшняга дня.
А хто ж ты?

Ты плюеш у агонь і не палохаешся асуджэння людзей.
Ты плюеш у студню і не ведаеш, што такое смага. Ты
выкідаеш хлеб і ні разу не галадаў. Ты забыўся, што ёсць
мінулае. А я ўжо чую яго галасы, я бачу яго твары. Маліце-
ся гэтаму партрэту, як абразу, ён вас накорміць, спатоліць
вашу смагу і абагрэе. Бачу і цябе — тварам б'ешся ў слату:
«Каюся, каюся...»

«Мы адлучаем цябе ад агню, вады і хлеба». «Каюся,
каюся».

«А можа, пашкадуем яго? Глядзіце, ён жа вар'ят». Вар'ят,
а цяжар тваіх грахоў ірве вяроўку, на якой ты мусіў
павесіцца. І выбіваеш кулаком шыбу, і бяжыш ад гісторыі,
і крычыш: «Кляню, кляню, кляню!»

Я — прадвучанне будучага...

Калі станеш у чаргу — заўсёды ты апошні, але ёсць
надзея, што за табою нехта зойме і ты ўжо не апошні, ёсць
надзея, што ты дачакаешся: купіў — адышоў першым і той,
хто за табою, і, асабліва апошні, пазаздросціць табе.
У гэтым асабліваць чэргаў, у гэтым суцяшэнне нам, хто
ўсё жыццё стаіць у іх. Але калі нейкім неверагодным чы-
нам, ну, скажам, «проискамі Запада», каля нашых пры-
лаўкаў, латкоў, крамаў зніклі б чэргі, дык кожны з нас
выступіў бы адразу ў дзвюх іпастасях: ён і першы ў чарзе,
ён і апошні, а да гэтага мы не прызвычаліся. А што не
звыкла — тое насцярожвае, тое выклікае недавер. А па-
другое, мы не ведалі б, ці патрэбна нам тое, што хочам
набыць, бо калі па яго не стаіць чарга — значыць, яно не
патрэбна людзям. Таму кожны з нас мучыўся б сумненнем:
купіць ці не купіць, і не ведаў бы, што яму патрэбна ў жыц-
ці. Як бачым, чэргі проста неабходныя для нармальнай
жыццядзейнасці. Дык давайце вып'ем за тое, каб не знікалі
чэргі.

Мы так праглі спеваў гэтага старога барда. Але ў пер-
шай песні ён забыўся словы. Сумеўся, нешта сарамліва
замармытаў сабе пад нос. «Бывае, з кім чаго не бывае. А ён
такі стары...» — вырашылі мы. Але ў другой сваёй песні ён
таксама забыўся словы і вінавата папрасіў прабачэння.
«Пацешны выпадак», — вырашылі мы. Але і ў трэцяй песні
ён забыўся словы. «Ды ён жа здэкуецца з нас». Бард
апраўдваўся і, як дзіцё, вінавата ўсміхнуўся. Мы не слухалі

яго, крычалі, свісталі, тупалі нагамі. Спатоліўшы свой гнеў, мы супакоіліся. Бард сядзеў у кутку сцэны і, закрыўшы далонямі твар, плакаў. І нехта, можа і я, пачаў суцяшаць старога.

«Кідай плакаць, ну падумаеш, не памятаеш слоў песні, мы вось не памятаем Айчыны, не памятаем бацькоў, не памятаем сяброў, а ты плачаш па нейкіх словах». «Так, так, — выціраючы слёзы, адказаў бард. — Чаго плакаць? Я ўжо нагадаў іх».

І ён заспяваў, але ў першай песні забыўся словы...

И снесла: всему начало —
Равнодушное яйцо.

Ю. Кузняцоў

Вырашылі птушка Усяму Канец і птушка Усяму Надзея стварыць кааператыў. Капейку такую-сякую ўгандляваць, каб старасць забяспечыць супакоем і сытасцю. І паляцела птушка Усяму Канец над зямлёю. Убачыць дом, махне крылом — і няма дома, убачыць чаргу па хлеб, махне крылом — і няма хлеба, убачыць чаргу па віно, махне крылом — і няма віна... Пабеглі людзі да птушкі Усяму Надзея, грошы ёй суюць: «Дапамажы, дапамажы...» Заспявала птушка Усяму Надзея, як сто салодкагалосых птахаў Сірынаў, у людзей аж мову адняло, пакінулі іх хваляванні, прыйшла надзея: усё будзе добра, будзе ў іх дах над галавою, будзе хлеб, соль, будзе на радасць і на гора што выпіць. Так, спадзеючыся на лепшае, слухалі людзі птаху Усяму Надзея ды скамянелі. І знесла птушка Усяму Надзея ўсяму пачатак — Цярпення Яйка. А птушка Усяму Канец лётае над зямлёй, што ні ўбачыць, над тым і махне крылом — нічога ўжо не засталася на гэтай беднай юдолі. Убачыла птушка Усяму Канец Цярпення Яйка, махнула крылом — няма цярпення. Раптам ажылі людзі, ачунялі і закрычалі на птушку Усяму Надзея: «Дзе дах над галавою? Дзе хлеб ды соль? Дзе віно? Дзе ўсё, што ты нам абяцала?»

«Не ўсё адразу, не ўсё адразу. Самі ведаеце, якія ў нас цяжкасці. Складаныя пытанні, абмяркуем, разбярэмся, вырашым, што і як», — суцешыла птушка Усяму Надзея людзей.

«Добра, пачакаем дзень, але глядзі, птах, падманеш, як курыцы, адкруцім шыю», — папярэдзілі людзі. «Што ж ты нарабіў, паўлін бязглузды? Як нам цяпер быць?» — заен-

чыла на птушку Усяму Канец птушка Усяму Надзея. «Я ведаю што», — мовіла тады птушка Усяму Канец і знесла ўсяму пачатак — Абыякавасці Яйка.

Ці ад Бога нарадзілася, ці ад сонца, ці ад матухны-Зямлі, а можа, ад жанчыны, што ўсім давала, а можа, ад мужчыны, што юрлівасці сваёй не мог стрымаць. Яна ёсць — і яе няма. Абламала свае крылы аб калючы дрот маралі. А клетка гэтая пустая, толькі кроў на дроце. Раней з птушынай высокасці здаваліся літарамі дюдзі. З літараў можна было скласці словы, са слоў скласці сказы, а сказы скажуць сэнс, раскрыюць тайну, растлумачаць невядомае. Але на зямной планідзе людзі падобныя на людзей, з іх можна віць вяроўкі, але ніяк з імі не спасцігнуць сэнсу.

Паэты зарыфмуюць імя тваё: каханне — расстанне — вяртанне, — і, як п'яныя сярод трох ялінаў, заблукаюць, атлумленыя сваім казаннем. Але нават і цыганка разложыць карты, і нічога ёй не падкажуць ні вальты, ні дамы, ні каралі. Дальняя дарога... Казённы дом... Трывога... Непрыемнасць... і не адгадае, не прадбачыць, не папярэдзіць.

Наіўны юнак нясмела падыдзе, вымавіць: «Каханне?»
І смех у адказ: «Падман».

Не ведалі, дзеля чаго павінен нарадзіцца яшчэ адзін чалавек. Толькі Бог асяніў яго Духам сваім, і ў матчыным улонні ажыла яго плоць. Плачам прывітаў ён гэты свет. Паляцеў гэты плач беспрытульна над зямлёю. Рэхам у сэрцах людскіх аціх.

Ракавой пячаткай на рысе жыцця выбіта кляймо «Я». Гэта знак яго лёсу. Я — значыць адзін. Сам сабе князь і сам сабе халоп. Сам сабе кат і сам жа яго ахвяра. Сам сабе святы і сам сабе грэшнік. І мудрэц, і вар'ят. Хто яшчэ патрэбны яму?

Позна нешта змяніць. Ужо даўно не пачатак і далёка яшчэ да канца. Можна яшчэ азірнуцца, але нельга вярнуцца назад. Адночы літасць ударыць у сэрца.

На моцных мужчынскіх плячах яго прынясуць у нікуды. І памяць пра яго захавае драўляны крыж над магілай.

Можа, гэта ён з любоўю і нянавісцю глядзіць на мяне з люстэрка?

Надышла вясна. Пад нудотнымі дажджамі мокнуць дамы, мокнуць птушкі ў палёце, мокнуць людзі. Мне дождж б'е ў твар. Я блукаю па горадзе, як Петр Гюнт па далёкіх краях. А навошта? Як і ён, не ведаю. Як цені былых гадоў,

што выклікаюць у сэрцы шкадаванне і расчараванне, ляцяць паўз мяне позіркі жанчын.

Сорак гадоў хадзіў ён па чужыне, так і не ведаў, што яго чакала яна. Сорак гадоў ён не чуў песні Сольвейг.

Ты просіш: «Не пакідай мяне». І хтосьці ўслед гудкамі тэлефоннымі паўтарае: «Не пакідай...», і хтосьці ўслед рэхам колаў вагонных паўтараў: «Не пакідай...», і хтосьці ўслед: «Не пакідай мяне». Але ад таго, што накіравана лёсам, проста так не адмахнешся. І не крыўдуй, што я не з табою. Я і сам не сам з сабою. З нейкім невядомым у дальнім поездзе еду немаведама куды, з нейкім невядомым блукаю па апусцелых вулках у заснежаным горадзе, з нейкім невядомым п'ю старое віно ў цмяным пакоі. Хто яны такія? Якімі імёнамі іх назваць? Можа, тыя што шукаюць учарашні дзень, а можа, тыя, каму дарога — суцяшэнне ад выпадковых сустрэч, а можа, тыя, хто стаміўся чакаць шчасця?

Яна кажуць пра каханне, а я маўчу, і яны так не пачулі: «І я кахаю цябе».

Дый хіба ты не ведаеш, хто яны? Яны — гэта ты. Іх словы — твае словы, іх вочы — твае вочы, іх сум — твой сум, іх радасць — твая радасць. Я пазнаю цябе ва ўсіх абліччах і масках.

Так, я не з табою, дый я і сам не сам з сабою, я з імі...

І ўсё ж быццам бы не так, як ты сляпою арыфметыкаю вымераў. Самае дзіўнае тое, што бадзяга між зорных вышынь ды неспазнаных спадзяванняў у рублі свае пачуцці ды словы пераводзіць ды называе гэта — паэзіяй. Другіх да гэтага заклікаў, каб не быць абразом суцяшэння, ды як на ладан дыхаў на зялёнае дрэва наіўнасці. Зганьбіць і без цябе знойдзеца ахвота не аднаму. Ахвяры ў знямогласці кладуць аловак, каб легчы ў мяккі ложак з прынцэсай мараў. А яна і гаршыну цераз колькі матрацаў адчувае. Ці душа ў шкарлупе надзей пустых пад бок закацілася? Мулка спіцца, як на нарах. Усё ж штосьці не так?

Так любіў сябе, што чужая кроў здавалася сваёй. Паверыў у сваю геніяльнасць і малога ад жыцця не хацеў. Колькі гадоў нёс свой самападман і сагнуўся ад яго цяжару. Сваімі ж гадамі і заплаціў за расчараванне. А ў жыцця іншыя каштоўнасці, і грош ім цана. І хоць бы грош асеў у тваёй кішэні. Мабыць, паверыў не ў тое. Мабыць, ліхтар прыняў за зорку. Мабыць, праспаў свой час.

Вось і сунешся па горадзе, як цень. Ненавідзіш нават сонца, бо пад ім не знайшоў цёнлага месца сабе. Незразумелы і некаханы, што табе да нашых хваляванняў — хоць ад жыцця нешта адхапіць.

У цёмных лёках сабраліся тыя, хто ненавідзіць мяне, сярод іх і я. Сабраліся вырашаць, што са мною рабіць. А цемра хавала ад вачэй мяне. Той, хто вяшчае гібель горада, павінен адказаць за свае словы. Горад нуварышаў не хоча пакут. Я плебс яго. Мая памяць забылася пра дабро нуварышаў. Як так, каб горад спалены вогненным джалам маланкі лёг прахам ля маіх ног.

І што вырашылі? Калі мяне выгнаць з горада — адзінага жабрака і адзінага плебса, так бы мовіць, народа, — дык перад кім нуварышы будуць лічыць сябе патрыцыямі? Але і пакінуць у горадзе... А калі хто і сапраўды паверыць мне? Значыць, высілкі дарэмныя — усё стане прахам. Увесь мудры лад горада — мне пад ногі. Распнуць на крыжы, а пасля прызнаць за пакутніка, каб хоць памяць пра адзінага жабрака жыла ў горадзе. І выйшлі з лёхаў шукаць мяне, і я разам з імі. Толькі чорны цень лёг на зямлю. Ніцма пападалі ўсе, а я застаўся стаяць. Дарога прарока іншай не бывае. І калі прайшоў па ёй — самое неба апусціцца перад ім адным.

Мне граць бы на флейце спевы ўсіх салаўёў. А я граю на дудзе. Чорны крык за душу ўзяўся да рук, і абралі яны дуду. Яшчэ значэнне блазнаў не ацанілі. Яшчэ не зразумелі, хто яны такія. Яны побач заўсёды, заўсёды яны з вамі, хаця далёка ад вас.

Дык грай жа, дуда... Без душы ходзяць ногі не туды і не сюды. Зайграй жа так вясёла, каб туды — там мора па калена, каб сюды — тут няма бяды.

Мне граць бы на флейце. Але павінен быць такі, як я, значыць, я нарадзіўся ім.

У дзівоснай краіне жылі-былі дзівосныя людзі, нічога яны не рабілі, а жылі, як мы жывём, калі нічога не робім — спім. І вось аднойчы шкарлупіну пакою прабіла бяссонне. З боку на бок захісталася дзівосная калыска — краіна. І дзівосных людзей памяць не адпускае да забыцця. А калі я сам...

Тады, калі сам прыйду да дзівосных людзей у дзівосную іх краіну соннага панства, памяццю памяць гнаць і нават у забыцці мучыцца сабой.

Памыляўся, памыляюся, памылюся, як заўсёды. Але ў пошуках злачыннай сувязі паміж жаданнем і вынікам яго знайду суцяшэнне сабе — памылка была несмяротнай. І можна жаданне прыняць за неабходнасць, а неабходнасць — за магчымасць, а магчымасць — за каханне, а каханне — за жаданне. Няўдача толькі крок да ўдачы. І тады можна апраўдаць памылку: да ісціны блізка памылка, акурат як ісціна недалёка ад памылкі. І — зноў памыляцца, памыляцца да канца, пакуль смяротнай стане памылка.

І тады памылка апраўдае мяне.

ЗМЕСТ

Аповесці

Геній смерці	4
Шчасце страсцей	40
Навь-Явь-Правь	65

Апавяданні

Перамога ценю	108
Няхай жыве горад Шчасця!	127
На кругі свая	144
Празрэнное прарока	161
Адрачэнне ад цемры	167
Перад маімі вачыма...	176
Як стаць маршалам	182
Бессэнсоўнасць	199
Свята бласлаўлёнай дарогі	204
Звычайная трагедыя	210
Надзея на апраўданне	213
Закон маятніка	214
Пакуль не сціхне дождж	217

Эсэ

Малая падарожная кніжка	234
-----------------------------------	-----

Чаропка В.

Ч-21 Перамога ценю: Аповесці, апавяданні, эсэ.—
Мн.: Маст. літ., 1996.— 270 с.

ISBN 985-02-0017-0.

Кніга В. Чаропкі складаецца з аповесцей, апавяданняў і эсэ. Гістарычная аповесць «Навь-Явь-Правь» распавядае аб гісторыі старажытнай Літвы ў XI ст. Крыжовы паход рускіх дружын Яраслава Мудрага трагічным чынам уплывае на лёс князеў Волака і Вышака. Аповесць «Геній смерці» — з элементамі псіхалагічнага дэтэктыву. Герой аповесці нечакана для сябе адкрывае дар экстра-сенсорнага забойства людзей і прапаноўвае свае паслугі спецслужбе, якая рыхтуе забойства прэзідэнта краіны. Аповесць «Шчасце страсцей» — гэта аповед пра трагічны лёс школьніка з інтэрната. Глыбокай псіхалагічнасцю вызначаюцца апавяданні і эсэ.

882060000—003

Ч ————— 25—95

М 302(03) — 96

ББК 84(4Бел)6

Літаратурна-мастацкае выданне

Чаропка Віктар Кузьміч

ПЕРАМОГА ЦЕНЮ

Аповесці, аповяданні, эсэ

Рэдактар *І. І. Канановіч*

Мастак *І. А. Дзямкоўскі*

Мастацкі рэдактар *А. І. Дрозд*

Тэхнічныя рэдактары *І. І. Дуброўская, Л. М. Шлапа*

Карэктар *А. Т. Глушчанка*

Здадзена ў набор 20.02.95. Падр. да друку 14.11.95. Фармац 84 × 108¹/₃₂. Папера афс. Гарнітура тып Таймс. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 14,28. Ум. фарб.-адб. 14,49. Ул.-выд. арк. 15,02. Тыраж 4000 экз. Зак. 1809. Цана 31 000 р.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь. Ліцэнзія ЛВ № 3. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.

Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбінат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.

Bitarajyt
ЧАРПОЛКА

ПЕРАМОЛТА
ЛЕННО